

Paṭisambhidāmagga-aṭṭhakathā : 1 - 2323

111. Indriyaparopariyattañāṇaniddese (2.0001) **tathāgatassā**ti vacane uddese sarūpato avijjamānēpi “cha ñāṇāni asādhāraṇāni sāvakehi”ti (paṭi. ma. mātikā 1.73) vuttattā “tathāgatassā”ti vuttameva hoti. Tasmā uddese atthato siddhassa tathāgatavacanassa niddese gahaṇaṃ kataṃ. **Satte passatī**ti rūpādīsu chandarāgena sattatāya laggatāya sattā, te satte indriyaparopariyattañāṇena cakkhunā passati oloketi. **Apparajakkheti** paññāmaye akkhimhi appaṃ rāgādirajo etesanti apparajakkhā, appaṃ rāgādirajo etesanti vā apparajakkhā. Te apparajakkhe. **Mahārajakkheti** paññāmaye akkhimhi mahantaṃ rāgādirajo etesanti mahārajakkhā, mahantaṃ rāgādirajo etesanti vā mahārajakkhā. **Tikkhindriye mudindriyeti** tikkhāni saddhādīni indriyāni etesanti tikkhindriyā, mudūni saddhādīni indriyāni etesanti mudindriyā. **Svākāre dvākāreti** sundarā saddhādayo ākāra koṭṭhāsā etesanti svākārā, kucchitā garahitā saddhādayo ākāra koṭṭhāsā etesanti dvākārā. **Suviññāpaye duviññāpayeti** ye kathitaṃ kāraṇaṃ sallakkhenti sukkena sakkā honti viññāpetuṃ, te suviññāpayā, tabbiparītā duviññāpayā. **Appekacce** (2.0002) **paralokavajjabhayadassāvī**noti api eke paralokañceva rāgādivajjañca bhayato passante, imassa pana padassa niddese paralokasseva na vuttattā khandhādīloke ca rāgādivajje ca paraṃ bāḷhaṃ bhayaṃ passanasīlāti paralokavajjabhayadassāvīno. Te paralokavajjabhayadassāvīneti evamattho gahetabbo. **Appekacce na paralokavajjabhayadassāvī**noti tabbiparīte. **Lokoti** ca lujjanapalujjanatṭhena. **Vajjanti** ca vajjanīyatṭhena. Ettāvata uddesassa niddeso kato hoti.

Puna niddesassa paṭiniddesaṃ karonto **apparajakkhe mahārajakkheti**-ādimāha. Tattha tīsu ratanesu okappanasañkhātā saddhā assa atthīti **saddho**. So saddhāsampanno puggalo assaddhiyarajassa ceva assaddhiyamūlakassa sesākusalaraajassa ca appakattā **apparajakkho**. Natthi etassa saddhāti **assaddho**. So vuttappakārassa rajassa mahantattā **mahārajakkho**. Āraddhaṃ vīriyamanenāti **āraddhavi-riyo**. So kosajjarajassa ceva kosajjamūlakassa sesākusalaraajassa ca appakattā apparajakkho. Hīnavīriyattā kucchitena ākārena sīdatīti kusīdo, kusīdo eva **kusīto**. So vuttappakārassa rajassa mahantattā mahārajakkho. Ārammaṇaṃ upecca ṭhitā sati assāti **upaṭṭhitassati**. So muṭṭhassaccarajassa ceva muṭṭhassaccamūlakassa sesākusalaraajassa ca appakattā apparajakkho. Muṭṭhā natṭhā sati assāti **muṭṭhassati**. So vuttappakārassa rajassa mahantattā mahārajakkho. Appanāsamādhinā upacārasamādhinā vā ārammaṇe samaṃ, sammā vā āhito ṭhitoti **samāhito**, samāhitacittoti vā samāhito. So uddhaccarajassa ceva uddhaccamūlakassa sesākusalaraajassa ca appakattā apparajakkho. Na samāhito **asamāhito**. So vuttappakārassa rajassa mahantattā mahārajakkho. Udayatthagāminī paññā assa atthīti **paññavā**. So moharajassa ceva mohamūlakassa sesākusalaraajassa ca appakattā apparajakkho. Mohamūḷhattā duṭṭhā paññā assāti **duppañño**. So vuttappakārassa rajassa mahantattā mahārajakkho. **Saddho puggalo tikkhindriyoti** bahulaṃ uppajjamānāya balavatiyā saddhāya saddho, teneva saddhindriyena tikkhindriyo. **Assaddho puggalo mudindriyoti** bahulaṃ uppajjamānena (2.0003) assaddhiyena assaddho, antarantarā uppajjamānena dubbalena saddhindriyena mudindriyo.

Esa nayo sesesupi. **Saddho puggalo svākāro**ti tāya eva saddhāya sobhanākāro. **Assaddho puggalo dvākāro**ti teneva assaddhiyena virūpākāro. Esa nayo sesesupi. **Suviññāpayoti** sukkena viññāpetuṃ sakkuṇeyyo. **Duviññāpayoti** dukkhena viññāpetuṃ sakkuṇeyyo. **Paralokavajjabhayadassāvī**ti ettha yasmā paññāsampannasseva saddhādīni suparisuddhāni honti, tasmā suparisuddhasaddhādisampanno taṃsampayuttāya, suparisuddhasaddhādisampannopi vā tappaccayāya paññāya paralokavajjabhayadassāvī hoti. Tasmā eva hi saddhādayopi cattāro “paralokavajjabhayadassāvī”ti vuttā.

112. Idāni “paralokavajjabhayadassāvī”ti ettha vuttaṃ lokañca vajjañca dassetuṃ **lokoti-ādīmāha**. Ettha khandhā eva lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti **khandhaloko**. Sesadvayepi eseva nayo. **Vipattibhavalokoti** apāyaloko. So hi aniṭṭhaphalattā virūpo lābhoti vipatti, bhavatīti bhavo, vipatti eva bhavo vipattibhavo, vipattibhavo eva loko vipattibhavaloko. **Vipattisambhavalokoti** apāyūpagaṃ kammaṃ. Tañhi sambhavati etasmā phalanti sambhavo, vipattiyā sambhavo vipattisambhavo, vipattisambhavo eva loko vipattisambhavaloko. **Sampattibhavalokoti** sugatiloko. So hi iṭṭhaphalattā sundaro lābhoti sampatti, bhavatīti bhavo, sampatti eva bhavo sampattibhavo, sampattibhavo eva loko sampattibhavaloko. **Sampattisambhavalokoti** sugatūpagaṃ kammaṃ. Tañhi sambhavati etasmā phalanti sambhavo, sampattiyā sambhavo sampattisambhavo, sampattisambhavo eva loko sampattisambhavaloko. **Eko lokoti-ādīni** heṭṭhā vuttatthāneva.

Vajjanti napuṃsakavacanaṃ asukoti aniddiṭṭhattā kataṃ. **Kilesāti** rāgādayo. **Duccaritāti** paṇātipātādayo. **Abhisankhārāti** puññābhisankhārādayo. **Bhavadgāmikammāti** attano vipākādānavasena bhavaṃ gacchantīti bhavadgāmīno, abhisankhāresupi vipākajanakāneva kammāni vuttāni. **Itīti** vuttappakāranidassanaṃ. **Imasmiñca loke imasmiñca vajjeti** vuttappakāre (2.0004) loke ca vajje ca. **Tibbā bhayasaññāti** balavatī bhayasaññā. **Tibbāti** parasaddassa attho vutto, **bhayasaññāti** bhaya-saddassa, lokavajjadvayampi hi bhayavatthuttā sayañca sabhayattā bhayaṃ, bhayamiti saññā bhayasaññā. **Paccupaṭṭhitā hotīti** taṃ taṃ paṭicca upecca ṭhitā hoti. **Seyyathāpi ukkhittāsike vadhaketi** yathā nāma paharituṃ uccāritakhagge paccāmitte tibbā bhayasaññā paccupaṭṭhitā hoti, evameva loke ca vajje ca tibbā bhayasaññā paccupaṭṭhitā hoti. **Imehi paññāsāya ākārehi**ti apparajakkhapañcakādīsū dasasu pañcakesu ekekaṃ pañcannaṃ pañcannaṃ ākāraṇaṃ vasena paññāsāya ākārehi. **Imāni pañcendriyānīti** saddhindriyādīni pañcendriyāni. **Jānātīti** tathāgato paññāya pajānāti. **Passatīti** dibbacakkhunā diṭṭhaṃ viya karoti. **Aññātīti** sabbākāramariyādāhi jānāti. **Paṭivijjatīti** ekadesaṃ asesetvā niravasesadassana-vasena paññāya padāletīti.

Indriyaparopariyattañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

69. Āsayānusayañāṇaniddesavaṇṇanā

113. Āsayānusayañāṇaniddese **idha tathāgatoti-**ādi pañcadhā ṭhapito niddeso. Tattha **āsayānusayā** vuttatthā eva. **Caritanti** pubbe kataṃ kusalākusalaṃ kammaṃ. **Adhimuttinti** sampati kusale akusale vā cittavosaggo. **Bhābbābhābbeti** bhābbe ca abhābbe ca. Ariyāya jātiyā sambhavanti jāyantīti bhābbā. Vattamānasa-mīpe vattamānavacanaṃ. Bhavissanti jāyissantīti vā bhābbā, bhājanabhūtāti attho. Ye ariyamaggapaṭivedhassa anucchavikā upanissayasampannā, te bhābbā. Vuttapaṭipakkhā abhābbā.

Katamo sattānaṃ āsayoti-ādi niddesassa paṭiniddeso. Tattha **sassatoti** nicco. **Lokoti** attā. Idha sarīraṃyeva nassati, attā pana idha parattha ca soyevatī maññanti. So hi sayāṃyeva āloketīti katvā “loko”ti maññanti. **Asassatoti** anicco. Attā sarīreneva saha nassatīti maññanti. **Antavāti** paritte kasiṇe jhānaṃ uppādetvā taṃparittakasiṇārammaṇaṃ cittaṃ sapariyanto (2.0005) attāti maññanti. **Anantavāti** na antavā appamāṇe kasiṇe jhānaṃ uppādetvā taṃ-appamāṇakasiṇārammaṇaṃ cittaṃ apariyanto attāti maññanti. **Taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti** jīvo ca sarīraṃca taṃyeva. **Jīvoti** attā, liṅgavipallāseṇa napuṃsakavacanaṃ kataṃ. **Sarīranti** rāsattṭhena khandhapañcakaṃ. **Aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti** añño jīvo aññaṃ khandhapañcakaṃ. **Hoti tathāgato paraṃ maraṇāti** khandhā idheva vinassanti, satto maraṇato paraṃ hoti vijjati na nassati. “Tathāgato”ti cettha sattādhivacanti vadanti. Keci pana “tathāgatoti arahā”ti vadanti. Ime “na hoti”ti pakkhe dosaṃ disvā evaṃ gaṇhanti. **Na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti** khandhāpi idheva nassanti, tathāgato ca maraṇato paraṃ na hoti ucchijjati vinassati. Ime “hoti”ti pakkhe dosaṃ disvā evaṃ gaṇhanti. **Hoti ca na ca hotīti** ime ekekapakkhapariggāhe dosaṃ disvā ubhayapakkhaṃ gaṇhanti. **Neva hoti na na hotīti** ime ubhayapakkhapariggāhe ubhayadosāpattiṃ disvā “hotīti ca na hoti, neva hotīti ca na hoti”ti amarāvikkhepapakkhaṃ gaṇhanti.

Ayaṃ panettha aṭṭhakathānayo- “sassato lokoti vā”ti-ādīhi dasahākārehi diṭṭhipabhedova vutto. Tattha **sassato lokoti** ca khandhapañcakaṃ lokoti gahetvā “ayaṃ loko nicco dhuvo sabbakāliko”ti gaṇhantassa sassatanti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. **Asassatoti** tameva lokaṃ “ucchijjati vinassati”ti gaṇhantassa ucchedaggahaṇākārappavattā diṭṭhi. **Antavāti** parittakasiṇalābhino supparamatte vā sarāvamatte vā kasiṇe samāpannassa antosamāpattiyāṃ pavattitarūpārūpadhamme “loko”ti ca kasiṇaparicchedantena “antavā”ti ca gaṇhantassa “antavā loko”ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. Sā sassatadiṭṭhipi hoti ucchedadiṭṭhipi. Vipulakasiṇalābhino pana tasmīṃ kasiṇe samāpannassa antosamāpattiyāṃ pavattitarūpārūpadhamme “loko”ti ca kasiṇaparicchedantena “na antavā”ti ca gaṇhantassa “anantavā loko”ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. Sā sassatadiṭṭhipi hoti ucchedadiṭṭhipi. **Taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti** bhedanadhammassa sarīrasseva “jīvan”ti gahitattā “sarīre ucchijjamāne jīvampi ucchijjati”ti ucchedaggahaṇākārappavattā diṭṭhi. Dutiyaṃpade sarīrato aññassa jīvassa gahitattā “sarīre ucchijjamānepi (2.0006) jīvaṃ na ucchijjati”ti sassataggahaṇākārappavattā diṭṭhi. **Hoti tathāgato**-ādīsu “satto tathāgato nāma, so paraṃ maraṇā hoti”ti gaṇhato paṭhamā sassatadiṭṭhi. “Na hoti”ti gaṇhato dutiyā ucchedadiṭṭhi. “Hoti ca na ca hoti”ti gaṇhato tatiyā ekaccasassata-

diṭṭhi. “Neva hoti na na hoti”ti gaṇhato catutthā amarāvikkhepaditṭhīti.

Itīti vuttappakāraditṭhinissayanidassanaṃ. **Bhavadiṭṭhisannissitā vā sattā honti vibhavadiṭṭhisannissitā vā**ti bhavo vuccati sassato, sassatavasena uppajjamānadiṭṭhi bhavadiṭṭhi, bhavoti diṭṭhīti vuttaṃ hoti. Vibhavo vuccati ucchedo, ucchedavasena uppajjamānadiṭṭhi vibhavadiṭṭhi, vibhavoti diṭṭhīti vuttaṃ hoti. Vuttappakārā dasavidhā diṭṭhi bhavadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhi cāti dvidhāva hoti. Tāsu dvīsu ekekaṃ sannissitā apassitā allīnā sattā honti.

Ete vā pana ubho ante anupagammāti ettha “aggito vā udakato vā mithubhedā vā”ti-ādīsu (dī. ni. 2.152) viya vā-saddo samuccayattho. Ete vuttappakāre sassatucchedavasena dve pakkhe ca na upagantvā analliyitvā pahāyāti attho. “Anulomikā vā khantī”ti vikappatthova. **Idappaccayatāpaṭiccasamuppannesū**ti imesaṃ jarāmaṇādīnaṃ paccayā idappaccayā, idappaccayā eva idappaccayatā, idappaccayānaṃ vā samūho idappaccayatā. Lakkhaṇaṃ panettha saddasatthato pariyesitabbaṃ. Te te paccaye paṭicca saha sammā ca uppānā paṭiccasamuppānā. Tassā idappaccayatāya ca tesu paṭiccasamuppānesu ca dhammesu. **Anulomikā**ti lokuttaradhammānaṃ anulomato anulomikā. **Khantī**ti ñāṇaṃ. Ñāṇāñhi khāmatato khanti. **Paṭiladdhā hotī**ti sattehi adhigatā hoti. Idappaccayatāya khantiyā ucchedattānupagamo hoti paccayuppānadhammānaṃ paccayasāmaggiyaṃ āyattavuttittā paccayānupāmadassanena phalānupāmadassanato. Paṭiccasamuppānesu dhammesu khantiyā sassatattānupagamo hoti paccayasāmaggiyaṃ navanavānaṃ paccayuppānadhammānaṃ uppādadassanato. Evamete ubho ante anupagamma paṭiccasamuppādapāṭiccasamuppānadhammadassanena na ucchedo na sassatoti pavattaṃ sammādasanaṃ “anulomikā khantī”ti veditabbaṃ. Evañhi tadubhayadiṭṭhipaṭipakkhabhūtā (2.0007) sammādiṭṭhi vuttā hoti. **Yathābhūtaṃ vā ñāṇanti** yathābhūtaṃ yathāsabhāvaṃ neyyaṃ. Tattha pavattañāṇampi visayavohārena “yathābhūtañāṇan”ti vuttaṃ. Taṃ pana saṅkhārupekkhāpariyantaṃ vipassanāñāṇaṃ idhādhippetā. Heṭṭhā pana “yathābhūtañāṇadassanā”ti bhayatūpaṭṭhānañāṇaṃ vuttaṃ. Yathābhūtaṃ vā ñāṇaṃ

sattehi paṭiladdhaṃ hotīti sambandho.

Idāni “sassato loko”ti-ādīhi micchādiṭṭhiparibhāvitam “ete vā panā”ti-ādīhi sammādiṭṭhiparibhāvitam sattasantānaṃ dassetvā “kāmaṃ sevantaññevā”ti-ādīhi sesākusalehi sesakusalehi ca paribhāvitam sattasantānaṃ dasseti. Tattha kāmaṃ sevantaṃyeva puggalaṃ tathāgato jānātīti yojanā kātabbā. **Sevantanti** ca abhiṅhasamudācāravasena sevamānaṃ. Pubbe āsevitavasena kilesakāmo garu assāti **kāmagaruko**. Tatheva kāmo āsaye santāne assāti **kāmāsayo**. Santānavase- neva kāme adhimutto laggoti **kāmādhimutto**. Sesesupi eseva nayo. **Nekkhama-** dīni vuttatthāneva. Kāmādihi ca tīhi sesākusalā, nekkhammādihi tīhi sesakusalā gahitāva hontīti veditabbā. “Ayaṃ sattānaṃ āsayo”ti tidhā vuttaṃ santānameva dasseti.

Ayaṃ panettha aṭṭhakathānayo- “iti bhavadiṭṭhisannissitā vā”ti evaṃ sassata- diṭṭhiṃ vā sannissitā. Sassatadiṭṭhi hi ettha bhavadiṭṭhīti vuttā, ucchedadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhīti. Sabbadiṭṭhīnañhi sassatucchedadiṭṭhīhi saṅgahitattā sabbepe- me diṭṭhigatikā sattā imāva dve diṭṭhiyo sannissitā honti. Vuttampi cetam “dvayani- ssito khvāyaṃ, kaccāna, loko yebhuyyena atthitañceva natthitañcā”ti (saṃ. ni. 2.15). Ettha hi **atthitā**ti sassataṃ. **Natthitā**ti ucchedo. Ayaṃ tāva vaṭṭanissitānaṃ puthujjanānaṃ sattānaṃ āsayo. Idāni vivaṭṭanissitānaṃ suddhasattānaṃ āsayam dassetuṃ “ete vā pana ubho ante anupagammā”ti-ādi vuttaṃ. Tattha “ete vā panā”ti eteyeva. “Ubho ante”ti sassatucchedasaṅkhāte dve ante. “Anupagammā”- ti na alliyitvā. “Idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesū”ti idappaccaya- tāya ceva paṭiccasamuppannadhammesu ca. “Anulomikā khantī”ti vipassanā- ñāṇaṃ. “Yathābhūtaṃ ñāṇaṃ”ti maggañāṇaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti- yā paṭiccasamu- ppāde ceva paṭiccasamuppannadhammesu (2.0008) ca ete ubho sassatucche- da-ante anupagantvā vipassanā paṭiladdhā, yañca tato uttari maggañāṇaṃ, ayaṃ sattānaṃ āsayo. Ayaṃ vaṭṭanissitānañca vivaṭṭanissitānañca sabbesampi sattānaṃ āsayo idaṃ vasanaṭṭhānanti. Ayaṃ ācariyānaṃ samānaṭṭhakathā.

Vitaṇḍavādī panāha “maggo nāma vāsaṃ viddhamsentō gacchati, tvaṃ maggo vāsoti vadesī”ti? So vattabbo “tvaṃ ariyavāsabhāṇako hosi na hosi”ti? Sace “na homī”ti vadati, “tvaṃ abhāṇakatāya na jānāsī”ti vattabbo. Sace “bhāṇakosmī”ti vadati, “suttaṃ āharā”ti vattabbo. Sace āharati, iccetaṃ kusalaṃ. No ce āharati, sayam āharitabbaṃ “dasayime, bhikkhave, ariyāvāsā, yadariyā āvasiṃsu vā āva- santi vā āvasissanti vā”ti (a. ni. 10.19). Etañhi suttaṃ maggassa vāsabhāvaṃ dīpeti. Tasmā sukathitamevetanti. Imaṃ pana bhagavā sattānaṃ āsayam jānanto imesañca diṭṭhigatānaṃ imesañca vipassanāññāṇamaggañāṇānaṃ appavattikkha- ṇepi jānāti eva. Tasmāyeva ca “kāmaṃ sevantaṃyeva jānātī”ti-ādi vuttanti.

Anusayaniddese **anusayā**ti kenatṭhena anusayā? Anusayanaṭṭhena. Ko esa anusayanaṭṭho nāmāti? Appahīnaṭṭho. Ete hi appahīnaṭṭhena tassa tassa santāne anusenti nāma. Tasmā “anusayā”ti vuccanti. **Anusenti**ti anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajantīti attho. Athāpi siyā- anusayanaṭṭho nāma appahīnākāro, so ca uppajantīti vattuṃ na yujjati, tasmā na anusayā uppajantīti. Tatrīdaṃ paṭivacanaṃ- na appahīnākāro, anusayoti pana appahīnaṭṭhena thāmagatakilesō vuccati. So

cittasampayutto sārammaṇo sappaccayaṭṭhena sahetuko ekantākusalo atitopi hoti anāgatopi paccuppanopi, tasmā uppajjati vattum yujjati. Tatridaṃ pamāṇaṃ- idheva tāva abhisamayakathāya (paṭi. ma. 3.21) “paccuppanne kilese pajahati”ti puccham katvā anusayānaṃ paccuppanabhāvassa atthitāya “thāmagato anusayaṃ pajahati”ti vuttaṃ. Dhammasaṅgaṇiyaṃ mohassa padabhājane “avijjānusayo avijjāpariyuṭṭhānaṃ avijjālaṅgī moho akusalamūlaṃ, ayaṃ tasmim samaye moho hoti”ti (dha. sa. 390) akusalacittena saddhim mohassa uppanna- bhāvo vutto (2.0009). Kathāvatthusmim “anusayā abyākatā anusayā ahetukā anu- sayā cittavippayuttā”ti sabbe vādā paṭisedhitā. Anusayayamake sattannaṃ mahā- vārānaṃ aññatarasmim uppajjanavāre “yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjati”ti-ādi (yama. 2.anusayayamaka.300) vuttaṃ. Tasmā “anu- sentiti anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjanti”ti yaṃ vuttaṃ, taṃ iminā tantippamā- ṇena yuttanti veditabbaṃ. Yampi “cittasampayutto sārammaṇo”ti-ādi vuttaṃ, tampi suvuttameva. Anusayo hi nāmesa parinipphanno cittasampayutto akusala- dhammoti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Kāmarāgānusayoti-ādīsu kāmarāgo ca so appahīnaṭṭhena anusayo cāti kāmarā- gānusayo. Sesapadesupi eseva nayo. Kāmarāgānusayo cettha lobhasahagataci- ttesu sahaṇāvasena ārammaṇavasena ca manāpesu avasesakāmāvacaradha- mmesu ārammaṇavaseneva uppajjamāno lobho. **Paṭighānusayo** ca domanassa- sahagatacittesu sahaṇāvasena ārammaṇavasena ca amanāpesu avasesakāmā- vacaradhammesu ārammaṇavaseneva uppajjamāno doso. **Mānānusayo** diṭṭhiga- tavippayuttalobhasahagatacittesu sahaṇāvasena ārammaṇavasena ca dukkha- vedanāvajjesu avasesakāmāvacaradhammesu rūpārūpāvacaradhammesu ca āra- mmaṇavaseneva uppajjamāno māno. **Diṭṭhānusayo** catūsu diṭṭhigatasampayu- ttesu. **Vicikicchānusayo** vicikicchāsahagata. **Avijjānusayo** dvādasasu akusalaci- ttesu sahaṇāvasena ārammaṇavasena ca. Tayopi avasesatebhūmakadha- mmesu ārammaṇavaseneva uppajjamānā diṭṭhivicikicchāmohā. Bhavarāgānu- sayo catūsu diṭṭhigatavippayuttasu uppajjamānopi sahaṇāvasena na vutto, āra- mmaṇavaseneva pana rūpārūpāvacaradhammesu uppajjamāno lobho vutto.

114. Idāni yathāvuttānaṃ anusayānaṃ anusayanaṭṭhānaṃ dassento **yaṃ loke-** ti-ādīmāha. Tattha **yaṃ loke piyarūpanti** yaṃ imasmim loke piyajātikaṃ piyasa- bhāvaṃ. **Sātarūpanti** sātajātikaṃ assādapadaṭṭhānaṃ iṭṭhārammaṇaṃ. **Ettha** **sattānaṃ kāmarāgānusayo anuseti** etasmim (2.0010) iṭṭhārammaṇe sattānaṃ appahīnaṭṭhena kāmarāgānusayo anuseti. “Piyarūpaṃ sātārūpan”ti ca idha kāmā- vacaradhammoyeva adhippeto. Yathā nāma udake nimuggassa heṭṭhā ca upari ca samantā ca udakameva hoti, evameva iṭṭhārammaṇe rāguppatti nāma sattānaṃ āciṇṇasamāciṇṇā. Tathā aniṭṭhārammaṇe paṭighuppatti. **Iti imesu dvīsu dhammesūti** evaṃ imesu dvīsu iṭṭhāniṭṭhārammaṇadhammesu. **Avijjānupatitāti** kāmarāgapaṭighasampayuttā hutvā ārammaṇakaraṇavasena avijjā anupatitā anu- gatā. Vicchedaṃ katvāpi pāṭho. **Tadekaṭṭhoti** tāya avijjāya sahaṇāvasena ekato ṭhito. **Māno ca diṭṭhi ca vicikicchā cāti** navavidhamāno, dvāsaṭṭhividhā diṭṭhi, aṭṭhavatthukā vicikicchā, tadekaṭṭho māno ca tadekaṭṭhā diṭṭhi ca tadekaṭṭhā vici-

kičchā cāti yojanā. **Daṭṭhabbā**ti passitabbā avagantabbā. Tayo ekato katvā bahu-
vacanaṃ kataṃ. Bhavarāgānusayo panettha kāmarāgānusayeneva saṅgahitoti
veditabbo.

Caritaniddese terasa cetanā **puññābhisankhāro**. Dvādasa **apuññābhisankhāro**.
Catasso **āneñjābhisankhāro**. Tattha kāmāvacaro **parittabhūmako**. Itaro **mahābhū-**
mako. Tīsupi vā etesu yo koci appavipāko **parittabhūmako**, mahāvīpāko **mahābhū-**
makoti veditabbo.

115. Adhimuttiniddese **santīti** saṃvijjanti. **Hīnādhimuttikā**ti lāmakajjhāsaya. **Pañi-**
tādhimuttikāti kalyāṇajjhāsaya. **Sevantīti** nissayanti alliyanti. **Bhajanīti** upasaṅka-
manti. **Payirupāsantīti** punappunaṃ upasaṅkamanti. Sace hi ācariyupajjhāyā na
sīlavanto honti, antevāsikasaddhivihārikā sīlavanto, te attano ācariyupajjhāyepi na
upasaṅkamanti, attano sadise sārūpe bhikkhūyeva upasaṅkamanti. Sacepi āca-
riyupajjhāyā sārūppā bhikkhū, itare asārūppā, tepi na ācariyupajjhāyē upasaṅka-
manti, attano sadise hīnādhimuttikeyeva upasaṅkamanti. Evaṃ upasaṅkamaṇaṃ
pana na kevalaṃ etarahiyeva, atītānāgatepīti dassetuṃ **atītampi addhānanti**-ādi-
māha. Tattha **atītampi addhānanti** atītasmiṃ kāle, accantasamyoogatthe vā upayo-
gavacanaṃ. Sesam (2.0011) uttānatthameva. Idaṃ pana dussīlānaṃ dussīlaseva-
nameva, sīlavantānaṃ sīlavantasevanameva, duppaññānaṃ duppaññasevana-
meva, paññavantānaṃ paññavantasevanameva ko niyametīti? Ajjhāsayaadhātu
niyametīti.

Bhabbābhabbaniddese chaḍḍetabbe paṭhamaṃ niddisitivā gahetabbe pacchā
niddisituṃ uddesassa uppaṭipāṭiyā paṭhamaṃ abhabbā niddiṭṭhā. Uddese pana
dvandasamāse accitassa ca mandakkharassa ca padassa pubbanipātalakkhaṇa-
vasena bhabbasaddo pubbaṃ payutto. **Kammāvaraṇenā**ti pañcavidhena ānanta-
riyakamma. **Samannāgatā**ti samaṅgībhūtā. **Kilesāvaraṇenā**ti niyatamicchādi-
ṭṭhiyā. Imāni dve saggamaggānaṃ āvaraṇato āvaraṇāni. Bhikkhunīdūsakādīni
kammānīpi kammāvaraṇeneva saṅgahitāni. **Vipākāvaraṇenā**ti ahetukapaṭisa-
ndhiyā. Yasmā pana duhetukānampi ariyamaggapaṭivedho natthi, tasmā duhe-
tukā paṭisandhipi vipākāvaraṇamevāti veditabbā, **assaddhā**ti buddhādīsu saddhā-
rahitā. **Acchandikā**ti kattukamyatākusalacchandarahitā. Uttarakurukā manussā
acchandikaṭṭhānaṃ pavīṭṭhā. **Duppaññā**ti bhavaṅgapaññāya parihīnā. Bhavaṅga-
paññāya pana paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgaṃ lokuttarassa pādakaṃ na hoti,
sopi duppaññoyeva nāma. **Abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu**
sammattanti kusalesu dhammesu sammattaniyāmasaṅkhātāṃ ariyamaggaṃ
okkamituṃ abhabbā. Ariyamaggo hi sammā sabhāvoti sammattaṃ, soyeva ana-
ntaraphaladāne, sayameva vā acalabhāvato niyāmo, taṃ okkamituṃ pavisitūṃ
abhabbā. **Na kammāvaraṇenā**ti-ādīni vuttavipariyāyeneva veditabbānīti.

Āsayānusayañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

70. Yamakapāṭihirañāṇaniddesavaṇṇanā

116. Yamakapāṭihīrañāṇaniddese **asādhāraṇaṃ sāvakehīti** sesāsādhāraṇañāṇaniddese aññavacanehi okāsābhāvato na vuttaṃ, idha pana aññavacanābhāvato vuttanti veditabbaṃ. **Uparimakāyatoti** nābhiyā uddhaṃ sarīrato. **Aggikkhandho pavattatīti** tejokasiṇārammaṇaṃ pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya “uparimakāyato aggijālā vuṭṭhātū”ti āvajjitvā parikammaṃ katvā anantaraṃ abhiññāṇena “uparimakāyato (2.0012) aggijālā vuṭṭhātū”ti adhiṭṭhite saha adhiṭṭhānā uparimakāyato aggijālā vuṭṭhātīti. Sā hi idha rāsattṭhena khandhoti vuttā. **Heṭṭhimakāyatoti** nābhito heṭṭhā sarīrato. **Udakadhārā pavattatīti** āpokasiṇārammaṇaṃ pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya “heṭṭhimakāyato udakadhārā vuṭṭhātū”ti āvajjitvā parikammaṃ katvā anantaraṃ abhiññāṇena “heṭṭhimakāyato udakadhārā vuṭṭhātū”ti adhiṭṭhite saha adhiṭṭhānā heṭṭhimakāyato udakadhārā vuṭṭhātīti. Ubhayatthāpi abbotchedavasena pavattatīti vuttaṃ. Adhiṭṭhānassa āvajjanassa ca antare dve bhavaṅgacittāni vattanti. Tasmāyeva yugalā hutvā aggikkhandha-udakadhārā pavattanti, antaraṃ na paññāyati. Aññesaṃ pana bhavaṅgaparicchedo natthi. **Puratthimakāyatoti** abhimukhapassato. **Pacchimakāyatoti** piṭṭhipassato. **Dakkhiṇa-akkhito vāma-akkhitoti-ādi** samāsapāṭhoyeva, na añño. Dakkhiṇanāsikāsotato vāmanāsikāsotatoti pāṭho sundaro. Rassaṃ katvāpi paṭhanti. **Aṃsakūṭatoti** ettha abbhuggataṭṭhena kūṭo viyāti kūṭo, aṃsoyeva kūṭo aṃsakūṭo. **Aṅgulaṅgulehīti** aṅgulīhi aṅgulīhi. **Aṅgulantarikāhīti** aṅgulīnaṃ antarikāhi. **Ekekalomato aggikkhandho pavattati, ekekalomato udakadhārā pavattatīti** ubhayatthāpi āmedītavacanena sabbalomānaṃ pariyādinnattā ekekalomatova aggikkhandha-udakadhārā yugalā yugalā hutvā pavattantīti vuttaṃ hoti. **Lomakūpato lomakūpato aggikkhandho pavattati, lomakūpato lomakūpato udakadhārā pavattatīti** etthāpi eseva nayo. Kesuci potthakesu “ekekalomato aggikkhandho pavattati. Lomakūpato lomakūpato udakadhārā pavattati, lomakūpato lomakūpato aggikkhandho pavattati, ekekalomato udakadhārā pavattati”ti likhitaṃ. Tampi yujjatiyeva. Pāṭihīrassa atisukhumattadīpanato pana purimapāṭhoyeva sundarataro.

kehi sarīrāvayavā vuttā. Tena sarīrāvayavasambandho pavattatīti vacanasambandhena ca yamakapāṭihīrādhikārena ca channaṃ vaṇṇānaṃ sarīrāvayavabhūtānaṃ (2.0013) rasmiyo yamakā hutvā pavattantīti vuttaṃ hoti. Sāmvacanasambandhena ca avassaṃ “rasmiyo”ti pāṭhaseso icchitabboyeva. **Nilānanti** umāpupphavaṇṇānaṃ. **Pītakānanti** kaṇikārapupphavaṇṇānaṃ. **Lohitakānanti** indagopakavaṇṇānaṃ. **Odātānanti** osadhitarakavaṇṇānaṃ. **Mañjīṭṭhānanti** mandarattavaṇṇānaṃ. **Pabhassarānanti** pabhāsanapakatikānaṃ pabhassaravaṇṇānaṃ. Pabhassaravaṇṇe visuṃ avijjamānēpi vuttesu pañcasu vaṇṇesu ye ye pabhā samujjalā, te te pabhassarā. Tathā hi tathāgatassa yamakapāṭihīraṃ karontassa yamakapāṭihīrañāṇabaleneva kesamassūnañceva akkhīnañca nīlaṭṭhānehi nīlarasmiyo nikkhamanti, yāsaṃ vasena gaganatalaṃ añjanacuṇṇasamokiṇṇaṃ viya umāpupphanīluppaladalasañchannaṃ viya vītipatantamaṇitālavaṇṇaṃ viya pasāritamecakapaṭaṃ viya ca hoti. Chavito ceva akkhīnañca pītaḥṭṭhānehi pītarasmiyo nikkhamanti, yāsaṃ vasena disābhāgā suvaṇṇarasanisiñcamānā viya suvaṇṇapaṭapasāritā viya kuṅkumacuṇṇakaṇikārapupphasamparikiṇṇā viya ca virocanti. Maṃsalohitehi ceva akkhīnañca rattaṭṭhānehi lohitarasmiyo nikkhamanti, yāsaṃ vasena disābhāgā cinapiṭṭhacuṇṇarañjitā viya supakkalākhārasanisiñcamānā viya rattakambalaparikkhittā viya jayasumanapālibhaddakabandhujīvakakusumasamparikiṇṇā viya ca virocanti. Aṭṭhīhi ceva dantehi ca akkhīnañca setaṭṭhānehi odātarasmiyo nikkhamanti, yāsaṃ vasena disābhāgā rajatakuṭehi āsiñcamānakhīradhārā-samparikiṇṇā viya pasāritarajatapaṭṭavitānā viya vītipatantarajatatālavaṇṇā viya kundakumudāsinduvārasumanamallikādikusumasañchannā viya ca virocanti. Hatthatalapādatalādīhi mandarattaṭṭhānehi mañjīṭṭharasmiyo nikkhamanti, yāsaṃ vasena disābhāgā pavāḷajālaparikkhittā viya rattakuravakakusumasamokiṇṇā viya ca virocanti. Uṇṇānakhādīhi pabhassaraṭṭhānehi pabhassararasmiyo nikkhamanti, yāsaṃ vasena disābhāgā osadhitarakapuñjapuṇṇā viya vijjupaṭalādipari-puṇṇā viya ca virocanti.

Bhagavā caṅkamatīti-ādi “bhagavato ca nimmitānañca nānā-iriyāpathakaraṇaṃ yamakapāṭihīreneva hoti”ti dassanattaṃ vuttaṃ. Tesañhi nimmitānaṃ iriyāpathā yugalāva hutvā vattanti. Yadi nimmitā bahukā honti, “nimmito”ti-ādi kasmā ekavacanaṃ katanti ce? Nimmitesupi ekekassa (2.0014) nānā-iriyāpathabhāvadassanattaṃ. Bahuvacanena hi vutte sabbepi nimmitā sakiṃ ekeka-iriyāpathikā viya honti. Ekavacanena pana vutte nimmitesu ekeko nānā-iriyāpathikoti ñāyati. Tasmā ekavacananiddeso kato. Cūḷapanthakattheropi tāva nānā-iriyāpathikabhi-kkhūnaṃ sahasaṃ māpesi, kiṃ pana bhagavā yamakapāṭihīre bahū nimmite na karissati. Cūḷapanthakattheraṃ muñcitvā aññesaṃ sāvakānaṃ ekāvajjanena nānā-iriyāpathikānaṃ nānārūpānañca nimmānaṃ na ijhati. Aniyamētvā hi nimmitā iddhimatā sadisāva honti. Ṭhānanisajjādīsu vā bhāsītatunḥībhāvādīsu vā yaṃ yaṃ iddhimā karoti, taṃ tadeva karonti, visadisakaraṇaṃ nānākīriyākara-

nañca “ettakā īdisā hontu, ettakā imaṃ nāma karontū”ti viṣuṃ viṣuṃ āvajjitvā adhiṭṭhānena ijḡhati. Tathāgatassa pana ekāvajjanādhīṭṭhānēna nānappakāraṇīmmānaṃ ijḡhati. Evameva aggikkhandha-udakadhārānimmāne ca nānāvāṇṇānimmāne ca veditabbaṃ. Tattha **bhagavā caṅkamatīti** ākāse vā pathaviyaṃ vā caṅkamati. **Nimmitoti** iddhiyā māpitabuddharūpaṃ. **Tiṭṭhati vāti**-ādīnīpi ākāse vā pathaviyaṃ vā. **Kappetīti** karoti. **Bhagavā tiṭṭhatīti**-ādīsipi eseva nayoti.

Yamakapāṭihīraññāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

71. Mahākaruṇāññāṇaniddesavaṇṇanā

117. Mahākaruṇāññāṇaniddese **bahukehi ākārehīti** idāni vuccamānehi ekūnana-vutiyā pakārehi. **Passantānanti** ñāṇacakkhunā ca buddhacakkhunā ca olokenānaṃ. **Okkamatīti** otarati pavisati. **Ādittoti** dukkhalakkhaṇavasena piḷāyogato santāpanaṭṭhena ādīpito. “Yadaniccaṃ, taṃ dukkhan”ti (saṃ. ni. 3.15) vuttatā sabbasaṅkhatassa ceva dukkhalakkhaṇavasena piḷitattā dukkhassa ca karuṇāya mūlabhūtatā paṭhamāṃ dukkhalakkhaṇavasena “āditto”ti vuttanti veditabbaṃ. Rāgādīhi ādittataṃ pana upari vakkhati. Atha vā **ādittoti** rāgādīhiyeva āditto. Upari pana “tassa natthañño koci nibbāpetā”ti atthāpekkhanavasena puna vuttanti veditabbaṃ (2.0015). **Lokasannivāso**ti pañcakkhandhā lujjanapalujjanaṭṭhena loko, taṇhādīṭṭhivasena sannivasanti ettha sattāti sannivāso, lokova sannivāso lokasannivāso. Dukkhitāṃ khandhasantānaṃ upādāya sattavohārasabbhāvato lokasannivāsayogato sattasamūhopi lokasannivāso. Sopi ca saḥakhandhako-yeva. **Uyyuttoti** anekesu kicesu niccabyāpāratāya katayogo kata-ussāho, satata-kicesu sa-ussukkoti attho. Ghaṭṭanayuttoti vā uyyutto. **Payātoti** pabbateyyā nadī viya anavaṭṭhitagamanena maraṇāya yātuṃ āraddho. **Kummaggappaṭipannoti** kucchitaṃ micchāmaggaṃ paṭipanno. Upari pana “vipathapakkhando”ti nānāpadehi visesetvā vuttaṃ.

Upaniyatīti jarāvasena maraṇāya upanīyati harīyati. Jarā hi “āyuno saṃhāni”ti (saṃ. ni. 2.2) vuttā. **Addhuvoti** na thiro, sadā tatheva na hoti. Yasmā addhuvo, tasmā upanīyatīti purimassa kāraṇavacanametāṃ. Etena sakāraṇaṃ jarādukkhaṃ vuttaṃ. Taṃ jarādukkhaṃ disvā jarāpārijuññarahitāpi viññū pabbajanti. **Atāṇoti** tāyituṃ rakkhituṃ samatthena rahito, anārakkhoti vuttaṃ hoti. **Anabhissaroti** abhisarivā abhigantvā byāharaṇena assāsetuṃ samatthena rahito, asahāyoti vā attho. Yasmā anabhissaro, tasmā atāṇoti purimassa kāraṇavacanametāṃ. Etena sakāraṇaṃ piyavippayogadukkhaṃ vuttaṃ. Taṃ piyavippayogadukkhaṃ disvā ñātipārijuññarahitāpi viññū pabbajanti. **Assakoti** sakabhaṇḍarahito. **Sabbaṃ pahāya gamanīyanti** sakabhaṇḍanti sallakkhitaṃ sabbaṃ pahāya lokena gantabbaṃ. Yasmā sabbaṃ pahāya gamanīyaṃ, tasmā assakoti purimassa kāraṇavacanametāṃ. Etena sakāraṇaṃ maraṇadukkhaṃ vuttaṃ. Taṃ disvā bhogapārijuññarahitāpi viññū pabbajanti. Aññattha “kammassakā māṇavasattā”ti (ma. ni. 3.289)

vuttaṃ, idha ca raṭṭhapālasutte ca “assako loko”ti (ma. ni. 2.305) vuttaṃ, taṃ kathaṃ yujjati ce? Pahāya gamaniyaṃ sandhāya “assako”ti vuttaṃ, kammaṃ pana na pahāya gamaniyaṃ. Tasmā “kammassakā”ti vuttaṃ. Raṭṭhapālasutte yeva ca evametam vuttaṃ “tvam pana yathākammaṃ gamissasī”ti (ma. ni. 2.306). **Ūnoti** pāripūrirahito. **Atittoti** bhiyyo bhiyyo patthanāyapi na suhito (2.0016). Idaṃ ūnabhāvassa kāraṇavacanaṃ. **Tañhādāsoti** tañhāya vase vattanato tañhāya dāsabhūto. Idaṃ atittabhāvassa kāraṇavacanaṃ. Etena icchārogāpadesena sakāraṇaṃ byādhidukkhaṃ vuttaṃ. Taṃ byādhidukkhaṃ disvā byādhipārijuññarahitāpi viññū pabbajanti. **Atāyanoti** puttādīhipi tāyanassa abhāvato atāyano anārakkho, alabbhaneyyakhemo vā. **Aleṇoti** alliyituṃ nissituṃ anaraho allinānampi ca leṇakiccākārako. **Asaraṇoti** nissitānaṃ na bhayasārako na bhayavināsako. **Asaraṇībhūtoti** pure uppattiyā attano abhāveneva asaraṇo, uppattisamakālemeva asaraṇībhūtoti attho.

Uddhatoti sabbākusalesu uddhaccassa uppajjanato sattasantāne ca akusaluppattibāhullato akusalasamaṅgilo tena uddhaccena uddhato. **Avūpasantoti** avūpasamanalakkhaṇassa uddhaccasseva yogena avūpasanto bhantamigapaṭi-bhāgo. “Upaniyati loko”ti-ādīsu catūsu ca “uddhato loko”ti ca pañcasu ṭhānesu lokoti āgataṃ, sesesu lokasannivāsoti. Ubhayathāpi lokoyeva. **Sasalloti** piḷājanakātāya antotudanatāya dunnīharaṇiyatāya ca sallāti saṅkhaṃ gatehi rāgādīhi sallehi sahavattanako. **Viddhoti** migādayo kadāci parehi viddhā honti, ayaṃ pana loko niccaṃ attanāva viddho. **Puthusallehīti** “satta sallāni- rāgasallaṃ, dosasallaṃ, mohasallaṃ, mānasallaṃ, diṭṭhisallaṃ, kilesasallaṃ, duccharitasallaṃ”ti (mahāni. 174) vuttehi sattahi sallehi. **Tassāti** tassa lokasannivāsassa. **Sallānaṃ uddhatāti** tesam sallānaṃ sattasantānato uddharitā puggalo. **Aññatra mayāti** maṃ ṭhapetvā. Yepi bhagavato sāvakā sallāni uddharanti, tesam bhagavato vacaneneva uddharaṇato bhagavāva uddharati nāma. **Avijjandhakārāvaraṇoti** avijjā eva sabhāvadassanacchādanena andhaṃ viya karotīti avijjandhakāro, sova sabhāvāvagamānānāvaraṇena āvaraṇaṃ etassāti avijjandhakārāvaraṇo. **Kilesapañjarapakkhittoti** kilesā eva kusalagamānasannirujjhanatṭhena pañjaroti kilesapañjaro, avijjāpabhava kilesapañjare pakkhitto pātito. **Ālokaṃ dassetāti** paññālokaṃ (2.0017) dassanasīlo, paññālokassa dassetāti vā attho. **Avijjāgatoti** avijjaṃ gato pavitṭho. Na kevalaṃ avijjāya āvaraṇamattameva, atha kho gahanagato viya avijjākosassa anto pavitṭhoti purimato viseso. **Aṇḍabhūtoti**-ādayo ca visesāyeva. **Aṇḍabhūtoti** aṇḍe bhūto nibbato. Yathā hi aṇḍe nibbattā ekacce sattā “aṇḍabhūtā”ti vuccanti, evamayam loko avijjaṇḍakose nibbattattā “aṇḍabhūto”ti vuccati. **Pariyonaddhoti** tena avijjaṇḍakosena samantato onaddho baddho veṭhito.

Tantākulakajātoti tantaṃ viya ākulabhūto. Yathā nāma dunnikkhattaṃ mūsikacchinnaṃ pesakārānaṃ tantaṃ taḥiṃ taḥiṃ ākulaṃ hoti, idaṃ aggaṃ idaṃ mūlanti aggena vā aggaṃ, mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ dukkaraṃ hoti, evameva sattā paccayākāre khalitā ākulā byākulā honti, na sakkonti paccayākāraṃ ujum kātuṃ. Tattha tantaṃ paccattapurisakāre ṭhatvā sakkāpi bhavēyya ujum kātuṃ, ṭhapetvā pana dve bodhisatte añño satto attano dhammatāya paccayā-

kāraṃ ujum kātum samattho nāma natthi. Yathā pana ākulaṃ tantam kañjikaṃ datvā kocchena pahaṃam tattha tattha kulakajātam hoti gaṇṭhibaddham, evamayam loko paccayesu pakkhalitvā paccaye ujum kātum asakkonto dvāsaṭṭhidiṭṭhigatavasena kulakajāto hoti gaṇṭhibaddho. Ye hi keci diṭṭhiyo nissitā, sabbe te paccayam ujum kātum na sakkontiyeva. **Kulāgaṇṭhikajātoti** kulāgaṇṭhikaṃ viya bhūto. Kulāgaṇṭhikaṃ vuccati pesakārakañjikasuttam. “Kulā nāma sakuṇikā, tassā kulāvako”tipi eke. Yathā tadubhayampi ākulaṃ aggena vā aggam, mūlena vā mūlam samānetum dukkaranti purimanayeneva yojetabbam. **Muñjapabbajabhūtoti** muñjatiṇam viya pabbajatiṇam viya ca bhūto muñjatiṇapabbajatiṇasadiso jāto. Yathā tāni tiṇāni koṭṭetvā koṭṭetvā katarajju jiṇṇakāle katthaci patitam gahetvā tesam tiṇānam “idam aggam idam mūlan”ti aggena vā aggam, mūlena vā mūlam samānetum dukkaram, tampi paccattapurisakāre ṭhatvā sakkā bhaveyya ujum (2.00 kātum, ṭhapetvā pana dve bodhisatte añño satto attano dhammatāya paccayā-kāraṃ ujum kātum samattho nāma natthi. Evamayam loko paccayākāraṃ ujum kātum asakkonto dvāsaṭṭhidiṭṭhigatavasena gaṇṭhijāto hutvā apāyam duggatiṃ vinipātam saṃsāram nātivattati.

Tattha **apāyoti** nirayo tiracchānayani pettivisayo asurakāyo. Sabbepi hi te vaḍḍhisāṅkhātassa āyassa abhāvato “apāyo”ti vuccanti. Tathā dukkhassa gati-bhāvato **duggati**. Sukhasamussayato vinipatitattā **vinipāto**. Itaro pana-

“Khandhānañca paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca;
abocchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccati”.

Tam sabbampi nātivattati nātikkamati. Atha kho cutito paṭisandhiṃ, paṭisandhito cutinti evam punappunam cutipaṭisandhiyo gaṇhamāno tisu bhavesu catūsu yonisu pañcasu gatisu sattasu viññāṇaṭṭhitisu navasu sattāvāsesu mahāsamudde vātukkhittanāvā viya yantagoṇo viya ca paribbhamatiyeva. **Avijjāvisadosasallittoti** avijjāyeva akusaluppādanena kusalaṅgīvitānāsanato visanti avijjāvisam, tadeva santānadūsanato avijjāvisadoso, tena anusayapariyuṭṭhānaduccaritabhūtena bhusam litto makkhitoti avijjāvisadosasallitto. **Kilesakalalībhūtoti** avijjādimūlakā kilesā eva osīdanaṭṭhena kalalam kaddamoti kilesakalalam, tadassa atthīti kilesa-kalalī, evambhūto.

Rāgadosamohajaṭṭajāṭitoti lobhapaṭiḅhāvijjāsāṅkhātā rāgadosamohā eva rūpādīsu ārammaṅesu heṭṭhupariyavasena punappunaṃ uppajjanato saṃsibbanatṭhena veḷugumbādīnaṃ sākḅājālasāṅkhātā jaṭā viyāti jaṭā, tāya rāgadosamohajaṭṭāya jaṭito. Yathā nāma veḷujaṭṭādīhi veḷu-ādayo, evaṃ tāya jaṭāya ayaṃ loko jaṭito vinaddho saṃsibbitoti attho. **Jaṭaṃ vijāṭetāti** imaṃ evaṃ tedhātukaṃ lokaṃ jaṭetvā ṭhitaṃ jaṭaṃ vijāṭetā saṃchinditā sampadālayitā.

Taṅḅhāsaṅghāṭapaṭimukko taṅḅhā eva abbochinnāṃ pavattito saṅghaṭitaṭṭhena saṅghāṭoti taṅḅhāsaṅghāṭo, tasmim̄ taṅḅhāsaṅghāṭe paṭimukko anupaviṭṭho antogaṭoti taṅḅhāsaṅghāṭapaṭimukko. **Taṅḅhājālena otthaṭoti** (2.0019) taṅḅhā eva pubbe vuttanayena saṃsibbanatṭhena jālanti taṅḅhājālaṃ, tena taṅḅhājālena otthaṭo samantato chādito paliveṭhito. **Taṅḅhāsotena vuyhatīti** taṅḅhā eva saṃsāre ākaḅḅhanaṭṭhena sototi taṅḅhāsoto, tena taṅḅhāsotena vuyhati ākaḅḅhiyati. **Taṅḅhāsaṅḅojanena saṅḅuttoti** taṅḅhā eva lokaṃ vaṭṭasmim̄ saṃyojanato bandhanato saṃyojananti taṅḅhāsaṃyojanaṃ, tena taṅḅhāsaṃyojanena saṅḅutto baddho. **Taṅḅhānusayena anusaṭoti** taṅḅhā eva anusayanaṭṭhena anusayoti taṅḅhānusayo, tena taṅḅhānusayena anusaṭo anugato thāmagato. **Taṅḅhāsantāpena santappatīti** taṅḅhā eva pavattikāle phalakāle ca lokaṃ santāpetīti santāpo, tena taṅḅhāsantāpena santappati santāpīyati. **Taṅḅhāpariḅāhena pariḅayhatīti** taṅḅhā eva balavabhūtā pavattikāle phalakāle ca samantato dahanatṭhena mahāpariḅāhoti taṅḅhāpariḅāho, tena taṅḅhāpariḅāhena pariḅayhati samantato ḅahīyati. **Diṭṭhisāṅghāṭā** dayo imināva nayena yojetabbā.

Anugatoti anupaviṭṭho. **Anusaṭoti** anudhāvito. **Abhibhūtoti** piḅito. **Abbhāhatoti** abhi-āhato abhimukhaṃ bhusaṃ pahato. **Dukkhe patiṭṭhitoti** dukkhe khandhapaṅcake sukhavipallāsenā patiṭṭhito abhiniviṭṭho.

Taṅḅhāya uḅḅitoti taṅḅhāya ullaṅghito. Cakkhu hi taṅḅhārajjunā āvunitvā rūpanāgadante uḅḅitaṃ, sotādīni taṅḅhārajjunā āvunitvā saddādināgadantesu uḅḅitāni. Taṃsamaṅḅilokopi uḅḅitoyeva nāma. **Jarāpākāraparikkhattoti** anatikkamaṅiyaṭṭhena pākārabhūtāya jarāya parivārito. **Maccupāsenā parikkhattoti** dummocaniyaṭṭhena pāsabhūtena maraṅena baddho. **Mahābandhanabaddhoti** daḅhattā ducchedattā ca mahantehi bandhanehi baddho. **Rāgabandhanenāti** rāgo eva bandhati saṃsārato calituṃ na detīti rāgabandhanaṃ. Tena rāgabandhanena. Sesesupi eseva nayo. **Kilesabandhanenāti** vuttāvasesena kilesabandhanena. **Duccaritabandhanenāti** tividhena. Sucaritaṃ pana bandhanamokkhassa hetubhūtaṃ bandhanamokkhabhūtaṅca atthi. Tasmā taṃ na gahetabbaṃ.

Bandhanaṃ (2.0020) **moceṭāti** tassa bandhanaṃ moceṭā. Bandhanā moceṭātipi pāṭho, bandhanato taṃ moceṭāti attho. **Mahāsambādhappaṭipannoti** kusalasaṅcārapīlanena mahāsambādhasaṅkhātaṃ rāgadosamohamānadiṭṭhikilesaduccaritagahanaṃ paṭipanno. **Okāsaṃ dassetāti** lokiya lokuttarasamādhipaṅḅā-okāsaṃ dassetā. **Mahāpalibodhena palibuddhoti** mahānivāraṅena nivuto. Mahālepena vā litto. **Palibodhoti** ca rāgādisattavidho eva. “Taṅḅhādiṭṭhipalibodho”ti eke. **Palibodhaṃ chetāti** taṃ palibodhaṃ chinditā. **Mahāpapāṭeti** paṅcagatipapāṭe, jāṭijarāmaraṅapapāṭe vā. Taṃ sabbampi duruttaraṅatṭhena papāṭo. **Papāṭā uddhatāti** tamhā papāṭato uddharitā. **Mahākantārappaṭipannoti** jāṭijarābyādhimaraṅasokaparideva-

dukkhadomanassupāyāsakantāraṃ paṭipanno. Sabbampi taṃ duratikkamana-
tṭhena kantāro, taṃ **kantāraṃ tāretā**. Kantārā tāretāti vā pāṭho. **Mahāsaṃsārappaṭi-**
pannoti abbochinnaṃ khandhasantānaṃ paṭipanno. **Saṃsārā mocetāti** saṃsā-
rato mocetā. Saṃsāraṃ mocetāti vā pāṭho. **Mahāviduggeti** saṃsāra-
vidugge. Saṃsāroyeva hi duggamanaṭṭhena viduggo. **Samparivattatīti** bhusaṃ
nivattitvā carati. **Mahāpalipeti** mahante kāmakaddame. Kāmo hi osīdanaṭṭhena
palipo. **Palipanna-**
noti laggo. Mahāpalipapalipannotipi pāṭho.

Abbhāhatoti sabbopaddavehi abbhāhato. **Rāgaggināti** rāgādayoyeva
anudhanaṭṭhena aggi, tena rāgagginā. Sesesupi ese-
va nayo. **Unnītakoti** uggahetvā nīto, jātiyā
uggahetvā jarādi-upaddavāya nītoti attho. Ka-
kāro panettha anukampāya datṭhabbo. **Haññati**
niccamatāṇoti parittāyakena rahito satataṃ
piḷiyati. **Pattada-**
ṇḍoti rājādīhi laddha-āṇo. **Takkaroti** coro. **Vajjabandhanabaddhoti**
rāgādivajjabandhanehi baddho. **Āghātanapaccupaṭṭhitoti**
maraṇadhammagaṇṭhikaṭṭhānaṃ upecca
ṭhito. **Koci bandhanā mocetā**. Koci bandhanaṃ
mocetātipi pāṭho. **Anā-**
thoti natthi etassa nātho issaro, sayamaṃ vā na
nātho na issaroti anātho, asaraṇoti vā attho.
Paramakāpaññappattoti jarādipaṭibāhane
appahutāya atīva kapaṇabhāvaṃ patto.
Tāyetāti rakkhitā. Tāyitāti vā pāṭho
sundaro (2.0021). **Dukkhābhittun-**
noti jātidukkhādīhi anekehi dukkhehi
abhittunno atibyādhito atikampito ca. **Cira-**
rattaṃ piḷitoti dukkheheva dīghamaddhānaṃ
piḷito ghaṭṭito. **Gadhitoti** gedhena
giddho, abhijjhākāyaganthena vā ganthito.
Niccaṃ pipāsītoti pātumaṃ bhuñjitumaṃ
icchā pipāsā, sā taṇhā eva, taṇhāpipāsāya
nirantaraṃ pipāsito.

Andhoti dassanaṭṭhena cakkhūti saṅkhaṃ
gatāya paññāya abhāvato kāṇo. Paññā hi
dhammasabhāvaṃ passati. **Acakkhukoti** taṃ
pana andhattaṃ na pacchā sambhūtaṃ,
pakatiyā eva avijjamānacakkhukoti tameva
andhattaṃ visevati. **Hatanettoti** naya-
naṭṭhena nettanti saṅkhaṃ gatāya paññāya
abhāvato yeva vinaṭṭhanettako. Samavisamaṃ
dassentaṃ atabhāvaṃ netīti nettanti hi
vuttaṃ. Paññāya sugatiṅca agatiṅca
nayati. Hatanettattāyevassa netu-
abhāvaṃ dassento **apariṇāyakoti** āha,
avijjamānanettakoti attho. Aññopissa
netā na vijjatīti vuttaṃ hoti. **Vipathapakkhandoti**
viparīto, visamo vā patho vipatho, taṃ
vipathaṃ pakkhando pavitṭho paṭipannoti
vipathapakkhando, micchāpathasaṅkhātaṃ
micchādīṭṭhiṃ paṭipannoti attho. **Añjasāparaddhoti**
añjase ujumaggasmiṃ majjhimapaṭipadāya
aparaddho viraddho. **Ariyapathaṃ ānetāti**
ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ upanetā
paṭipādayitā. **Mahoghapakkhandoti** yassa
saṃvijjanti, taṃ vaṭṭasmiṃ ohananti
osīdāpentīti oghā, pakati-oghato mahantā
oghāti mahoghā. Te kāmogho bhavogho
diṭṭhogho avijjoghoti catuppabhedā. Te
mahoghe pakkhando pavitṭhoti mahogha-
pakkhando, saṃsārasaṅkhātaṃ mahoghaṃ
vā pakkhandoti.

118. Idāni ekuttarikanayo. Tattha **dvīhi diṭṭhigatehīti**
sassatucchedadiṭṭhīhi. Tattha diṭṭhiyeva
diṭṭhigataṃ “gūthagataṃ muttagataṃ”-
ti-ādīni (a. ni. 9.11) viya. Gantabbā-
bhāvato vā diṭṭhiyā gatamattamevetanti
diṭṭhigataṃ, diṭṭhīsu gataṃ idaṃ
dassanaṃ dvāsaṭṭhidiṭṭhi-antogadhattā-
tipi diṭṭhigataṃ. Dvāsaṭṭhitesaṭṭhi-
diṭṭhiyopi hi sassatadiṭṭhi ucchedadiṭṭhi-
dveva diṭṭhiyo honti. Tasmā saṅkhepena
sabbā

diṭṭhiyo anto karonto “dvīhi diṭṭhigatehī” ti vuttaṃ. **Pariyuṭṭhitoti** pariyuṭṭhānaṃ patto samudācāraṃ patto, uppajjituṃ appadānena kusalacārassa gahaṇaṃ (2.0022) pattoti attho. Vuttañhetuṃ bhagavatā- “dvīhi, bhikkhave, diṭṭhigatehi pariyuṭṭhitā devamanussā olīyanti eke, atidhāvanti eke, cakkhumanto ca passantī” ti-ādi (itivu. 49).

Tīhi ducçaritehīti tividhakāyaducçaritena catubbidhavaacīducçaritena tividhamanoducçaritena. **Vippaṭipannoti** virūpaṃ paṭipanno, micchāpaṭipannoti attho. **Yogehi yuttoti** vaṭṭasmiṃ yojentīti yogā, īti-atthena vā yogā, tehi yogehi yutto samappito. **Catuyogayojitoti** kāmayogo, bhavayogo, diṭṭhiyogo, avijjāyogoti imehi catūhi yogehi sakaṭasmiṃ yogo viya vaṭṭasmiṃ yojito. Pañcakāmaguṇiko rāgo kāmayogo. Rūpārūpabhavesu chandarāgo, jhānanikanti ca, sassatadiṭṭhisahajāto rāgo bhavavasena patthanā bhavayogo. Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo diṭṭhiyogo. Aṭṭhasu ṭhānesu aññāṇaṃ avijjāyogo. Te eva cattāro balavabhūtā oghā, dubbalabhūtā yogā.

Catūhi ganthehīti yassa saṃvijjanti, taṃ cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṃ ganthenti ghaṭentīti ganthā. Te abhijjhā kāyagantho, byāpādo kāyagantho, sīlabbataparāmāso kāyagantho, idaṃsaccābhiniveso kāyaganthoti catuppabhedā. Abhijjhāyanti etāya, sayamaṃ vā abhijjhāyati, abhijjhāyanamattameva vā esāti abhijjhā, lobhoyeva. Nāmakāyaṃ gantheti cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṃ ghaṭetīti kāyagantho. Byāpajjati tena cittaṃ pūtibhāvaṃ gacchati, byāpādayati vā vinayācārārūpasampattihitasukhādīnīti byāpādo. Ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṃ sīlena suddhi vatena suddhi sīlavatena suddhīti parāmasanaṃ sīlabbataparāmāso. Sabbaññubhāsītampi paṭikkhipitvā “sassato loko, idameva saccaṃ moghamañña-” ti-ādīnā ākārena abhinivisatīti idaṃsaccābhiniveso. Tehi catūhi ganthehi ganthito, baddhoti attho.

Catūhi upādānehīti bhusaṃ ādiyanti daḷhaggāhaṃ gaṇhantīti upādānā. Te kāmupādānaṃ diṭṭhupādānaṃ sīlabbatupādānaṃ attavādupādānanti catuppabhedā. Vatthusaṅkhātaṃ kāmaṃ upādiyatīti kāmupādānaṃ, kāmo ca so upādānañcātipi (2.0023) kāmupādānaṃ. Diṭṭhi ca sā upādānañcāti diṭṭhupādānaṃ, diṭṭhiṃ upādiyatīti diṭṭhupādānaṃ. “Sassato attā ca loko cā” ti-ādīsu (paṭi. ma. 1.147) hi purimadiṭṭhiṃ uttaradiṭṭhi upādiyatīti. Sīlabbataṃ upādiyatīti sīlabbatupādānaṃ, sīlabbatañca taṃ upādānañcātipi sīlabbatupādānaṃ. Gosīlagovatādīni hi evaṃ visuddhīti abhinivesato sayameva upādānāni. Vadanti etenāti vādo, upādiyanti etenāti upādānaṃ. Kiṃ vadanti, upādiyanti vā? Attānaṃ. Attano vādupādānaṃ attavādupādānaṃ, attavādādamattameva vā attāti upādiyanti etenāti attavādupādānaṃ. Ṭhapetvā imā dve diṭṭhiyo sabbāpi diṭṭhī diṭṭhupādānaṃ. Tehi catūhi upādānehi. **Upādiyatīti** bhusaṃ gaṇhīyati. Upādiyatīti vā pāṭho, loko upādānehi taṃ taṃ āramaṇaṃ bhusaṃ gaṇhātīti attho.

Pañcagatisamāruḷhoti sukata dukkaṭakāraṇehi gammati upasaṅkamīyatīti gati, saḥokāsakā khandhā. Nirayo tiracchānāyoni pettivisayo manussā devāti imā pañca gatiyo vakkamanabhāvena bhusaṃ āruḷho. **Pañcahi kāmaguṇehīti** rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbasaṅkhātehi pañcahi vatthukāmakotṭhāsehi. **Rajjatīti**

ayonisomanasikāraṃ paṭicca rāguppādanena tehi rañjīyati, sāratto karīyatīti attho. **Pañcahi nīvaraṇehīti** cittaṃ nīvaranti pariyonandhantīti nīvaraṇā. Kāmacchanda-byāpādathinamiddha-uddhaccakukkuccavicikicchāsaṅkhātehi pañcahi nīvaraṇehi. **Otthaṭoti** uparito pihito.

Chahi vivādamūlehīti chahi vivādassa mūlehi. Yathāha-

“Chayimāni, bhikkhave, vivādamūlāni. Katamāni cha? Idha, bhikkhave, bhikkhu kodhano hoti upanāhī. Yo so, bhikkhave, bhikkhu kodhano hoti upanāhī. So sattharipi agāravo viharati appatisso, dhammepi, saṅghepi, sikkhāyapi na paripūrakārī. Yo so, bhikkhave, bhikkhu satthari agāravo viharati appatisso, dhammepi, saṅghepi, sikkhāyapi na paripūrakārī, so saṅghe vivādaṃ janeti. Yo hoti vivādo bahujaṇāhitāya bahujaṇāsukhāya bahuno janassa anathāya (2.0024) ahitāya dukkhāya devamanussānaṃ. Evarūpaṃ ce tumhe, bhikkhave, vivādamūlaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā samanupasseyyātha, tatra tumhe, bhikkhave, tasseva pāpakassa vivādamūlassa pahānāya vāyameyyātha. Evarūpaṃ ce tumhe, bhikkhave, vivādamūlaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā na samanupasseyyātha. Tatra tumhe, bhikkhave, tasseva pāpakassa vivādamūlassa āyatīṃ anavassavāya paṭipajjeyyātha. Evametassa pāpakassa vivādamūlassa pahānaṃ hoti. Evametassa pāpakassa vivādamūlassa āyatīṃ anavassavo hoti.

“Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu makkhī hoti paḷāsī. Issukī hoti maccharī. Saṭho hoti māyāvī. Pāpiccho hoti micchādiṭṭhi. Sandiṭṭhiparāmāsī hoti ādhānaggāhī duppaṭinissaggī. Yo so, bhikkhave, bhikkhu sandiṭṭhiparāmāsī hoti ādhānaggāhī duppaṭinissaggī, so sattharipi ...pe... āyatim anavassavo hoti” ti (pari. 272; a. ni. 6.36).

Tattha **kodhanoti** kujjhanalakkhaṇena kodhena samannāgato. **Upanāhīti** vera-appaṭinissajjanalakkhaṇena upanāhena samannāgato. **Ahitāya dukkhāya devamanussānanti** dvinnaṃ bhikkhūnaṃ vivādo kathaṃ devamanussānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattatīti? Kosambakakkhandhake (mahāva. 451 ādayo) viya dvīsu bhikkhūsu vivādaṃ āpannesu tasmim vihare tesam antevāsikā vivadanti, tesam ovādaṃ gaṇhanto bhikkhunisaṅgho vivadati, tato tesam upaṭṭhākāpi vivadanti. Atha manussānaṃ ārakkhadevatā dve koṭṭhāsā honti. Dhammavādīnaṃ ārakkhadevatā dhammavādīniyo honti adhammavādīnaṃ adhammavādīniyo. Tato ārakkhadevatānaṃ mittā bhummaṭṭhadevatā bhijjanti. Evaṃ paramparāya yāva brahmalokā ṭhapetvā ariyasāvake sabbe devamanussā dve koṭṭhāsā honti. Dhammavādīhi pana adhammavādīnova bahutarā honti. Tato yaṃ bahukehi gahitaṃ, sabbaṃ taṃ saccanti dhammaṃ vissajjetvā bahutarāva adhammaṃ gaṇhanti. Te adhammaṃ purakkhatvā viharantā apāyesu nibbattanti. Evaṃ dvinnaṃ bhikkhūnaṃ vivādo devamanussānaṃ ahitāya dukkhāya hoti. **Ajjhattaṃ vāti** (2.0025) tumhākaṃ abbhantaraparīsāya vā. **Bahiddhā vāti** paresaṃ parīsāya vā. **Makkhīti** paresaṃ guṇamakkhaṇalakkhaṇena makkhena samannāgato. **Paḷāsīti** yugaggāhalakkhaṇena paḷāsena samannāgato. **Issukīti** paresaṃ sakkārādi-issāyanalakkhaṇāya issāya samannāgato. **Maccharīti** āvāsamacchariyādīhi pañcahi macchariyehi samannāgato. **Saṭhoti** kerāṭiko. **Māyāvīti** katapāpapaṭicchādako. **Pāpicchoti** asantasambhāvanicchako dussīlo. **Micchādiṭṭhīti** natthikavādī ahetukavādī akiriyavādī. **Sandiṭṭhiparāmāsīti** sayaṃ diṭṭhimeva parāmasati. **Ādhānaggāhīti** daḷhaggāhī. **Duppaṭinissaggīti** na sakkā hoti gahitaṃ vissajjāpetuṃ. Khuddakavatthuvibhaṅge pana “tattha katamāni cha vivādamūlāni? Kodho makkho issā sāṭheyyaṃ pāpicchatā sandiṭṭhiparāmāsītā, imāni cha vivādamūlāni” - ti (vibha. 944) padhānavasena ekekoyeva dhammo vutto.

Chahi taṇhākāyehīti “rūpataṇhā, saddataṇhā, gandhataṇhā, rasataṇhā, phoṭṭhabbataṇhā, dhammataṇhā” ti (vibha. 944) vuttāhi chahi taṇhāhi. Tattha yasmā ekekāyeva taṇhā anekavisayattā ekekasmimpi visaye punappunaṃ uppattito anekā honti, tasmā samūhaṭṭhena kāyasaddena yojetvā taṇhākāyāti vuttaṃ. Taṇhākāyāti vuttepi taṇhā eva. **Rajjatīti** sayaṃ ārammaṇe rajjati, sāratto hoti.

Chahi diṭṭhigatehīti sabbāsavasutte vuttehi. Vuttañhi tattha-

“Tassa evaṃ ayoniso manasikaroto channaṃ diṭṭhīnaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjati. ‘Atthi me attā’ ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati, ‘natthi me attā’ ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati, ‘attanāva attānaṃ sañjānāmī’ ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati, ‘anattanāva attānaṃ sañjānāmī’ ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati. Atha vā panassa evaṃ diṭṭhi hoti ‘yo me ayaṃ

attā vado vedeyyo (2.0026) tatra tatra kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākaṃ paṭisaṃvedeti, so ca kho pana me ayaṃ attā nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva ṭhassatī” ti (ma. ni. 1.19).

Tattha **atthi me attā**ti sassatadiṭṭhi sabbakālesu attano atthitaṃ gaṇhāti. **Saccato thetato**ti bhūtato ca thirato ca, “idaṃ saccaṃ” ti suṭṭhu daḥhabhāvenāti vuttaṃ hoti. **Natthi me attā**ti ucchedadiṭṭhi sato sattassa tattha tattha vibhavaggaṇato. Atha vā purimāpi tisu kālesu atthīti gaṇato sassatadiṭṭhi, paccuppannameva atthīti gaṇhantī ucchedadiṭṭhi, pacchimāpi atitānāgatesu natthīti gaṇato “bhassantā āhutiyo” ti gahitadiṭṭhigatikānaṃ viya ucchedadiṭṭhi. Atīte eva natthīti gaṇhantī adhiccasamuppannakassa viya sassatadiṭṭhi. **Attanāva attānaṃ sañjānāmīti** saññākkhandhasīsenā khandhe attāti gahetvā saññāya avasesakkhandhe sañjānato iminā attanā imaṃ attānaṃ sañjānāmīti hoti. **Attanāva anattānanti** saññākkhandhaṃyeva attāti gahetvā, itare cattāropi anattāti gahetvā saññāya te sañjānato evaṃ hoti. **Anattanāva attānanti** saññākkhandhaṃ anattāti gahetvā, itare cattāropi attāti gahetvā saññāya te sañjānato evaṃ hoti. Sabbāpi sassatucchedadiṭṭhiyova. **Vado vedeyyoti**-ādayo pana sassatadiṭṭhiyā eva abhinivesākārā. Tattha vadatīti vado, vacīkammassa kārakoti vuttaṃ hoti. Vedayatīti vedeyyo, jānāti anubhavati cāti vuttaṃ hoti. Kiṃ vedetīti? **Tatra tatra kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākaṃ paṭisaṃvedeti. Tatra tatrā**ti tesu tesu yonigatiṭṭhitinivāsanikāyesu ārammaṇesu vā. **Niccoti** uppādavayarahito. **Dhuvoti** thiro sārabhūto. **Sassatoti** sabbakāliko. **Avipariṇāmadhammoti** attano pakatibhāvaṃ avijahanadhammo, kakaṇṭako viya nānappakārataṃ nāpajjati. **Sassatisamanti** candasūriyasamuddamahāpathavīpabbatā lokavohārena sassatiyoti vuccanti. Sassatīhi samaṃ sassatisamaṃ. Yāva sassatiyo tiṭṭhanti, tāva tatheva ṭhassatīti gaṇhato evaṃ diṭṭhi hoti.

Khuddakavatthuvibhaṅge (2.0027) pana “tatra tatra dīgharattaṃ kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākaṃ paccanubhoti, na so jāto nāhosi, na so jāto na bhavissati, nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammoti vā panassa saccato thetato diṭṭhi uppajjati” ti (vibha. 948) cha diṭṭhī evaṃ visesetvā vuttā.

Tattha **na so jāto nāhosīti** so attā ajātidhammato na jāto nāma, sadā vijjamānoyevāti attho. Teneva atīte nāhosi, anāgate na bhavissati. Yo hi jāto, so ahosi. Yo ca jāyissati, so bhavissatīti vuccati. Atha vā **na so jāto nāhosīti** so sadā vijjamānattā atītepi na jāto na ahosi, anāgatepi na jāto na bhavissati. **Anusayā** vuttatthā.

Sattahi saññojanehīti sattakanipāte vuttehi. Vuttañhi tattha-

“Sattimāni, bhikkhave, saṃyojanāni. Katamāni satta? Anunayasamaṃyojanaṃ, paṭighasamaṃyojanaṃ, diṭṭhisamaṃyojanaṃ, vicikicchāsaṃyojanaṃ, mānasamaṃyojanaṃ, bhavarāgasamaṃyojanaṃ, avijjāsaṃyojanaṃ. Imāni kho, bhikkhave, satta saṃyojanāni” ti (a. ni. 7.8).

Tattha **anunayasamaṃyojananti** kāmarāgasamaṃyojanaṃ. Sabbānevetāni bandhanaṭṭhena saṃyojanāni.

Sattahi mānehīti khuddakavatthuvibhaṅge vuttehi. Vuttañhi tattha-

“Māno, atimāno, mānātimāno, omāno, adhimāno, asmimāno, micchāmāno” ti (vibha. 950).

Tattha **mānoti** seyyādivasena puggalaṃ anāmasitvā jāti-ādīsu vatthuvāseneva unnati. **Atimānoti** jāti-ādīhi “mayā sadiso natthi”ti atikkamitvā unnati. **Mānātimānoti** “ayaṃ pubbe mayā sadiso, idāni ahaṃ seṭṭho, ayaṃ hīnataro”ti uppannamāno. **Omānoti** jāti-ādīhi attānaṃ heṭṭhā katvā pavattamāno, hīnohamasmīti mānoyeva. **Adhimānoti** anadhigateyeva catusaccadhamme adhigatoti māno. Ayaṃ pana adhimāno parisuddhasīlassa kammaṭṭhāne appamattassa nāmarūpaṃ vavattapetvā paccayapariggahena vitiṇṇakaṅkhassa tilakkhaṇaṃ (2.0028) āropetvā saṅkhāre sammasantassa āraddhavipassakassa puthujjanassa uppajjati, na aññesaṃ. **Asmimānoti** rūpādīsu khandhesu asmīti māno, “ahaṃ rūpaṃ”ti-ādivāsena uppannamānoti vuttaṃ hoti. **Micchāmānoti** pāpakena kammāyatanādinā uppannamāno.

Lokadhammā vuttatthā. **Samparivattatīti** lokadhammehi hetubhūtehi lābhādīsu catūsu anurodhavasena, alābhādīsu catūsu paṭivirodhavasena bhusaṃ nivattati, pakatibhāvaṃ jahātīti attho. **Micchattāpi** vuttatthā. **Niyyātoti** gato pakkhando, abhibhūtoti attho.

Aṭṭhahi purisadosehīti aṭṭhakanipāte upamāhi saha, khuddakavatthuvibhaṅge upamaṃ vinā vuttehi. Vuttañhi tattha-

“Katame aṭṭha purisadosā? Idha bhikkhū bhikkhuṃ āpattiyā codenti. So bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno ‘na sarāmi na sarāmi’ti assatiyāva nibbeṭheti. Ayaṃ paṭhamo purisadoso.

“Puna caparaṃ bhikkhū bhikkhuṃ āpattiyā codenti. So bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno codakaṃyeva paṭippharati ‘kiṃ nu kho tuyhaṃ bālassa abyattassa bhaṇitena, tvampi nāma maṃ bhaṇitabbaṃ maññasī’ti? Ayaṃ dutiyo purisadoso.

“Puna caparaṃ bhikkhū bhikkhuṃ āpattiyā codenti. So bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno codakaṃyeva paccāropeti ‘tvampi khosi itthannāmaṃ āpattiṃ āpanno, tvam tāva paṭhamaṃ paṭikarohī’ti. Ayaṃ tatiyo purisadoso.

“Puna caparaṃ bhikkhū bhikkhuṃ āpattiyā codenti. So bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno aññenaññaṃ paṭicarati, bahiddhā kathaṃ apanāmeti, kopaṅca dosaṅca appaccayaṅca pātukaroti. Ayaṃ catuttho purisadoso.

“Puna caparaṃ bhikkhū bhikkhuṃ āpattiyā codenti. So bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno saṅghamajjhe bāhāvikkhepakam bhaṇati. Ayaṃ pañcama purisadoso.

“Puna (2.0029) caparaṃ bhikkhū bhikkhuṃ āpattiyā codenti. So bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno anādiyitvā saṅghaṃ anādiyitvā codakaṃ sāpaṭtikova yena kāmaṃ pakkamati. Ayaṃ chaṭṭho purisadoso.

“Puna caparaṃ bhikkhū bhikkhuṃ āpattiyā codenti. So bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno ‘nevāhaṃ āpannomhi, na panāhaṃ anāpannomhi’ti so tuṅhībhūto saṅghaṃ viheseti. Ayaṃ sattamo purisadoso.

“Puna caparaṃ bhikkhū bhikkhuṃ āpattiyā codenti. So bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno evamāha- ‘kiṃ nu kho tumhe āyasmanto atibāḷhaṃ mayi byāvaṭā? Idānāhaṃ sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattissāmi’ti. So sikkhaṃ

paccakkhāya hīnāyāvattitvā evamāha ‘idāni kho tumhe āyasmanto attamanā hothā’ti. Ayam aṭṭhamo purisadoso. Ime aṭṭha purisadosā”ti (vibha. 957; a. ni. 8. 14).

Tattha **purisadosā**ti purisānaṃ dosā, te pana purisasantānaṃ dūsentīti dosā. **Na sarāmi na sarāmī**ti “mayā etassa kammaṃ kataṭṭhānaṃ nassarāmi na sallakkhe-mī”ti evaṃ assatibhāvena nibbeṭheti moceti. **Codakamyeva paṭippharatī**ti paṭiviruddho hutvā pharati, paṭi-āṇibhāvena tiṭṭhati. **Kiṃ nu kho tuyhanti** tuyhaṃ bālassa abyattassa bhaṇitena nāma kiṃ, yo tvaṃ neva vatthum, na āpattim, na codanaṃ jānāsīti dīpeti. Tvampi nāma evaṃ kiñci ajānanto bhaṇitabbaṃ mañña-sīti ajjhottharati. **Paccāropetī**ti “tvampi khosī”ti-ādīni vadanto pati-āropeti. **Paṭikarohī**ti desanāgāminiṃ desehi, vuṭṭhānagāminito vuṭṭhāhi,

tato suddhante patiṭṭhito aññaṃ codessasīti dīpeti. **Aññaññaṃ paṭicaratīti** añña kāraṇena, vacanena vā aññaṃ kāraṇaṃ, vacanaṃ vā paṭicchādeti. “Āpattiṃ āpannosi”ti vutto “ko āpanno, kiṃ āpanno, kismiṃ āpanno, kathaṃ āpanno, kaṃ bhaṇatha, kiṃ bhaṇathā”ti bhaṇati. “Evarūpaṃ kiñci tayā diṭṭhan”ti vutte (2.0030) “na suṇāmi”ti sotaṃ upaneti. **Bahiddhā kathaṃ apanāmetīti** “itthannāmaṃ āpattiṃ āpannosi”ti puṭṭho “pāṭaliputtaṃ gatomhī”ti vatvā puna “na tava pāṭaliputtagamanaṃ pucchāmā”ti vutte tato rājagahaṃ gatomhīti. “Rājagahaṃ vā yāhi brāhmaṇagehaṃ vā, āpattiṃ āpannosi”ti. “Tattha me sūkaramaṃsaṃ laddhan”ti-ādīni vadanto kathaṃ bahiddhā vikkhipati. **Kopanti** kupitabhāvaṃ, **dosanti** duṭṭhabhāvaṃ. Ubhayampetaṃ kodhasseva nāmaṃ. **Appaccayanti** asantuṭṭhā-kāraṃ, domanassassetamaṃ nāmaṃ. **Pātukarotīti** dasseti pakāseti. **Bāhāvikkhepakamaṃ bhaṇatīti** bāhaṃ vikkhipitvā vikkhipitvā alajjivacanaṃ vadati. **Anādiyitvāti** cittikārena aggahetvā avajānitvā, anādarō hutvāti attho. **Vihesetīti** viheṭṭheti bādhati. **Atibāḷhanti** atidaḷhaṃ atippamaṇaṃ. **Mayi byāvaṭāti** mayi byāpāraṃ āpannā. **Hīnāyāvattitvāti** hīnassa gihibhāvassa atthāya āvattitvā, gihī hutvāti attho. **Attamanā hothāti** tuṭṭhacittā hotha, “mayā labhitabbaṃ labhatha, mayā vasitabbaṭṭhāne vasatha, phāsuvihāro vo mayā kato”ti adhippāyena vadati. **Dussatīti** duṭṭho hoti.

Navahi āghātavatthūhīti sattesu uppattivāseneva kathitāni. Yathāha-

“Navayimāni, bhikkhave, āghātavatthūni. Katamāni nava? ‘Anatthaṃ me acarī’ti āghātaṃ bandhati, ‘anatthaṃ me caratī’ti āghātaṃ bandhati, ‘anatthaṃ me carissatī’ti āghātaṃ bandhati, ‘piyassa me manāpassa anatthaṃ acari, anatthaṃ carati, anatthaṃ carissatī’ti āghātaṃ bandhati, ‘appiyassa me amanāpassa atthaṃ acari, atthaṃ carati, atthaṃ carissatī’ti āghātaṃ bandhati. Imāni kho, bhikkhave, nava āghātavatthūnī”ti (a. ni. 9.29).

Tattha **āghātavatthūnīti** āghātakāraṇāni. **Āghātanti** cettha kopō, soyeva uparūpari kopassa vatthuttā āghātavatthu. **Āghātaṃ bandhatīti** kopamaṃ bandhati karotī uppādeti. “Atthaṃ me nācari, na carati, na carissati. Piyassa me manāpassa atthaṃ nācari, na carati, na carissati. Appiyassa me amanāpassa anatthaṃ nācari, na carati, na carissati”ti (mahāni. 85; vibha. 960; dha. sa. 1066) niddese vuttāni aparānipi nava āghātavatthūni imeheva navahi saṅgahitāni. **Āghātitoti** ghaṭṭito.

Navavidhamānehīti katame navavidhamānā? Seyyassa seyyohamasmīti māno, seyyassa sadisohamasmīti māno, seyyassa hīnohamasmīti māno. Sadisassa seyyohamasmīti māno, sadisassa sadisohamasmīti māno, sadisassa hīnohamasmīti māno. Hīnassa seyyohamasmīti māno, hīnassa sadisohamasmīti māno, hīnassa hīnohamasmīti māno. Ime navavidhamānā (vibha. 962).

Ettha pana **seyyassa seyyohamasmīti māno** rājūnañceva pabbajitānañca uppajjati. Rājā hi “raṭṭhena vā dhanena vā vāhanehi vā ko mayā sadiso atthī”ti etaṃ mānaṃ karoti, pabbajitopi “sīladhutaṅgādīhi ko mayā sadiso atthī”ti etaṃ mānaṃ karoti.

Seyyassa sadisohamasmīti mānopi etesaṃyeva uppajjati. Rājā hi “raṭṭhena vā

dhanena vā vāhanehi vā aññarājūhi saddhiṃ mayhaṃ kiṃ nānākaraṇaṃ”ti etaṃ mānaṃ karoti, pabbajitopi “siladhutaṅgādīhi aññena bhikkhunā mayhaṃ kiṃ nānākaraṇaṃ”ti etaṃ mānaṃ karoti.

Seyyassa hīnohamasmīti mānōpi etesaṃyeva uppajjati. Yassa hi rañño raṭṭhaṃ vā dhanam vā vāhanādīni vā nātisampannāni honti, so “mayhaṃ rājāti vohārasukhamattakameva, kiṃ rājā nāma ahan”ti etaṃ mānaṃ karoti, pabbajitopi appalābhasakkāro “ahaṃ dhammakathiko bahussuto mahātheroti kathāmattameva, kiṃ dhammakathiko nāmāhaṃ, kiṃ bahussuto nāmāhaṃ, kiṃ mahāthero nāmāhaṃ, yassa me lābhasakkāro natthī”ti etaṃ mānaṃ karoti.

Sadisassa seyyohamasmīti mānādayo amaccādīnaṃ uppajjanti. Amacco vā hi raṭṭhiyo vā “bhogayānavāhanādīhi ko mayā sadiso añño rājapuriso atthī”ti vā, “mayhaṃ aññehi saddhiṃ kiṃ nānākaraṇaṃ”ti vā, “amaccoti nāmameva mayhaṃ, ghāsacchādanamattampi me natthi, kiṃ amacco nāmāhan”ti vā etaṃ mānaṃ karoti.

Hīnassa (2.0032) **seyyohamasmīti mānā**dayo dāsādīnaṃ uppajjanti. Dāso hi “mātito vā pitito vā ko mayā sadiso añño dāso nāma atthi, aññe jīvitum asakkontā kucchihetu dāsā nāma jātā, ahaṃ pana paveṇi-āgatattā seyyo”ti vā, “paveṇi-āgatabhāvena ubhatosuddhikadāsattena asukadāsena nāma saddhiṃ mayhaṃ kiṃ nānākaraṇaṃ”ti vā, “kucchivasenāhaṃ dāsabyaṃ upagato, mātāpitukoṭiyā pana me dāsaṭṭhānaṃ natthi, kiṃ dāso nāma ahan”ti vā etaṃ mānaṃ karoti. Yathā ca dāso, evaṃ pukkusaṇḍālādayopi etaṃ mānaṃ karontiyeva. Ettha ca seyyassa seyyohamasmīti uppannamānova yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tathā sadisassa sadisohamasmīti hīnassa hīnohamasmīti uppannamānova yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tattha yāthāvamānā arahattamaggavajjhā, ayāthāvamānā sotāpattimaggavajjhāti.

Taṇhāmūlakā vuttāyeva. **Rajjatīti** na kevalaṃ rāgeneva rajjati, atha kho taṇhāmūlakānaṃ pariyesanādīnampi sambhavato taṇhāmūlakehi sabbehi akusaladhammehi rajjati, yujjati bajjhatīti adhippāyo.

Dasahi kilesavatthūhīti katamāni dasa kilesavatthūni? Lobho, doso, moho, māno, diṭṭhi, vicikicchā, thinam, uddhaccaṃ, ahirikaṃ, anottappanti imāni dasa kilesavatthūni (vibha. 966).

Tattha kilesā eva **kilesavatthūni**, vasanti vā ettha akhīṇāsavā sattā lobhādīsu patiṭṭhitattāti vatthūni, kilesā ca te tappatiṭṭhānaṃ sattānaṃ vatthūni cāti kilesavatthūni. Yasmā cettha anantarapaccayādibhāvena uppajjamānāpi kilesā vasanti eva nāma, tasmā kilesānaṃ vatthūnītipi kilesavatthūni. Lubbhanti tena, sayaṃ vā lubbhati, lubbhanamattameva vā tanti **lobho**. Dussanti tena, sayaṃ vā dussati, dussanamattameva vā tanti **doso**. Muyhanti tena, sayaṃ vā muyhati, muyhanamattameva vā tanti **moho**. Maññatīti **māno**. **Diṭṭhi**ādayo vuttatthāva. Na hiriyatīti ahiriko, tassa bhāvo **ahirikaṃ**. Na (2.0033) ottappatīti anottappī, tassa bhāvo **anottappaṃ**. Tesu ahirikaṃ kāyaduccaritādīhi ajjucchanalakkhaṇaṃ, anottappaṃ teheva asārajjanalakkhaṇaṃ, **kilissatīti** upatāpīyati vibādhiyati.

Dasahi āghātavatthūhīti pubbe vutthehi navahi ca “aṭṭhāne vā panāghāto jāya-

ti”ti (dha. sa. 1066) vuttena cāti dasahi. Anattamaṃ me acarīti-ādīnīpi hi avikappetvā khāṇukaṇṭakādīmhipi aṭṭhāne āghāto uppajjati.

Dasahi akusalakammamapathēhīti katame dasa akusalakammamapathā (dī. ni. 3.360)? Pāṇātipāto, adinnādānaṃ, kāmesumicchācāro, musāvādo, pisuṇā vācā, pharusā vācā, samphappalāpo, abhijjhā, byāpādo, micchādīṭṭhi. Ime dasa akusalakammamapathā. Tattha akusalakammāni ca tāni pathā ca duggatīyāti **akusalakammamapathā**. **Samannāgatoti** samaṅgībhūto.

Dasahi saññojanēhīti katamāni dasa saṃyojanāni (dha. sa. 1118)? Kāmarāga-saṃyojanaṃ, paṭighasaṃyojanaṃ, mānasaṃyojanaṃ, diṭṭhisāṃyojanaṃ, vicikicchasaṃyojanaṃ, silabbataparāmāsasaṃyojanaṃ, bhavarāgasāṃyojanaṃ, issāsaṃyojanaṃ, macchariyasaṃyojanaṃ, avijjāsaṃyojanaṃ, imāni dasa saṃyojanāni. **Micchattā** vuttāyeva.

Dasavatthukāya micchādīṭṭhiyāti katamā dasavatthukā micchādīṭṭhi (vibha. 971)? Natthi dinnamaṃ, natthi yīṭṭhamaṃ, natthi hutamaṃ, natthi sukata dukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, natthi ayaṃ loko, natthi paro loko, natthi mātā, natthi pitā, natthi sattā opapātikā, natthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammāpaṭipannā ye imaṅca lokaṃ paraṅca lokaṃ sayamaṃ abhiññā sacchikatvā pavedenti. Ayaṃ dasavatthukā micchādīṭṭhi.

Tattha **dasavatthukāti** dasa vatthūni etissāti dasavatthukā. **Natthi dinnanti** dinnamaṃ nāma atthi, sakkā kassaci kiñci dātunti jānāti. Dinnassa pana phalaṃ vipāko natthīti gaṇhāti. **Natthi yīṭṭhanti** yīṭṭhamaṃ vuccati mahāyāgo, taṃ yajitumaṃ sakkāti jānāti. Yīṭṭhassa pana phalaṃ vipāko natthīti gaṇhāti. **Hutanti** āhunapāhuna maṅgalakiriyā, taṃ kātumaṃ sakkāti jānāti. Tassa pana (2.0034) phalaṃ vipāko natthīti gaṇhāti. **Sukatadukkaṭānanti** ettha dasa kusalakammamapathā sukatakammāni nāma, dasa akusalakammamapathā dukkaṭakammāni nāma. Tesamaṃ atthi bhāvaṃ jānāti. Phalaṃ vipāko pana natthīti gaṇhāti. **Natthi ayaṃ lokoti** paraloke ṭhito imaṃ lokaṃ natthīti gaṇhāti. **Natthi paro lokoti** idhaloke ṭhito paralokaṃ natthīti gaṇhāti. **Natthi mātā natthi pitāti** mātāpitūnaṃ atthibhāvaṃ jānāti. Tesu katappaccayena koci phalaṃ vipāko natthīti gaṇhāti. **Natthi sattā opapātikāti** cavana-ka-upapajjanakasattā natthīti gaṇhāti. **Sammaggatā sammāpaṭipannāti** anulomapaṭipadaṃ paṭipannā dhammikasamaṇabrāhmaṇā lokasmiṃ natthīti gaṇhāti. **Ye imaṅca lokaṃ ...pe... pavedenti**ti imaṅca paraṅca lokaṃ attanāva abhivisiṭṭhena ñāṇena ñatvā pavedanasamattho sabbaññū buddho natthīti gaṇhāti.

Antaggāhikāya diṭṭhiyāti “sassato loko”ti-ādikaṃ ekekaṃ antamaṃ bhāgaṃ gaṇhātīti antaggāhikā. Atha vā antassa gāho antaggāho, antaggāho assā atthīti antaggāhikā. Tāya antaggāhikāya. Sā pana vuttāyeva.

Aṭṭhasatataṇhāpapañcasatehīti aṭṭhuttamaṃ satamaṃ aṭṭhasatamaṃ. Saṃsāre papañceti ciraṃ vasāpetīti papañco, taṇhā eva papañco taṇhāpapañco, ārammaṇabhedena punappunaṃ uppattivāsena ca taṇhānaṃ bahukattā bahuvacanaṃ katvā taṇhāpapañcānaṃ satamaṃ taṇhāpapañcasatamaṃ. Tena “taṇhāpapañcasatenā”ti vattabbe vacanavipallāsavasena “taṇhāpapañcasatehī”ti bahuvacananiddeso kato. Aṭṭhasatanti saṅkhātena taṇhāpapañcasatenāti attho daṭṭhabbo. Aṭṭha abbo-

hārikāni katvā satameva gahitanti veditabbaṃ. Khuddakavatthuvibhaṅge pana taṇhāvicaritānīti āgataṃ. Yathāha-

“Aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni ajjhattikassa upādāya, aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni bāhirassa upādāya, tadekajjhaṃ abhisaññuhitvā abhisañkhipitvā chattiṃsa taṇhāvicaritāni honti. Iti atītāni chattiṃsa taṇhāvicaritāni, anāgatāni chattiṃsa taṇhāvicaritāni, paccuppannāni chattiṃsa taṇhāvicaritāni tadekajjhaṃ (2.0035) abhisaññuhitvā abhisañkhipitvā aṭṭhataṇhāvicaritasataṃ hotī”ti (vibha. 842).

Taṇhāpapañcāyeva panettha **taṇhāvicaritānīti** vuttā. Taṇhāsamudācārā taṇhāpavattiyoti attho. **Ajjhattikassa upādāyā**ti ajjhattikaṃ khandhapañcakaṃ upādāya. Idañhi upayogatthe sāmivacanaṃ. Vitthāro panassa tassa niddese (vibha. 973) vuttanayeneva veditabbo. Ayaṃ pana aparō nayo- rūpārammaṇāyeva kāmataṇhā, bhavataṇhā, vibhavataṇhāti tisso taṇhā honti, tathā saddādi-ārammaṇāti chasu ārammaṇesu aṭṭhārasa taṇhā honti, ajjhattārammaṇā aṭṭhārasa, bahiddhārammaṇā aṭṭhārasāti chattiṃsa honti. Tā eva atītārammaṇā chattiṃsa, anāgatārammaṇā chattiṃsa, paccuppannārammaṇā chattiṃsāti aṭṭhataṇhāvicaritasataṃ hoti. **Papañcīti** ārammaṇe, saṃsāre vā papañcīti ciravāsīti.

Dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatehīti “katamāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatehīti

brahmajāle veyyākaraṇe vuttāni bhagavatā? Cattāro sassatavādā, cattāro ekacca-sassatavādā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhiccasamuppannikā, soḷasa saññivādā, aṭṭha asaññivādā, aṭṭha nevasaññināsaññivādā, satta ucchedavādā, pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti imāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni brahmajāle veyyākaraṇe vuttāni bhagavatā”ti (vibha. 977). Vitthāro panettha brahmajālasutte vuttanayeneva veditabbo.

Ahañcamhi tiṇṇoti ahañca caturōghaṃ, saṃsārasamuddaṃ vā tiṇṇo amhi bhavāmi. **Muttoti** rāgādibandhanehi mutto. **Dantoti** nibbisevano nipparipphando. **Santoti** sitībhūto. **Assatthoti** nibbānadassane laddhassāso. **Parinibbutoti** kilesaparibbānena parinibbuto. **Pahomīti** samatthomhi. **Khoiti** ekaṃsatthe nipāto. **Pare ca parinibbāpetunti** ettha pare ca-saddo “pare ca tāretun”ti-ādīhipi yojetabboti.

Mahākaruṇāññāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

72-73. Sabbaññutaññāṇaniddesavaṇṇanā

119. Sabbaññutaññāṇaniddese (2.0036) **katamaṃ tathāgatassa sabbaññutaññāṇanti** pucchitvā tena samagatikattā teneva saha anāvaraṇaṇāṇaṃ niddiṭṭhaṃ. Na hi anāvaraṇaṇāṇaṃ dhammato visuṃ atthi, ekameva hetamaññāṇaṃ ākārabhedato dvedhā vuccati saddhindriyasaddhābalādīni viya. Sabbaññutaññāṇameva hi natthi etassa āvaraṇanti, kenaci dhammena, puggalena vā āvaraṇaṃ kātuṃ asaṅkuṇeyyatāya anāvaraṇanti vuccati āvajjanapaṭibaddhattā sabbadhammānaṃ. Aññe pana āvajjitvāpi na jānanti. Keci panāhu “manoviññāṇaṃ viya sabbārammaṇikattā sabbaññutaññāṇaṃ. Taṃyeva ñāṇaṃ indavajiraṃ viya visayesu appaṭihattā anāvaraṇaṇāṇaṃ. Anupubbasabbaññutāpaṭikkhepo sabbaññutaññāṇaṃ, sakiṃsabbaññutāpaṭikkhepo anāvaraṇaṇāṇaṃ, bhagavā sabbaññutaññāṇapaṭilābhenapi sabbaññūti vuccati, na ca anupubbasabbaññū. Anāvaraṇaṇāṇapaṭilābhenapi sabbaññūti vuccati, na ca sakiṃsabbaññū”ti.

Sabbaṃ saṅkhatamasāṅkhatamaṃ anavasesamaṃ jānātīti ettha **sabbanti** jātivasena sabbadhammānaṃ nissesapariyādānaṃ. **Anavasesanti** ekekasseva dhammassa sabbākāravasena nissesapariyādānaṃ. **Saṅkhatamasāṅkhatanti** dvidhā pabheda-dassanaṃ. Saṅkhatañhi eko pabhedo, asaṅkhatamaṃ eko pabhedo. Paccayehi saṅgama katanti saṅkhatamaṃ. Khandhapañcakaṃ. Tathā na saṅkhatanti asaṅkhatamaṃ. Nibbānaṃ. Saṅkhatamaṃ aniccadukkhānattādīhi ākārehi anavasesamaṃ jānāti, asaṅkhatamaṃ suññatānimitta-appaṇihitādīhi ākārehi anavasesamaṃ jānāti. Natthi etassa saṅkhatassa asaṅkhatassa ca avasesoti anavasesamaṃ. Saṅkhatamaṃ asaṅkhatañca. Anekabhedāpi paññatti paccayehi akatattā asaṅkhatapakkaṃ bhajati. Sabbaññutaññāṇaṇhi sabbāpi paññattiyo anekabhedato jānāti. Atha vā **sabbanti** sabbadhammaggaṇaṃ. **Anavasesanti** nippadesaggahaṇaṃ. **Tattha āvaraṇaṃ natthīti** tattha tasmīṃ anavasese saṅkhatāsaṅkhate nissaṅgattā sabbaññutaññāṇassa āvaraṇaṃ natthīti tadeva sabbaññutaññāṇaṃ anāvaraṇaṇāṇaṃ

nāmāti attho.

120. Idāni (2.0037) anekavisayabhedato dassetuṃ **atīanti**-ādimāha. Tattha **atītaṃ anāgataṃ paccuppananti** kālabhedato dassitaṃ, **cakkhu ceva rūpā cāti**-ādi vatthārammaṇabhedato. **Evam taṃ sabbanti** tesam cakkhurūpānaṃ anavasesapariyādānaṃ. Evam sesesu. **Yāvatāti** anavasesapariyādānaṃ. **Aniccaṭṭhanti**-ādi sāmāññalakkhaṇabhedato dassitaṃ. **Aniccaṭṭhanti** ca aniccākāraṃ. Paccattatthe vā upayogavacanaṃ. Esa nayo edisesu. **Rūpassāti**-ādi khandhabhedato dassitaṃ. **Cakkhussa ...pe... jarāmaraṇassāti** heṭṭhā vuttapeyyālanayena yojettabbaṃ. **Abhiññāyāti**-ādīsu heṭṭhā vuttaññāṇeṃva. **Abhiññāṭṭhanti** abhijānana-sabhāvaṃ. Esa nayo edisesu. **Khandhānaṃ khandhaṭṭhanti**-ādi heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. **Kusale dhammeti**-ādi kusalattikavasena bhedo. **Kāmāvacare dhammeti**-ādi catubhūmakavasena. Ubhayatthāpi “sabbe jānāti”ti bahuvacana-pāṭho sundaro. Ekavacanasote patitattā pana potthakesu ekavacanena likhitaṃ. **Dukkhassāti**-ādi cuddasannaṃ buddhaññāṇaṃ visayabhedo. **Indriyaparopariyatte ñāṇanti**-ādīni cattāri ñāṇāni vatvā sabbaññutaññāṇaṃ kasmā na vuttanti ce? Vuccamānassa sabbaññutaññāṇattā. Visayabhedato hi sabbaññutaññāṇe vuccamāne taṃ ñāṇaṃ na vattabbaṃ hoti, sabbaññutaññāṇaṃ pana sabbaññutaññāṇassa visayo hotiyeva.

Puna kāḷakārāmasuttantādīsu (a. ni. 4.24) vuttanayena sabbaññutaññāṇa-bhūmiṃ dassento **yāvatā sadevakassa lokassāti**-ādimāha. Tattha saha devehi **sadevakassa**. Saha mārena **samārakassa**. Saha brahmunā **sabrahmakassa** lokassa. Saha samaṇabrāhmaṇehi **sassamaṇabrāhmaṇiyā**. Saha devamanussahi **sadevamanussāya** pajāya. Pajātattā **pajāti** sattalokassa pariyāyavacana-metaṃ. Tattha sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ, samāravacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ, sabrahmakavacanena brahmakāyikādibrahmaggahaṇaṃ, sassamaṇabrāhmaṇivacanena sāsanaṃ paccatthika-paccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ, pajāvacanena sattalokaggahaṇaṃ, sadevamanussavacanena sammutidevasesamanussaggahaṇaṃ veditabbaṃ. Evamettha tīhi padehi okāsa-loko, dvīhi pajāvasena sattaloko gahitoti veditabbo.

Aparo (2.0038) nayo- sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito, samāraggahaṇena chakāmāvacaradevaloko, sabrahmakaggahaṇena rūpāvacarabrahmaloko, sassamaṇabrāhmaṇādiggahaṇena catuparisavasena, sammutidevehi vā saha manussaloko, avasesasattaloko vā.

Apicettha sadevakavacanena ukkaṭṭhaparicchedato sabbassapi lokassa diṭṭhā-dijānana-sabhāvaṃ sādheti. Tato yesaṃ siyā “māro mahānubhāvo chakāmāvacari-ssaro vasavattī, kiṃ tassāpi diṭṭhādiṃ jānāti”ti, tesam vimatiṃ vidhamanto “samā-rakassā”ti āha. Yesam pana siyā “brahmā mahānubhāvo ekaṅguliyā ekasmiṃ cakkavāḷasahasā ālokaṃ pharati, dvīhi ...pe... dasahi aṅgulīhi dasasu cakkavāḷa-sahasāsu ālokaṃ pharati, anuttarañca jhānasamāpattisukhaṃ paṭisaṃvedeti, kiṃ tassāpi diṭṭhādiṃ jānāti”ti, tesam vimatiṃ vidhamanto “sabrahmakassā”ti āha. Tato yesam siyā “puthū samaṇabrāhmaṇā sāsanaṃ paccatthikā, kiṃ tesampi

diṭṭhādiṃ jānāti”ti, tesam vimatiṃ vidhamanto “sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāyā”ti āha. Evaṃ ukkaṭṭhānaṃ diṭṭhādijānanabhāvaṃ pakāsetvā atha sammutideve avasesamanusse ca upādāya ukkaṭṭhaparicchedavasena sesasattalokassa diṭṭhādijānanabhāvaṃ pakāseti. Ayamettha anusandhikkamo. Porāṇā panāhu- **sadevakassāti** devatāhi saddhiṃ avasesalokassa. **Samārakassāti** mārena saddhiṃ avasesalokassa. **Sabrahmakassāti** brahmehi saddhiṃ avasesalokassa. Evaṃ sabbepi tibhavūpage satte tihākārehi tisu padesu pakkhipitvā puna dvihākārehi pariyādātuṃ **sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāyāti** vuttaṃ. Evaṃ pañcahi padehi tena tena ākārena tedhātukameva pariyādinnaṃ hotīti.

Diṭṭhanti rūpāyatanaṃ. **Sutanti** saddāyatanaṃ. **Mutanti** patvā gahetabbato gandhāyatanaṃ, rasāyatanaṃ, phoṭṭhabbāyatanaṃ. **Viññātanti** sukhadukkhādi-dhammārammaṇaṃ. **Pattanti** pariyesitvā vā apariyesitvā vā pattaṃ. **Pariyesitanti** pattaṃ vā appattaṃ vā pariyesitaṃ. **Anuvaritaṃ manasāti** cittaṃ anusañcaritaṃ. **Sabbaṃ jānātīti** iminā etaṃ dasseti- yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa (2.0039) sadevakassa lokassa “nīlaṃ pītaṃ”ti-ādi (dha. sa. 619) rūpārammaṇaṃ cakkhuvāre āpāthaṃ āgacchati, ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma rūpārammaṇaṃ disvā sumano vā dummano vā majjhato vā jātoti taṃ sabbaṃ tathāgatassa sabbaññutaññāṇaṃ jānāti. Tathā yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa “bherisaddo, mudiṅgasaddo”ti-ādi saddārammaṇaṃ sotadvāre āpāthaṃ āgacchati, “mūlagandho tacagandho”ti-ādi (dha. sa. 624-627) gandhārammaṇaṃ ghānavāre āpāthaṃ āgacchati, “mūlaraso, khandharaso”ti-ādi (dha. sa. 628-631) rasārammaṇaṃ jivhādvāre āpāthaṃ āgacchati, “kakkhaḷaṃ, mudukaṇa”ti-ādi (dha. sa. 647-650) pathavīdhātutejodhātuvāyodhātubhedaṃ phoṭṭhabbārammaṇaṃ kāyadvāre āpāthaṃ āgacchati, ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma phoṭṭhabbārammaṇaṃ phusitvā sumano vā dummano vā majjhato vā jātoti taṃ sabbaṃ tathāgatassa sabbaññutaññāṇaṃ jānāti. Tathā yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa sukhadukkhādi-bhedaṃ dhammārammaṇaṃ manodvāre āpāthaṃ āgacchati, ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma dhammārammaṇaṃ vijānitvā sumano vā dummano vā majjhato vā jātoti taṃ sabbaṃ tathāgatassa sabbaññutaññāṇaṃ jānāti. Imassa pana mahājanassa pariyesitvā appattampi atthi, pariyesitvā pattampi atthi. Apariyesitvā appattampi atthi, apariyesitvā pattampi atthi. Sabbaṃ tathāgatassa sabbaññutaññāṇena appattaṃ nāma natthīti.

121. Puna aparena pariyāyena sabbaññutaññāṇabhāvasādhanatthaṃ **na tassāti** gāthamāha. Tattha **na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñcīti** tassa tathāgatassa idha imasmiṃ tedhātuke loke, imasmiṃ paccuppannakāle vā paññācakkhunā addiṭṭhaṃ nāma kiñci appamattakampi na atthi na saṃvijjati. **Atthīti** idaṃ vattamānakālikaṃ ākhyātapadaṃ. Iminā paccuppannakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṃ dasseti. Gāthābandhasukhatthaṃ panettha da-kāro saṃyutto. **Atho aviññātanti** ettha **atho**iti vacanopādāne nipāto. **Aviññātanti** atitakālikaṃ aviññātaṃ nāma kiñci dhammajātaṃ. Nāhosīti pāṭhaseso. Abyayabhūtassa atthisaddassa gahaṇe pāṭhasesaṃ vināpi yujjatiyeva. Iminā atitakālikassa sabbadhammassa ñāta-

bhāvaṃ dasseti (2.0040). **Ajānitabbanti** anāgatakālikaṃ ajānitabbaṃ nāma dhammajātaṃ na bhavissati, natthi vā. Iminā anāgatakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṃ dasseti. Jānanakiriyāvisesanamattameva vā ettha a-kāro. **Sabbaṃ abhiññāsi yadatthi neyyanti** ettha yaṃ tekālikaṃ vā kālavimuttaṃ vā neyyaṃ jānitabbaṃ kiñci dhammajātaṃ atthi, taṃ sabbaṃ tathāgato abhiññāsi adhikena sabbaññutaññāṇena jāni paṭivijjhi. Ettha atthisaddena tekālikassa kālavimuttassa ca gahaṇā atthi-saddo abyayabhūtoyeva daṭṭhabbo. **Tathāgato tena samantacakkhūti** kālavasena okāsavasena ca nippadesattā samantā sabbato pavattaṃ ñāṇacakkhu assāti samantacakkhu. Tena yathāvuttena kāraṇena tathāgato samantacakkhu, sabbaññūti vuttaṃ hoti. Imissā gāthāya puggalādhiṭṭhānāya desanāya sabbaññutaññāṇaṃ sādhitam.

Puna buddhaññānaṃ visayavasena sabbaññutaññāṇaṃ dassetukāmo **samantacakkhūti kenatṭhena samantacakkhūti**-ādimāha. Tattha gāthāya **samantacakkhūti** vuttapade yaṃ taṃ samantacakkhu, taṃ kenatṭhena samantacakkhūti attho. Attho panassa **yāvatā dukkhassa dukkhatṭho**-ādihi vuttoyeva hoti. Sabbaññutaññāṇaṃhi samantacakkhu. Yathāha- “samantacakkhu vuccati sabbaññutaññāṇaṃ”-ti (cūḷani. dhotakamāṇavapucchāniddeśa 32). Tasmim sabbaññutaññāṇatṭhe vutte samantacakkhuṭṭho vuttoyeva hotīti. Buddhasseva ñāṇānīti **buddhaññāṇāni**. **Dukkhe ñāṇā**dīnīpi hi sabbākārena buddhasseva bhagavato pavattanti, itaresaṃ pana ekadesamatteneva pavattanti. **Sāvakasādhāraṇānīti** pana ekadesenāpi atthitaṃ sandhāya vuttaṃ. **Sabbo ñātoti** sabbo ñāṇena ñāto. **Aññāto dukkhatṭho natthīti** vuttameva atthaṃ paṭisedhena vibhāveti. **Sabbo diṭṭhoti** na kevalaṃ ñātamattoyeva, atha kho cakkhunā diṭṭho viya kato. **Sabbo viditoti** na kevalaṃ diṭṭhamattoyeva, atha kho pākaṭo. **Sabbo sacchikatoti** na kevalaṃ viditoyeva, atha kho tattha ñāṇapaṭilābhavasena paccakkhīkato. **Sabbo phassitoti** na kevalaṃ sacchikatoyeva, atha kho punappunaṃ yathārucci samudācāravasena phuṭṭhoti. Atha vā **ñāto** sabhāvalakkhaṇavasena. **Diṭṭho** sāmāññalakkhaṇavasena. **Vidito** rasavasena. **Sacchikato** paccupaṭṭhānavasena (2.0041). **Phassito** padaṭṭhānavasena. Atha vā ñāto ñāṇuppādavasena. Diṭṭho cakkhuppādavasena. Vidito paññuppādavasena. Sacchikato vijjuppādavasena. Phassito ālokuppādavasena. “Yāvatā

dukkhassa dukkhaṭṭho, sabbo diṭṭho, adiṭṭho dukkhaṭṭho natthi”ti-ādinā nayena ca “yāvatā sadevakassa lokassa ...pe... anu vicaritaṃ manasā, sabbaṃ ñātaṃ, aññātaṃ natthi”ti-ādinā nayena ca vitthāro veditabbo. Paṭhamaṃ vuttagāthā niga-manavasena puna vuttā. Taṃnigamaneyeva hi kate ñāṇanigamanampi katameva hotīti.

Sabbaññutaññāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saddhammappakāsiniyā paṭisambhidāmagga-aṭṭhakathāya

Ñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Diṭṭhikathā

1. Assādadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

122. Idāni ñāṇakathānantaraṃ kathitāya diṭṭhikathāya anupubba-anuvaṇṇanā anuppattā. Ayañhi diṭṭhikathā ñāṇakathāya kataññāparicayassa samadhigatasmādiṭṭhissa micchādiṭṭhimalavisodhanā sukarā hoti, sammādiṭṭhi ca supari-suddhā hotīti ñāṇakathānantaraṃ kathitā. Tattha **kā diṭṭhīti-ādikā** pucchā. **Kā diṭṭhīti abhinivesaparāmāso diṭṭhīti-ādikaṃ** pucchitapucchāya vissajjanaṃ. **Kathaṃ abhinivesaparāmāso diṭṭhīti-ādiko** vissajjitavissajjanassa vitthāraniddeso, **sabbāva tā diṭṭhiyo assādadiṭṭhiyoti-ādikā** diṭṭhisuttasaṃsandanāti evamime cattāro paricchedā. Tattha pucchāparicchede tāva **kā diṭṭhīti** dhammapucchā, sabhāvapucchā. **Kati diṭṭhiṭṭhānānīti** hetupucchā paccayapucchā, kittakāni diṭṭhīnaṃ kāraṇānīti attho. **Kati diṭṭhipariyutṭhānānīti** samudācārapucchā vikārapucchā. Diṭṭhiyo eva hi samudācāravasena cittaṃ pariyanandhantiyo utṭhahantīti diṭṭhipariyutṭhānāni (2.004 nāma honti. **Kati diṭṭhiyoti** diṭṭhīnaṃ saṅkhāpucchā gaṇanāpucchā. **Kati diṭṭhābhini- vesāti** vatthuppabhedavasena ārammaṇanānattavasena diṭṭhippabhedapucchā. Diṭṭhiyo eva hi taṃ taṃ vatthuṃ taṃ taṃ ārammaṇaṃ abhinivisanti parāmasantīti diṭṭhiparāmāsāti vuccanti. **Katamo diṭṭhiṭṭhānasamugghātoti** diṭṭhīnaṃ paṭipakkha-pucchā pahānūpāyapucchā. Diṭṭhikāraṇāni hi khandhādīni diṭṭhisamugghātena tāsāṃ kāraṇāni na hontīti tāni ca kāraṇāni samugghātītāni nāma honti. Tasmā diṭṭhiṭṭhānāni sammā bhusaṃ haññanti etenāti diṭṭhiṭṭhānasamugghātoti vuccati.

Idāni etāsaṃ channaṃ pucchānaṃ **kā diṭṭhīti-ādīni** cha vissajjanāni. Tattha **kā diṭṭhīti** vissajjetabbapucchā. **Abhinivesaparāmāso diṭṭhīti** vissajjanaṃ. Sā pana aniccādi ke vatthusmiṃ niccādivasena abhinivisati patiṭṭhahati daḷhaṃ gaṇhātīti **abhiniveso**. Aniccādi-ākāraṃ atikkamitvā niccanti-ādivasena vattamāno parato

āmasati gaṇhātīti **parāmāso**. Atha vā niccanti-ādikaṃ paraṃ uttamaṃ saccanti āmasati gaṇhātīti parāmāso, abhiniveso ca so parāmāso cāti **abhinivesaparāmāso**. **Evamṃpakāro diṭṭhīti kiccato diṭṭhisabhāvaṃ vissajjeti**. **Tīṇi satanti** tīṇi satāni, vacanavipallāso kato. **Katamo diṭṭhiṭṭhānasamugghātoti** pucchamaṃ anuddharitvāva **soṭā-pattimaggo diṭṭhiṭṭhānasamugghātoti** vissajjanaṃ kataṃ.

123. Idāni **kathaṃ abhinivesaparāmāsoti**-ādi vitthāraniddeso. Tattha **rūpanti** upayogavacanaṃ. Rūpaṃ abhinivesaparāmāsoti sambandho. **Rūpanti** cettha rūpupādānakkhandho kasiṇarūpañca. “Etaṃ mamā”ti abhinivesaparāmāso diṭṭhi, “esohamasmī”ti abhinivesaparāmāso diṭṭhi, “eso me attā”ti abhinivesaparāmāso diṭṭhīti paccekamaṃ yojetabbaṃ. **Etanti** sāmāññavacanaṃ. Teneva “vedanaṃ etaṃ mama, saṅkhāre etaṃ mamā”ti napuṃsakavacanaṃ ekavacanañca kataṃ. Esoti pana vattabbamapekkhitvā pulliṅgekavacanaṃ kataṃ. **Etaṃ mamā**ti taṇhāmaññānāmūlikā diṭṭhi. **Esohamasmī**ti mānāmaññānāmūlikā diṭṭhi. **Eso me attā**ti diṭṭhimaññānā eva. Keci pana “etaṃ mamāti mamaṃkāraṃkappaṇā, esohamasmīti ahaṃkāraṃkappaṇā, eso me attāti (2.0043) ahaṃkāramamaṃkāraṃkappito attābhinivesoti ca, tathā yathākkameneva taṇhāmūlaniveso mānapaggāho, taṇhāmūlaniviṭṭho mānapaggahito, attābhinivesoti ca, saṅkhārānaṃ dukkhalakkhaṇādassanaṃ, saṅkhārānaṃ aniccalakkhaṇādassanaṃ, saṅkhārānaṃ tilakkhaṇādassanaṃhetuko attābhinivesoti ca, dukkhe asubhe ca sukhaṃ subhanti vipallāsagatassa, anicce niccanti vipallāsagatassa, catubbidhavipallāsagatassa ca attābhinivesoti ca, pubbenivāsaññaṇassa ākāraṃkappaṇā, dibbacakkhuññaṇassa anāgatapaṭilābhakappaṇā, pubbantāparanta-idappaccayatāpaṭiccasamuppennesu dhammesu kappanissitassa attābhinivesoti ca, nandiyā atītamānāvāgameti, nandiyā anāgataṃ paṭikānkhati, paccuppannesu dhammesu saṃhīrati attābhinivesoti ca, pubbante aññaṇahetukā diṭṭhi, aparante aññaṇahetukā diṭṭhi, pubbantāparante idappaccayatāpaṭiccasamuppennesu dhammesu aññaṇahetuko attābhiniveso”ti ca etesaṃ tiṇṇaṃ vacanānaṃ atthaṃ vaṇṇayanti.

Diṭṭhiyo panettha paṭhamaṃ pañcakkhandhavatthukā. Tato cha-ajjhattikabāhirāyatanaviññaṇa- kāyasamphassakāyavedanākāyasaññaṇākāyacetanākāyatanahākāyavitakkavicārādhātudasakasiṇa- dvattiṃsākāravatthukā diṭṭhiyo vuttā. Dvattiṃsākāresu ca yattha visuṃ abhiniveso na yujjati, tattha sakalasarīrābhinivesavaseveva visuṃ abhiniveso viya katoti veditabbaṃ. Tato dvādasāyatana-aṭṭhārasadhātu-ekūnavīsati-indriyavasena yojanā katā. Tīṇi ekantalokuttarindriyāni na yojitāni. Na hi lokuttaravatthukā diṭṭhiyo honti. Sabbatthāpi ca lokiyalokuttaramissesu dhammesu lokuttare ṭhapetvā lokiyā eva gahetabbā. Anindriyabaddharūpañca na gahetabbameva. Tato tedhātukavasena navavidhabhavavasena jhānabrahmavihārasamāpattivasena paṭiccasamuppādaṅgavasena ca yojanā katā. Jātijarāmaraṇānaṃ visuṃ gahaṇe parihāro vuttanayo eva. Sabbāni cetāni rūpādikāni jarāmaraṇantāni aṭṭhanavutisatamaṃ padāni bhavanti.

124. Diṭṭhiṭṭhānesu **kandhāpi diṭṭhiṭṭhānanti** vīsativatthukāyapi sakkāyadiṭṭhiyā pañcanaṃ kandhānaṃyeva vatthuttā “ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā attānaṃ samanupassamānā samanupassanti, sabbe te pañcupādā-

nakkhandhesuyeva (2.0044) samanupassanti, etesaṃ vā aññataran” ti (saṃ. ni. 3. 47) vuttattā ca pañcupādānakkhandhā diṭṭhīnaṃ kāraṇaṃ. **Avijjāpi diṭṭhiṭṭhānanti** avijjāya andhikatānaṃ diṭṭhi-uppattito “yāyaṃ, bhante, diṭṭhi ‘asammāsambuddhesu sammāsambuddhā’ ti, ayaṃ nu kho, bhante, diṭṭhi kiṃ paṭicca paññāyatīti? Mahatī kho esā, kaccāna, dhātu, yadidaṃ avijjādhātu. Hīnaṃ, kaccāna, dhātuṃ paṭicca uppajjati hīnā saññā hīnā diṭṭhī” ti (saṃ. ni. 2.97) vacanato ca avijjā diṭṭhīnaṃ kāraṇaṃ. **Phassopi diṭṭhiṭṭhānanti** tena phassena phutṭhassa diṭṭhi-uppattito “ye te, bhikkhave, samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā pubbantānudiṭṭhino pubbantaṃ ārabha anekavihitāni adhivuttipadāni abhivadanti, tadapi phassapaccayā” ti (dī. ni. 1.123) vacanato ca phasso diṭṭhīnaṃ kāraṇaṃ. **Saññāpi diṭṭhiṭṭhānanti** ākāramattagahaṇena ayāthāvasabhāvagāhahetuttā saññāya-

“Yāni ca tīṇi yāni ca saṭṭhi, samaṇappavādasitāni bhūripañña;

saññakkharasaññanissitāni, osaraṇāni vineyya oghatamagā” ti. (su. ni. 543)-

Vacanato “saññānidānā hi papañcasaṅkhā” ti (su. ni. 880; mahāni. 109) vacanato ca saññā diṭṭhīnaṃ kāraṇaṃ. **Vitakkopi diṭṭhiṭṭhānanti** ākāraparivitakkena diṭṭhi-uppattito-

“Naheva saccāni bahūni nānā, aññatra saññāya niccāni loke;

takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccam musāti dvayadhammāhū” ti. (su. ni. 892)-

Vacanato ca vitakko diṭṭhīnaṃ kāraṇaṃ. **Ayonisomanasikāropi diṭṭhiṭṭhānanti** ayoniso manasikārassa akusalānaṃ asādhāraṇahetuttā “tassevaṃ ayoniso manasikaroto channaṃ diṭṭhīnaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjati” ti (ma. ni. 1.19) vacanato ca ayoniso manasikāro diṭṭhīnaṃ kāraṇaṃ (2.0045). **Pāpamittopi diṭṭhiṭṭhānanti** pāpamittassa diṭṭhānugati-āpajjanena diṭṭhi-uppattito “bāhiraṃ, bhikkhave, aṅganti karitvā na aññaṃ ekaṅgampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ mahato anattāya saṃvattati. Yathayidaṃ, bhikkhave, pāpamittatā” ti (a. ni. 1.110) vacanato ca pāpamitto diṭṭhīnaṃ kāraṇaṃ. **Paratopi ghoso diṭṭhiṭṭhānanti** durakkhātadhammassavarena diṭṭhi-uppattito “dveme, bhikkhave, hetū dve paccayā micchādiṭṭhiyā uppādāya parato ca ghoso ayoniso ca manasikāro” ti (a. ni. 2.126) vacanato ca parato ghoso micchādiṭṭhikato micchādiṭṭhipaṭisaññuttakathā diṭṭhīnaṃ kāraṇaṃ.

Idāni **diṭṭhiṭṭhānanti** padassa atthaṃ vivaranto **khandhā hetu khandhā paccayo**-ti-ādimāha. Khandhā eva diṭṭhīnaṃ **upādāya**, janakahetu ceva upatthambhakkapaccayo cāti attho. **Samuṭṭhānaṭṭhenāti** samuṭṭhahanti uppajjanti etenāti samuṭṭhānaṃ, kāraṇanti attho. Tena samuṭṭhānaṭṭhena, diṭṭhikāraṇabhāvenāti attho.

125. Idāni kiccabhedena diṭṭhibhedam dassento **katamāni aṭṭhārasa diṭṭhipariyuṭṭhānānī**-ti-ādimāha. Tattha **yā diṭṭhī**ti idāni vuccamānānaṃ aṭṭhārasannaṃ padānaṃ sādharmaṇaṃ mūlapadaṃ. Yā diṭṭhi, tadeva diṭṭhigataṃ, yā diṭṭhi, tadeva diṭṭhigahananti sabbehi sambandho kātabbo. Ayāthāvadassanaṭṭhena diṭṭhi, tadeva diṭṭhīsu gataṃ dassanaṃ dvāsaṭṭhiditṭhi-antogadhattāti **diṭṭhigataṃ**. Heṭṭhāpissa attho vuttoyeva. Dvinnaṃ antānaṃ ekantagatattāpi **diṭṭhigataṃ**. Sā eva diṭṭhi duratikkamanaṭṭhena **diṭṭhigahanaṃ** tiṇagahanavanagahanapabbatagahanāni viya. Sāsaṅkasappaṭibhayaṭṭhena **diṭṭhikantāraṃ** corakantāravālakantāraniru-

dakakantāradubbhikkhakantārā viya. Dhammasaṅgaṇiyaṃ “diṭṭhikantāro”ti saka-
 liṅgeneva āgataṃ. Sammādiṭṭhiyā vinivijjanaṭṭhena paṭilomaṭṭhena ca **diṭṭhivi-
 sūkaṃ**. Micchādassanañhi uppajjamānaṃ sammādassanaṃ vinivijjhati ceva vilom-
 meti ca. Dhammasaṅgaṇiyaṃ (dha. sa. 392, 1105) “diṭṭhivisūkāyikan”ti āgataṃ.
 Kadāci sassatassa, kadāci ucchedassa gahaṇato diṭṭhiyā virūpaṃ phanditanti
diṭṭhivipphandaṃ. Diṭṭhigatiko hi ekasmiṃ patiṭṭhātum na sakkoti, kadāci
 sassataṃ anussarati, kadāci ucchedaṃ. Diṭṭhiyeva anathe saṃyojetīti **diṭṭhisañño-
 janaṃ**. Diṭṭhiyeva antotudanaṭṭhena dunnīharaṇīyaṭṭhena ca sallanti **diṭṭhisallaṃ** (2.0
 Diṭṭhiyeva pīlākaraṇaṭṭhena sambādhoti **diṭṭhisambādho**. Diṭṭhiyeva mokkhāvara-
 ṇaṭṭhena palibodhoti **diṭṭhipalibodho**. Diṭṭhiyeva dummocaniyaṭṭhena bandhananti
diṭṭhibandhanaṃ. Diṭṭhiyeva duruttaraṭṭhena papātoti **diṭṭhipapāto**. Diṭṭhiyeva
 thāmagataṭṭhena anusayoti **diṭṭhānusayo**. Diṭṭhiyeva attānaṃ santāpetīti **diṭṭhisā-
 ntāpo**. Diṭṭhiyeva attānaṃ anudahaṭīti **diṭṭhipariḷāho**. Diṭṭhiyeva kilesakāyaṃ
 ganthetīti **diṭṭhigantho**. Diṭṭhiyeva bhusaṃ ādiyati **diṭṭhupādānaṃ**. Diṭṭhiyeva
 “sacca”ti-ādivasena abhinivisati **diṭṭhābhiniveso**. Diṭṭhiyeva idaṃ paranti āma-
 sati, parato vā āmasati **diṭṭhiparāmāso**.

126. Idāni rāsivasena soḷasa diṭṭhiyo uddisanto **katamā soḷasa diṭṭhiyoti-ādi-
 māha**. Tattha sukhasomanassasaṅkhāte assāde diṭṭhi **assādadiṭṭhi**. Attānaṃ anu-
 gatā diṭṭhi **attānudiṭṭhi**. Natthīti pavattatā viparītā diṭṭhi **micchādiṭṭhi**. Sati kāye
 diṭṭhi, santi vā kāye diṭṭhi **sakkāyadiṭṭhi**. **Kāyoti** cettha khandhapañcakaṃ,
 khandhapañcakasaṅkhāto sakkāyo vatthu patiṭṭhā etissāti **sakkāyavattukā**.
 Sassatanti pavattā diṭṭhi **sassatadiṭṭhi**. Ucchedoti pavattā diṭṭhi **ucchedadiṭṭhi**.
 Sassatādi-antaṃ gaṇhātīti **antaggāhikā**, antaggāho vā assā atthīti antaggāhikā.
 Atītasāṅkhātaṃ pubbantaṃ anugata diṭṭhi **pubbantānudiṭṭhi**. Anāgatasāṅkhātaṃ
 aparantaṃ anugata diṭṭhi **aparantānudiṭṭhi**. Anathe saṃyojetīti **saññojanikā**. Aha-
 ṅkāravasena ahanti uppanna mānena diṭṭhiyā mūlabhūtena vinibandhā

ghaṭitā uppāditā diṭṭhi **ahanti mānavinibandhā diṭṭhi**. Tathā mamañkāravasena mamanti uppānena mānena vinibandhā diṭṭhi **mamanti mānavinibandhā diṭṭhi**. Attano vadanam kathanam attavādo, tena paṭisaññuttā baddhā diṭṭhi **attavādapaṭi-samyuttā diṭṭhi**. Attānam lokoti vadanam kathanam lokavādo, tena paṭisaññuttā diṭṭhi **lokavādapaṭisamyuttā diṭṭhi**. Bhavo vuccati sassatam, sassatavasena uppajjanadiṭṭhi **bhavadiṭṭhi**. Vibhavo vuccati ucchedo, ucchedavasena uppajjanadiṭṭhi **vibhavadiṭṭhi**.

127-128. Idāni tīṇi satam diṭṭhābhinivese niddisitukāmo **katame tīṇi satam diṭṭhā-bhinivesā**ti pucchitvā te avissajjetvāva visum visum abhinivesavissajjaneneva te vissajjetukāmo **assādadiṭṭhiyā, katihākārehi** (2.0047) **abhiniveso hotīti-ādinā** nayena soḷasannaṃ diṭṭhīnaṃ abhinivesākāraṇaṇaṃ pucchitvā puna **assādadi-ṭṭhiyā pañcatimsāya ākārehi abhiniveso hotīti** tāsam soḷasannaṃ diṭṭhīnaṃ abhini-vesākāraṇaṇaṃ vissajjetvā puna tāni gaṇanāni vissajjento **assādadiṭṭhiyā kata-mehi pañcatimsāya ākārehi abhiniveso hotīti-ādimāha**. Tattha rūpaṃ paṭiccāti rūpakkhandaṃ paṭicca. **Uppajjati sukhaṃ somanassanti** “ayaṃ me kāyo īdiso”ti rūpasampadaṃ nissāya gehasitaṃ rāgasampayuttaṃ sukhaṃ somanassaṃ uppa-jjati. Heṭṭhā vuttenaṭṭhena sukhañca somanassañca. Taṃyeva **rūpassa assādoti** rūpanissayo assādo. Tañhi sukhaṃ taṇhāvasena assādiyati upabhuñjīyatīti assādo. **Abhinivesaparāmāso diṭṭhīti** so assādo sassatoti vā ucchijjissatīti vā sassatam vā ucchijjamānaṃ vā attānaṃ sukhitam karotīti vā abhinivesaparāmāso hoti. Tasmā yā ca diṭṭhi yo ca assādoti assādassa diṭṭhibhāvābhāvepi assādaṃ vinā sā diṭṭhi na hotīti katvā ubhayampi samuccitaṃ. **Assādadiṭṭhīti** assāde pavattā diṭṭhīti vuttaṃ hoti.

Idāni nānāsuttehi saṃsandetvā micchādiṭṭhiṃ micchādiṭṭhikañca garahitukāmo **assādadiṭṭhi micchādiṭṭhīti-ādimāha**. Tattha **diṭṭhivipattīti** sammādiṭṭhivināsakami-cchādiṭṭhisāṅkhātadiṭṭhiyā vipatti. **Diṭṭhivipannoti** vipannā vinaṭṭhā sammādiṭṭhi assāti diṭṭhivipanno, vipannadiṭṭhīti vuttaṃ hoti. Micchādiṭṭhiyā vā vipanno vina-ṭṭhoti diṭṭhivipanno. **Na sevitabbo** upasaṅkamanena. **Na bhajitabbo** cittena. **Na payirupāsitabbo** upasaṅkamtivā nisīdanena. **Taṃ kissa hetūti** “taṃ sevanādikaṃ kena kāraṇena na kātabban”ti tassa kāraṇapucchā. **Diṭṭhi hissa pāpikāti** kāraṇavi-ssajjanaṃ. Yasmā assa puggalassa diṭṭhi pāpikā, tasmā taṃ sevanādikaṃ na kātabbanti attho. **Diṭṭhiyā rāgoti** “sundarā me diṭṭhi”ti diṭṭhiṃ ārabba diṭṭhiyā uppa-jjanarāgo. **Diṭṭhirāgarattoti** tena diṭṭhirāgena raṅgena rattaṃ vatthaṃ viya ratto. **Na mahapphalanti** vipākaphalena. **Na mahānisamsanti** nissandaphalena.

Purisapuggalassāti purisasaṅkhātassa puggalassa. Lokiyavohārena hi puri vuccati sarīraṃ, tasmim purismim seti pavattatīti puriso, puṃ vuccati (2.0048) nirayo, taṃ puṃ galati gacchatīti puggalo. Yebhuyyena hi sattā sugatito cutā duggatīyaṃyeva nibbattanti. **Taṃ kissa hetūti** taṃ na mahapphalattaṃ kena kāra-ṇena hoti. **Diṭṭhi hissa pāpikāti** yasmā assa puggalassa diṭṭhi pāpikā, tasmā na mahapphalaṃ hotīti attho. **Dveva gatiyoti** pañcasu gatīsu dveva gatiyo. Vipajjamā-nāya diṭṭhiyā **nirayo**. Sampajjamānāya **tiracchānayoni**. **Yañceva kāyakammanti** sakaliṅgadhāraṇapaṭipadānuyoga-abhivādanapaccuṭṭhāna-añjalikammādi kāya-

kammaṃ. **Yañca vacīkammanti** sakasamayapariyāpuṇanasajjhāyanadesanāsa-
mādapanādi vacīkammaṃ. **Yañca manokammanti** idhalokacintāpaṭisaṃyuttañca
paralokacintāpaṭisaṃyuttañca katākatacintāpaṭisaṃyuttañca manokammaṃ. Tiṇa-
kaṭṭhadhaññabījesu sattadiṭṭhissa dānānuppadānapaṭiggahaṇaparibhogesu ca
kāyavacīmanokammāni. **Yathādiṭṭhīti** yā ayaṃ diṭṭhi, tassānurūpaṃ. **Samattanti**
paripuṇṇaṃ. **Samādinanti** gahitaṃ.

Aṭṭhakathāyaṃ pana vuttaṃ- tadetaṃ yathādiṭṭhiyaṃ ṭhitakāyakammaṃ, diṭṭhi-
sahajātakāyakammaṃ, diṭṭhānulomikakāyakammanti tividhaṃ hoti. Tattha “pāṇaṃ
hanato adinnaṃ ādiyato micchācarato natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa
āgamo”ti yaṃ evaṃ diṭṭhikassa sato pāṇātipāta-adinnādānamicchācārasa-
ñkhātaṃ kāyakammaṃ, idaṃ **yathādiṭṭhiyaṃ ṭhitakāyakammaṃ** nāma. “Pāṇaṃ
hanato adinnaṃ ādiyato micchācarato natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa
āgamo”ti yaṃ imāya diṭṭhiyā iminā dassanena sahajātaṃ kāyakammaṃ, idaṃ
diṭṭhisahajātakāyakammaṃ nāma. Tadeva pana samattaṃ samādinnaṃ gahitaṃ
parāmatṭhaṃ **diṭṭhānulomikakāyakammaṃ** nāma. Vacīkammamanokammesupi
eseva nayo. Ettha pana musā bhaṇato piṣuṇaṃ bhaṇato pharusaṃ bhaṇato
samphaṃ palapato abhijjhāluno byāpannacittassa micchādiṭṭhikassa sato natthi
tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa āgamoti yojanā kātabbā. Liṅgadhāraṇādipari-
yāpuṇanādilokacintādivasena vuttanayo cettha sundaro.

Cetanādīsu diṭṭhisahajātā cetanā **cetanā** nāma. Diṭṭhisahajātā patthanā **patthanā**
nāma. Cetanāpatthanānaṃ vasena cittaṭṭhapanā **pañidhi** nāma. Tehi pana cetanā-
dīhi sampayuttā phassādayo sañkhārakkhandhapariyāpannā dhammā (2.0049)
sañkhārā nāma. **Aniṭṭhāyāti**-ādīhi dukkhameva vuttaṃ. Dukkhañhi sukhakāmehi
sattehi na esitattā **aniṭṭhaṃ**. Appiyattā **akantaṃ**. Manassa avaḍḍhanato, manasi
avisappanato ca **amanāpaṃ**. Āyatīṃ abhaddatāya **ahitaṃ**. Piḷanato **dukkhanti**. **Taṃ**
kissa hetūti taṃ evaṃ saṃvattanaṃ kena kāraṇena hotīti attho. Idānissa kāraṇaṃ
diṭṭhi hissa pāpikāti. Yasmā tassa puggalassa diṭṭhi pāpikā lāmakā, tasmā evaṃ
saṃvattatīti attho. **Allāya pathaviyā nikkhittanti** udakena tintāya bhūmiyā ropitaṃ.
Pathavīrasaṃ āporasanti tasmīṃ tasmīṃ ṭhāne pathaviyā ca sampadaṃ āpassa
ca sampadaṃ. Bījanikkhattaṭṭhāne hi na sabbā pathavī na sabbo āpo ca bījaṃ
phalaṃ gaṇhāpeti. Yo pana tesaṃ padeso bījaṃ phusati, soyeva bījaṃ phalaṃ
gaṇhāpeti. Tasmā bījaposaṇāya paccayabhūtoyeva so padeso pathavīraso āpora-
soti veditabbo. Rasasaddassa hi sampatti ca attho. Yathāha “kiccasampatti-a-
tthena raso nāma pavuccatī”ti. Loke ca “suraso gandhabbo”ti vutte susampanno
gandhabboti attho ñāyati. **Upādiyati** gaṇhāti. Yo hi padeso paccayo hoti, taṃ
paccayaṃ labhamānaṃ bījaṃ taṃ gaṇhāti nāma. **Sabbaṃ tanti** sabbaṃ taṃ rasa-
jātaṃ. **Tittakattāyāti** so pathavīraso āporaso ca atittako samānopi tittakaṃ bījaṃ
nissāya nimbarukkhādīnaṃ tesaṃ phalānañca tittakabhāvāya saṃvattati. **Kaṭuka-**
ttāyāti idaṃ purimasseva vevacanaṃ.

“Vaṇṇagandharasūpeto, amboyaṃ ahuvā pure;

tameva pūjaṃ labhamāno, kenambo kaṭukapphalo”ti. (jā. 1.2.71)-

Āgataṭṭhāne viya hi idhāpi tittakameva appiyaṭṭhena kaṭukanti veditabbaṃ. **Asātattā-**

yāti amadhurabhāvāya. Asāduttāyāti pāṭho, asādubhāvāyāti attho. **Sādūti** hi madhuraṃ. **Bijaṃ hissāti** assa nimbādikassa bijaṃ. **Evamevanti** evaṃ evaṃ. Yasmā sukhā vedanā paramo assādo, tasmā micchādiṭṭhiyā dukkhavedanāvasena ādīnavo dassitoti. Puna aṭṭhārasabhedena diṭṭhiyā ādīnavaṃ dassetuṃ **assā-dadiṭṭhi micchādiṭṭhīti**-ādimāha. Taṃ vuttatthameva. **Imehi aṭṭhārasahi ākārehi pariyuṭṭhitacittassa saññogoti** diṭṭhiyā eva saṃsāre bandhanaṃ dasseti.

129. Yasmā (2.0050) pana diṭṭhibhūtānipi saññojanāni atthi adiṭṭhibhūtānipi, tasmā taṃ pabhedamaṃ dassento **atthi saññojanāni cevāti**-ādimāha. Tattha yasmā kāmarāgasaññojanasseva **anunayasaññojananti** āgataṭṭhānampi atthi, tasmā anunayasaññojananti vuttaṃ. Kāmarāgabhāvaṃ appatvā pavattaṃ lobhaṃ sandhāya etaṃ vuttanti veditabbaṃ. Sesakhandhāyatanādīmūlakesupi vāresu imināva nayena attho veditabbo. Vedanāparamattā ca assādassa vedanāpariyosānā eva desanā katā. Saññādayo na gahitā. **Imehi pañcatīṃsāya ākārehi** pañcakkhandhā ajjhakkāyatanādīni pañca chakkāni cāti imāni pañcatīṃsa vatthūni nissāya uppanna-assādārammaṇavasena pañcatīṃsāya ākārehi.

Assādadiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Attānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā

130. Attānudiṭṭhiyaṃ **assutavā puthujjanoti** āgamādhigamābhāvā ñeyyo assutavā iti. Yassa hi khandhadhātu-āyatanasaccapaccayākārasatipaṭṭhānādīsu ugghaparipucchāvinicchayavirahitattā attānudiṭṭhipaṭisedhakaro neva āgamo, paṭipattiyā adhigantabbassa anadhigatattā na ca adhigamo atthi, so āgamādhigamānaṃ abhāvā ñeyyo assutavā iti. **Sutanti** hi buddhavacanāgamo ca sutaphalattā hetuvohāravasena adhigamo ca, taṃ sutamaṃ assa atthīti sutavā, na sutavā assutavā. Svāyaṃ-

Puthūnaṃ janānādīhi, kāraṇehi puthujjano;
puthujjanantogadhattā, puthuvāyaṃ jano iti.

So hi puthūnaṃ nānappakārānaṃ kilesādīnaṃ janānādīhi kāraṇehi **puthujjano**. Yathāha- “puthu kilese janentīti puthujjanā, puthu avihatasakkāyadiṭṭhikāti puthujjanā, puthu sathārānaṃ mukhullokkikāti puthujjanā, puthu sabbagatīhi avuṭṭhitāti puthujjanā, puthu nānābhisaṅkhāre abhisaṅkharontīti puthujjanā, puthu nānā-oghehi vuyhantīti puthujjanā, puthu (2.0051) nānāsantāpehi santappentīti puthujjanā, puthu nānāpariḷāhehi paridayhantīti puthujjanā, puthu pañcasu kāmaguṇesu rattā giddhā gadhitā mucchitā ajjhosannā laggā laggitā palibuddhāti puthujjanā, puthu pañcahi nīvaraṇehi āvutā nivutā ovutā pihitā paṭicchannā paṭikujjitāti puthujjanā”ti (mahāni. 94). Puthūnaṃ vā gaṇanapathamattānaṃ ariyadhammaparammukhānaṃ nīcadhammasamudācārānaṃ janānaṃ antogadhattāpi puthujjanā, puthu vā ayaṃ, viṣuṃyeva saṅkhaṃ gato viṣuṃsaṭṭho silasutādiguṇayuttehi ariyehi janotipi puthujjano. Evametehi “assutavā puthujjano”ti dvīhi padehi ye te-

“Dve puthujjanā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
andho puthujjano eko, kalyāṇeko puthujjano” ti.-

Dve puthujjanā vuttā, tesu andhaputhujjano vutto hotīti veditabbo.

Ariyānaṃ adassāvīti-ādīsu **ariyāti** ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato, sadevakena ca lokena araṇīyato buddhā ca paccekabuddhā ca buddhasāvakā ca vuccanti, buddhā eva vā idha ariyā. Yathāha- “sadevake, bhikkhave, loke ...pe... tathāgato ariyoti vuccati” ti (saṃ. ni. 5.1098).

Sappurisāti ettha pana paccekabuddhā tathāgatasāvakā ca “sappurisā” ti veditabbā. Te hi lokuttaraguṇayogena sobhanā purisāti sappurisā. Sabbeyeva vā ete dvedhāpi vuttā. Buddhāpi hi ariyā ca sappurisā ca paccekabuddhā buddhasāvakāpi. Yathāha-

“Yo ve kataññū katavedi dhīro, kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hoti;

dukhitassa sakkacca karoti kiccaṃ, tathāvidhaṃ sappurisaṃ vadantī” ti. (jā. 2.17.78);

Ettha hi “kataññū katavedi dhīro” ti paccekasambuddho vutto, “kalyāṇamitto daḷhabhatti cā” ti buddhasāvako, “dukhitassa

sakkacca karoti kiccan”ti sammāsambuddhoti. Idāni yo tesaṃ ariyānaṃ adassana-sīlo (2.0052), na ca dassane sādhu-kārī, so “ariyānaṃ adassāvī”ti veditabbo. So ca cakkhunā adassāvī ñāṇena adassāvīti duvidho. Tesu ñāṇena adassāvīdhādhippeto. Maṃsacakkhunā hi dibbacakkhunā vā ariyā diṭṭhāpi adiṭṭhāva honti tesaṃ cakkhūnaṃ vaṇṇamattagahaṇato na ariyabhāvagocarato. Soṇasiṅgālādayopi hi cakkhunā ariye passanti, na ca te ariyānaṃ dassāvino, tasmā cakkhunā dassanaṃ na dassanaṃ, ñāṇena dassanameva dassanaṃ. Yathāha- “kiṃ te, vakkali, iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passati”ti (saṃ. ni. 3.87). Tasmā cakkhunā passantopi ñāṇena ariyehi diṭṭhaṃ aniccādilakkhaṇaṃ apassanto ariyādhi-gatañca dhammaṃ anadhigacchanto ariyaka-radhammānaṃ ariyabhāvassa ca adiṭṭhattā “ariyānaṃ adassāvī”ti veditabbo.

Ariyadhammassa akovidoti satipaṭṭhānādibhede ariyadhamme akusalo. Ariyadhamme avinītoti ettha pana-

Duvidho vinayo nāma, ekamekettha pañcadhā;
abhāvato tassa ayaṃ, “avinīto”ti vuccati.

Ayañhi saṃvaravinayo pahānavinayoti duvidho vinayo. Ettha ca duvidhepi vinaye ekameko vinayo pañcadhā bhijjati. **Saṃvaravinayopi** hi sīlasaṃvaro, satsaṃvaro, ñāṇasaṃvaro, khantisaṃvaro, vīriyasaṃvaroti pañcavidho. **Pahānavinayopi** tadaṅgappahānaṃ, vikkhambhanappahānaṃ, samucchedappahānaṃ, paṭipassaddhippahānaṃ, nissaraṇappahānanti pañcavidho.

Tattha “iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto”ti (vibha. 511) ayaṃ **sīlasaṃvaro**. “Rakkhati cakkhundriyaṃ cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati”ti (dī. ni. 1.213; ma. ni. 1.295; saṃ. ni. 4.239; a. ni. 3.16) ayaṃ **satisaṃvaro**.

“Yāni sotāni lokasmiṃ, (ajitāti bhagavā)

sati tesaṃ nivāraṇaṃ;

sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi, paññāyete pidhīyare”ti. (su. ni. 1041; cūḷani. ajitamāṇavapucchāniddeśa 4)-

Ayaṃ (2.0053) **ñāṇasaṃvaro**. “Khamo hoti sītassa uṇhassā”ti (ma. ni. 1.24; a. ni. 4.114; 6.58) ayaṃ **khantisaṃvaro**. “Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”ti (ma. ni. 1.26; a. ni. 4.114; 6.58) ayaṃ **vīriyasaṃvaro**. Sabbopi cāyaṃ saṃvaro yathā-sakaṃ saṃvaritabbānaṃ vinetabbānañca kāyaduccaritādīnaṃ saṃvaraṇato “saṃvaro”, vinayanato “vinayo”ti vuccati. Evaṃ tāva saṃvaravinayo pañcadhā bhijjatīti veditabbo.

Tathā yaṃ nāmarūpaparicchedādīsū vipassanāñāṇesu paṭipakkhabhāvato dīpālokena viya tamassa tena tena vipassanāñāṇena tassa tassa anathassa pahānaṃ, seyyathidaṃ- nāmarūpavavathānena sakkāyadiṭṭhiyā, paccayapariggahena ahetuvisamahetudiṭṭhīnaṃ, kaṅkhāvitarāṇena kathaṃkathībhāvassa, kalāpasammāsānena “ahaṃ mamā”ti gāhassa, maggāmaggavavathānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā, vayadassanena sassatadiṭṭhiyā, bhaya-dassanena sabhaye abhayasaññāya, ādīnavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanena abhiratisaññāya, muñcitukamyatāñāṇena amuñcitukamyatāya, upekkhāñāṇena anupekkhāya, anulomañāṇena dhammaṭṭhitiyaṃ nibbāne ca paṭilo-

mabhāvassa, gotrabhunā saṅkhāranimittagāhassa pahānaṃ, etaṃ **tadaṅgappa-hānaṃ** nāma.

Yaṃ pana upacārappanābhedenā samādhinā pavattibhāvanivāraṇato ghaṭṭappahārena viya udakapiṭṭhe sevālassa tesam tesam nīvaraṇādiddhammānaṃ pahānaṃ, idaṃ **vikkhambhanappahānaṃ** nāma. Yaṃ catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā taṃtaṃ maggavato attano santāne “diṭṭhigatānaṃ pahānāyā”ti-ādinā (dha. sa. 277; vibha. 628) nayena vuttassa samudayapakkhikassa kilesaggaṇassa accanta-appavattibhāvena pahānaṃ, idaṃ **samucchedappahānaṃ** nāma. Yaṃ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṃ kilesānaṃ, idaṃ **paṭippassaddhippahānaṃ** nāma. Yaṃ sabbasaṅkhātanissaṭṭattā pahīnasabbasaṅkhātaṃ nibbānaṃ, idaṃ **nissaraṇappahānaṃ** nāma. Sabbampi cetam pahānaṃ yasmā cāgaṭṭhena pahānaṃ, vinayaṇaṭṭhena vinayo, tasmā “pahānavinayo”ti vuccati, taṃtaṃ pahānavato vā tassa tassa vinayassa sambhavatopetaṃ “pahānavinayo”ti vuccati. Evaṃ pahānavinayopi pañcadhā bhijjati veditabbo.

Evamayaṃ (2.0054) saṅkhepato duvidho, pabhedato ca dasavidho vinayo bhinnasamvarattā pahātabbassa ca appahīnattā yasmā etassa assutavato puthujjanassa natthi, tasmā abhāvato tassa ayaṃ “avinīto”ti vuccatīti. Esa nayo **sappurisānaṃ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinītoti** etthāpi. Ninnānākāraṇaṅhi etaṃ atthato. Yathāha- “yeva te ariyā, teva te sappurisā. Yeva te sappurisā, teva te ariyā. Yova so ariyānaṃ dhammo, sova so sappurisānaṃ dhammo. Yova so sappurisānaṃ dhammo, sova so ariyānaṃ dhammo. Yeva te ariyavinayā, teva te sappurisavinayā. Yeva te sappurisavinayā, teva te ariyavinayā. Ariyeti vā sappuriseti vā, ariyadhammeti vā sappurisadhammeti vā, ariyavinayeti vā sappurisavinayeti vā esese eke ekaṭṭhe same samabhāge tajjāte taññevā”ti.

Kasmā pana thero **attānudiṭṭhiyā katamehi vīsatiyā ākārehi abhiniveso hotīti** pucchitvā taṃ avissajjetvāva “idha assutavā puthujjano”ti evaṃ puthujjanaṃ niddisīti? Puggalādhīṭṭhānāya desanāya taṃ atthaṃ āvikātuṃ paṭhamam puthujjanaṃ niddisīti veditabbaṃ.

131. Evaṃ puthujjanaṃ niddisitvā idāni abhinivesuddesaṃ dassento **rūpaṃ attato samanupassatīti**-ādimāha. Tattha **rūpaṃ attato samanupassatīti** rūpakkhandaṃ kasiṇarūpaṅca “attā”ti diṭṭhipassanāya samanupassati. Niddese panassa rūpakkhandaṃ abhiniveso pañcakkhandhādhipkāraṇattā pākaṭoti taṃ avatvā kasiṇarūpameva “rūpaṃ”ti sāmāññavasena vuttanti veditabbaṃ. **Rūpavantaṃ vā attānanti** arūpaṃ “attā”ti gahetvā taṃ attānaṃ rūpavantaṃ samanupassati. **Attani vā rūpanti** arūpameva “attā”ti gahetvā tasmim attani rūpaṃ samanupassati. **Rūpasmim vā attānanti** arūpameva “attā”ti gahetvā taṃ attānaṃ rūpasmim samanupassati.

Tattha **rūpaṃ attato samanupassatīti** suddharūpameva “attā”ti kathitaṃ. **Rūpavantaṃ vā attānaṃ, attani vā rūpaṃ, rūpasmim vā attānaṃ, vedanaṃ attato samanupassati, saññaṃ, saṅkhāre, viññānaṃ attato samanupassatīti** imesu sattasu ṭhānesu arūpaṃ “attā”ti kathitaṃ. **Vedanāvantaṃ vā attānaṃ, attani vā vedanaṃ,**

vedanāya vā attānanti evaṃ catūsu khandhesu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ (2.0055) vasena dvādasasu ṭhānesu rūpārūpamissako attā kathito. Tā pana vīsati pi diṭṭhiyo maggāvaraṇā, na saggāvaraṇā, sotāpattimaggavajjhā.

Idāni taṃ niddisanto **kathaṃ rūpanti-ādīmāha**. Tattha **pathavīkasiṇanti** pathavīmaṇḍalaṃ nissāya uppāditāṃ paṭibhāganimittasaṅkhātāṃ sakalapharaṇavasena pathavīkasiṇaṃ. **Ahanti** attānameva sandhāya gaṇhāti. **Attanti** attānaṃ. **Advayanti** ekameva. **Telappadīpassāti** telayuttassa padīpassa. **Jhāyatoti** jalato. **Yā acci, so vaṇṇoti-ādi** acciṃ muñcitvā vaṇṇassa abhāvato vuttaṃ. **Yā ca diṭṭhi yañca vatthūti** tadubhayaṃ ekato katvā rūpavatthukā attānudiṭṭhi vuccatīti attho.

Āpokasiṇādīni āpādīni nissāya uppāditakasiṇanimittāneva. Paricchinnākāsakasiṇaṃ pana rūpajjhānassa ārammaṇaṃ hontampi ākāsakasiṇanti vuccamāne arūpajjhānārammaṇena kasiṇugghāṭimākāsena saṃkiṇṇaṃ hotīti na gahitanti veditabbaṃ. Rūpādhikārattā viññāṇakasiṇaṃ na gahetabbamevāti. **Idhekacco vedanaṃ saññaṃ saṅkhāre viññāṇaṃ attato samanupassatīti** cattāro khandhe abhinditvā ekato gahaṇavasena vuttaṃ. So hi cittacetāsikānaṃ visuṃ visuṃ karaṇe asamatthattā sabbe ekato katvā “attā”ti gaṇhāti. **Iminā rūpena rūpavāti** ettha sarīrarūpampi kasiṇarūpampi labbhati. **Chāyāsampannoti** chāyāya sampanno aviraḷo. **Tamenāti** ettha ena-saddo nipātamaṃ, tametanti vā attho. **Chāyāvāti** vijjamañcchāyo. Rūpaṃ attāti aggahitepi rūpaṃ amuñcitvā diṭṭhiyā uppannattā **rūpavatthukāti** vuttaṃ.

Attani rūpaṃ samanupassatīti sarīrarūpassa kasiṇarūpassa ca cittanissitattā tasmim arūpasamudāye attani taṃ rūpaṃ samanupassati. **Ayaṃ gandhoti** ghāyita-gandhaṃ āha. **Imasmim puppheti** pupphanissitattā gandhassa evamāha.

Rūpasmim attānaṃ samanupassatīti yattha rūpaṃ gacchati, tattha cittaṃ gacchati. Tasmā rūpanissitaṃ cittaṃ gahetvā taṃ arūpasamudāyaṃ attānaṃ tasmim rūpe samanupassati. Oḷārikattā rūpassa oḷārikādhāraṃ karaṇḍakamāha.

132. Idhekacco (2.0056) **cakkhusamphassa jaṃ vedananti-ādīsu** visuṃ visuṃ vedanāya diṭṭhigahaṇe asati pi vedanāti ekaggahaṇena gahite sabbāsaṃ vedanānaṃ antogadhattā visuṃ visuṃ gahitā eva hontīti visuṃ visuṃ yojanā katāti veditabbā. So hi anubhavanavasena vedanāya oḷārikattā vedanaṃyeva “attā”ti gaṇhāti. **Saññaṃ saṅkhāre viññāṇaṃ rūpaṃ attato samanupassatīti** saññādayo arūpadhamme rūpañca ekato katvā “attā”ti samanupassati. Ummattako viya hi puthujjano yathā yathā upaṭṭhāti, tathā tathā gaṇhāti.

133. Cakkhusamphassa jaṃ saññanti-ādīsu sañjānanavasena saññāya pākaṭattā saññaṃ “attā”ti gaṇhāti. Sesam vedanāya vuttanayena veditabbaṃ.

134. Cakkhusamphassa jaṃ cetananti-ādīsu saṅkhārakkhandhapariyāpannesu dhammesu cetanāya padhānattā pākaṭattā ca cetanā eva niddiṭṭhā. Tāya itarepi niddiṭṭhāva honti. So pana cetāsikabhāvavasena pākaṭattā cetanaṃ “attā”ti gaṇhāti. Sesam vuttanayameva.

135. Cakkhuviññāṇanti-ādīsu vijānanavasena cittassa pākaṭattā cittaṃ “attā”ti gaṇhāti. Sesametthāpi vuttanayameva.

Attānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Micchādiṭṭhiniddesavaṇṇanā

136. Micchādiṭṭhi heṭṭhā vuttatthāyeva. Ayaṃ pana aparo nayo- **natthi dinnanti** ucchedadiṭṭhikattā dānaphalaṃ paṭikkhipati. **Natthi yiṭṭhanti** ettha **yiṭṭhanti** khudda-kayaṅṅo. **Hutanti** mahāyaṅṅo. Dvinnampi phalaṃ paṭikkhipati. **Natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipākotī** dānaphalassa paṭikkhittattā silādīnaṃ puñña-kammānaṃ, pāṇātipātādīnaṃ pāpakammānaṃ phalaṃ paṭikkhipati. **Natthi ayaṃ lokotī** pure katena kammunā. **Natthi paro lokotī** idha katena kammunā. **Natthi mātā,** **natthi pitātī** tesu katakammānaṃ phalaṃ paṭikkhipati. **Natthi sattā opapātikātī** kammahetukaṃ upapattim paṭikkhipati. **Natthi loke samaṇabrāhmaṇā ...pe... pavedentī** idhalokaparaloke passitum abhiññāpaṭilābhāya paṭipadaṃ paṭikkhipati. Idha pāḷiyaṃ pana **natthi dinnanti vatthūtī** natthi dinnanti vuccamānaṃ dānaṃ, tassā diṭṭhiyā vatthūtī attho (2.0057). **Evamvādo micchāti** evaṃ natthi dinnanti vādo vacanaṃ micchā viparītō attho.

Micchādiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sakkāyadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

137. **Sakkāyadiṭṭhi** pana attānudiṭṭhiyeva, aññattha āgatapariyāyavacanadassanattamaṃ vuttāti veditabbā.

Sakkāyadiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sassatadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

138. **Sakkāyavatthukāya sassatadiṭṭhiyā**ti kammadhārayasamāso. **Rūpavantaṃ vā attānanti-ādīnaṃ** pannarasannaṃ vacanānaṃ ante samanupassatīti sambandho kātabbo, pāṭho vā. Aññathā hi na ghaṭiyatīti. Evaṃ “rūpavantaṃ vā attānaṃ samanupassatī”ti ekameva dassetvā sesā cuddasa saṃkhittā.

Sassatadiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ucchedadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

139. **Sakkāyavatthukāya ucchedadiṭṭhiyā** evaṃ “rūpaṃ attato samanupassatī”ti ekameva dassetvā sesā catasso saṃkhittā.

Ucchedadiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Antaggāhikādiṭṭhiniddesavaṇṇanā

140. **Antaggāhikāya diṭṭhiyā** paṭhamavāre ākārapucchā. Dutiye ākāragahaṇaṃ. Tatiye ākāravissajjanaṃ. Tattha **lokoti** attā. **So antoti** aññamaññapaṭipakkhesu sassatucchedantesu sassataggāhe sassatanto, asassataggāhe ucchedanto. **Parittaṃ okāsanti** suppaṃattaṃ vā sarāvamaṭṭaṃ vā khuddakaṃ ṭhānaṃ. **Nilakato pharatīti** nilanti āramaṇaṃ karoti. **Ayaṃ lokoti** attānaṃ sandhāya vuttaṃ. **Parivaṭṭamoti** samantato paricchedavā. **Antasaññīti** antavātisaññī. Anto assa atthīti antoti gahetabbaṃ. **Yaṃ pharatīti** yaṃ kasiṇarūpaṃ pharati. **Taṃ vatthu ceva loko cāti** taṃ kasiṇarūpaṃ āramaṇaṃceva ālokiyaṭṭhena loko ca. **Yena pharatīti** yena cittaṃ pharati. **So attā ceva loko cāti** attānaṃapekkhitvā pulliṅgaṃ kataṃ, taṃ cittaṃ attā ceva ālokanaṭṭhena loko cāti vuttaṃ hoti. **Antavāti** anto. **Okāsakato**

pharatīti ālokkasiṇavasena tejokasiṇavasena (2.0058) odātakasiṇavasena vā obhāsoti pharati. Nilādīnaṃ pañcannaṃ pabhassarakasiṇānaṃyeva gahitattā pathavī-āpovāyokasiṇavasena attābhīniveso na hotīti gahetabbaṃ.

Vipulaṃ okāsanti khalaṃmaṇḍalamattādivasena mahantaṃ ṭhānaṃ. **Anantavāti** vuddha-anantavā. **Apariyantoti** vuddha-apariyanto. **Anantasaññīti** anantotisaññī. **Taṃ jīvanti** so jīvo. Liṅgavipallāso kato. **Jīvoti** ca attā eva. Rūpādīni pañcapi pariva-ṭumaṭṭhena sarīraṃ. **Jīvaṃ na sarīranti** attasañkhāto jīvo rūpasañkhātaṃ sarīraṃ na hoti. Esa nayo vedanādīsu. **Tathāgatoti** satto. Arahanti eke. **Paraṃ maraṇāti** maraṇato uddhaṃ, paraloketi attho. **Rūpaṃ idheva maraṇadhammanti** attano pākaṭakkhandhasīsenā pañcakkhandhaggahaṇaṃ, taṃ imasmiṃyeva loke nassanapakatikanti attho. Sesakkhandhesupi eseva nayo. **Kāyassa bhedaṃti** khandhapañcakasañkhātassa kāyassa bhedaṃto paraṃ. Iminā vacanena “paraṃ maraṇā”ti etassa uddesassa attho vutto. **Hotipīti-ādīsu hotīti** mūlapadaṃ. Catūsupi a-saddo samuccayattho. **Tiṭṭhatīti** sassatattā tiṭṭhati, na cavatīti attho. “Hoti”ti padassa vā atthavisesanattaṃ “tiṭṭhati”ti padaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Uppajjatīti** aṇḍajajalābujayonipavesavasena uppajjati nāma, **nibbattatīti** saṃsedaja-opapātikayonipavesavasena nibbattati nāmāti atthayojanā veditabbā. **Ucchijjatīti** pabandhābhāvavasena. **Vinassatīti** bhaṅgavasena. **Na hoti paraṃ maraṇāti** purimapa-dānaṃ atthavivaraṇaṃ, cutito uddhaṃ na vijjatīti attho. **Hoti ca na ca hotīti** ekaccasassatikānaṃ diṭṭhi, ekena pariyāyena hoti, ekena pariyāyena na hotīti attho. Jīva-bhāvena hoti, pubbajīvassa abhāvena na hotīti vuttaṃ hoti. **Neva hoti na na hotīti** amarāvikkhepikānaṃ diṭṭhi, hotīti ca neva hoti, na hotīti ca na hotīti attho. Anuvāda-bhayā musāvādabhayā ca mandattā momūhattā ca pubbavuttanayassa paṭikkhe-pamattaṃ karoti. **Imehi paññāsāya ākārehitī** yathāvuttānaṃ dasannaṃ pañca-kānaṃ vasena paññāsāya ākārehitī.

Antaggāhikādiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Pubbantānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā

141. Pubbantāparantānudiṭṭhīsu (2.0059) sassataṃ vadantīti **sassatavādā**. Atha vā vadanti etenāti vādo, diṭṭhigatassettaṃ adhivacanaṃ. Sassatanti vādopi sassa-tayogena sassato, sassato vādo etesanti sassatavādā. Tathā ekaccaṃ sassa-tanti vādo ekaccasassato, so etesaṃ atthīti **ekaccasassatikā**. Tathā antavā, ana-ntavā, antavā ca anantavā ca, nevantavā nānantavāti pavatto vādo antānanto, so etesaṃ atthīti **antānantikā**. Na maratīti amarā. Kā sā? “Evampi me no”ti-ādīna (dī. ni. 1.62-63) nayena pariyantharhitassa diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā ca. Vividho khepo vikkhepo, amarāya diṭṭhiyā, vācāya vā vikkhepo amarāvikkhepo, so etesaṃ atthīti **amarāvikkhepikā**. Aparo nayo- amarā nāma macchajāti, sā ummujjananimu-jjanādivasena udake sandhāvamānā gahetuṃ na sakkā hoti, evamevaṃ ayampi vādo ito cito ca sandhāvati, gāhaṃ na upagacchatīti amarāvikkhepoti vuccati, so

etesam atthiti amarāvikkhepikā. **Adhiccasamuppannoti akāraṇasamuppanno attā ca loko cāti dassanam adhiccasamuppannam, tam etesam atthiti adhiccasamuppannikā.**

Pubbantānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Aparantānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā

142. Saññiṃ vadantīti **saññivādā**. Asaññiṃ vadantīti **asaññivādā**. Nevasaññinā-saññiṃ vadantīti **nevasaññināsaññivādā**. Atha vā saññīti pavatto vādo saññivādo, so yesam atthīti te saññivādā, tathā asaññivādā, nevasaññināsaññivādā ca. Uchedam vadantīti **ucchedavādā**. **Diṭṭhadhammoti paccakkhadhammo, tattha tattha paṭiladdha-attabhāvassetam adhivacanam. Diṭṭhadhamme nibbānam diṭṭhadhammanibbānam, imasmiṃyeva attabhāve dukkhavūpasamoti attho, tam vadantīti diṭṭhadhammanibbānavādā.** Imasmiṃ panatthe vitthāriyamāne sātṭhakatham sakalam brahmajālasuttam vattabham hoti. Evañca sati atipapañco hotīti na vitthārito. Tadatthikehi tam apekkhitvā gahetabbo.

Aparantānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10-12. Saññojanikādiditṭhiniddesavaṇṇanā

143. Yasmā (2.0060) saññojanikā diṭṭhi sabbadiṭṭhisādhāraṇā, tasmā tassā sabbadiṭṭhisaññojanattā sabbadiṭṭhisādhāraṇo attho niddiṭṭho. So heṭṭhā vuttadiṭṭhipariyuṭṭhāneva.

144. Mānavinibandhadiṭṭhīsu **cakkhu ahanti abhinivesaparāmāsoti mānapubbako abhinivesaparāmāso.** Na hi diṭṭhi mānasampayuttā hoti. Teneva ca mānavinibandhāti vuttam, mānapaṭibandhā mānamūlakāti attho.

145. Cakkhu mamanti abhinivesaparāmāsoti etthāpi eseva nayo. Ettha pana “mamā”ti vattabbe “maman”ti anunāsikāgamo veditabbo. “Ahan”ti mānavinibandhāya rūpādīnīpi ajjhātikāneva. Na hi kasiṇarūpaṃ vinā bāhirāni “ahan”ti gaṇhāti. “Maman”ti mānavinibandhāya pana bāhirānīpi labbhanti. Bāhirānīpi hi “maman”ti gaṇhāti. Yasmā pana dukkhā vedanā aniṭṭhattā mānavatthu na hoti, tasmā cha vedanā tāsam mūlapaccayā cha phassā ca na gahitā. Saññādayo pana idha pacchinnattā na gahitāti veditabbā.

Samyojanikādiditṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Attavādapaṭisamyuttadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

“attā sassatoti gahaṇato **pannarasa bhavadiṭṭhiyoti** vuttaṃ.

Micchādiṭṭhiyā “sabbāva tā vibhavadiṭṭhiyo”ti ucchedavasena pavattattā antavā-
nantavādiṭṭhisu parittārammaṇa-appamāṇārammaṇajhānalābhino dibbacakkhunā
rūpadhātuyā cavitvā satte aññattha upapanne passitvā bhavadiṭṭhiṃ apassitvā
vibhavadiṭṭhiṃ gaṇhanti. Tasmā tattha **siyā bhavadiṭṭhiyo, siyā**

vibhavadiṭṭhiyoti (2.0062) vuttaṃ. **Hoti ca na ca hotīti** ettha **hoti cāti** bhavadiṭṭhi, **na ca hotīti** vibhavadiṭṭhi. **Neva hoti na na hotīti** ettha **neva hotīti** vibhavadiṭṭhi, **na na hotīti** bhavadiṭṭhi. Tasmā tattha “siyā”ti vuttaṃ.

Pubbantānudiṭṭhiyā ekaccasassatikā sassatañca paññapenti, asassatañca paññapenti. Tasmā sā bhavadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhi ca hoti. Cattāro antānantikā antānantam attānam paññapenti. Tasmā sā attānudiṭṭhisadisā bhavadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhi ca. Cattāro amarāvikkhepikā bhavadiṭṭhiṃ vā vibhavadiṭṭhiṃ vā nissāya vācāvikkhepaṃ āpajjanti, avasesā pana bhavadiṭṭhiyova. Tasmā te te sandhāya “siyā”ti vuttaṃ. Aparantānudiṭṭhiyā satta ucchedavādā vibhavadiṭṭhiyo, avasesā bhavadiṭṭhiyo. Tasmā te te sandhāya “siyā”ti vuttaṃ. Saññojanikadiṭṭhiyā sabbadiṭṭhīnam vasena “siyā”ti vuttaṃ. Ahanti mānavinibandhāya diṭṭhiyā cakkhādīnam ahanti gahitattā tesam vināse attā vinaṭṭho hotīti **sabbāva tā vibhavadiṭṭhiyoti** vuttaṃ. Attānudiṭṭhiyo viya mamanti mānavinibandhāya diṭṭhiyā cakkhādito attano aññattā tesam vināsepi attā na vinassatīti **sabbāva tā bhavadiṭṭhiyoti** vuttaṃ. Lokavādapaṭisaṃyuttāya diṭṭhiyā “sassato attā ca loko cā”ti-ādinā (paṭi. ma. 1.147) nayena vuttattā bhavavibhavadiṭṭhi pākaṭāyeva. Ettāvatā assādadiṭṭhādikā vibhavadiṭṭhipariyosānā soḷasa diṭṭhiyo tīṇisatañca diṭṭhābhinivesā niddiṭṭhā honti. Attānudiṭṭhi ca sakkāyadiṭṭhi ca attavādapaṭisaññuttā diṭṭhi ca atthato ekā pariyāyena tividhā vuttā. Saññojanikā pana diṭṭhi avatthābhedenā sabbāpi diṭṭhiyo honti.

Idāni **sabbāva tā diṭṭhiyo assādadiṭṭhiyoti**-ādi aññena pariyāyena yathāyogaṃ diṭṭhisamśandanā. Tattha **sabbāva tā diṭṭhiyoti** yathāvuttā anavasesā diṭṭhiyo. Diṭṭhirāgarattattā taṇhāssādanissitattā ca **assādadiṭṭhiyo**, attasinehānugatattā **attānudiṭṭhiyo**, viparītadassanattā **micchādiṭṭhiyo**, khandhavatthukattā **sakkāyadiṭṭhiyo**, ekekassa antassa gahitattā **antaggāhikā diṭṭhiyo**, anatthasaṃyojanikattā **saññojanikā diṭṭhiyo**, attavādena yuttattā **attavādapaṭisaṃyuttā** (2.0063) **diṭṭhiyoti** imā satta diṭṭhiyo sabbadiṭṭhisāṅgāhikā, sesā pana nava diṭṭhiyo na sabbadiṭṭhisāṅgāhikā.

Idāni vitthārato vuttā sabbāva tā diṭṭhiyo dvīsuyeva diṭṭhīsu saṅkhipitvā sattānam diṭṭhidvayanissayaṃ dassento **bhavañca diṭṭhintigāthamāha**. Sabbāpi hi tā diṭṭhiyo bhavadiṭṭhī vā honti vibhavadiṭṭhī vā. **Bhavañca diṭṭhiṃ vibhavañca diṭṭhinti** ettha pana ca-saddo diṭṭhimeva samuccinoti, na nissayaṃ. Na hi eko bhavavibhavadiṭṭhidvayaṃ nissayati. Yathāha- “iti bhavadiṭṭhisannissitā vā sattā honti vibhavadiṭṭhisannissitā vā”ti (paṭi. ma. 1.113). **Takkikā**ti takkena vadantīti takkikā. Te hi diṭṭhigatikā sabhāvapaṭivedhapaññāya abhāvā kevalaṃ takkena vattanti. Yepi ca jhānalābhino abhiññālābhino vā diṭṭhiṃ gaṇhanti, tepi takketvā gahaṇato takkikā eva. **Nissitāseti** nissitāti attho. Ekameva padaṃ, “se”ti nipātamattaṃ vā. **Tesam nirodhamhi na hatthi ñāṇanti** diṭṭhinissayassa kāraṇavacanamaṃ. Sakkāyadiṭṭhinirodhe nibbāne yasmā tesam ñāṇaṃ natthi, tasmā etaṃ diṭṭhidvayaṃ nissitāti attho. “Na hi atthi ñāṇaṃ”ti ettha hi-kāro kāraṇopadese nipāto. **Yatthāyaṃ loko viparītasāññīti** yattha sukhe nirodhamhi ayaṃ sadevako loko “dukkha”miti viparītasāññī hoti, tasmim nirodhamhi na hatthi ñāṇanti sambandho. Dukkhamiti viparītasāññītāya idaṃ suttaṃ-

“Rūpā saddā rasā gandhā, phassā dhammā ca kevalā;
iṭṭhā kantā manāpā ca, yāvatatthīti vuccati.

“Sadevakassa lokassa, ete vo sukhasammata;
yattha cete nirujjhanti, taṃ nesam dukkhasammataṃ.

“Sukhanti diṭṭhamariyehi, sakkāyassuparodhanaṃ;
paccaṇikamidaṃ hoti, sabbalokena passataṃ.

“Yaṃ pare sukhato āhu, tadariyā āhu dukkhato;
yaṃ pare dukkhato āhu, tadariyā sukhato vidū.

“Passa dhammaṃ durājānaṃ, sampamūḷhetthaviddasu;
nivutānaṃ tamo hoti, andhakāro apassataṃ.

“Satañca (2.0064) vivaṭaṃ hoti, āloko passatāmiva;
santike na vijānanti, magā dhammassakovidā.

“Bhavarāgaparetehi, bhavasotānusāribhi;
māradheyyanupannehi, nāyaṃ dhammo susambudho.

“Ko nu aññaṭṭa ariyebhi, padaṃ sambuddhumarahati;
yaṃ padaṃ sammadaññaṃ, parinibbanti anāsava”ti. (su. ni. 764-771);

149. Idāni sabbāsaṃ diṭṭhīnaṃ diṭṭhidvayabhāvaṃ diṭṭhisamugghātakañca sammādiṭṭhiṃ suttato dassetukāmo, **dvīhi bhikkhaveli** suttam āhari. Tattha **devāti** brahmānopi vuccanti. **Oliyantīti** saṅkucanti. **Atidhāvanti** atikkamivā gacchanti. **Cakkhumantoti** pañnavanto. Ca-saddo atirekattho. **Bhavārāmāti** bhavo ārāmo abhiraṃatṭhānaṃ etesanti bhavārāmā. **Bhavaratāti** bhavo abhiratā. **Bhavasammuditāti** bhavena santuṭṭhā. **Desiyamāneti** tathāgatena vā tathāgatasāvakena vā desiyamāne. **Na pakkhandatīti** dhammadesanaṃ vā bhavanirodhaṃ vā na pavasi. **Na pasīdatīti** tattha pasādaṃ na pāpuṇāti. **Na santiṭṭhatīti** tattha na patiṭṭhāti. **Nādhimuccatīti** tattha ghanabhāvaṃ na pāpuṇāti. Ettāvataṃ sassatadiṭṭhi vuttā.

Aṭṭiyamānāti dukkhaṃ pāpuṇamānā. **Harāyamānāti** lajjaṃ pāpuṇamānā. **Jigucchamānāti** jiguccham pāpuṇamānā. **Vibhavaṃ abhinandantīti** ucchedaṃ paṭicca tussanti, ucchedaṃ patthayantīti vā attho. **Kirāti** anussavanatthe nipāto. **Bhoti** ālapanametaṃ. **Santanti** nibbutaṃ. **Paṇītanti** dukkhābhāvato paṇītaṃ, padhāna-bhāvaṃ nītanti vā paṇītaṃ. **Yāthāvanti** yathāsabhāvaṃ. Ettāvataṃ ucchedadiṭṭhi vuttā.

Idhāti imasmim sāsane. **Bhūtanti** hetuto sañjātaṃ khandhapañcakasaṅkhātaṃ dukkhaṃ. **Bhūtato passatīti** idaṃ bhūtaṃ dukkhanti passati. **Nibbidāyāti** vipassanattāya. **Virāgāyāti** ariyamaggatthāya. **Nirodhāyāti** nibbānatthāya. **Paṭipanno hotīti** tadanurūpaṃ paṭipadaṃ paṭipanno hoti. **Evaṃ passantīti** iminā pakārena pubbabhāge lokiyañāṇena, paṭivedhakāle lokuttarañāṇena passanti. Ettāvataṃ sammādiṭṭhi vuttā.

Idāni (2.0065) dvīhi gāthāhi tassā sammādiṭṭhiyā ānisaṃsaṃ dasseti. Tattha **yo bhūtaṃ bhūtato disvāti** dukkhaṃ pariññābhisamayena abhisamētvāti attho. **Bhūtassa ca atikkamanti** nirodhaṃ sacchikiriyābhisamayena abhisamētvāti attho. **Yathābhūtedhimuccatīti** maggabhāvanābhisamayavasena yathāsabhāve nirodhe “etaṃ santaṃ, etaṃ paṇītaṃ”ti adhimuccati. **Bhavataṇhā parikkhayāti** samuda-

yassa pahānenāti attho. Asatipi cettha saccānaṃ nānābhisamayatte “disvā”ti pubbakālikavacanaṃ saddhiṃ pubbabhāgapaṭipadāya vohāravasena vuttanti veditabbaṃ. Na hi pubbaṃ passitvā pacchā adhimuccati. Catusaccābhisamayo samānakālemeva hoti. Samānakālepi vā pubbakālikāni padāni bhavantīti na doso. **Sa veti** ekaṃsena so arahaṃ. **Bhūtapariññāto**ti dukkhaṃ pariññātavā. **Vītataṇho**ti vigatataṇho. **Bhavābhaveti** khuddake ca mahante ca bhavē. Vuddhi-atthēpi hi akārassa sambhavato **abhavoti** mahābhavo. So pana khuddakamahantabhāvo upādāyupādāya veditabbo. Atha vā **bhaveti** sassate. **Abhaveti** ucchede. Tadubhayēpi diṭṭhirāgābhāvena vītataṇho. **Bhūtassa vibhavāti** vaṭṭadukkhassa samuccedā. **Nāgacchati punabbhavanti** arahato parinibbānaṃ vuttaṃ.

150. Tayo puggalāti-ādi micchādiṭṭhikagarahaṇatthaṃ sammādiṭṭhikapasaṃsanatthaṃ vuttaṃ. Tattha virūpabhāvaṃ pannā gatā diṭṭhi etesanti **vipannadiṭṭhī**. Sundarabhāvaṃ pannā gatā diṭṭhi etesanti **sampannadiṭṭhī**. **Titthiyoti** titthaṃ vuccati diṭṭhi, taṃ paṭipannattā titthe sādhu, titthaṃ yassa atthīti vā titthiyo. Ito bahiddhā pabbajjūpagato. **Titthiyasāvako**ti tesam diṭṭhānugatimāpanno gahaṭṭho. **Yo ca micchādiṭṭhiko**ti tadubhayabhāvaṃ anupagantvā yāya kāyaci diṭṭhiyā micchādiṭṭhiko.

Tathāgatoti sammāsambuddho. Paccekabuddhopi ettheva saṅgahito. **Tathāgatasāvako**ti maggappatto phalappatto ca. **Yo ca sammādiṭṭhiko**ti tadubhayavinimutto lokiyasammādiṭṭhiyā sammādiṭṭhiko.

Gāthāsu **kodhanoti** yo abhiṇhaṃ kujjhati, so. **Upanāhīti** tameva kodhaṃ vaḍḍhetvā upanandhanasīlo. **Pāpamakkhīti** lāmakabhūtamakkhavā. **Māyāvīti** kata-pāpapaṭicchādanavā. **Vasaloti** hīnajacco. **Visuddhoti** ñāṇadassanavisuddhiyā (2.006 visuddho. **Suddhataṃ gatoti** maggaphalasaṅkhātaṃ suddhabhāvaṃ gato. **Medhāvīti** paññavā. Imāya gāthāya lokuttarasammādiṭṭhisampanno eva thomito.

Vipannadiṭṭhiyo sampannadiṭṭhiyoti puggalavohāraṃ pahāya dhammameva garahanto thomento ca āha. **Etaṃ mamāti** taṇhāmaññanavasena diṭṭhi. **Esohamasmīti** mānamaññanamūlikā diṭṭhi. **Eso me attāti** diṭṭhimaññanameva.

Etaṃ mamāti kā diṭṭhīti-ādīhi tissannaṃ vipannadiṭṭhīnaṃ vibhāgañca gaṇa-ñañca kālasaṅgahañca pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ. Tattha **kā diṭṭhīti** anekāsu diṭṭhīsu katamā diṭṭhīti attho. **Katamantānuggahitāti** pubbantāparantasaṅkhātakāldvaye katamena kālena anuggahitā, anubaddhāti attho. Yasmā “etaṃ mamā”ti parāmasanto “etaṃ mama ahosi, evaṃ mama ahosi, ettakaṃ mama ahosi”ti atītaṃ vatthum apadisitvā parāmasati, tasmā **pubbantānudiṭṭhi** hoti. **Pubbantānuggahitā** ca tā diṭṭhiyo honti. Yasmā “esohamasmī”ti parāmasanto “imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā esosmi visujjhissāmī”ti anāgata-phalaṃ upādāya parāmasati, tasmā **aparantānudiṭṭhi** hoti. **Aparantānuggahitā** ca tā diṭṭhiyo honti. Yasmā “eso me attā”ti parāmasanto atītānāgataṃ upādinnasantatiṃ upādāya “eso me attā”ti parāmasati, sakkāyadiṭṭhivasena ca parāmasati, tasmā sakkāyadiṭṭhi hoti. **Pubbantāparantānuggahitā** ca tā diṭṭhiyo honti. Yasmā pana sakkāyadiṭṭhippamukhāyeva dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo honti, sakkāyadiṭṭhisamugghāteneva ca dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo samugghātaṃ gacchanti, tasmā **sakkāyadiṭṭhippamu-**

khena dvāsaṭṭhi diṭṭhigatānīti vuttā, sakkāyadiṭṭhippamukhena sakkāyadiṭṭhidvā-
rena dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni hontīti attho. Sakkāyadiṭṭhippamukhānīti pāṭho sundara-
taro. Sakkāyadiṭṭhi pamukhā ādi etesanti sakkāyadiṭṭhippamukhāni. Kāni tāni?
Dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni.

“Kā diṭṭhī”ti pucchāya vīsativatthukā attānudiṭṭhi, vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhīti
vissajjanam. “Kati diṭṭhiyo”ti pucchāya sakkāyadiṭṭhippamukhāni dvāsaṭṭhi

diṭṭhigatānīti vissajjanam. Sāyeva pana sakkāyadiṭṭhi “eso me attā”ti (2.0067) vacanasāmaññaena attānudiṭṭhīti vuttā. Tassā vuttāya attavādapaṭisaññuttā diṭṭhipi vuttāyeva hoti.

151. Ye keci, bhikkhaveti-ādisuttāharaṇam sampannadiṭṭhipuggalasambandhena sampannadiṭṭhipuggalavibhāgadassanattam kataṃ. Tattha **niṭṭham gatāti** maggañāṇavasena sammāsambuddho bhagavāti nicchayaṃ gatā, nibbematikāti attho. Niṭṭhāgatāti pāṭho samāsapadam hoti, attho pana soyeva. **Diṭṭhisampannāti** diṭṭhiyā sundarabhāvaṃ gatā. **Idha niṭṭhāti** imissā kāmadhātuyā parinibbānaṃ. **Idha vihāya niṭṭhāti** imaṃ kāmabhavaṃ vijahitvā suddhāvāsabrahmaloke parinibbānaṃ. **Sattakkhattuparamassāti** sattakkhattuparamā sattavāraparamā bhavūpapatti attabhāvaggahaṇam assa, tato paramaṃ aṭṭhamam bhavaṃ nādiyatiṭi sattakkhattuparamo. Tassa sattakkhattuparamassa sotāpannassa. **Kolaṃkolassāti** kulato kulaṃ gacchatīti kolaṃkolo. Sotāpattiphalasacchikiriyato hi paṭṭhāya nīce kule upapatti nāma natthi, mahābhogakulesuyeva nibbattatiṭi attho. Tassa kolaṃkolassa sotāpannassa. **Ekabījissāti** khandhabijaṃ nāma kathitaṃ. Yassa hi sotāpannassa ekaṃyeva khandhabijaṃ atthi, ekaṃ attabhāvaggahaṇam, so ekabījī nāma. Tassa ekabījissa sotāpannassa. Bhagavatā gahitanāmasasenevetāni etesaṃ nāmāni. Ettakañhi ṭhānaṃ gato sattakkhattuparamo nāma hoti, ettakaṃ kolaṃkolo, ettakaṃ ekabījīti bhagavatā etesaṃ nāmaṃ gahitaṃ. Bhagavā hi “ayaṃ ettakaṃ ṭhānaṃ gamissati, ayaṃ ettakaṃ ṭhānaṃ gamissati”ti ṇatvā tesam tāni tāni nāmāni aggahesi. Mudupañño hi sotāpanno satta bhavenibbattento sattakkhattuparamo nāma, majjhimapañño paraṃ chaṭṭham bhavaṃ nibbattento kolaṃkolo nāma, tikkhapañño ekaṃ bhavaṃ nibbattento ekabījī nāma. Taṃ panetaṃ tesam mudumajjhimatikkhapaññataṃ pubbahetu niyameṭi. Imetayopi sotāpannā kāmabhavavasena vuttā, rūpārūpabhava pana bahukāpi paṭisandhiyo gaṇhanti. **Sakadāgāmissāti** paṭisandhivasena sakiṃ kāmabhavaṃ āgacchatīti sakadāgāmī. Tassa sakadāgāmissa. **Diṭṭheva dhamme arahāti** imasmimyeva attabhāve arahā. Arahantiṭi pāṭho. **Idha niṭṭhāti** kāmabhavaṃ (2.0068) saṃsaranteyeva sandhāya vuttaṃ. Rūpārūpabhava uppannā pana ariyā kāmabhava na uppajjanti, tattheva parinibbāyanti.

Antarāparinibbāyissāti āyuvemajjhassa antarāyeva kilesaparinibbānena parinibbāyanato antarāparinibbāyī. So pana uppannasamanantarā parinibbāyī, āyuvemajjhaṃ appatvā parinibbāyī, āyuvemajjhaṃ patvā parinibbāyīti tividho hoti. Tassa antarāparinibbāyissa anāgāmino. **Upahaccaparinibbāyissāti** āyuvemajjhaṃ atikkamitvā vā kālakiriyaṃ upagantvā vā kilesaparinibbānena parinibbāyantassa anāgāmino. **Asaṅkhāraparinibbāyissāti** asaṅkhārena appayogena adhimattappayogaṃ akatvāva kilesaparinibbānena parinibbāyanadhammassa anāgāmino. **Sasaṅkhāraparinibbāyissāti** sasaṅkhārena dukkhena kasirena adhimattappayogaṃ katvāva kilesaparinibbānena parinibbāyanadhammassa anāgāmino. **Uddhamso tassa akaniṭṭhagāminoti** uddhamvāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṃ vaṭṭasotaṃ vāti uddhamso, uddham vā gantvā paṭilabhitabbato uddhamassa maggasotanti uddhamso, akaniṭṭhaṃ gacchatīti akaniṭṭhagāmī. Tassa uddhamso tassa

akaniṭṭhagāmino anāgāmissa. Ayaṃ pana anāgāmī catuppabhedo- yo avihato paṭṭhāya cattāro brahmaloke sodhetvā akaniṭṭhaṃ gantvā parinibbāyati, ayaṃ uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī nāma. Yo heṭṭhā tayo brahmaloke sodhetvā sudassī- brahmaloke ṭhatvā parinibbāyati, ayaṃ uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmī nāma. Yo ito akaniṭṭhameva gantvā parinibbāyati, ayaṃ na uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī nāma. Yo heṭṭhā catūsu brahmalokesu tattha tattheva parinibbāyati, ayaṃ na uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmī nāmāti. Ime pañca anāgāmino suddhāvāsaṃ gahetvā vuttā. Anāgāmino pana rūparāgārūparāgānaṃ appahinattā ākaṅkha- mānā sesarūpārūpabhavesupi nibbattanti. Suddhāvāse nibbattā pana aññattha na nibbattanti. **Aveccappasannā**ti ariyamaggavasena jānitvā bujjhitvā acalappasā- dena pasannā. **Sotāpannā**ti ariyamaggasotaṃ āpannā. Iminā sabbepi ariyapha- laṭṭhā puggalā gahitāti.

Bhavavibhavadiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saddhammappakāsiniyā paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Diṭṭhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ānāpānassatikathā

1. Gaṇanavāraṇṇanā

152. Idāni (2.0069) diṭṭhikathānantaraṃ kathitāya **ānāpānassatikathā**ya apubba- tthānuvaṇṇanā anuppattā. Ayañhi **ānāpānassatikathā** diṭṭhikathāya suviditadiṭṭhā- dīnavassa micchādiṭṭhimalavisodhanena suvisuddhacittassa yathābhūtāvabo- dhāya samādhībhāvanā sukarā hoti, sabbasamādhībhāvanāsu ca sabbasabba- ññubodhisattānaṃ bodhimūle imināva samādhinā samāhitacittānaṃ yathābhūtā- vabodhato ayameva samādhībhāvanā padhānāti ca diṭṭhikathānantaraṃ kathitā. Tattha **soḷasavatthukaṃ ānāpānassatisamādhīṃ bhāvayato samadhikāni dve ñāṇasatāni uppajjantīti** ñāṇagaṇanuddeso, **aṭṭha paripantho ñāṇānīti-ādi** ñāṇaga- ṇananiddeso, **katamāni aṭṭha paripantho ñāṇānīti-ādi**. Imāni ekavīsati vimuttisukhe **ñāṇānītipariyantāṃ sabbañāṇānaṃ vitthāraniddeso**, ante **soḷasavatthukaṃ ānāpā- nassatisamādhīṃ bhāvayatoti-ādi** nigamananti evaṃ tāva pāḷivavatthānaṃ vedi- tabbaṃ.

Tattha gaṇanuddese gaṇanavāre tāva **soḷasavatthukanti** dīghaṃ rassaṃ sabba- kāyapaṭisaṃvedī passambhayaṃ kāyasaṅkhāranti kāyānupassanācatukkaṃ, pīti- paṭisaṃvedī sukhapaṭisaṃvedī cittasaṅkhārappaṭisaṃvedī passambhayaṃ cittasa-

ñkhāranti vedanānupassanācatukkaṃ, cittapaṭisaṃvedī abhippamodayaṃ cittaṃ samādahaṃ cittaṃ vimocayaṃ cittanti cittānupassanācatukkaṃ, aniccānupassī virāgānupassī nirodhānupassī paṭinissaggānupassīti dhammānupassanācatukanti imesaṃ catunnaṃ catukkānaṃ vasena soḷasa vatthūni paṭiṭṭhā ārammaṇāni assāti soḷasavatthuko. Taṃ soḷasavatthukaṃ. Samāsavasena panettha vibhattilopo kato. **Ānanti** abbhantaraṃ pavisanavāto. **Apānanti** bahinikkhamanavāto. Keci pana vipariyāyena vadanti. Apānañhi apetaṃ ānatoti apānanti vuccati, niddese (paṭi. ma. 1.160) pana nā-kārassa dīghattamajjupekkhitvā āpānanti. Tasmim ānāpāne sati ānāpānassati, assāsapassāsapariggāhikāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Ānāpānassatiyā yutto (2.0070) samādhi, ānāpānassatiyaṃ vā samādhi ānāpānassatisamādhi. **Bhāvayatoti** nibbedhabhāgiyaṃ bhāventassa. **Samadhikānīti** saha adhikena vattantīti samadhikāni, sātirekānīti attho. Ma-kāro panettha padasandhikaro. Keci pana “saṃ-adhikāni”ti vadanti. Evaṃ sati dve ñāṇasatāniyeva adhikānīti āpajjati, taṃ na yujjati. Imāni hi vīsati-adhikāni dve ñāṇasatāni hontīti.

Paripanthē ñāṇānīti paripanthaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattañāṇāni. Tathā **upakāre upakkilese ñāṇāni**. **Vodāne ñāṇānīti** vodāyati, tena cittaṃ parisuddhaṃ hotīti vodānaṃ. Kiṃ taṃ? Ñāṇaṃ. “Vodānañāṇāni”ti vattabbe “sutamaye ñāṇaṃ”ti-ādīsū (paṭi. ma. mātikā 1.1; paṭi. ma. 1.1) viya “vodāne ñāṇāni”ti vuttaṃ. Sato sampajāno hutvā karotīti satokārī, tassa **satokāriṣsa ñāṇāni**. **Nibbidāñāṇānīti** nibbidābhūtāni ñāṇāni. **Nibbidānulomañāṇānīti** nibbidāya anukūlāni ñāṇāni. Nibbidānulomiñāṇānītipi pāṭho, nibbidānulomo etesaṃ atthīti nibbidānulomīti attho. **Nibbidāpaṭippassaddhiñāṇānīti** nibbidāya paṭippassaddhiyaṃ ñāṇāni. **Vimuttisukhe ñāṇānīti** vimuttisukhena sampayuttāni ñāṇāni.

Katamāni atṭhāti-ādīhi paripantha-upakārānaṃ paṭipakkhavipakkhayugalattā tesu ñāṇāni saheva niddiṭṭhāni. **Kāmacchandanekkhammā**dīni heṭṭhā vuttatthāni. **Upakāranti** ca liṅgavipallāsavasena napuṃsakavacanaṃ kataṃ. **Sabbepi akusalā dhammāti** vuttāvasesā ye keci akusalā dhammā. Tathā sabbepi nibbedhabhāgiyā **kusalā dhammā**. “Paripantho upakāraṇ”ti ca taṃ tadeva apekkhitvā ekavacanaṃ kataṃ. Ettha ca **paripanthē ñāṇāni** ca **upakāre ñāṇāni** ca pucchitvā tesāṃ ārammaṇāneva vissajjitvā teheva tāni vissajjitāni hontīti tadārammaṇāni ñāṇāni nigamētvā dassesi. **Upakkilese ñāṇā**dīsipi eseva nayo.

Gaṇanavāraṇṇanā niṭṭhitā.

2. Soḷasañāṇaniddesavaṇṇanā

153. Soḷasahi (2.0071) **ākārehīti** ubhayapakkhavasena vuttehi soḷasahi ñāṇakoṭṭhāsehi. **Uducitaṃ cittaṃ samuducitanti** upacārabhūmiyaṃ cittaṃ uddhaṃ ucitaṃ, sammā uddhaṃ ucitaṃ, uparūpari kataparicayaṃ sammā uparūpari kataparicayanti attho. Udujitaṃ cittaṃ samudujitanti pāṭho. Uparibhāvāya jitaṃ, uparibhā-

vakarehi vā ñāṇehi jitaṃ **udujitaṃ**. **Samudujitanti** samā uparibhāvāya, uparibhāvavakarehi vā ñāṇehi jitaṃ. **Samāti** cettha visamabhāvapaṭikkhepo. Imasmiṃ pāṭhe u, du-iti dve dve upasaggā honti. Urūjitaṃ cittaṃ sammārūjitantipi pāṭho. Etthāpi jitaṭṭhoyeva. Urū arūti idaṃ pana nipātamattamevāti vadanti. Viṇopamaṭṭhakathāya tajjitaṃ sutajjitanti ca attho vutto, so idha na yujjati. **Ekatte santiṭṭhatīti** upacārabhūmiyaṃ tāva nānārammaṇavikkhepābhāvena ekatte patiṭṭhāti. **Niyyānāvāraṇaṭṭhena nīvaraṇāti** ettha aratipi sabbepi akusalā āvaraṇaṭṭhena nīvaraṇāti vuttā. **Niyyānāvāraṇaṭṭhenāti** niyyānānaṃ āgamanamaggapidahanaṭṭhena. Niyyānavāraṇaṭṭhenāti pāṭho, niyyānānaṃ paṭikkhepanaṭṭhenāti attho. **Nekkhammaṃ ariyānaṃ niyyānanti** maggaṭṭhānaṃ ariyānaṃ niyyānasaṅkhātassa ariyamaggassa hetuttā phalūpacārena ariyānaṃ niyyānaṃ. Tena ca hetubhūtena maggakkhaṇe ariyā niyyanti nigacchanti. Keci pana “niyyānanti maggo”ti vadanti. Idha upacārassa adhippetattā maggakkhaṇe ca ālokasaññāya sabbakusaladhammānañca abhāvā taṃ na yujjati. **Nivutattāti** paṭicchannattā. **Nappajānātīti** puggalavasena vuttaṃ.

Visuddhacittassāti upacārabhūmiyaṃyeva. **Khaṇikasamodhānāti** cittakkhaṇe cittakkhaṇe uppajjanato khaṇo etesaṃ atthīti khaṇikā, upakkilesā, khaṇikānaṃ samodhāno samāgamo pabandho khaṇikasamodhāno. Tasmā khaṇikasamodhānā, uppajjamānā upakkilesā khaṇikappabandhavasena khaṇikaparamparāvasena uppajjanti, na ekacittakkhaṇavasenāti vuttaṃ hoti.

Soḷasañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Upakkilesañāṇaniddesavaṇṇanā

Paṭhamacchakkaṃ

154. Paṭhamacchakke (2.0072) **assāsādimajjhapariyosānanti** abhantarapavisanavātassa nāsikaggaṃ vā mukhanimittaṃ vā ādi, hadayaṃ majjhaṃ, nābhi pariyosānaṃ. Taṃ tassa ādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchato yogissa ṭhānanānattānugamanena cittaṃ ajjhattaṃ vikkhepaṃ gacchati, taṃ ajjhattavikkhepagataṃ cittaṃ ekatte asaṅṭhahanato samādhissa paripantho. **Passāsādimajjhapariyosānanti** bahinikkhamanavātassa nābhi ādi, hadayaṃ majjhaṃ, nāsikaggaṃ vā mukhanimittaṃ vā bahi-ākāso vā pariyosānaṃ. Yojanā panettha vuttanayeneva veditabbā. **Assāsapaṭikaṅkhanā nikantitaṇhācariyāti** “nāsikāvātāyattamidaṃ kammaṭṭhānan”ti sallakkhetvā oḷārikoḷārikassa assāsassa patthanāsaṅkhātā nikāmanā eva taṇhāpavatti. Taṇhāpavattiyā sati ekatte asaṅṭhahanato samādhissa paripantho. **Passāsapaṭikaṅkhanā nikantīti** puna assāsapubbakassa passāsassa patthanāsaṅkhātā nikanti. Sesāṃ vuttanayeneva yojetabbaṃ. **Assāsenābhitunnassāti** atidīghaṃ

atirassaṃ vā assāsaṃ karontassa assāsamūlakassa kāyacittakilamathassa sabbhāvato tena assāsenā viddhassa pīlitassa. **Passāsaṃ paṭilābhe mucchanāti** assāsenā pīlitattāyeva passāse assādasañño passāsaṃ patthayato tasmīṃ passāsaṃ paṭilābhe rajjanā. Passāsamūlakepi eseva nayo.

Vuttasseva atthassa anuvaṇṇanattamaṃ vuttasu gāthābandhesu **anugacchanāti** anugacchamānā. **Satīti** ajjhatabhiddhāvikkhepaḥetubhūtā sati. Vikkhipati anena cittanti vikkhepo. Ko so? Assāso. Ajjhattaṃ vikkhepo ajjhattavikkhepo, tassa ākaṅkhanā **ajjhattavikkhepākaṅkhanā**, asammāmanasikāravasena ajjhattavikkhepa-kassa assāsassa ākaṅkhanāti vuttaṃ hoti. Eteneva nayena bahiddhāvikkhepa-patthanā veditabbā. **Yehīti** yehi upakkilesehi. **Vikkhippamānassāti** vikkhipiyamānassa vikkhepaṃ āpādiyamānassa. **No ca cittaṃ vimuccatīti** cittaṃ assāsapassā-sārammaṇe ca nādhimuccati, paccanīkadhammehi ca na vimuccati. Cittaṃ no ca vimuccati parapattiyā ca hontīti sambandho. **Vimokkhaṃ appajānantāti** so vā añño vā ārammaṇādhimuttivimokkhaṅca (2.0073) paccanīkavimuttivimokkhaṅca evaṃ appajānantā. **Parapattiyāti** parapaccayaṃ parasaddhanaṃ arahanti, na attapaccakkaṃ ñāṇanti “parapaccayikā”ti vattabbe “parapattiyā”ti vuttaṃ. Attho pana soyeva.

Dutiyacchakkaṃ

155. Dutiyacchakke **nimittanti** assāsapassāsānaṃ phusanaṭṭhānaṃ. Assāsapassāsā hi dīghanāsikassa nāsāpuṭaṃ ghaṭṭentā pavattanti, rassanāsikassa uttarotṭhaṃ. Yadi hi ayaṃ yogī taṃ nimittameva āvajjati, tassa nimittameva āvajjamānassa assāse cittaṃ vikampati, na paṭiṭṭhātīti attho. Tassa tasmīṃ citte appaṭiṭṭhite samādhissa abhāvato taṃ vikampanaṃ samādhissa paripantho. Yadi assāsa-meva āvajjati, tassa cittaṃ abhantarapavesanavasena vikkhepaṃ āvahati, nimitte na paṭiṭṭhātīti, tasmā nimitte vikampati. Iminā nayena sesesupi yojanā kātabbā. Gāthāsu **vikkhippateti** vikkhipiyati vikkhepaṃ āpādiyati.

Tatīyacchakkaṃ

156. Tatīyacchakke **atītānuddhāvanaṃ cittanti** phusanaṭṭhānaṃ atikkamitvā gataṃ assāsaṃ vā passāsaṃ vā anugacchamānaṃ cittaṃ. **Vikkhepānupatitanti** vikkhepena anugataṃ, vikkhepaṃ vā sayāṃ anupatitaṃ anugataṃ. **Anāgatapaṭika-ṅkhaṇaṃ cittanti** phusanaṭṭhānaṃ appattaṃ assāsaṃ vā passāsaṃ vā paṭika-ṅkhamānaṃ paccāsīsamānaṃ cittaṃ. **Vikampitanti** tasmīṃ appaṭiṭṭhānena vikkhepena vikampitaṃ. **Līnanti** atisithilavīriyatādīhi saṅkucitaṃ. **Kosajjānupatitanti** kusītabhāvānugataṃ. **Atipaggahitanti** accāraddhavīriyatādīhi ati-ussāhitaṃ. **Uddhaccānupatitanti** vikkhepānugataṃ. **Abhinatanti** assādavatthūsu bhusaṃ nataṃ allīnaṃ. **Apanatanti** nirassādavatthūsu patihataṃ, tato apagataṃ vā, apagatanataṃ vā, na tato apagatanti attho. **Rāgānupatitanti** ettha assāsapassāsāni-mittaṃ manasikaroto uppannapītisukhe vā pubbe hasitalapitakīlitavatthūsu vā

rāgo anupatati. **Byāpādānupatitanti** ettha manasikāre nirassādagatacittassa uppannadomanassavasena vā pubbe samudāciññesu āghātavathūsu vā byāpādo anupatati. Gāthāsu **na samādhīyatīti** na samāhitam hoti. **Adhicittanti** cittasīsenā niddiṭṭho adhiko samādhi.

157. Ettāvatā (2.0074) tīhi chakkehi aṭṭhārasa upakkilese niddisitvā idāni tesam upakkilesānam samādhissa paripanthabhāvasādhanena ādīnavam dassento puna **assāsādīmajjhapariyosānanti**-ādimāha. Tattha **kāyopi cittampi sāraddhā ca hontīti** vikkhepasamuṭṭhānarūpānam vasena rūpakāyopi, vikkhepasantativasena cittampi mahatā khobhena khubhitā sadarathā ca honti. Tato mandatarena **iñjitā** kampitā, tato mandatarena **phanditā** calitā honti. Balavāpi majjhimopi mandopi khobho hotiyeva, na sakkā khobhena na bhavitunti vuttam hoti. **Cittam vikampitattāti** cittassa vikampitattā. Gāthāsu **paripuṇṇā abhāvitāti** yathā paripuṇṇā hoti, tathā abhāvitā. **Iñjitoti** kampito. **Phanditoti** mandakampito. Heṭṭhā nīvaraṇānam anantarattā “imehi ca pana nīvaraṇehi”ti (paṭi. ma. 1.153) accantasamīpanidassanavacanam kataṃ. Idha pana nigamane nīvaraṇānam santarattā **tehi ca pana nīvaraṇehīti** parammukhanidassanavacanam kataṃ.

Upakkilesañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vodānañāṇaniddesavaṇṇanā

158. **Vodāne ñāṇānīti** visuddhañāṇāni. **Tam vivajjayitvāti** yam pubbe vuttam atītanudhāvanam cittam vikkhepānupatitam, tam vivajjayitvāti sambandhitabbaṃ. **Ekaṭṭhāne samādahatīti** assāsapassāsānam phusanaṭṭhāne samaṃ ādahati patiṭṭhāpeti. **Tattheva adhimocetīti** ekaṭṭhāneti vutte assāsapassāsānam phusanaṭṭhāneyeva sannīṭṭhapeti sannīṭṭhānam karoti. **Paggaṇhitvāti** dhammavicayapītisambojjhaṅgabhāvanāya paggaṇhetvā. **Viniggaṇhitvāti** passaddhisamādhi-upekkhāsambojjhaṅgabhāvanāya viniggaṇhitvā. “Satindriyavīriyindriyehi paggaṇhetvā, satindriyasamādhindriyehi viniggaṇhetvā”tipi vadanti. **Sampajāno hutvāti** asubhabhāvanādīhi. Puna **sampajāno hutvāti** mettābhāvanādīhi. Yena rāgena anupatitam, yena byāpādena anupatitam, tam pajahatīti sambandho. Tam cittam īdisanti sampajānanto tappaṭipakkhena rāgam (2.0075) pajahati, byāpādam pajahatīti vā attho. **Parisuddhanti** nirupakkilesam. **Pariyodātanti** pabhassaram. **Ekattagataṃ hotīti** tam tam visesam pattassa tam tam ekattam gataṃ hoti.

Katame te ekattāti idha yujjamānāyujjamānepi ekatte ekato katvā pucchati. **Dānūpasaggupaṭṭhānekattanti** dānavatthusañkhātassa dānassa upasaggo vosajjanam dānūpasaggo, dānavatthupariccāgacetanā. Tassa upaṭṭhānam ārammaṇakaraṇavasena upagantvā ṭhānam dānūpasaggupaṭṭhānam, tadeva ekattam, tena vā ekattam ekaggabhāvo dānūpasaggupaṭṭhānekattam. Dānavosaggupaṭṭhānekattanti pāṭho sundarataro, so evattho. Etena paduddhāravasena cāgānussatisamādhi vutto. Paduddhāravasena vuttopi cesa itaresam tiṇṇampi ekattānam upani-

ssayapaccayo hoti, tasmā idha niddiṭṭhanti vadanti. Visākhāpi hi mahā-upāsikā āha- “idha, bhante, disāsu vassaṃvuṭṭhā bhikkhū sāvattiṃ āgacchissanti bhagavantam dassanāya, te bhagavantam upasaṅkamtivā pucchissanti ‘itthannāmo, bhante, bhikkhu kālaṅkato, tassa kā gati, ko abhisamparāyo’ti? Tam bhagavā byākarissati sotāpattiphale vā sakadāgāmiphale vā anāgāmiphale vā arahatte vā. Tyāham upasaṅkamtivā pucchissāmi ‘āgatapubbā nu kho, bhante, tena ayyena sāvatti’ti? Sace me vakkhanti ‘āgatapubbā tena bhikkhunā sāvatti’ti. Niṭṭhamettha gacchissāmi nissaṃsayam paribhuttam tena ayyena vassikasāṭikā vā āgantukabhattam vā gamikabhattam vā gilānabhattam vā gilānupaṭṭhākabhattam vā gilānabhesajjam vā dhuvayāgu vāti. Tassā me tadanussarantiyā pāmojjam jāyissati, pamuditāya pīti jāyissati, pītimanāya kāyo passambhissati, passaddhakāyā sukham vedayissāmi, sukhiniyā cittaṃ samādhīyissati, sā me bhavissati indriyabhāvanā balabhāvanā bojjhaṅgabhāvanā”ti (mahāva. 351). Atha vā ekattesu paṭhamam upacārasamādhivasena vuttam, dutiyam appanāsamādhivasena, tatiyam vipassanāvasena, catuttham maggaphalavasenāti veditabbam. Samathassa nimittam **samathanimittam**. Vayo bhaṅgo eva lakkhaṇam **vayalakkhaṇam**. **Nirodho** nibbānam. Sesametesu tisu vuttanayeneva yojetabbam.

Cāgādhimuttānanti (2.0076) dāne adhimuttānam. **Adhicittanti** vipassanāpādakasamādhī. **Vipassakānanti** bhaṅgānupassanato paṭṭhāya tīhi anupassanāhi saṅkhāre vipassantānam. **Ariyapuggalānanti** aṭṭhannam. Dutiyādīni tīhi ekattāni ānāpānassativasena sesakammaṭṭhānavasena ca yujjanti. **Catūhi ṭhānehīti** catūhi kāraṇehi. Samādhīvipassanāmaggaphalānam vasena “ekattagatam cittaṃ paṭipadāvisuddhipakkhandañceva hoti upekkhānubrūhitañca ṇāṇena ca sampahaṃsitan”ti uddesapadāni. “Paṭhamassa jhānassa ko ādī”ti-ādīni tesam uddesapadānam vitthāretukamyatāpucchāpubbaṅgamāni niddesapadāni. Tattha **paṭipadāvisuddhipakkhandanti** paṭipadā eva nīvaraṇamalavisodhanato visuddhi, tam paṭipadāvisuddhiṃ pakkhandam pavitṭham. **Upekkhānubrūhitanti** tatra majjhātupekkhāya brūhitam vaḍḍhitam. **Ṇāṇena ca sampahaṃsitan**ti pariyodāpakena ṇāṇena sampahaṃsitaṃ pariyodāpitaṃ visodhitaṃ. **Paṭipadāvisuddhi** nāma sasambhāriko upacāro, **upekkhānubrūhanā** nāma appanā, **sampahaṃsanā** nāma paccavekkhaṇāti evameke vaṇṇayanti. Yasmā pana “ekattagatam cittaṃ paṭipadāvisuddhipakkhandañceva hoti”ti-ādī vuttam, tasmā anto-appanāyameva āgamanavasena paṭipadāvisuddhi, tatra majjhātupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā, dhammānam anativattanādibhāvasādhanena pariyodāpakassa ṇāṇassa kiccanipphattivasena sampahaṃsanā veditabbā. Katham? Yasmiñhi vāre appanā uppajjati, tasmim yo nīvaraṇasaṅkhāto kilesagaṇo tassa jhānassa paripantho, tato cittaṃ visujjhati, visuddhattā āvaraṇavirahitam hutvā majjhimaṃ samathanimittam paṭipajjati. **Majjhimaṃ samathanimittam** nāma samappavatto appanāsamādhīyeva. Tadanantaram pana purimacittam ekasantatipariṇāmanayena tathattam upagacchamānam majjhimaṃ samathanimittam **paṭipajjati** nāma. Evaṃ **paṭipannattā** tathattupagamanena **tattha pakkhandati** nāma. Evaṃ tāva purimacitte vijjāmānākāranipphādikā paṭhamassa jhānassa uppādakkaṇeyeva āgamanavasena

paṭipadāvisuddhi veditabbā. Evaṃ visuddhassa pana tassa puna visodhetabbā-
bhāvato visodhane byāpāraṃ akaronto **visuddhaṃ cittaṃ ajjupekkhati** nāma.
Samathabhāvūpagamanena samathapaṭipannassa puna samādāne byāpāraṃ
akaronto **samathapaṭipannaṃ ajjupekkhati** nāma. Samathapaṭipannabhāvato
eva cassa kilesasaṃsaggaṃ pahāya ekattena upaṭṭhitassa puna ekattupaṭṭhāne
byāpāraṃ akaronto **ekattupaṭṭhānaṃ ajjupekkhati** nāma. Evaṃ tatramajjhattupe-
kkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā veditabbā.

Ye (2.0077) panete evaṃ upekkhānubrūhite tattha jātā samādhipaññāsaṅkhātā
yuganaddhadhammā aññamaññaṃ anativattamānā hutvā pavattā, yāni ca
saddhādīni indriyāni nānakilesehi vimuttattā vimuttirasena ekarasāni hutvā pava-
ttāni, yaṃ cesa tadupagaṃ tesam anativattana-ekarasabhāvānaṃ anucchavikaṃ
vīriyaṃ vāhayati, yā cassa tasmim̐ khaṇe pavattā āsevanā, sabbepi te ākāra
yasmā ñāṇena saṃkilesavodānesu taṃ taṃ ādīnavañca ānisaṃsañca disvā tathā
tathā sampahaṃsitattā visodhitattā pariyodāpitattā nipphannā, tasmā
dhammānaṃ anativattanādibhāvasādhanena pariyodāpakassa ñāṇassa kiccani-
pphattivāsena sampahaṃsanā veditabbāti vuttaṃ. Tattha yasmā upekkhāvasena
ñāṇaṃ pākaṃ hoti, yathāha- “tathāpaggaḥitaṃ cittaṃ sādhukaṃ ajjupekkhati,
upekkhāvasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Upekkhāvasena
nānattakilesehi cittaṃ vimuccati, vimokkhavasena paññāvasena paññindriyaṃ
adhimattaṃ hoti. Vimuttattā te dhammā ekarasā honti, ekarasatṭhena bhāvanā”ti
(paṭi. ma. 1.201). Tasmā ñāṇakiccabhūtā **sampahaṃsanā pariyosānanti** vuttā.

Evaṃ tivattagatanti-ādīni tasseva cittassa thomanavacanāni. Tattha **evaṃ tivatta-
gatanti** evaṃ yathāvuttena vidhinā paṭipadāvisuddhipakkhandana-upekkhānubrū-
hanāñāṇasampahaṃsanāvasena tividhabhāvaṃ gataṃ. **Vitakkasampannanti** kile-
sakkhobhavirahitattā vitakkena sundarabhāvaṃ pannaṃ gataṃ. **Cittassa adhiṭṭhā-
nasampannanti** tasmim̐yeva ārammaṇe cittassa nirantarappavattisaṅkhātena
adhiṭṭhānena sampannaṃ anūnaṃ. Yathā adhiṭṭhānavasiyaṃ adhiṭṭhānanti jhāna-
ppavatti, tathā idhāpi cittassa adhiṭṭhānanti cittekaggatāpi yujjati. Tena hi ekasmim̐-
yeva ārammaṇe cittaṃ adhiṭṭhāti, na ettha vikkhipatīti. “Samādhisampanna”ti
visuṃ vuttattā pana vuttanayeneva gahetabbaṃ. Atha vā samādhisseva jhānasa-
ṅgahitattā **cittassa adhiṭṭhānasampannanti** jhānaṅgapañcakavasena vuttaṃ. **Samā-
dhisampannanti** indriyaṅgahitattā

indriyapañcakavasena, dutiyajjhānādīsu pana alabbhamānāni padāni pahāya labbhamānakavasena **pītisampannanti**-ādi vuttaṃ.

Aniccānupassanādīsu aṭṭhārasasu mahāvīpassanāsu vitakkādayo paripuṇṇāyeva tāsamaṃ kāmāvacarattā. Etāsu ca appanāya abhāvato paṭipadāvisuddhi-ādayo khaṇikasamādhivasena yojetabbā. Catūsu maggesu (2.0078) paṭhamajjhānikavasena vitakkādīnaṃ labbhanato labbhamānakavaseneva vitakkādayo paripuṇṇā vuttā. Dutiyajjhānikādīsu hi maggesu vitakkādayo jhānesu viya parihāyantīti. Ettāvata terasa vodānañāṇāni vitthārato niddiṭṭhāni hontī. Kathamaṃ? Ekaṭṭhāne samādahanena tattheva adhimuccanena kosajjappajahanena uddhaccappajahanena rāgappajahanena byāpādappajahanena sampayuttāni cha ñāṇāni, catūhi ekaṭṭhehi sampayuttāni cattāri ñāṇāni, paṭipadāvisuddhi-upekkhānubrūhanāsampamaṃsanāhi sampayuttāni tiṇi ñāṇānīti evamaṃ terasa ñāṇāni niddiṭṭhāni.

159. Evamaṃ santepi ānāpānassatisamādhībhāvanāvasena tesamaṃ nipphattiṃ dassetukāmo tāni ñāṇāni anigamētvāva **nimittamaṃ assāsapassāsā**ti-ādinā nayena codanāpubbaṅgamaṃ ānāpānassatisamādhībhāvanāvidhiṃ dassetvā ante tāni ñāṇāni nigamētvā dassesi. Tattha **nimittamaṃ** vuttameva. **Anārammaṇāmekacitta-ssā**ti anārammaṇā ekacittassa. Ma-kāro panettha padasandhikaro. Anārammaṇamekacittassātipi pāṭho, ekassa cittassa ārammaṇamaṃ na bhavanti attho. **Tayo dhammeti** nimittādayo tayo dhamme. **Bhāvanā**ti ānāpānassatisamādhībhāvanā. **Khanti** paṭhamamaṃ vuttāya codanāgāthāya anantamaṃ vuttāya parihāragāthāya atthamaṃ kathetukamyatāpucchā. **Na cimetī** na ca ime. Na cemetī pāṭho, soyeva padacchedo. Kathamaṃ na ca aviditā hontī, kathamaṃ na ca cittaṃ vikkhepaṃ gacchati evamaṃ kathamaṃ saddo sesehi pañcahi yojetabbo. **Padhānañca paññāyatī**ti ānāpānassatisamādhībhāvanārambhakamaṃ vīriyamaṃ sandissati. Vīriyañhi padahanti tenāti padhānanti vuccati. **Payogañca sādhetī**ti nīvaraṇavikkhambhakamaṃ jhānañca yogī nipphādeti. Jhānañhi nīvaraṇavikkhambhanāya payuñjīyatīti payogoti vuttaṃ. **Visesamadhigacchatī**ti saṃyojanappahānakamaṃ maggañca paṭilābhati. Maggo hi samathavīpassanānaṃ ānisaṃsattā visesoti vutto. Visesassa ca pamukhabhūtattā ca-kārena samuccayo na kato.

Idāni taṃ pucchitamattaṃ upamāya sādheṇto **seyyathāpi rukkhoti**-ādimāha. Tassattho- yathā nāma kakacena phālanattaṃ vāsiyā tacchitvā rukkho phālanakāle niccalabhāvatthaṃ **same** bhūmipadese payogakkhamaṃ katvā ṭhapito. **Kakacena**ti hatthakakacena. **Āgateti** rukkhamaṃ (2.0079) phusitvā attano samīpabhāgaṃ āgate. **Gateti** rukkhamaṃ phusitvā parabhāgaṃ gate. Vā-saddo samuccayattho. **Na aviditā hontī**ti rukkhe kakacadantehi phuṭṭhamaṃ purisena pekkhamānaṃ ṭhānaṃ appatvā tesamaṃ āgamanagamanābhāvato sabbepi kakacadantā veditāva hontī. **Padhānanti** rukkhacchedanavīriyamaṃ. **Payoganti** rukkhacchedanakiriyaṃ. “Visesamadhigacchatī”ti vacanaṃ upamāya natthi. **Upanibandhanā nimittanti** upanibandhanāya satiyā nimittabhūtaṃ kāraṇabhūtaṃ nāsikaggaṃ vā mukhanimittamaṃ vā. Upanibandhati etāya ārammaṇe cittanti upanibandhanā nāma sati. **Nāsikagge vā**ti dīghanāsiko nāsikagge. **Mukhanimittē vā**ti rassanāsiko uttarotṭhe. Uttaroṭṭho hi mukhe satiyā nimittanti mukhanimittanti vutto. **Āgateti** phuṭṭhaṭṭhānato abba-

ntaraṃ āgate. **Gateti** phuṭṭhaṭṭhānato bahiddhā gate. **Na aviditā hontīti** phusanaṭṭhānaṃ appatvā assāsapassāsānaṃ āgamanagamanābhāvato sabbepi te viditā eva honti. **Kammaniyaṃ hotīti** yena vīriyena kāyopi cittampi kammaniyaṃ bhāvanākammakkhamaṃ bhāvanākammayoggaṃ hoti. **Idaṃ vīriyaṃ padhānaṃ** nāmāti phalena kāraṇaṃ vuttaṃ hoti. **Upakkilesā pahīyantīti** vikkhambhanavasena nīvaraṇāni pahīyanti. **Vitakkā vūpasammantīti** nānārammaṇacārino anavaṭṭhitā vitakkā upasamaṃ gacchanti. Yena jhānena upakkilesā pahīyanti, vitakkā vūpasammanti. **Ayaṃ payogoti** payogamapekkhitvā pulliṅganiddeso kato. **Saññojanā pahīyantīti** taṃtaṃmaggavajjhā saññojanā samucchadappahānena pahīyanti. **Anusayā byantīhontīti** pahīnānaṃ puna anuppattidhammakattā vigato uppādanto vā vayanto vā etesanti byantā, pubbe abyantā byantā hontīti byantīhonti, vinassantīti attho. Saññojanappahānaṃ anusayappahānena hoti, na aññathāti dassanattaṃ anusayappahānamāha. Yena maggena saññojanā pahīyanti anusayā byantīhonti, **ayaṃ visesoti** attho. Catutthacatukke ariyamaggassāpi niddiṭṭhattā idha ariyamaggo vutto. Ekacittassa ārammaṇadvayābhāvassa avuttepi siddhattā taṃ avissajjetvāva **evaṃ ime tayo dhammā ekacittassa ārammaṇā na hontīti** nigamaṇaṃ kataṃ.

160. Idāni taṃ bhāvanāsiddhisādhakaṃ yogāvacaraṃ thunanto **ānāpānassati yassāti** gāthaṃ vatvā tassā niddesamāha. Tattha ānāpānassatiyo (2.0080) **yathā buddhena desitā**, tathā **paripuṇṇā subhāvitā anupubbaṃ paricitā** yassa atthi saṃvijjanti. **So imaṃ lokaṃ pabhāseti**. Kiṃ viya? **Abbhā muttova candimā** yathā abbhādīhi mutto candimā imaṃ okāsalokaṃ pabhāseti, tathā so yogāvacaro imaṃ khandhādilokaṃ pabhāseti gāthāya sambandho. “Abbhā muttova candimā”ti ca padassa niddese mahikādīnampi vuttattā ettha ādisaddalopo katoti veditabbo. Gāthāniddese **no passāso no assāsoti** so soyeva attho paṭisedhena visesetvā vutto. **Upaṭṭhānaṃ satīti** asamussanatāya tameva assāsaṃ upagantvā ṭhānaṃ sati nāmāti attho. Tathā **passāsaṃ**. Ettāvatā ānāpānesu sati ānāpānassatīti attho vutto hoti.

Idāni sativaseneva “yassā”ti vuttaṃ puggalaṃ niddisitukāmo **yo assasati, tassupaṭṭhāti**. **Yo passasati, tassupaṭṭhātīti** vuttaṃ. Yo assasati, tassa sati assāsaṃ upagantvā tiṭṭhati. Yo passasati, tassa sati passāsaṃ upagantvā tiṭṭhatīti attho. **Paripuṇṇāti** jhānavipassanāmaggaparamparāya arahattamaggappattiyā paripuṇṇā. Teyeva hi jhānavipassanāmaggadhamme sandhāya **pariggahaṭṭhenāti** ādimāha. Te hi dhammā iminā yoginā pariggayhamānattā pariggahā, tena **pariggahaṭṭhena paripuṇṇā**. Tattha sabbesaṃ cittacetāsikānaṃ aññamaññaparivārattā **parivāraṭṭhena paripuṇṇā**. Bhāvanāpāripūrivāsena **paripūraṭṭhena paripuṇṇā**. **Catasso bhāvanāti** ādīni subhāvitāti vuttapadassa atthavasena vuttāni. Catasso bhāvanā heṭṭhā vuttāyeva. **Yānikatāti** yuttayānasadisā katā. **Vatthukatāti** patiṭṭhaṭṭhena vatthusadisā katā. **Anuṭṭhitāti** paccupaṭṭhitā. **Paricitāti** samantato citā upacitā. **Susamāraddhāti** suṭṭhu samāraddhā sukatā. **Yattha yattha ākaṅkhatīti** yesu yesu jhānesu yāsu yāsu vipassanāsu sace icchati. **Tattha tatthāti** tesu tesu jhānesu tāsu tāsu vipassanāsu. **Vasippattoti** vasībhāvaṃ bahubhāvaṃ patto. **Balappattoti**

samathavipassanābalappatto. **Vesārajappatto**ti visāradabhāvaṃ paṭubhāvaṃ patto. **Te dhammā**ti samathavipassanā dhammā. **Āvajjanapaṭibaddhā**ti āvajjanāyattā, āvajjitamatteyeva tassa santānena, ñāṇena vā sampayogaṃ gacchantīti (2.008) attho. **Ākaṅkhaapaṭibaddhā**ti ruci-āyattā, rocitamatteyeva vuttanayena sampayogaṃ gacchantīti attho. **Manasikāro** panettha āvajjanāya cittuppādo. Ākaṅkhanāya vevacanavasena atthavivaraṇatthaṃ vutto. **Tena vuccati yānikatā**ti evaṃ katattāyeva te yuttayānasadisā katā hontīti vuttaṃ hoti.

Yasmiṃ yasmiṃ vatthusminti soḷasasu vatthūsu ekekasmिṃ. **Svādhiṭṭhanti** suppatiṭṭhitam. **Sūpaṭṭhitā**ti suṭṭhu upaṭṭhitā. Sampayuttacittasatīnaṃ saheva saka-sakakiccakaraṇato anulomapaṭilomavasena yojetvā te dve dhammā dassitā. **Tena vuccati vatthukatā**ti evaṃ bhūtattāyeva katapatiṭṭhā hontīti vuttaṃ hoti. **Yena yena cittaṃ abhinīharatī**ti pubbappavattito apanetvā yattha yattha bhāvanāvisese cittaṃ upaneti. **Tena tena sati anuparivattatī**ti tasmिṃ tasmिṃyeva bhāvanāvisese sati anukūlā hutvā pubbappavattito nivattitvā pavattati. “Yena, tenā”ti cettha “yena bhagavā tenupasaṅkami”ti-ādīsu (khu. pā. 5.1; su. ni. maṅgalasutta) viya bhummattho veditabbo. **Tena vuccati anuṭṭhitā**ti evaṃ karaṇatoyeva taṃ taṃ bhāvanaṃ anugantvā ṭhitā hontīti vuttaṃ hoti. Ānāpānassatiyā satipadhānattā vatthukatānuṭṭhitapadesu satiyā saha yojanā katāti veditabbā.

Yasmā pana paripuṇṇāyeva paricitā honti vaḍḍhitā laddhāsevanā, tasmā “paripuṇṇā”tipade vuttā tayo atthā “paricitā”tipadepi vuttā, catuttho visesatthopi vutto. Tattha **satiyā pariggaṇhantoti** sampayuttāya, pubbabhāgāya vā satiyā pariggaṇhetabbe pariggaṇhanto yogī. **Jināti pāpake akusale dhammeti** samucchadavasena lāmake kilese jināti abhibhavati. Ayañca puggalādhiṭṭhānā dhammadesanā. Dhammesu hi jinantesu taṃdhammasamaṅgipuggalopi jināti nāma. Te ca dhammā satिṃ avihāya attano pavattikkhaṇe jinitumāraddhā jitāti vuccanti yathā “bhuñjitumāraddho bhutto”ti vuccati. Lakkhaṇaṃ panettha saddasatthato veditabbaṃ. Evaṃ santepi “parijitā”ti vattabbe ja-kārassa ca-kāraṃ katvā “paricitā”ti (2.009) vuttaṃ, yathā sammā gado assāti sugatoti atthavikappe da-kārassa ta-kāro niruttillakkhaṇena kato, evamidhāpi veditabbo. Imasmिṃ atthavikappe paricitāti padaṃ kattusādhanam, purimāni tīṇi kammāsādhāni.

Cattāro susamāraddhāti cattāro susamāraddhatthāti vuttaṃ hoti, atthasaddassa lopo daṭṭhabbo. Susamāraddhāti padassa atthāpi hi idha susamāraddhāti vuttāti veditabbā, susamāraddhadhammā vā. Caturatthabhedato cattāroti vuttāti veditabbā, na dhammabhedato. Yasmā pana subhāvitāyeva susamāraddhā honti, na aññe, tasmā tayo bhāvanatthā idhāpi vuttā. Āsevanatthopi tisu vuttasu vuttoyeva hoti, tasmā taṃ avatvā tappaccanīkānaṃ susamūhatattho vutto. Paccanīkasamuggātena hi āraddhapariyosānaṃ paññāyati, tena susamāraddhassa sikhāppatto attho vutto hoti. Tattha **tappaccanīkānanti** tesam jhānavipassanāmaggānaṃ paṭipakkhabhūtānaṃ. **Kilesānanti** kāmacchandādīnaṃ nīcāsāññādisampayuttānaṃ sakkāyadiṭṭhādīnañca. **Susamūhatattā**ti vikkhambhanatadaṅgasamucchadavasena suṭṭhu samūhatattā nāsittā. Potthakesu pana “susamuggāhatattā”ti likhanti, taṃ na sundaram.

161. Puna tasseva padassa aññampi atthavikappaṃ dassento **susamanti**-ādi-māha. Tattha **tattha jātā**ti tasmim̐ sikhāppattabhāvanāvisese jātā. **Anavajjā**ti kilesānaṃ ārammaṇabhāvānupagamanena kilesadosavirahitā. **Kusalā**ti jātivasena kusalā. **Bodhipakkhiyā**ti bujghanatṭhena bodhiti laddhanāmassa ariyassa pakkhe bhavattā bodhipakkhiyā. **Pakkhe bhavattā**ti hi upakārabhāve ṭhitattā. Te ca “cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti (ma. ni. 3.35; cūḷani. mettagūmaṇavapucchāniddeśa 22; mi. pa. 5.4.1) sattatiṃsa dhammā. **Idaṃ samanti** idaṃ maggakkhaṇe dhammajātaṃ samucchavedavasena kilese sameti vināsetīti samaṃ nāma. **Nirodho nibbānanti** dukkhanirodhattā nirodho, vānasaṅkhātāya taṇhāya abhāvā nibbānaṃ. **Idaṃ susamanti** idaṃ nibbānaṃ sabbasaṅkhatavisamāpagatattā suṭṭhu samanti susamaṃ nāma. **Ñātanti** bodhipakkhiyasaṅkhātaṃ samaṃ asammohato (2.0083) ñāṇena ñātaṃ, nibbānasaṅkhātaṃ susamaṃ ārammaṇato ñāṇena ñātaṃ. Tadeva dvayaṃ teneva cakkhunā viya **diṭṭhaṃ**. **Viditanti** tadeva dvayaṃ santāne uppādanena ārammaṇakaraṇena ca paṭiladdhaṃ. Ñātaṃ viya paññāya **sacchikataṃ phassitañca**. “Asallīnaṃ asammuṭṭhā asāraddho ekaggaṃ”ti purimassa purimassa padassa atthappakāsaṇaṃ. Tattha **āraddhanti** paṭṭhapitaṃ. **Asallīnanti** asaṅkucitaṃ. **Upaṭṭhitā**ti upagantvā ṭhitā. **Asammuṭṭhā**ti avinaṭṭhā. **Passaddhoti** nibbuto. **Asāraddhoti** niddaratho. **Samāhitanti** samaṃ ṭhapitaṃ. **Ekagganti** avikkhittaṃ.

“Cattāro susamāradhā”ti-ādi sakalassa susamāradhavadanassa mūlattho. “Atthi saman”ti-ādi pana susamavadanassa, “ñātan”ti-ādi āradhavadanassa vika-patthā. Tatthāyaṃ

padatthasamṣandanā- “samā ca susamā ca samasusamā”ti vattabbe ekadesasa-
rūpekasesaṃ katvā “susamā” icceva vuttā yathā nāmañca rūpañca nāmarūpañca
nāmarūpanti. “Idaṃ samaṃ, idaṃ susamaṃ”ti pana anaññāpekkhaṃ katvā napuṃ-
sakavacanāṃ kataṃ. Yasmā pana ñātampi diṭṭhanti vuccati, diṭṭhañca āra-
ddhañca atthato ekaṃ. Viditasacchikataphassitāni pana ñātavevacanāni, tasmā
ñātanti āradhatthoyeva vutto hoti.

Āradhaṃ hoti vīriyaṃ asallīnanti ayaṃ pana āradhavaacanassa ujukatthoyeva.
Upaṭṭhitā satīti-ādīni pana sampayuttavīriyassa upakāradhammadassanattaṃ
vuttāni, na āradhavaacanassa atthadassanattaṃ. Purimena atthena suṭṭhu samā-
raddhāti susamāraddhā ca, iminā atthena susamā āradhāti susamāraddhā ca
ekasese kate “susamāraddhā”ti vuccanti. Imamatthaṃ pariggahetvā “tena
vuccati susamāraddhā”ti vuttaṃ.

Anupubbanti yathānukkamenāti attho, pubbaṃ pubbaṃ anūti vuttaṃ hoti.
Dīghaṃ assāsavasenati dīghanti vutta-assāsavasena. **Purimā purimāti** purimā
purimā sati. Etena pubbantipadassa attho vutto hoti. **Pacchimā pacchimāti** sati-
yeva. Etena anūtipadassa attho vutto hoti. Ubhayena pubbañca anu ca paricitāti
attho vutto hoti. Upari soḷasa vatthūni vitthāretvā vacanato idha sañkhipitvā “paṭi-
nissaggānupassī”ti antimameva dassitaṃ. Yasmā sikhāppattabhāvanassa
sabbāpi ānāpānassatiyo (2.0084) punappunaṃ yathārucci pavattanato anuparici-
tāpi honti. Tena vuttaṃ- “aññamaññaṃ paricitā ceva honti anuparicitā cā”ti.

Yathatthāti yathāsabhāvatthā. **Attadamathatthoti** arahattamaggakkhaṇe attano
nibbisevanattho. **Samathatthoti** sītibhāvattho. **Parinibbāpanatthoti** kilesaparinibbā-
nena. **Abhiññatthoti** sabbadhammavasena. **Pariññatthā**dayo maggañāṅkiccava-
sena. **Saccābhisamayattho** catunnaṃ saccānaṃ ekapaṭivedhadassanavasena.
Nirodhe paṭiṭṭhāpakattho ārammaṇakaraṇavasena.

Buddhotipadassa abhāvepi buddhenātipade yo so buddho, taṃ niddisitukā-
mena **buddhoti** vuttaṃ. **Sayambhūti** upadesaṃ vinā sayameva bhūto. **Anācariya-**
koti sayambhūpadassa atthavivaraṇaṃ. Yo hi ācariyaṃ vinā saccāni paṭivijjhati,
so sayambhū nāma hoti. **Pubbe ananussutesūti**-ādi anācariyakabhāvassa attha-
ppakāsaṇaṃ. **Ananussutesūti** ācariyaṃ ananussutesu. **Sāmanti** sayameva. **Abhis-**
ambujjhīti bhusaṃ sammā paṭivijjhi. **Tattha ca sabbaññutaṃ pāpuṇīti** tesu ca
saccesu sabbaññubhāvaṃ pāpuṇi. Yathā saccāni paṭivijjhantā sabbaññuno honti,
tathā saccānaṃ paṭividdhattā evaṃ vuttaṃ. Sabbaññutaṃ pattotipi pāṭho. **Balesu**
ca vasībhāvanti dasasu ca tathāgatabalesu issarabhāvaṃ pāpuṇi. Yo so evaṃ
bhūto, so buddhoti vuttaṃ hoti. Tattha sabbesu dhammesu appaṭihataññānimittā-
nuttaravimokkhādhigamaparibhāvitaṃ khandhasantānaṃ upādāya paṇṇattiko,
sabbaññutapadaṭṭhānaṃ vā saccābhisambodhimupādāya paṇṇattiko sattaviseso
buddho. Ettāvata atthato buddhavibhāvanā katā hoti.

162. Idāni byañjanato vibhāvento **buddhoti kenatthena buddhoti**-ādīmāha.
Tattha yathā loke avagantā avagatoti vuccati, evaṃ **bujjhītā saccānīti buddho**.
Yathā paṇṇasosā vātā paṇṇasusāti vuccanti, evaṃ **bodhetā pajāyāti buddho**.
Sabbaññutāya buddhoti sabbadhammabujjhanasamatthāya buddhiyā buddhoti

vuttaṃ hoti. **Sabbadassāvitāya buddhoti** sabbadhammānaṃ ñāṇacakkhunā diṭṭhattā buddhoti vuttaṃ hoti. **Anaññaneyyatāya** (2.0085) **buddhoti** aññena abodhaniyato sayameva buddhattā buddhoti vuttaṃ hoti. **Visavitāya buddhoti** nānāguṇavisavanato padumamiva vikananattāthena buddhoti vuttaṃ hoti. **Khīṇāsavasāṅkhātena buddhoti**-ādīhi chahi pariyāyehi cittasaṅkokakaradhammappahānena niddakkhayavibuddho puriso viya sabbakilesaniddakkhayavibuddhattā buddhoti vuttaṃ hoti. Saṅkhā saṅkhātanti atthato ekattā **saṅkhātenā**ti vacanassa koṭṭhāsenāti attho. Taṇhālepadiṭṭhilepābhāvena **nirupalepasāṅkhātena**. Savāsanānaṃ sabbakilesānaṃ pahīnattā ekantavacanena visesetvā **ekantavītarāgoti**-ādi vuttaṃ. **Ekananikkilesoti** rāgadosamohāvasesehi sabbakilesehi nikkilesa. **Ekāyanamaggaṃ gatoti buddhoti** gamanattānaṃ dhātūnaṃ bujjanattā bujjanattāpi dhātuyo gamanattā honti, tasmā ekāyanamaggaṃ gatattā buddhoti vuttaṃ hoti. **Ekāyanamaggoti** cettha-

“Maggo pantho patho pajjo, añjasaṃ vaṭumāyanaṃ;

nāvā uttarasetu ca, kullo ca bhisi saṅkamo”ti (cūḷani. pārāyanatthutīgāthāniddesa 101)-

Maggassa bahūsu nāmesu ayananāmena vutto. Tasmā ekamaggabhūto maggo, na dvedhāpathabhūtoti attho. Atha vā ekena ayitabbo maggoti ekāyanamaggo. **Ekenā**ti gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya pavivekena cittena. **Ayitabboti** paṭipajjitabbo. Ayanti vā etenāti ayano, saṃsārato nibbānaṃ gacchantīti attho. Ekesaṃ ayano ekāyano. **Eketi** seṭṭhā, sabbasattaseṭṭhā ca sammāsambuddhā, tasmā ekāyanamaggoti sammāsambuddhānaṃ ayanabhūto maggoti vuttaṃ hoti. Ayatīti vā ayano, gacchati pavattatīti attho. Ekasmiṃ ayano maggoti ekāyanamaggo, ekasmiṃyeva buddhasāsane pavattamāno maggo, na aññatthāti vuttaṃ hoti. Api ca ekaṃ ayatīti ekāyano, pubbabhāge nānāmukhabhāvanāyappavattopi apābhāge ekaṃ nibbānameva gacchatīti vuttaṃ hoti, tasmā ekāyanamaggoti ekānibbānagamanaṃ maggoti attho. **Eko anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti buddhoti** na parehi buddhattā buddho, kiṃ pana sayameva anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhattā buddhoti vuttaṃ hoti. **Abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā buddhoti** buddhi buddhaṃ (2.0086) bodhoti pariyāyavacanaṃ. Tattha yathā nīlarattaguṇayogā nīlo paṭo ratto paṭoti vuccati, evaṃ buddhaguṇayogā buddhoti ñāpetuṃ vuttaṃ.

Tato paraṃ **buddhoti netam nāmanti**-ādi “atthamanugatā ayaṃ paññattī”ti ñāpanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **mittā** sahāyā. **Amaccā** bhaccā. **Ñātī** pitupakkhikā. **Sālohitā** mātupakkhikā. **Samaṇā** pabbajjūpagatā. **Brāhmaṇā** bhovādino, samitapāpabāhitapāpā vā. **Devatā** sakkādayo brahmāno ca. **Vimokkhantiki**ti vimokkho arahattamaggo, vimokkhassa anto arahattaphalaṃ, tasmīṃ vimokkhante bhavaṃ vimokkhantikaṃ nāma. Sabbaññubhāvo hi arahattamaggena sijjhati, arahattaphalodaye siddho hoti, tasmā sabbaññubhāvo vimokkhante bhavo hoti. Taṃ nemittikampi nāmaṃ vimokkhante bhavaṃ nāma hoti. Tena vuttaṃ- “vimokkhantikaṃ metam buddhānaṃ bhagavantānaṃ”ti. **Bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā**ti mahābodhirukkhamūle yathāvuttakkaṇe sabbaññutaññāṇassa paṭilā-

bhena saha. **Sacchikā paññattī** arahattaphalāsacchikiriyāya, sabbadhammasacchikiriyāya vā jātā paññatti. **Yadidaṃ buddhoti** yā ayaṃ buddhoti paññatti, ayaṃ byañjanato buddhavibhāvanā.

“Yathā buddhena desitā”tigāthāpādassa pana iminā padabhājanīye vuttatthena ayaṃ saṃsandanā- ānāpānassatiyo ca yathā buddhena desitā, yena pakārena desitā. Yathāsaddena saṅgahitā dasa yathatthā ca yathā buddhena desitā, yena pakārena desitāti pakāratthassa ca yathāsaddassa, sabhāvatthassa ca yathāsaddassa sarūpekasesavasena ekasesaṃ katvā “yathā”ti vuttanti veditabbaṃ. Pada- bhājanīye panassa yathatthesu ekekassa yojanāvasena “desito”ti ekavacanaṃ kataṃ.

“Soti gahaṭṭho vā hoti pabbajito vā”ti vuttattā ādipadepi yassa gahaṭṭhassa vā pabbajitassa vāti vuttameva hoti. Lokattho vuttoyeva. **Pabhāsetī**ti attano ñāṇassa pākaṭaṃ karotīti attho (2.0087). **Abhisambuddhattā**ti sāvaka- pāramiñāṇenapi paṭi- viddhabhāvena. **Obhāsetī**ti kāmāvacarabhūtaṃ lokaṃ. **Bhāsetī**ti rūpāvacara- bhūtaṃ lokaṃ. **Pabhāsetī**ti arūpāvacarabhūtaṃ lokaṃ.

Ariyañāṇanti arahattamaggañāṇaṃ. **Mahikā muttoti** mahikāya mutto. **Mahikā**ti nīhāro vuccati. Mahiyā muttotipi pāṭho. **Dhūmarajā muttoti** dhūmato ca rajato ca mutto. **Rāhugahaṇā vippamuttoti** rāhuno candassa āsannupakkilesattā dvīhi upa- saggehi visesetvā vuttaṃ. **Bhāsate** iti sa-obhāsaṭṭhena. **Tapate** iti satejaṭṭhena. **Virocate** iti ruciraṭṭhena. **Evamevanti** evaṃ evaṃ. Yasmā pana candopi sayāṃ bhāsanto tapanto virocanto imaṃ okāsalokaṃ obhāseti, bhikkhu ca paññāya bhāsanto tapanto virocanto imaṃ khandhādilokaṃ paññāya obhāseti, tasmā ubha- yatrāpi “bhāsetī”ti avatvā “bhāsate” icceva vuttaṃ. Evañhi vutte hetu-atthopi vutto hoti. Ativisadatarābhasūriyopamaṃ aggahetvā kasmā candopamā gahitāti ce? Sabbakilesapariḷāhavūpasamena santassa bhikkhuno santaguṇayuttacando- pamā anucchavikāti gahitāti veditabbaṃ. Evaṃ ānāpānassatibhāvanāsiddhisā- dhakaṃ yogāvacaraṃ thunitvā **imāni terasa vodāne ñāṇāni**ti tāni ñāṇāni niga- metvā dassetīti.

Vodānañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Satokāriñāṇaniddesavaṇṇanā

163. Satokāriñāṇaniddese mātikāyaṃ **idha bhikkhū**ti imasmiṃ sāsane bhikkhu. Ayañhi ettha idha-saddo sabbappakāra-ānāpānassatisamādhinibbattakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano, aññasāsanassa tathābhāvapaṭi- sedhano ca. Vuttañhetā- “idheva, bhikkhave, samaṇo ...pe... suññā parappa- vādā samaṇebhi aññehī”ti (ma. ni. 1.139; a. ni. 4.241).

Arañṇagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vāti idamassa ānāpānassati- samādhi bhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpanaṃ. Imassa (2.0088) hi bhikkhuno dīgharattaṃ rūpādīsu ārammaṇesu anuvisaṭaṃ cittaṃ ānāpānassatisa-

mādhi-ārammaṇaṃ abhiruhituṃ na icchati, kūṭagoṇayuttaratho viya uppathameva dhāvati. Tasmā seyyathāpi nāma gopo kūṭadhenuyā sabbaṃ khīraṃ pivitvā vaḍḍhitaṃ kūṭavacchaṃ dametukāmo dhenuto apanetvā ekamante mahantaṃ thambhaṃ nikhaṇitvā tattha yottena bandheyya, athassa so vaccho ito cito ca vipphanditvā palāyituṃ asakkonto tameva thambhaṃ upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā, evameva imināpi bhikkhunā dīgharattaṃ rūpārammaṇādirasapānavaḍḍhitaṃ duṭṭhacittaṃ dametukāmena rūpādi-ārammaṇato apanetvā araṅgaṃ vā rukkhamūlaṃ vā suñṅāgāraṃ vā pavesetvā tattha assāsapassāsathambhe satiyo ttena bandhitabbaṃ. Evamassa taṃ cittaṃ ito cito ca vipphanditvāpi pubbe āciṇṇārammaṇaṃ alabhamānaṃ satiyottaṃ chinditvā palāyituṃ asakkontaṃ tamevārammaṇaṃ upacārappanāvasena upanisīdati ceva upanipajjati ca. Tenāhu porāṇā-

“Yathā thambhe nibandheyya, vacchaṃ damaṃ naro idha; bandheyyevaṃ sakaṃ cittaṃ, satiyārammaṇe daḷhan”ti. (visuddhi. 1.217; pārā. aṭṭha. 2.165; dī. ni. aṭṭha. 2.374; ma. ni. aṭṭha. 1.107)-
Evamassa taṃ senāsaṇaṃ bhāvanānurūpaṃ hoti. Atha vā yasmā idaṃ kammaṭṭhānappabhede muddhabhūtaṃ sabbabuddhapaccekaḥbuddhabuddhasāvakaṇaṃ visesādhigamaḍṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānaṃ ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ itthipurisahaṭṭhi-assādisaddasamākulaṃ gāmaṇtaṃ apariccajitvā na sukaraṃ bhāvetuṃ saddakaṇṭakattā jhānaṇsa. Agāmake pana araṅgaṇe sukaraṃ yogāvacaṇena idaṃ kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā ānāpānacatukkajjhānaṃ nibbattevā tadeva pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasitvā aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇituṃ. Tasmā tassa anurūpaṃ senāsaṇaṃ upadisanto bhagavā “araṅgaṇagato vā”ti-ādimāha, tatheva thero.

passivā suṭṭhu upaparikkhitvā “ettha nagaraṃ māpethā”ti upadisati, sotthinā ca nagare niṭṭhite rājakulato mahāsakkāraṃ labhati, evamevaṃ yogāvacarassa anurūpaṃ senāsanaṃ upaparikkhitvā “ettha kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitabban”ti upadisati, tato tattha kammaṭṭhānamanuyuttena yoginā kamena (2.0089) arahatte patte “sammāsambuddho vata so bhagavā”ti mahantaṃ sakkāraṃ labhati. Ayaṃ pana bhikkhu “dīpisadiso”ti vuccati. Yathā hi mahādīpirājā araññe tiṇagahanaṃ vā vanagahanaṃ vā pabbatagahanaṃ vā nissāya niliyitvā vanamahimsagokaṇṇasūkarādayo mige gaṇhāti, evamevaṃ ayaṃ araññādīsu kammaṭṭhānamanuyuñjanto bhikkhu yathākkamena sotāpattisakadāgāmi-anāgāmi-arahattamagge ceva ariya-phalāni ca gaṇhātiti veditabbo. Tenāhu porāṇā-

“Yathāpi dīpiko nāma, niliyitvā gaṇhate mige;
tathevāyaṃ buddhaputto, yuttayogo vipassako;
araññaṃ pavisitvāna, gaṇhāti phalamuttaman”ti. (mi. pa. 6.1.5);

Tenassa parakkamajavayoggabhūmiṃ araññasenāsanaṃ dassento “arañña-gato vā”ti-ādimāha.

Tattha **araññagato**ti upari vuttalakkhaṇaṃ yaṃkiñci pavivekasukhaṃ araññaṃ gato. **Rukkhamūlagato**ti rukkkhasamīpaṃ gato. **Suññāgāragato**ti suññaṃ vivitto-kāsaṃ gato. Ettha ca ṭhapetvā araññañca rukkkhamūlañca avasesasattavidhasenāsanaṃ gatopi “suññāgāragato”ti vattuṃ vaṭṭati. Navavidhañhi senāsanaṃ. Yathāha- “so vivittaṃ senāsanaṃ bhajati araññaṃ rukkkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjan”ti (vibha. 508). Evamassa ututtayānukūlaṃ dhātucariyānukūlañca ānāpānassatibhāvanānuruṃpaṃ senāsanaṃ upadisitvā alīnānuddhaccapakkhikaṃ santamiriyāpathaṃ upadisanto **nisīdatīti** āha. Athassa nisajjāya daḥhabhāvaṃ assāsapassāsānaṃ pavattanasamatthataṃ ārammaṇapariggahūpāyañca dassento **pallaṅkaṃ ābhujitvā**ti-ādimāha. Tattha **pallaṅkanti** samantato ūrubaddhāsanaṃ. **Ābhujitvā**ti bandhitvā. **Ujūṃ kāyaṃ paṇidhāyā**ti uparimasarīraṃ ujukaṃ ṭhapetvā aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭiṃ paṭipādetvā. Evañhi nisinnassa dhammamaṃsanhārūni na paṇamanti. Athassa yā tesāṃ paṇamanapaccayā khaṇe khaṇe vedanā uppajjeyyūṃ, tā na uppajjanti. Tāsu anuppajjamānāsu cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ na paripatati, vuddhiṃ phātiṃ upagacchati.

Parimukhaṃ (2.0090) **satim upaṭṭhapetvā**ti kammaṭṭhānābhimukhaṃ satim ṭhapayitvā. **So satova assasati sato passasati**ti so bhikkhu evaṃ nisīditvā evañca satim upaṭṭhapetvā taṃ satim avijahanto sato eva assasati sato passasati, sato-kārī hotīti vuttaṃ hoti.

Idāni yehi pakārehi satokārī hoti, te pakāre dassetuṃ **dīghaṃ vā assasantoti**-ādimāha. Tattha **dīghaṃ vā assasantoti** dīghaṃ vā assāsaṃ pavattayanto. Tathā **rassaṃ**. Yā pana nesāṃ dīgharassatā, sā kālavasena veditabbā. Kadāci hi manussā hatthi-ahi-ādayo viya kālavasena dīghaṃ assasanti ca passasanti ca, kadāci sunakhasasādayo viya rassaṃ. Aññathā hi cuṇṇavicuṇṇā assāsapassāsā dīgharassā nāma na honti. Tasmā te dīghaṃ kālaṃ pavisantā ca nikkhamantā ca

dīghā, rassaṃ kālaṃ pavisaṅkā ca nikkhamantā ca rassaṅkaṃ veditabbā. Tatrāyaṃ bhikkhu upari vuttehi navahākārehi dīghaṃ assasanto ca passasanto ca **dīghaṃ assasāmi, passasāmi pajānāti, tathā rassaṃ.**

Evam pajānato ca-

“Dīgho rasso ca assāso, passāsopi ca tādiso;

cattāro vaṇṇā vattanti, nāsikaggeva bhikkhuno”ti. (visuddhi. 1.219; pārā. aṭṭha. 2.165);

Navannaṅcassa ākāraṇaṃ ekenākāreṇa kāyānupassanāsati paṭṭhānabhāvanā sampajjati veditabbā. **Sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmi sikkhati. Sabbakāyapaṭisaṃvedī passasissāmi sikkhati** sakalassa assāsakāyassādimajjhapariyosānaṃ viditaṃ karonto pākaṭaṃ karonto assasissāmi sikkhati. Sakalassa passāsakāyassādimajjhapariyosānaṃ viditaṃ karonto pākaṭaṃ karonto passasissāmi sikkhati. Evam viditaṃ karonto pākaṭaṃ karonto ñāṇasampayuttacittena assasati ceva passasati ca. Tasmā “assasissāmi passasissāmi sikkhati”ti (2.0091) vuccati. Ekassa hi bhikkhuno cuṇṇavicuṇṇaviṣaṭṭe (visuddhi. 1.219; pārā. 2.165) assāsakāye, passāsakāye vā ādi pākaṭo hoti, na majjhapariyosānaṃ. So ādimeva pariggahetuṃ sakkoti, majjhapariyosāne kilamati. Ekassa majjhaṃ pākaṭaṃ hoti, na ādipariyosānaṃ. So majjhameva pariggahetuṃ sakkoti, ādipariyosāne kilamati. Ekassa pariyaṇānaṃ pākaṭaṃ hoti, na ādimajjhaṃ. So pariyaṇānaṃyeva pariggahetuṃ sakkoti, ādimajjhe kilamati. Ekassa sabbhaṃ pākaṭaṃ hoti, so sabbampi pariggahetuṃ sakkoti, na katthaci kilamati. Tādisena bhavitabbanti dassento āha- “sabbakāyapaṭisaṃvedī”ti-ādi.

Tattha **sikkhatī** evam ghaṭati vāyamati. Yo vā tathābhūtaṃ samvaro, ayaṃ mettha adhisīlasikkhā. Yo tathābhūtaṃ samādhi, ayaṃ adhicitasikkhā. Yā tathābhūtaṃ paññā, ayaṃ adhipaññāsikkhā imā tisso sikkhāyo tasmim ārammaṇe tāya satiyā tena manasikāreṇa sikkhati āsevati bhāveti bahulīkarotīti evamettha attho daṭṭhabbo. Tattha yasmā purimanayena kevalaṃ assasitabbaṃ passasitabbaṃ ca, na aññaṃ kiñci kātabbaṃ, ito paṭṭhāya pana ñāṇuppadānādīsu yogo karaṇīyo. Tasmā tattha “assasāmi pajānāti passasāmi pajānāti” cceva vattamānakālavasena paḷiṃ vatvā ito paṭṭhāya kattabbassa ñāṇuppadānādino ā-kāraṇaṃ dassanattaṃ “sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmi”ti-ādinā nayena anāgatakalavasena paḷi āropitāti veditabbā.

Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ ...pe... sikkhatī oḷārikaṃ assāsapassāsasaṅkhātaṃ kāyasaṅkhāraṃ passambhento paṭippassambhento nirodhento vūpasamento assasissāmi passasissāmi sikkhati.

Tatrevaṃ oḷārikasukhumatā ca passaddhi ca veditabbā- imassa hi bhikkhuno pubbe apariggahitakāle kāyo ca cittaṅca sadarathā honti oḷārikā. Kāyacittānaṃ oḷārikatte avūpasante assāsapassāsāpi oḷārikā honti, balavataṃ hutvā pavattanti, nāsikā nappahoti, mukhena assasantopi passasantopi tiṭṭhati. Yadā panassa kāyopi (2.0092) cittampi pariggahitā honti, tadā te santā honti vūpasantā. Tesu vūpasantesu assāsapassāsā sukhumā hutvā pavattanti, “atthi nu kho, natthī”ti vicetabbākārappattā honti. Seyyathāpi purisassa dhāvitvā pabbatā vā orohitvā

mahābhāraṃ vā sīsato oropetvā t̥hitassa oḷārikā assāsapassāsā honti, nāsikā nappahoti, mukhena assasantopi passasantopi tiṭṭhati. Yadā panesa taṃ pari-ssamaṃ vinodetvā nhatvā ca pivitvā ca allasāṭakaṃ hadaye katvā sītāya chāyāya nipanno hoti, athassa te assāsapassāsā sukhumā honti “atthi nu kho, natthī”ti vice-tabbākārappattā, evamevaṃ imassa bhikkhuno apariggahitakāleti vitthāretabbaṃ. Tathā hissa pubbe apariggahitakāle “oḷārikoḷārike kāyasaṅkhāre passambhemī”ti ābhogasamannāhāramanasikāro natthi, pariggahitakāle pana atthi. Tenassa apariggahitakālato pariggahitakāle kāyasaṅkhāro sukhumo hoti. Tenāhu porāṇā-

“Sāraddhe kāye citte ca, adhimattaṃ pavattati;

asāraddhamhi kāyamhi, sukhumaṃ sampavattati”ti. (visuddhi. 1.220; pārā. aṭṭha. 2.165);

Pariggahepi oḷāriko, paṭhamajjhānūpacāre sukhumo. Tasmimpi oḷāriko, paṭhamajjhāne sukhumo. Paṭhamajjhāne ca dutiyajjhānūpacāre ca oḷāriko, dutiyajjhāne sukhumo. Dutiyajjhāne ca tatiyajjhānūpacāre ca oḷāriko, tatiyajjhāne sukhumo. Tatiyajjhāne ca catutthajjhānūpacāre ca oḷāriko, catutthajjhāne atisukhumo appavattimeva pāpuṇāti. Idaṃ tāva **dīghabhāṇakasamyuttabhāṇakānaṃ** mataṃ.

Majjhimbhāṇakā pana “paṭhamajjhāne oḷāriko, dutiyajjhānūpacāre sukhumo”ti evaṃ heṭṭhimahēṭṭhimajjhānato uparūparijjhānūpacārepi sukhumataraṃ icchanti. Sabbesaṃyeva pana matena apariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro pariggahitakāle paṭippassambhati, pariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro paṭhamajjhānūpacāre ...pe... catutthajjhānūpacāre pavattakāyasaṅkhāro catutthajjhāne paṭippassambhati. Ayaṃ tāva samathe nayo.

Vipassanāyaṃ (2.0093) pana apariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro oḷāriko, mahābhūtapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, upādārūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, sakalarūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, arūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, rūpārūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, paccayapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, sappaccayanāmarūpadassane sukhumo. Sopi oḷāriko, lakkhaṇārammaṇika vipassanāya sukhumo. Sopi dubbalavipassanāya oḷāriko, balavavipassanāya sukhumo. Tattha pubbe vuttanayeneva purimassa purimassa pacchimena pacchimena paṭippassaddhi veditabbā. Evamettha oḷārikasukhumatā paṭippassaddhi ca veditabbā. Ayaṃ tāvettha kāyānupassanāvasena vuttassa paṭhamacatukkassa anupubbapadavaṇṇanā.

Yasmā panettha idameva catukkaṃ ādikammikassa kammaṭṭhānavasena vuttaṃ, itarāni pana tīṇi catukkāni ettha pattajjhānassa vedanācittadhammānupassanāvasena, tasmā imaṃ kammaṭṭhānaṃ bhāvetvā ānāpānecatukkajjhānapadaṭṭhānāya vipassanāya saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇitukāmena ādikammikena kulaputtena visuddhimagge vuttanayena sīlaparisodhanādīni sabbaki-ccāni katvā sattaṅgasamannāgatassa ācariyassa santike pañcasandhikaṃ kammaṭṭhānaṃ uggahetabbaṃ. Tatrime pañca sandhaya uggaho paripucchā upaṭṭhānaṃ appanā lakkhaṇanti. Tattha **uggaho** nāma kammaṭṭhānassa uggahaṇaṃ. **Paripucchā** nāma kammaṭṭhānassa paripucchanaṃ. **Upaṭṭhānaṃ** nāma kammaṭṭhānassa upaṭṭhānaṃ. **Appanā** nāma kammaṭṭhānassa appanā. **Lakkhaṇaṃ**

nāma kammaṭṭhānassa lakkhaṇaṃ, “evaṃ lakkhaṇamidaṃ kammaṭṭhānaṃ”ti kammaṭṭhānasabhāvūpadhāraṇanti vuttaṃ hoti.

Evaṃ pañcasandhikaṃ kammaṭṭhānaṃ uggaṇhanto attanāpi na kilamati, ācariyampi na viheseti. Tasmā thokaṃ uddisāpetvā bahuṃ kālaṃ sajjhāyitvā evaṃ pañcasandhikaṃ kammaṭṭhānaṃ uggahetvā ācariyassa santike vā aññattha vā aṭṭhārasa dosayutte vihāre vajjetvā pañcaṅgasamannāgate senāsane vasantena upacchinnakhuddakapalibodhena katabhattakiccena bhattasammadaṃ paṭivino-detvā sukhanisinnena ratanattayaguṇānussaraṇena cittaṃ sampahaṃsetvā ācariyuggahato (2.0094) ekapadampi aparihāpentena idaṃ ānāpānassatikamma-ṭṭhānaṃ manasi kātabbaṃ. Tatrāyaṃ manasikāraavidhi-

“Gaṇanā anubandhanā, phusanā ṭhapanā sallakkhaṇā;
vivaṭṭanā pārisuddhi, tesaṅca paṭipassanā”ti.

Tattha **gaṇanā**ti gaṇanāyeva. **Anubandhanā**ti anugamanā. **Phusanā**ti phuṭṭha-ṭṭhānaṃ. **Ṭhapanā**ti appanā. **Sallakkhaṇā**ti vipassanā. **Vivaṭṭanā**ti maggo. **Pārisuddhī**ti phalaṃ. **Tesaṅca paṭipassanā**ti paccavekkhaṇā. Tattha iminā ādikammi-kena kulaputtena paṭhamaṃ gaṇanāya idaṃ kammaṭṭhānaṃ manasi kātabbaṃ. Gaṇentena pana pañcannaṃ heṭṭhā na ṭhapetabbaṃ, dasannaṃ upari na netabbaṃ, antarā khaṇḍaṃ

na dassetabbaṃ. Pañcannaṃ heṭṭhā ṭhapentassa hi sambādhe okāse cittuppādo vipphandati sambādhe vaje sanniruddhagogaṇo viya. Dasannaṃ upari nentassa gaṇananissitova cittuppādo hoti. Antarā khaṇḍaṃ dassentassa “sikhāppattaṃ nu kho me kammaṭṭhānaṃ, no”ti cittaṃ vikampati, tasmā ete dose vajjetvā gaṇetabbaṃ.

Gaṇentena ca paṭhamaṃ dandhagaṇanāya **dhaññamāpakagaṇanāya** gaṇetabbaṃ. Dhaññamāpako hi nāliṃ pūretvā “ekaṃ”ti vatvā okirati, puna pūrento kiñci kacavaraṃ disvā chaḍḍento “ekaṃ ekaṃ”ti vadati. Eseva nayo dve dveti-ā-dīsu. Evamevaṃ imināpi assāsapassāsesu yo upaṭṭhāti, taṃ gahetvā “ekaṃ ekaṃ”-ti-ādiṃ katvā yāva “dasa dasā”ti pavattamānaṃ pavattamānaṃ upalakkhetvāva gaṇetabbaṃ. Tassa evaṃ gaṇayato nikkhamantā ca pavisantā ca assāsapassāsā pākaṭā honti.

Athānena taṃ dandhagaṇanaṃ dhaññamāpakagaṇanaṃ pahāya sīhagaṇanāya **gopālakagaṇanāya** gaṇetabbaṃ. Cheko hi gopālako sakkharādayo ucchāṅgena gahetvā rajjudandaḍḍahattho pātova vajaṃ gantvā gāvo piṭṭhiyaṃ paharivā palighatthambhamatthake nisinno dvāraṃ pattaṃ pattaṃyeva gāvaṃ “eko dve”ti sakkharaṃ khipitvā khipitvā gaṇeti. Tiyāmarattiṃ sambādhe okāse dukkhaṃ vutthagogaṇo nikkhamanto aññamaññaṃ upanighamsanto vegena vegena puñja-puñjo hutvā nikkhamati. So vegena vegena “tīṇi cattāri pañca dasā”ti gaṇetiyeva, evamassāpi purimanayena gaṇayato (2.0095) assāsapassāsā pākaṭā hutvā sīghaṃ sīghaṃ punappunaṃ sañcaranti. Tato tena “punappunaṃ sañcaranti”ti ñatvā anto ca bahi ca aggahetvā dvārappattaṃ dvārappattaṃyeva gahetvā “eko dve tīṇi cattāri pañca, eko dve tīṇi cattāri pañca cha, eko dve tīṇi cattāri pañca cha satta ...pe... aṭṭha nava dasā”ti sīghaṃ sīghaṃ gaṇetabbameva. Gaṇanāpaṭi-baddhe hi kammaṭṭhāne gaṇanabaleneva cittaṃ ekaggaṃ hoti arittupatthambhanavasena caṇḍasote nāvāṭhapanamiva.

Tassevaṃ sīghaṃ sīghaṃ gaṇayato kammaṭṭhānaṃ nirantaraṃ pavattaṃ viya hutvā upaṭṭhāti. Atha “nirantaraṃ pavattati”ti ñatvā anto ca bahi ca vātaṃ apariggahetvā purimanayeneva vegena vegena gaṇetabbaṃ. Antopavisanaṃvātena hi saddhiṃ cittaṃ pavesayato abhantaraṃ vātabbhāhataṃ medapūritaṃ viya hoti. Bahinikkhamanaṃvātena saddhiṃ cittaṃ nīharato bahiddhā puthuttārammaṇe cittaṃ vikkhipati. Phuṭṭhaphuṭṭhokāse pana satim ṭhapetvā bhāventasseva bhāvanā sampajjati. Tena vuttaṃ- “anto ca bahi ca vātaṃ apariggahetvā purimanayeneva vegena vegena gaṇetabban”ti.

Kīvaciraṃ panetaṃ gaṇetabbanti? Yāva vinā gaṇanāya assāsapassāsārammaṇe sati santiṭṭhati. Bahi viṣaṭavitakkavicchedaṃ katvā assāsapassāsārammaṇe sati saṅṭhāpanatthaṃyeva hi gaṇanāti.

Evaṃ gaṇanāya manasi katvā **anubandhanāya** manasi kātabbaṃ. **Anubandhanā** nāma gaṇanaṃ paṭisaṃharitvā satiyā nirantaraṃ assāsapassāsānaṃ anugamaṃ. Tañca kho na ādimajjhapariyosānānugamanavasena. Ādimajjhapariyosānāni tassānugamane ādīnavā ca heṭṭhā vuttāyeva.

Tasmā anubandhanāya manasikarontena na ādimajjhapariyosānavasena

manasi kātappaṃ, apica kho **phusanāvasena** ca **ṭhapanāvasena** ca manasi kātappaṃ. Gaṇanānubandhanāvasena viya hi phusanāṭhapanāvasena viya manasikāro natthi, phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva pana gaṇento gaṇanāya ca phusanāya ca manasi karoti, tattheva gaṇanaṃ paṭisaṃharitvā te satiyā anubandhanto, appanāvasena ca cittaṃ ṭhappento “anubandhanāya ca phusanāya ca ṭhapanāya ca manasi (2.0096) karoti”ti vuccati. Svāyamattho **aṭṭhakathāsu** vuttapaṅguḷadovārikopamāhi idheva pāḷiyaṃ vuttakakacūpamāya ca veditabbo.

Tatrāyaṃ **paṅguḷopamā**– seyyathāpi paṅguḷo dolāya kiḷataṃ mātāputtānaṃ dolaṃ khipitvā tattheva dolāthambhamūle nisinno kamena āgacchantassa ca gacchantassa ca dolāphalakassa ubho koṭiyo majjhāṅca passati, na ca ubhokoṭi-majjhānaṃ dassanattaṃ byāvaṇṇaṃ hoti, evameva bhikkhu sativasena upanibandhanatthambhamūle ṭhatvā assāsapassāsadolāṃ khipitvā tattheva nimitte satiyā nisīdanto kamena āgacchantānaṅca gacchantānaṅca phuṭṭhaṭṭhāne assāsapassāsānaṃ ādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchanto tattheva (visuddhi. 1.225) cittaṃ ṭhappetvā passati, na ca tesaṃ dassanattaṃ byāvaṇṇaṃ hoti. Ayaṃ paṅguḷopamā.

Ayaṃ pana **dovārikopamā**– seyyathāpi dovāriko nagarassa anto ca bahi ca purise “ko tvaṃ, kuto vā āgato, kuhiṃ vā gacchasi, kiṃ vā te hatthe”ti na vīmaṃsati. Na hi tassa te bhārā, dvārappattaṃ dvārappattaṃyeva pana vīmaṃsati, evameva imassa bhikkhuno antopaviṭṭhavātā ca bahinikkhantavātā ca na bhārā honti, dvārappattā dvārappattāyeva bhārāti ayaṃ dovārikopamā.

Kakacūpamā pana “nimittaṃ assāsapassāsā”ti-ādinā (paṭi. ma. 1.159) nayena idha vuttāyeva. Idha panassa āgatāgatavasena amanasikāramattameva payojananti veditappaṃ.

Idaṃ kammaṭṭhānaṃ manasikaroto kassaci na cireneva nimittaṅca uppajjati, avasesajhānaṅgapaṭimaṇḍitā appanāsaṅkhātā ṭhapanā ca sampajjati. Kassaci pana gaṇanāvaseneva manasikārakālato pabhuti yathā sāraddhakāyassa mañce vā piṭhe vā nisīdato mañcapīṭhaṃ onamati vikūjati, paccattharaṇaṃ valiṃ gaṇhāti, asāraddhakāyassa pana nisīdato neva mañcapīṭhaṃ onamati na vikūjati, na paccattharaṇaṃ valiṃ gaṇhāti, tūlapicupūritaṃ viya mañcapīṭhaṃ hoti (2.0097). Kasmā? Yasmā asāraddho kāyo lahuco hoti, evamevaṃ gaṇanāvasena manasikārakālato pabhuti anukkamato oḷārika-assāsapassāsanirodhavasena kāyadarathe vūpasante kāyopi cittampi lahucaṃ hoti, sarīraṃ ākāse laṅghanākārapattaṃ viya hoti.

Tassa oḷārike assāsapassāse niruddhe sukhuma-assāsapassāsanimittārammaṇaṃ cittaṃ pavattati. Tasmimpi niruddhe aparāparaṃ tato sukhumataraṃ sukhumataraṃ assāsapassāsanimittārammaṇaṃ pavattatiyeva. Svāyamattho upari vuttakaṃsathālopamāya veditabbo.

Yathā hi aññāni kammaṭṭhānāni uparūpari vibhūtāni honti, na tathā idaṃ. Idaṃ pana uparūpari bhāventassa sukhumattaṃ gacchati, upaṭṭhānampi na upagacchati. Evaṃ anupaṭṭhahante pana tasmimā tena bhikkhunā “ācariyaṃ pucchissāmi”ti vā “naṭṭhaṃ dāni me kammaṭṭhānaṃ”ti vā utṭhāyāsanaṃ na gantappaṃ. Iriyā-

pathaṃ vikopetvā gacchato hi kammaṭṭhānaṃ navanavameva hoti. Tasmā yathā-nisinneneva desato āharitabbaṃ.

Tatrāyaṃ āharaṇūpāyo- tena bhikkhunā kammaṭṭhānassa anupaṭṭhānabhāvaṃ ṅatvā iti paṭisañcikkhitabbaṃ “ime assāsapassāsā nāma kattha atthi, kattha natthi. Kassa vā atthi, kassa vā natthi”ti. Athevaṃ paṭisañcikkhato “ime antomātu-kucchiyaṃ natthi, uduke nimuggānaṃ natthi, tathā asaṅṅibhūtānaṃ matānaṃ catutthajjhānasamāpannānaṃ rūpārūpabhavasamaṅgīnaṃ nirodhasamāpannāna-”ti ṅatvā evaṃ attanāva attā paṭicodetabbo “nanu, tvaṃ paṇḍita, neva mātuku-cchigato, na uduke nimuggo, na asaṅṅibhūto, na mato, na catutthajjhānasamā-panno, na rūpārūpabhavasamaṅgī, na nirodhasamāpanno. Atthiyeva te assāsapassāsā, mandapaṅṅatāya pana pariggahetuṃ na sakkosī”ti. Athānena pakatiphu-ṭṭhavasena cittaṃ ṭhapetvā manasikāro pavattetabbo. Ime hi dīghanāsikassa nāsāpuṭaṃ ghaṭṭentā pavattanti, rassanāsikassa uttarotṭhaṃ. Tasmānena imaṃ nāma ṭhānaṃ ghaṭṭentiti nimittaṃ ṭhapetabbaṃ. Imameva hi atthavaṃ paṭicca vuttaṃ bhagavatā- “nāhaṃ, bhikkhave, muṭṭhassatissa asampajānassa ānāpāna-ssatibhāvanaṃ vadāmi”ti (ma. ni. 3.149; saṃ. ni. 5.992). Kiñcāpi hi (2.0098) yaṃkiñci kammaṭṭhānaṃ satassa sampajānasseva sampajjati, ito aññaṃ pana manasikarontassa pākaṭaṃ hoti. Idaṃ pana ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ garukaṃ garukabhāvanaṃ buddhapaccekaṃ buddhabuddhaputtānaṃ mahāpurisā-ṇaṃyeva manasikārabhūmibhūtaṃ, na ceva ittaraṃ, na ca ittarasattasamāseviṭaṃ. Yathā yathā manasi kariyati, tathā tathā santañceva hoti sukhumañca. Tasmā ettha balavatī sati ca paññā ca icchitabbā.

Yathā hi maṭṭhasāṭakassa tunnakaraṇakāle sūcipi sukhumā icchitabbā, sūcipā-savedhanampi tato sukhumataraṃ, evamevaṃ maṭṭhasāṭakasadisassa imassa kammaṭṭhānassa bhāvanākāle sūcipaṭibhāgā satipi sūcipāsavedhanapaṭibhāgā taṃsampayuttā paññāpi balavatī icchitabbā. Tāhi ca pana satipaññāhi samannā-gatena bhikkhunā na te assāsapassāsā aññaṭra pakatiphuṭṭhokāsā pariyesitabbā.

Yathā hi kassako khettaṃ kasitvā balībaddhe muñcitvā gocaramukhe katvā chāyāya nisinno vissameyya, athassa te balībaddā vegena aṭaviṃ paviseyyuṃ. Yo hoti cheko kassako, so puna te gahetvā yojetukāmo na tesāṃ anupadaṃ gantvā aṭaviṃ āhiṇḍati. Atha kho rasmiñca patodañca gahetvā ujukameva tesāṃ nipātanatitthaṃ gantvā nisīdati vā nipajjati vā. Atha te goṇe divasabhāgaṃ caritvā nipātanatitthaṃ otarivā nhatvā ca pivivā ca paccuttarivā ṭhite disvā rasmiyā bandhitvā patodena vijjhanto ānetvā yojetvā puna kammaṃ karoti. Evamevaṃ tena bhikkhunā na te assāsapassāsā aññaṭra pakatiphuṭṭhokāsā pariyesitabbā. Satirasmimṃ pana paññāpatodañca gahetvā pakatiphuṭṭhokāse cittaṃ ṭhapetvā manasikāro pavattetabbo. Evaṃ hissa manasikaroto na cirasseva te upaṭṭha-hanti nipātanatitthe viya goṇā. Tato tena satirasmiyā bandhitvā tasmiṃyeva ṭhāne yojetvā paññāpatodena vijjhantena punappunaṃ kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitabbaṃ. Tassevamanuyuñjato na cirasseva nimittaṃ upaṭṭhāti. Taṃ panetaṃ na sabbesaṃ ekasadisāṃ hoti, apica kho kassaci sukhasamphassaṃ uppādayamāno tūlapicu viya kappāsapicu viya vātadhārā viya ca upaṭṭhātīti ekacce āhu.

Ayaṃ (2.0099) pana **aṭṭhakathāsu vinicchayo**- idañhi kassaci tārakarūpaṃ viya maṇigulikā viya muttāgulikā viya ca, kassaci kharasamphassaṃ hutvā kappāsaṭṭhi viya dārusārasūci viya ca, kassaci dīghapāmaṅgasuttaṃ viya kusumadāmaṃ viya dhūmasikhā viya ca, kassaci vitthataṃ makkaṭakasuttaṃ viya valāhakaṭaḷaṃ viya padumapupphaṃ viya rathacakkaṃ viya candamaṇḍalaṃ viya sūriyamaṇḍalaṃ viya ca upaṭṭhāti, tañca panetaṃ yathā sambahulesu bhikkhūsu suttantaṃ sajjhāyitvā nisennesu ekena bhikkhunā “tumhākaṃ kīdisaṃ hutvā idaṃ suttaṃ upaṭṭhāti”ti vutte eko “mayhaṃ mahatī pabbateyyā nadī viya hutvā upaṭṭhāti”ti āha. Aparo “mayhaṃ ekā vanarāji viya”. Añño “mayhaṃ eko sītacchāyo sākḥāsampanno phalabhārabharito rukkho viyā”ti. Tesañhi taṃ ekameva suttaṃ saññānānatāya nānato upaṭṭhāti. Evaṃ ekameva kammaṭṭhānaṃ saññānānatāya nānato upaṭṭhāti. Saññajañhi etaṃ saññānidānaṃ saññāpabhavaṃ, tasmā saññānānatāya nānato upaṭṭhātīti veditabbaṃ.

Evaṃ upaṭṭhite pana nimitte tena bhikkhunā ācariyassa santikaṃ gantvā āroceṭṭabbaṃ “mayhaṃ, bhante, evarūpaṃ nāma upaṭṭhāti”ti. Ācariyena pana “nimittamidaṃ, āvuso, kammaṭṭhānaṃ punappunaṃ manasi karohi sappurisā”ti vattabbo. Athānena nimittyeva cittaṃ ṭhapetabbaṃ. Evamassāyaṃ ito pabhuti ṭhapanāvasena bhāvanā hoti. Vuttañhetam porāṇehi-

“Nimitte ṭhapayaṃ cittaṃ, nānākāraṃ vibhāvayaṃ;

dhīro assāsapassāse, sakaṃ cittaṃ nibandhati”ti. (pārā. aṭṭha. 2.165; visuddhi. 1.232);

Tassevaṃ nimittupaṭṭhānato pabhuti nīvaraṇāni vikkhambhitāneva honti, kilesā sannisinnāva, cittaṃ upacārasamādhinā samāhitameva. Athānena taṃ nimittaṃ neva vaṇṇato manasi kātabbaṃ, na lakkhaṇato paccavekkhitabbaṃ, apica kho khattiyamahesiyā cakkavattigabbho viya kassakena sāliyavagabbho viya ca āvāsādīni satta asappāyāni vajjetvā tāneva satta sappāyāni sevantena sādhukaṃ rakkhitabbaṃ, atha naṃ evaṃ rakkhitvā punappunaṃ manasikāravasena vuddhiṃ virūhiṃ gamayitvā dasavidhaṃ appanākosallaṃ sampādetabbaṃ, vīriyasamatā yojetabbā. Tassevaṃ ghaṭentassa (2.0100) visuddhimagge vuttānukkamena tasmim nimitte catukkapañcakajjhānāni nibbattanti. Evaṃ nibbattacatukkapañcakajjhāno panettha bhikkhu sallakkhaṇāvivaṭṭanāvasena kammaṭṭhānaṃ vaḍḍhetvā pārisuddhiṃ pattukāmo

tadeva jhānaṃ pañcahākārehi vasippattaṃ paguṇaṃ katvā nāmarūpaṃ vavatthapetvā vipassanaṃ paṭṭhapeti. Kathaṃ? So hi samāpattito vuṭṭhāya assāsapassāsānaṃ samudayo karajakāyo ca cittañcāti passati. Yathā hi kammāragaggariyā dhamamānāya bhastañca purisassa ca tajjaṃ vāyāmaṃ paṭicca vāto sañcarati, evamevaṃ kāyañca cittañca paṭicca assāsapassāsāti. Tato assāsapassāse ca kāyañca rūpanti, cittañca taṃsampayutte ca dhamme arūpanti vavatthapeti.

Evaṃ nāmarūpaṃ vavatthapetvā tassa paccayaṃ pariyesati, pariyesanto ca taṃ disvā tīsupi addhāsu nāmarūpassa pavattiṃ ārabba kaṅkhaṃ vitarati, vitiṇṇa-kaṅkha kalāpasammasanavasena “aniccaṃ dukkhamanattā”ti tilakkaṇaṃ āropetvā udayabbayānupassanāya pubbabhāge uppanne obhāsādayo dasa vipassanupakkilese pahāya upakkilesavimuttaṃ udayabbayānupassanāññaṃ “maggo”ti vavatthapetvā udayaṃ pahāya bhaṅgānupassanaṃ patvā niraṇṭaraṃ bhaṅgānupassanena bhayato upaṭṭhitesu sabbasaṅkhāresu nibbindanto virajjanto vimuccanto yathākkamena cattāro ariyamagge pāpuṇitvā arahattaphale paṭiṭṭhāya ekūnavīsati bhedassa paccavekkhaṇāññaṃ pariyantaṃ patto sadevakassa lokassa aggadakkhiṇeyyo hoti. Ettāvataṃ cassa gaṇanaṃ ādiṃ katvā vipassanāpariyosānā ānāpānassatisamādhivānā samattā hotīti. Ayaṃ sabbākārato paṭhamacatu-kkavaṇṇanā.

Itaresu pana tīsu catukkesu yasmā viṣuṃ kammaṭṭhānabhāvanānayo nāma natthi, tasmā anupadavaṇṇanāyeneva tesāṃ evamattho veditabbo. **Pītipaṭisaṃvedīti** pītiṃ paṭisaṃviditaṃ karonto pākaṭaṃ karonto assasissāmi passasissāmīti sikkhati. Tattha dvīhākārehi pīti paṭisaṃviditā hoti ārammaṇato ca asammoḥato ca.

Kathaṃ **ārammaṇato** pīti paṭisaṃviditā hoti? Sappīṭike dve jhāne samāpajjati, tassa samāpattikkhaṇe jhānapaṭilābhena ārammaṇato pīti paṭisaṃviditā hoti ārammaṇassa paṭisaṃviditattā.

Kathaṃ (2.0101) **asammohato**? Sappīṭike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ pītiṃ khayato vayato sammāsati, tassa vipassanākkhaṇe lakkhaṇapaṭivedhena asammoḥato pīti paṭisaṃviditā hoti. Eteneva nayena avasesapadānīpi atthato veditabbāni. Idaṃ panettha viśesamattaṃ- tiṇṇaṃ jhānānaṃ vasena sukhaṭisaṃviditā hoti. Catunnampi jhānānaṃ vasena cittasaṅkhārapaṭisaṃviditā veditabbā. **Cittasaṅkhāro**ti vedanāsaññākkhandhā. **Passambhayaṃ citta-saṅkhāranti** oḷārikaṃ oḷārikaṃ cittasaṅkhāraṃ passambhento, nirodhentoti attho. So vitthārato kāyasaṅkhāre vuttanayena veditabbo. Apicettha **pītipade** pītīsīsenā vedanā vuttā, **sukhapade** sarūpeneva vedanā. Dvīsu cittasaṅkhārapadesu “saññā ca vedanā ca cetāsikā, ete dhammā cittapaṭibaddhā cittasaṅkhārā”ti (paṭi. ma. 1.174; ma. ni. 1.463) vacanato saññāsampayuttā vedanāti evaṃ vedanānupassanāyena idaṃ catukkaṃ bhāsītanti veditabbaṃ.

Tatīyacatukkepi catunnaṃ jhānānaṃ vasena cittapaṭisaṃviditā veditabbā. **Abhippamodayaṃ cittanti** cittaṃ modento pamodento hāsento pahāsento assasissāmi passasissāmīti sikkhati. Tattha dvīhākārehi abhippamodo hoti samādhivasena ca vipassanāvasena ca.

Kathaṃ **samādhivasena**? Sappīṭike dve jhāne samāpajjati, so samāpattikkhaṇe

sampayuttāya pītiyā cittaṃ āmodeti pamodeti. Kathaṃ **vipassanāvasena**? Sappī-tike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ pītiṃ khayato vayato sammasati. Evaṃ vipassanākkhaṇe jhānasampayuttaṃ pītiṃ ārammaṇaṃ katvā cittaṃ āmodeti pamodeti. Evaṃ paṭipanno “abhippamodayaṃ cittaṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti vuccati.

Samādahaṃ cittanti paṭhamajjhānādivasena ārammaṇe cittaṃ samaṃ ādahanto samaṃ ṭhapento, tāni vā pana jhānāni samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ cittaṃ khayato vayato sammasato vipassanākkhaṇe lakkhaṇapaṭivedhena uppajjati khaṇikacittekaggatā, evaṃ uppanāya khaṇikacittekaggatāya vasenapi ārammaṇe cittaṃ samaṃ ādahanto samaṃ ṭhapento “samādahaṃ cittaṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti vuccati.

Vimocayaṃ (2.0102) **cittanti** paṭhamajjhānena nīvaraṇehi cittaṃ mocento vimocento, dutiyena vitakkavicārehi, tatiyena pītiyā, catutthena sukhadukkhehi cittaṃ mocento vimocento, tāni vā pana jhānāni samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ cittaṃ khayato vayato sammasati. So vipassanākkhaṇe aniccānupassanāya niccasaññāto cittaṃ mocento vimocento, dukkhānupassanāya sukhasaññāto, anattānupassanāya attasaññāto, nibbidānupassanāya nandito, virāgānupassanāya rāgato, nirodhānupassanāya samudayato, paṭinissaggānupassanāya ādānato cittaṃ mocento vimocento assasati ceva passasati ca. Tena vuccati-“vimocayaṃ cittaṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti. Evaṃ cittānupassanāvasena idaṃ catukkaṃ bhāsanti veditabbaṃ.

Catutthacatukke pana **aniccānupassīti** ettha tāva aniccaṃ veditabbaṃ, aniccatā veditabbā, aniccānupassanā veditabbā, aniccānupassī veditabbo. Tattha **aniccanti** pañcakkhandhā. Kasmā? Uppādavayaññathattabhāvā. **Aniccatāti** tesamūyeva uppādavayaññathattaṃ, hutvā abhāvo vā, nibbattānaṃ tenevākārena aṭṭhatvā khaṇabhaṅgena bhedoti attho. **Aniccānupassanāti** tassā aniccatāya vasena rūpādīsu “aniccan”ti anupassanā. **Aniccānupassīti** tāya anupassanāya samannāgato. Tasmā evaṃbhūto assasanto ca passasanto ca idha “aniccānupassī assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti veditabbo.

Virāgānupassīti ettha pana dve virāgā khayavirāgo ca accantavirāgo ca. Tattha **khayavirāgoti** saṅkhārānaṃ khaṇabhaṅgo. **Accantavirāgoti** nibbānaṃ. **Virāgānupassanāti** tadubhayadassanavasena pavattā vipassanā ca maggo ca. Tāya duvidhāyapi anupassanāya samannāgato hutvā assasanto ca passasanto ca “virāgānupassī assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti veditabbo. **Nirodhānupassīpadepi** eseva nayo.

Paṭinissaggānupassīti etthāpi dve paṭinissaggā pariccāgapaṭinissaggo ca pakkhandanapaṭinissaggo ca. Paṭinissaggoyeva anupassanā paṭinissaggānupassanā, vipassanāmaggānametaṃ adhivacanaṃ. **Vipassanāti** tadaṅgavasena saddhiṃ khandhābhisaṅkhārehi kilese pariccajati, saṅkhatadosadassanena ca tabbiparīte nibbāne (2.0103) tanninnatāya pakkhandatīti **pariccāgapaṭinissaggo** ceva **pakkhandanapaṭinissaggo** cāti vuccati. **Maggo** samucchavedavasena saddhiṃ khandhābhisaṅkhārehi kilese pariccajati, ārammaṇakaraṇena ca nibbāne pakkha-

ndatīti **pariccāgapaṭinissaggo** ceva **pakkhandanapaṭinissaggo** cāti vuccati. Ubhaya-
yampi pana purimapurimañāṇānaṃ anu-anu passanato anupassanāti vuccati.
Tāya duvidhāyapi paṭinissaggānupassanāya samannāgato hutvā assasanto ca
passasanto ca “paṭinissaggānupassī assasissāmi passasissāmīti sikkhati”ti vedi-
tabbo.

Ettha ca “aniccānupassī”ti taruṇavipassanāya vasena vuttaṃ, “virāgānupa-
ssī”ti tato balavatarāya saṅkhāresu virajjanasamatthāya vipassanāya vasena,
“nirodhānupassī”ti tato balavatarāya kilesanirodhanasamatthāya vipassanāya
vasena, “paṭinissaggānupassī”ti maggassa āsannabhūtāya atitikkhāya vipassa-
nāya vasena vuttanti veditabbaṃ. Yattha pana maggopi labbhati, so abhinnoyeva.
Evamidaṃ catukkaṃ suddhavipassanāvasena vuttaṃ, purimāni pana tīṇi sama-
thavipassanāvasenāti.

Ānāpānassatimātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

164. Idāni yathānikkhittaṃ mātikaṃ paṭipāṭiyā bhājetvā dassetuṃ **idhāti imissā
diṭṭhiyāti**-ādi āraddhaṃ. Tattha **imissā diṭṭhiyāti**-ādīhi dasahi padehi sikkhattayasa-
ṅkhātāṃ sabbaññubuddhasāsanameva kathitaṃ. Tañhi buddhena bhagavatā
diṭṭhattā **diṭṭhīti** vuccati, tasseva khamanavasena **khanti**, rucanavasena **ruci**,
gahaṇavasena **ādāyo**, sabhāvaṭṭhena **dhammo**, sikkhitabbaṭṭhena **vinayo**, tadu-
bhayenapi **dhammavinayo**, pavuttavasena **pāvacaṇaṃ**, seṭṭhacariyaṭṭhena **brahma-
cariyaṃ**, anusitṭhidānavasena **satthusāsananti** vuccati. Tasmā “imissā diṭṭhiyā”ti-ā-
dīsu imissā buddhadiṭṭhiyā, imissā buddhakhantiyā, imissā buddharuciyā,
imasmim buddha-ādāye, imasmim buddhadhamme, imasmim buddhavinaye,
imasmim buddhadhammavinaye, imasmim buddhapāvacaṇe, imasmim buddha-
brahmacariye, imasmim buddhasatthusāsaneti attho veditabbo. Apicetaṃ sikkha-
ttayasaṅkhātāṃ sakalaṃ pāvacaṇaṃ bhagavatā diṭṭhattā sammādiṭṭhipaccayattā
sammādiṭṭhipubbaṅgamattā ca diṭṭhi. Bhagavato khamanavasena khanti. Rucan-
avasena ruci. Gahaṇavasena ādāyo (2.0104). Attano kāraṇaṃ apāye apata-
mānaṃ dhāretīti dhammo. Sova saṃkilesapakkhaṃ vinetīti vinayo. Dhammo ca
so vinayo cāti dhammavinayo, kusaladhammehi vā akusaladhammānaṃ esa vina-
yoti dhammavinayo. Teneva vuttaṃ- “ye ca kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi
ime dhammā virāgāya saṃvattanti, no sarāgāya ...pe... ekaṃsena, gotami, dhāre-
yyāsi eso dhammo eso vinayo etaṃ satthusāsanā”ti (a. ni. 8.53; cūḷava. 406).
Dhammena vā vinayo, na daṇḍādīhīti dhammavinayo. Vuttampi cetaṃ-

“Daṇḍeneke damayanti, aṅkusehi kasāhi ca;

adaṇḍena asatthena, nāgo danto mahesinā”ti. (ma. ni. 2.352; cūḷava. 342);

Tathā “dhammena nayamānānaṃ, kā usūyā vijānatan”ti (mahāva. 63).
Dhammāya vā vinayo dhammavinayo. Anavajjadhammatthaṃ hesa vinayo, na
bhavabhogāmisatthaṃ. Tenāha bhagavā- “nayidaṃ, bhikkhave, brahmacariyaṃ
vussati janakuhanatthan”ti (itivu. 35; a. ni. 4.25) vitthāro. Puṇṇattheropi āha- “anu-
pādāparinibbānatthaṃ kho, āvuso, bhagavati brahmacariyaṃ vussatī”ti (ma. ni. 1.

259). Visuddhaṃ vā nayatīti vinayo, dhammato vinayo dhammavinayo. Saṃsāra-dhammato hi sokādidhammato vā esa visuddhaṃ nibbānaṃ nayati, dhammassa vā vinayo, na titthakarānanti dhammavinayo. Dhammabhūto hi bhagavā, tasseva esa vinayo. Yasmā vā dhammā eva abhiññeyyā pariññeyyā pahātabbā bhāve-tabbā sacchikātabbā ca, tasmā esa dhammesu vinayo, na sattesu na jīvesu cāti dhammavinayo. Sātthasabyañjanatādīhi aññesaṃ vacanato padhānaṃ vaca-nanti pavacanaṃ, pavacanameva pāvacanaṃ. Sabbacariyāhi visiṭṭhacariyabhā-vena brahmacariyaṃ. Devamanussānaṃ satthubhūtaṃ bhagavato sāsanaṃ satthusāsa-naṃ, satthubhūtaṃ vā sāsanaṃ satthusāsa-naṃ. “Yo vo, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā”ti (dī. ni. 2.216) hi dhammavinayova satthāti vutto. Evametesāṃ padānaṃ attho veditabbo. Yasmā pana imasmiṃyeva sāsane sabbākāra-ānāpānassatisamādhinibbattako bhikkhu vijjati, na aññatra, tasmā tattha tattha “imissā”ti ca “imasmin”ti ca ayaṃ niyamo katoti veditabbo. Ayaṃ “idhā”timātikāya niddesassa attho.

Puthujjanakalyāṇako (2.0105) **vā**ti-ādinā ca bhikkhusaddassa vacanatthaṃ avatvā idhādhippetabhikkhuyeva dassito. Tattha puthujjano ca so kilesānaṃ asamucchinnattā, kalyāṇo ca silādipaṭipattiyuttattāti puthujjanakalyāṇo, puthujjanakalyāṇova **puthujjanakalyāṇako**. Adhisilādīni sikkhatīti **sekkho**. Sotāpanno vā sakadā-gāmī vā anāgāmī vā. Akuppo calayitumasakkuṇeyyo arahattaphaladhammo assāti **akuppadhammo**. Sopi hi imaṃ samādhim bhāveti.

Araññaniddese vinayapariyāyena tāva “ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca avasesaṃ araññan”ti (pārā. 92) āgataṃ.

Suttantapariyāyena āraññakaṃ bhikkhuṃ sandhāya “āraññakaṃ nāma senā-sanaṃ pañcadhanusatikaṃ pacchiman”ti (pāci. 573) āgataṃ. Vinayasuttantā pana ubhopi pariyāyadesanā nāma, abhidhammo nippariyāyadesanāti abhidhammapariyāyena (vibha. 529) araññaṃ dassetuṃ **nikkhamitvā bahi indakhilāti** vuttaṃ, indakhilato bahi nikkhamitvāti attho. Nikkhamitvā bahi indakhilantipi pāṭho, indakhilaṃ atikkamitvā bahīti vuttaṃ hoti. **Indakhiloti** cettha gāmassa vā nagarassa vā ummāro.

Rukkhamūlaniddese rukkhamūlassa pākaṭattā taṃ avatvāva **yatthāti**-ādimāha. Tattha **yatthāti** yasmiṃ rukkhamūle. Āsanti nisīdanti etthāti **āsanam**. **Paññattanti** ṭhapitaṃ. **Mañco vāti**-ādīni āsanassa pabhedavacanāni. Mañcopi hi nisajjāyapi okāsattā idha āsanesu vutto. So pana masārakabundikābaddhakuḷīrapādaka-āhaccapādakānaṃ aññataro. **Piṭham** tesam aññatarameva. **Bhisīti** uṇṇābhisicoḷabhisivākabhisitiṇabhisipaṇṇabhisīnaṃ aññatarā. **Taṭṭikāti** tālapaṇṇādīhi cinitvā katā. **Cammakhaṇḍoti** nisajjāraho yo koci cammakhaṇḍo. **Tiṇasantharā**dayo tiṇādīni gumbetvā katā. **Tatthāti** tasmīṃ rukkhamūle. **Caṅkamati vāti**-ādīhi rukkhamūlassa catu-iriyāpathapavattanayogyatā kathitā. “Yatthā”ti-ādīhi sabbapadehi rukkhamūlassa sandacchāyatā janavivittatā ca vuttā hoti. **Kenacīti** kenaci samūhena. Taṃ samūhaṃ bhinditvā vitthārento **gahaṭṭhehi vā pabbajitehi vāti** āha. **Anākiṇṇanti** asaṃkiṇṇaṃ asambādhaṃ. Yassa senāsanassa samantā gāvutampi aḍḍhayaonampi pabbatagahaṇaṃ vanagahaṇaṃ nadīgahaṇaṃ (2.0106) hoti, na koci aveḷāya upasaṅkakitum sakkoti, idaṃ santikepi anākiṇṇaṃ nāma. Yaṃ pana aḍḍhayaonikaṃ vā yojanikaṃ vā hoti, idaṃ dūratāya eva anākiṇṇaṃ nāma.

Vihāroti aḍḍhayogādimuttako avasesāvāso. **Aḍḍhayogoti** supaṇṇavaṅkagehaṃ. **Pāsādoti** dve kaṇṇikā gahetvā kato dīghapāsādo. **Hammiyanti** upari-ākāsatale patiṭṭhitakūṭāgārapāsādoyeva. **Guhāti** iṭṭhakāguhā silāguhā dārughā paṃsuguhāti evaṅhi khandhakaṭṭhakathāyaṃ (cūḷava. aṭṭha. 294) vuttaṃ. Vibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ pana **vihāroti** samantā parihārapathaṃ antoyeva rattiṭṭhānadivāṭṭhānāni ca dassetvā katasenāsanam. **Guhāti** bhūmiguhā, yattha rattindivaṃ dīpaṃ laddhuṃ vaṭṭati. Pabbataguhā vā bhūmiguhā vāti idaṃ dvayaṃ visesetvā vuttaṃ. Mātikāya sabbakālasādhāraṇalakkhaṇavasena “nisīdati”ti vattamānavacanaṃ kataṃ, idha pana nisinnassa bhāvanārambhasabbhāvato nisajjārambhapariyosānadassanattaṃ **nisinnoti** niṭṭhānavacanaṃ kataṃ. Yasmā pana ujum kāyaṃ paṇidhāya nisinnassa kāyo ujuko hoti, tasmā byañjane ādaraṃ akatvā adhippetama eva dassento **ujukoti**-ādimāha. Tattha **ṭhito supaṇihitoti** ujukaṃ paṇihitattā ujuko hutvā ṭhito, na sayamevāti attho. **Pariggahaṭṭhoti** pariggahitaṭṭho. Kiṃ pariggahitaṃ? Niyyānaṃ. Kiṃ niyyānaṃ? Ānāpānassatisamādhīyeva yāva arahattamaggā niyyānaṃ. Tenāhaniyyānaṭṭhoti mukhasaddassa jeṭṭhakatthavasena saṃsārato niyyānaṭṭho vutto. **Upaṭṭhānaṭṭhoti** sabhāvaṭṭhoyeva. Sabbehi pane-tehi padehi pariggahitaniyyānaṃ satim katvāti attho vutto hoti. Keci pana “pariggahaṭṭhoti satiyā pariggahaṭṭho, niyyānaṭṭhoti assāsapassāsānaṃ pavisananikkhamanadvāraṭṭho”ti vaṇṇayanti. Pariggahita-assāsapassāsāniyyānaṃ satim upaṭṭhāpetvāti vuttaṃ hoti.

165. Bāttiṃsāya ākārehīti tāsū tāsū avatthāsu yathākkamena labbhamānānaṃ anavasesapariyādānavasena vuttaṃ. **Dīghaṃ assāsavasena**ti mātikāya “dīghaṃ”-tivutta-assāsavasena. Evaṃ sesesu. **Ekaggatanti** ekaggabhāvaṃ. **Avikkhepanti** avikkhipanaṃ. Ekaggatā eva (2.0107) hi nānārammaṇesu cittassa avikkhipanato avikkhepoti vuccati. **Pajānatoti** asamohavasena pajānantassa, vindantassāti vā attho. “Avikkhepo me paṭiladdho”ti ārammaṇakaraṇavasena pajānantassa vā. **Tāya satiyāti** tāya upaṭṭhitāya satiyā. **Tena ñāṇenāti** tena avikkhepajānanañāṇena. **Sato kāri hotīti** ettha yasmā ñāṇasampayuttā eva sati satīti adhippetā, yathāha-“satimā hoti paramena satinepakkena samannāgato”ti (vibha. 467). Tasmā “sato”-ti vacaneneva ñāṇampi gahitameva hoti.

166. Addhānasaṅkhāteti dīghasaṅkhāte kāle. Dīgho hi maggo addhānoti vuccati. Ayampi kālo dīghattā addhāno viya addhānoti vutto. “Assasatī”ti ca “passasatī”ti ca assāsañca passāsañca visuṃ visuṃ vatvāpi bhāvanāya nirantara-ppavattidassanattamaṃ “assasatīpi passasatīpi”ti puna samāsetvā vuttaṃ. **Chando uppajjatīti** bhāvanābhivuddhiyā bhīyobhāvāya chando jāyati. **Sukhumataranti** passambhanasabbhāvato vuttaṃ. **Pāmojjaṃ uppajjatīti** bhāvanāpāripūriyā pīti jāyati. **Assāsapassāsāpi cittaṃ vivattatīti** assāsapassāsāse nissāya paṭibhāganimitte uppajjante pakati-assāsapassāsāto cittaṃ nivattati. **Upekkhā saṅṭhātīti** tasmīṃ paṭibhāganimitte upacārappanāsamādhīpattiyā puna samādhāne byāpārābhāvato tatramajjhātūpekkhā saṅṭhātīti nāma. **Navahākārehīti** ettha bhāvanārambhato pabhūti pure chanduppādā “assasatīpi passasatīpi”ti vuttā tayo ākāra, chanduppādato pabhūti pure pāmojjuppādā tayo, pāmojjuppādato pabhūti tayoti nava ākāra. **Kāyoti** cuṇṇavicuṇṇāpi assāsapassāsā samūhatṭhena kāyo. Pakati-assāsapakatīpassāsāse nissāya uppannanimittampi assāsapassāsāti nāmaṃ labhati. **Upaṭṭhānaṃ satīti** taṃ ārammaṇaṃ upecca tiṭṭhatīti sati upaṭṭhānaṃ nāma. **Anupassanā ñāṇanti** samathavasena nimittakāyānupassanā, vipassanāvasena nāmakāyārūpakāyānupassanā ñāṇanti attho. **Kāyo upaṭṭhānanti** so kāyo upecca tiṭṭhati ettha satīti upaṭṭhānaṃ nāma. **No satīti** so kāyo sati nāma na hotīti attho. **Tāya satiyāti** idāni vuttāya satiyā. **Tena ñāṇenāti** idāneva (2.0108) vuttena ñāṇena. **Taṃ kāyaṃ anupassatīti** samathavipassanāvasena yathāvuttaṃ kāyaṃ anugantvā jhānasampayuttañāṇena vā vipassanāñāṇena vā passati.

Mātikāya kāyādīnaṃ padānaṃ abhāvepi imassa catukkassa kāyānupassanāvasena vuttattā idāni vattabbaṃ “kāye kāyānupassanāsatīpaṭṭhānabhāvanā”ti vacanaṃ sandhāya kāyapadaniddeso kato. **Kāye kāyānupassanāti** bahuvīdhe kāye tassa tassa kāyassa anupassanā. Atha vā kāye kāyānupassanā, na aññādhāmmānupassanāti vuttaṃ hoti. Aniccadukkhānattāsubhābhūte kāye na niccasukhattasubhānupassanā, atha kho aniccadukkhānattāsubhāto kāyasseeva anupassanā. Atha vā kāye ahanti vā mamanti vā itthīti vā purisoti vā gahetabbassa kassaci ananupassanato tasseva kāyamattassa anupassanāti vuttaṃ hoti. Upari **vedanāsu vedanānupassanāti**-ādīsu tīsupi eseva nayo. Satiyeva upaṭṭhānaṃ satīpaṭṭhānaṃ, kāyānupassanāya sampayuttaṃ satīpaṭṭhānaṃ kāyānupassanāsatīpaṭṭhānaṃ, tassa bhāvanā **kāyānupassanāsatīpaṭṭhānabhāvanā**.

167. **Taṃ kāyanti** aniddiṭṭhepi nāmarūpakāye kāyasaddena tassāpi saṅgahitattā niddiṭṭhaṃ viya katvā vuttaṃ. Aniccānupassanādayo hi nāmarūpakāye eva labbhanti, na nimittakāye. Anupassanā ca bhāvanā ca vuttatthā eva. **Dīghaṃ assāsapassāsavasenāti**-ādi ānāpānassatibhāvanāya ānisaṃsaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tassā hi sativepullatāñāṇavepullatā ca ānisaṃso. Tattha **cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānati** paṭiladdhajjhānassa vipassanākāle cittekaggataṃ sandhāya vuttaṃ. **Viditā vedanāti** sāmāññato udayadassanena viditā vedanā. **Viditā upaṭṭhahantīti** khayato vayato suññato viditā upaṭṭhahanti. **Viditā abbattham gacchantīti** sāmāññato vayadassanena viditā vināsaṃ gacchanti, bhijjantīti attho. **Saññāvita-kkesupi** eseva nayo. Imesu pana tīsu vuttesu sesā rūpadhammāpi vuttā honti. Kasmā pana ime tayo eva vuttāti ce? Duppariggahattā. Vedanāsu tāva sukha-dukkhā pākaṭā, upekkhā pana sukhumā duppariggahā, na suṭṭhu pākaṭā. Sāpi cassa pākaṭā hoti, saññā ākāramattaggāhakatā na yathāsabhāvaggāhinī (2.0109). Sā ca sabhāvasāmāññalakkhaṇaggāhakena vipassanāñāṇena sampayuttā ati viya apākaṭā. Sāpi cassa pākaṭā hoti, vitakko ñāṇapatirūpakattā ñāṇato visuṃ katvā duppariggaho. Ñāṇapatirūpako hi vitakko. Yathāha- “yā cāvuso visākha, sammādiṭṭhi yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā”ti (ma. ni. 1.462). Sopi cassa vitakko pākaṭo hotīti evaṃ duppariggahesu vuttesu sesā vuttāva hontīti. Imesaṃ pana padānaṃ niddese **kathaṃ viditā vedanā uppajjantīti** pucchitvā taṃ avissajjetvāva vedanuppādassa viditatteyeva vissajjite vedanāya viditattaṃ vissajjitaṃ hotīti **kathaṃ vedanāya uppādo vidito hotīti**-ādimāha. Sesesupi eseva nayo. **Avijjāsamudayā avijjānirodhāti**-ādayo heṭṭhā vuttatthā eva. Imināva nayena saññāvitakkāpi veditabbā. Vitakkavāre pana “phassasamudayā phassanirodhā”ti avatvā phassaṭṭhāne **saññāsamudayā saññānirodhāti** vuttaṃ. Taṃ kasmā iti ce? Saññāmūlakattā vitakkassa. “Saññānānattaṃ paṭicca uppajjati saṅkappanānattan”ti (dī. ni. 3.359) hi vuttaṃ.

Aniccato manasikarototi-ādīsu ca “vedanaṃ aniccato manasikaroto”ti-ādinā nayena tasmim tasmim vāre so soyeva dhammo yojetabbo. Yasmā pana vipassanāsampayuttā vedanā vipassanākiccakaraṇe asamattattā vipassanāya anupakārikā, tasmāyeva ca bodhipakkhiyadhammesu nāgatā. Vipassanāsampayuttāya pana saññāya kiccomeva aparibyattaṃ, tasmā sā vipassanāya ekantamanupakārikā eva. Vitakkaṃ pana vinā vipassanākiccomeva natthi. Vitakkasahāyā hi vipassanā sakakiccaṃ karoti. Yathāha-

“Paññā attano dhammatāya aniccaṃ dukkhamanattāti ārammaṇaṃ nicchetuṃ na sakkoti, vitakke pana ākoṭetvā ākoṭetvā dente sakkoti. Kathaṃ? Yathā hi heraññiko kahāpaṇaṃ hatthe ṭhapetvā sabbabhāgesu oloketukāmo samānopi na cakkhutameneva parivattetuṃ sakkoti, aṅgulipabbehi pana parivattetvā parivattetvā ito cito ca oloketuṃ sakkoti, evameva na paññā attano dhammatāya aniccādivasena (2.0110) ārammaṇaṃ nicchetuṃ sakkoti, abhinirōpanalakkhaṇena pana āhananapariyāhananarasena vitakkena ākoṭentena viya parivattentena viya ca ādāyādāya dinnameva nicchetuṃ sakkoti”ti (visuddhi. 2. 568).

Tasmā vedanāsaññānaṃ vipassanāya anupakārattā lakkhaṇamattavaseneva dassetuṃ “vedanāya saññāyā”ti tattha tattha ekavacanena niddeśo kato. Yattako pana vipassanāya bhedo, tattako eva vitakkassāti dassetuṃ “vitakkāna”ti tattha tattha bahuvacanena niddeśo katoti vattuṃ yujjati.

168. Puna **dīghaṃ assāsapassāsavasena**ti-ādi ānāpānassatibhāvanāya sampattiṃ bhāvanāphalañca dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **samodhāneti**ti ārammaṇaṃ ṭhapeti, ārammaṇaṃ patiṭṭhāpeti vā attho. Samodahanabyāpārābhāvepi bhāvanāpāripūriyā eva samodahati nāma. **Gocaranti** vipassanākkhaṇe saṅkhārārammaṇaṃ, maggakkhaṇe phalakkhaṇe ca nibbānārammaṇaṃ. **Samatthanti** sama-meva attho, samassa vā atthoti samattho. Taṃ samatthaṃ. Sesesupi eseva nayo. **Maggam samodhāneti**ti maggaphalakkhaṇeyeva gocaraṃ nibbānameva. **Ayaṃ puggaloti** ānāpānassatibhāvanaṃ anuyutto yogāvacarova. **Imasmiṃ ārammaṇeti** ettha pana “kāye”tipadena saṅgahite nāmarūpakāyasaṅkhāte saṅkhatārammaṇe teneva kamena magge nibbānārammaṇe ca. **Yaṃ tassāti**-ādīhi ārammaṇagocara-saddānaṃ ekatthatā vuttā. **Tassāti** tassa puggalassa. **Pajānātīti puggalo pajānanā paññāti** puggalo paññāya pajānātīti vuttaṃ hoti. **Ārammaṇassa upaṭṭhānanti** vipassanākkhaṇe saṅkhārārammaṇassa, maggaphalakkhaṇe nibbānārammaṇassa upaṭṭhānaṃ sati. Ettha ca kammaṭṭhe sāmivacanaṃ yathā rañño upaṭṭhānanti. **Avikkhepoti** samādhi. **Adhiṭṭhānanti** yathāvuttasaṅkhārārammaṇaṃ nibbānārammaṇaṃ. Tañhi adhiṭṭhāti ettha cittanti adhiṭṭhānaṃ. **Vodānanti** ñāṇaṃ. Tañhi vodāyati visujjhati tena cittanti vodānaṃ. Līnapakkhiko samādhi alīnabhāvappattiyā samabhūtattā **samaṃ**, uddhaccapakkhikaṃ ñāṇaṃ anuddhatabhāvappattiyā samabhūtattā samaṃ. Tena

vipassanāmaggaphalakkhaṇesu samathavipassanānaṃ (2.0111) yuganaddhatā vuttā hoti. Sati pana sabbatthikattā tadubhayasamatāya upakārikāti samaṃ, ārammaṇaṃ samatādhiṭṭhānattā samaṃ. **Anavajjaṭṭhoti** vipassanāya anavajjasabhāvo. **Nikkilesaṭṭhoti** maggassa nikkilesasabhāvo. Nikkilesaṭṭhoti vā pāṭho. **Vodānaṭṭhoti** phalassa parisuddhasabhāvo. **Paramaṭṭhoti** nibbānassa sabbadhammuttasabhāvo. **Paṭivijjhatīti** taṃ taṃ sabhāvaṃ asammoḥato paṭivijjhati. Ettha ca “ārammaṇassa upaṭṭhānaṃ”ti-ādīhi sammā paṭivedho vutto. Ettheva ca vodānaṭṭhapaṭivedhassa vuttattā tena ekalakkhaṇā anavajjaṭṭhanikkilesaṭṭhaparamaṭṭhā lakkhaṇahārasena vuttāyeva honti. Yathāha-

“Vuttamhi ekadhamme, ye dhammā ekalakkhaṇā keci;

vuttā bhavanti sabbe, so hāro lakkhaṇo nāmā”ti. (netti. 4.5 niddesavāra);

Anavajjaṭṭho nikkilesaṭṭho cettha avikkhepasāṅkhātassa samassa attho payojananti samattho, vodānaṭṭho vipassanāmaggavodānaṃ sandhāya samameva atthoti samattho, phalavodānaṃ sandhāya maggavodānasaṅkhātassa samassa atthoti samattho, paramaṭṭho pana samameva atthoti vā nibbānapayojanattā sabbassa samassa atthoti vā samattho, taṃ vuttappakāraṃ samañca samatthañca ekadesasarūpekasesaṃ katvā **samatthañca paṭivijjhatīti** vuttaṃ. Indriyabalabojjhaṅgadhammā vipassanāmaggaphalakkhaṇepi labbhanti, maggo ca tisso ca visuddhiyo maggaphalakkhaṇeyeva, vimokkho ca vijjā ca khaye ñāṇaṃ maggakkhaṇeyeva, vimutti ca anuppāde ñāṇaṃ phalakkhaṇeyeva, sesā vipassanākkhaṇepīti. Dhammavāre **ime dhamme imasmiṃ ārammaṇe samodhānetīti** nibbānaṃ ṭhapetvā sesā yathāyogaṃ veditabbā. Idaṃ pana yebhuyyavasena vuttaṃ. Avuttatthā panettha heṭṭhā vuttā eva. Ekekacatukkavasenettha niyyāne dassitepi catukkantogadhassa ekekassāpi bhāgassa niyyānassa upanissayattā ekekabhāgavasena niyyānaṃ dassitaṃ. Na hi ekekaṃ vinā niyyānaṃ hotīti.

Dīghaṃ-assāsapassāsaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

169. Rassaniddese **ittarasaṅkhāte**ti parittasaṅkhāte kāle. Sesamettha vuttanayena veditabbaṃ.

170. Sabbakāyapaṭisaṃvediniddese (2.0112) arūpadhammesu vedanāya oḷārikattā sukhaḅḅhaṅatthaṃ paṭhamaṃ iṭṭhāniṭṭhārammaṇasaṃvedikā vedanā vuttā, tato yaṃ vedeti, taṃ sañjānātīti evaṃ vedanāvisayassa ākāraggāhikā saññā, tato saññāvasena abhisaṅkhārikā cetanā, tato “phuṭṭho vedeti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho ceteti”ti (saṃ. ni. 4.93) vacanato phasso, tato sabbesaṃ sādharmaṇalakkhaṇo manasikāro, cetanādīhi saṅkhārakkhandho vutto. Evaṃ tisu khandhesu vuttesu taṃnissayo viññāṅakkhandho vuttova hoti. **Nāmañcāti** vuttappakāraṃ nāmañca. **Nāmakāyo cāti** idaṃ pana nāmena nibbānassapi saṅgahitattā lokuttarānañca avipassanupagattā taṃ apanetuṃ vuttaṃ. “Kāyo”ti hi vacanena nibbānaṃ apanītaṃ hoti nibbānassa rāsiviniṃvuttattā. **Ye ca vuccanti cittasaṅkhārā**ti “saññā ca vedanā ca cetasikā ete dhammā cittapaṭibaddhā cittasaṅkhārā”ti (paṭi. ma. 1.174; ma. ni. 1.463) evaṃ vuccamānāpi cittasaṅkhārā idha nāmakāyeneva

saṅgahitāti vuttaṃ hoti. **Mahābhūtā**ti mahantapātubhāvato mahābhūtasāmaññato mahāparihārato mahāvīkārato mahantabhūtattā cāti mahābhūtā. Te pana-pathavī āpo tejo vāyoti cattāro. **Catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpanti** upayogatthe sāmivacanaṃ, cattāro mahābhūte upādāya nissāya amuñcitvā pavattarūpanti attho. Taṃ pana- cakkhu sotaṃ ghānaṃ jivhā kāyo rūpaṃ saddo gandho raso itthindriyaṃ purisindriyaṃ jīvitindriyaṃ hadayavatthu oḷā kāyaviññatti vacīviññatti ākāsadhātu rūpassa lahutā mudutā kammaññattā upacayo santati jaratā aniccatāti catuvīsatividhaṃ. **Assāso ca passāso cāti** pākatikoyeva. Assāsapa-ssāse nissāya uppannaṃ paṭibhāganimitampi tadeva nāmaṃ labhati pathavīkasi-ṇādīni viya. Rūpasarikkhakattā rūpanti ca nāmaṃ labhati “bahiddhā rūpāni passa-tī”ti-ādīsu (dha. sa. 204; dī. ni. 3.338) viya. **Nimittañca upanibandhanāti** sati-upanibandhanāya nimittabhūtaṃ assāsapassāsānaṃ phusanaṭṭhānaṃ. **Ye ca vuccanti kāyasaṅkhārāti** “assāsapassāsā kāyikā ete dhammā kāyapaṭibaddhā kāyasaṅkhārā”ti (paṭi. ma. 1.171; ma. ni. 1.463) evaṃ vuccamānāpi kāyasaṅkhārā idha rūpa-kāyeneva saṅgahitāti vuttaṃ hoti.

Te (2.0113) **kāyā paṭividitā hontī**ti jhānakkhaṇe assāsapassāsanimittakāyā vipa-ssanākkhaṇe avasesarūpārūpakāyā ārammaṇato paṭividitā honti, maggakkhaṇe asammo-hato paṭividitā honti. Assāsapassāsavasena paṭiladdhajjhānassa yogissa uppannavipassanāmaggepi sandhāya **dīghaṃ assāsapassāsavasena**ti-ādi vuttaṃ.

Āvajjato pajānatoti-ādīni sīlakathāyaṃ vuttatthāni. Te vuttappakāre kāye antoka-ritvā “sabbakāyapaṭisaṃvedī”ti vuttaṃ.

Sabbakāyapaṭisaṃvedī assāsapassāsānaṃ saṃvaraṭṭhenāti-ādīsu “sabbakāya-paṭisaṃvedī”tivutta-assāsapassāsato uppannajjhānavipassanāmaggesu saṃvaro-yeva **saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi**. Avikkhepoyeva **avikkhepaṭṭhena cittavisuddhi**. Paññāyeva **dassanaṭṭhena diṭṭhivisuddhi**. Jhānavipassanāsu virati-abhāvepi pāpā-bhāvamattameva **saṃvaro** nāmāti veditabbaṃ.

171. Passambhayanti-ādīnaṃ niddese **kāyikāti** rūpakāye bhavā. **Kāyapaṭiba-ddhāti** kāyaṃ paṭibaddhā kāyaṃ nissitā, kāye sati honti, asati na honti, tasmāyeva te kāyena saṅkharīyantīti **kāyasaṅkhārā**. **Passambhentoti** nibbāpento sannisīdā-pento. Passambhanavacaneneva oḷārikānaṃ passambhanaṃ siddhaṃ. **Nirodhe-ntoti** oḷārikānaṃ anuppādanena nirodhento. **Vūpasamentoti** oḷārikeyeva ekasanta-tipariṇāmanayena santabhāvaṃ nayanto. **Sikkhatīti** adhikāravasena assasissā-mīti sikkhatīti sambandho, tisso sikkhā sikkhatīti vā attho.

Idāni oḷārikapassambhanaṃ dassetuṃ **yathārūpehīti**-ādimāha. Tattha **yathārūpe-hīti** yādisehi. **Ānamanāti** pacchato namanā. **Vinamanāti** ubhayapassato namanā. **Sannamanāti** sabbatopi namantassa suṭṭhu namanā. **Paṇamanāti** purato namanā. **Iñjanāti** kampanā. **Phandanāti** isakaṃ calanā. **Pakampanāti** bhusaṃ kampanā. Yathārūpehi kāyasaṅkhārehi kāyassa ānamanā ...pe... pakampanā, tathārūpaṃ kāyasaṅkhāraṃ passambhayanti ca, yā kāyassa ānamanā ...pe... pakampanā, tañca passambhayanti ca sambandho kātabbo. Kāyasaṅkhāresu hi passambhi-tesu kāyassa ānamanādayo ca passambhitāyeva hontīti. Yathārūpehi kāyasa-ṅkhārehi kāyassa (2.0114) na ānamanādikā hoti, tathārūpaṃ santaṃ sukhu-

mampi kāyasaṅkhāraṃ passambhayanti ca, yā kāyassa na ānamanādikā, tañca santam sukhumam passambhayanti ca sambandhato veditabbaṃ. **Santam sukhumanti** ca bhāvanapuṃsakavacanametam. **Iti kirāti** ettha **iti** evamatthe, **kira** yadi-atthe. Yadi evam sukhumakepi assāsapassāse passambhayaṃ assasi-ssāmi passasissāmīti sikkhatīti codakena codanā āraddhā hoti. Atha vā **kirāti** codakavacanattā asaddahanatthe asahanatthe parokkhatthe ca yujjatiyeva, evam sukhumānampi passambhanaṃ sikkhatīti na saddahāmi na sahāmi apaccakkham meti vuttam hoti.

Evam santeti evam sukhumānam passambhane sante. **Vātūpaladdhiyā ca pabhāvanā na hotīti** assāsapassāsavātassa upaladdhiyā. **Upaladdhīti** viññānam. Assāsapassāsavātam upalabbhamānassa tadārammaṇassa bhāvanāviññānassa pabhāvanā uppādanā na hoti, tassa ārammaṇassa bhāvanā na hotīti attho. **Assāsapassāsānañca pabhāvanā na hotīti** bhāvanāya sukhumakānampi assāsapassāsānam nirodhanato tesañca uppādanā pavattanā na hotīti attho. **Ānāpānassatiyā ca pabhāvanā na hotīti** assāsapassāsābhāvatoyeva tadārammaṇāya bhāvanāviññānasampayuttāya satiyā ca pavattanā na hoti. Tasmāyeva taṃsampayuttassa ānāpānassatisamādhissa ca bhāvanā na hoti. **Na ca nam tanti** ettha **ca nanti** nipātamattam “bhikkhu ca nan”ti-ādīsu (pārā. 273) viya. Tam vuttavidhiṃ samāpattiṃ paṇḍitā na samāpajjantipi tato na vuṭṭhahantipīti sambandho. Codanāpakkhassa parihāravacane **iti kirāti** evameva. Ettha evakāratthe kirasaddo daṭṭhabbo. **Evam santeti** evam passambhane sante eva.

Yathā katham viyāti yathā tam vuttavidhānam hoti, tathā tam katham viyāti upamaṃ pucchati. Idāni **seyyathāpīti** tam upamaṃ dasseti. **Kamseti** kam samaya- bhājane. **Nimittanti** tesam saddānam ākāraṃ. “Nimittan”ti ca sāmī-atthe upayogavacanam, nimittassāti attho. Saddanimittañca saddato anaññam. **Suggahitattāti** suṭṭhu uggahitattā. Sugahitattātipi pāṭho, suṭṭhu gahitattāti (2.0115) attho. **Sumana- sikatattāti** suṭṭhu āvajjitattā. **Sūpadhāritattāti** suṭṭhu citte ṭhapitattā. **Sukhumasadda- nimittārammaṇatāpīti** tadā sukhumānampi saddānam niruddhattā anuggahitassa- ddanimittassa anārammaṇampi sukhumataram saddanimittam ārammaṇam katvā sukhumataram saddanimittārammaṇampi cittaṃ pavattati, sukhumatarasaddani- mittārammaṇabhāvatopīti vā attho. Imināva nayena appanāyampi attho veditabbo.

Passambhayanti-ādīsu “passambhayaṃ kāyasaṅkhāran”ti vuttā assāsapassāsā kāyoti vā “passambhayaṃ kāyasaṅkhāran”ti ettha assāsapassāsā kāyoti vā yojanā veditabbā. Bhāvanāvisuddhiyā kāyasaṅkhāre passambhamānepi oḷārikaṃ kāyasaṅkhāraṃ passambhemīti yogino ābhoge sati tenādarena ativiya passambhati. Anupaṭṭhahantampi sukhumam su-ānayaṃ hoti.

Aṭṭha anupassanāññānīti “dīgham rassaṃ sabbakāyapaṭisaṃvedī passa- mbhayaṃ kāyasaṅkhāran”ti vuttesu catūsu vatthūsu assāsavasena catasso, passāsavasena catassoti aṭṭha anupassanāññānīti. **Aṭṭha ca upaṭṭhānānussati- yoti** “dīgham assāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upa- ṭṭhitā hoti”ti-ādīnā (paṭi. ma. 1.170) nayena vuttasu catūsu vatthūsu assāsavasena catasso, passāsavasena catassoti aṭṭha ca upaṭṭhānānussatiyo. Aṭṭha cupaṭṭhānā-

nussatīyotipi pāṭho. **Cattāri suttantikavatthūnīti** bhagavatā ānāpānassatisuttante (ma. ni. 3.144 ādayo) vuttattā paṭhamacatukkavasena cattāri suttantikavatthūnīti.

Paṭhamacatukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

172. Dutiyacatukkassa pītipaṭisaṃvediniddese **uppajjati pīti pāmojjanti** ettha **pīṭi** mūlapadaṃ. **Pāmojjanti** tassa atthapadaṃ, pamuditabhāvoti attho. **Yā pīti pāmojjanti-ādīsu** (2.0116) yā “pīti”ti ca “pāmojjan”ti ca evamādīni nāmāni labhati, sā pīṭi vuttaṃ hoti. Tattha **pīṭi** sabhāvapadaṃ. Pamuditassa bhāvo **pāmojjaṃ**. Āmodanākāro **āmodanā**. Pamodanākāro **pamodanā**. Yathā vā bhesajjānaṃ vā telānaṃ vā uṇhodakasītodakānaṃ vā ekatokaraṇaṃ modanāti vuccati, evamayampi dhammānaṃ ekatokaraṇena **modanā**, upasaggavasena pana padaṃ maṇḍetvā **āmodanā pamodanā**ti vuttaṃ. Hāsetīti **hāso**, pahāsetīti **pahāso**, haṭṭha-pahaṭṭhākārānametaṃ adhivacanaṃ. **Vittī**ti vittaṃ, dhanassetāṃ nāmaṃ. Ayaṃ pana somanassapaccayattā vittisarikkhatāya vitti. Yathā hi dhanino dhanāṃ paṭicca somanassaṃ uppajjati, evaṃ pītimatopi pītiṃ paṭicca somanassaṃ uppajjati. Tasmā “vitti”ti vuttā. Tuṭṭhisabhāvasaṅghitāya hi pītiyā etaṃ nāmaṃ. Pītimā pana puggalo kāyacittānaṃ uggatattā abbhuggatattā “udaggo”ti vuccati, udaggaṃ bhāgo **odagyaṃ**. Attano manatā **attamanatā**. Anabhiraddhassa hi mano dukkhapadaṭṭhānattā na attano mano nāma hoti, abhiraddhassa sukhapadaṭṭhānattā attano mano nāma hoti, iti attano manatā attamanatā, sakamanatā sakamanassa bhāvoti attho. Sā pana yasmā na aññassa kassaci attano manatā, citta-sseva paneso bhāvo cetāsiko dhammo, tasmā

attamanatā cittassāti vuttā. Sesamettha ca upari ca heṭṭhā vuttanayena yojetvā veditabbaṃ.

173. Sukhapaṭisaṃvediniddese **dve sukhānīti** samathavipassanābhūmidassanattamaṃ vuttaṃ. Kāyikañhi sukhaṃ vipassanāya bhūmi, cetasikaṃ sukhaṃ samathassa ca vipassanāya ca bhūmi. **Kāyikanti** pasādakāyaṃ vinā anuppattito kāye niyuttanti kāyikaṃ. **Cetasikanti** avippayogavasena cetasi niyuttanti cetasikaṃ. Tattha kāyikapadena cetasikaṃ sukhaṃ paṭikkhipati, sukhapadena kāyikaṃ dukkhaṃ. Tathā cetasikapadena kāyikaṃ sukhaṃ paṭikkhipati, sukhapadena cetasikaṃ dukkhaṃ. **Sātanti** madhuraṃ sumadhuraṃ. **Sukhanti** sukhomeva, na dukkhaṃ. **Kāyasamphassajanti** kāyasamphasse jātaṃ. **Sātaṃ sukhaṃ vedayitanti** sātaṃ vedayitaṃ, na asātaṃ vedayitaṃ. Sukhaṃ vedayitaṃ, na dukkhaṃ vedayitaṃ. Parato tīṇi padāni itthiliṅgavasena vuttāni. Sātā vedanā, na asātā. Sukhā vedanā, na dukkhāti ayameva panettha attho.

Cetasikasukhaniddeso vuttapaṭipakkhanayena yojetabbo. **Te sukhāti** liṅgavipallāso kato, tāni sukhānīti vuttaṃ hoti. Sesamettha (2.0117) catukke heṭṭhā paṭhamacatukke vuttanayeneva veditabbaṃ. Cattāri suttantikavatthūni dutiyacatukkavasena veditabbānīti.

Dutiyacatukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

176. Tatiyacatukkaniddese **cittanti** mūlapadaṃ. **Viññāṇanti** atthapadaṃ. **Yaṃ cittanti**-ādi pītiyaṃ vuttanayena yojetabbaṃ. Tattha **cittanti**-ādīsu cittavicittatāya cittaṃ. Ārammaṇaṃ minamānaṃ jānātīti **mano**. **Mānasanti** manoyeva. “Antalikkhacarō pāso, yvāyaṃ carati mānaso”ti (saṃ. ni. 1.151; mahāva. 33) hi ettha pana sampayuttakadhammo mānasoti vutto.

“Kathañhi bhagavā tuyhaṃ, sāvako sāsane rato; appattamānaso sekkho, kālaṃ kayirā jane sutā”ti. (saṃ. ni. 1.159)-
Ettha arahattaṃ mānasanti vuttaṃ. Idha pana manova mānasaṃ. Byañjanavasena hetamaṃ padaṃ vaḍḍhitaṃ.

Hadayanti cittaṃ. “Cittaṃ vā te khipissāmi, hadayaṃ vā te phālessāmī”ti (saṃ. ni. 1.237; su. ni. āḷavakasutta) ettha uro hadayanti vuttaṃ. “Hadayā hadayaṃ maññe aññāya tacchatī”ti (ma. ni. 1.63) ettha cittaṃ. “Vakkaṃ hadayan”ti (dī. ni. 2. 377; ma. ni. 1.110) ettha hadayavatthu. Idha pana cittameva abhantaraṭṭhena “hadayan”ti vuttaṃ. Tadeva parisuddhaṭṭhena **paṇḍaram**. Bhavaṅgaṃ sādhāyetaṃ vuttaṃ. Yathāha- “pabhassaramidaṃ, bhikkhave, cittaṃ, tañca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭhan”ti (a. ni. 1.49). Tato nikkhantattā pana akusalampi gaṅgāya nikkhantā nadī gaṅgā viya, godhāvarito nikkhantā godhāvarī viya ca “paṇḍaran”tveva vuttaṃ. Yasmā pana ārammaṇavijānanalakkhaṇaṃ cittaṃ upakkilesena kilesa na hoti, sabhāvato parisuddhameva hoti, upakkilesayoge pana sati upakkiliṭṭhaṃ nāma hoti, tasmāpi “paṇḍaran”ti vattumaṃ yujjati.

Mano manāyatanti idha pana manogahaṇaṃ manasseva āyatanabhāvadīpanattamaṃ. Tenetaṃ dīpeti- “nayidaṃ devāyatanaṃ viya manassa āyatanattā manā-

yatanam, atha kho mano eva āyatanam manāyatana”ti.

Āyatanattho (2.0118) heṭṭhā vuttoyeva. Manate iti mano, vijānātīti attho. Atthaka-thācariyā panāhu- nāliyā minamāno viya mahātulāya dhārayamāno viya ca ārammaṇam jānātīti mano, tadeva mananalakkaṇe indaṭṭham kāretīti indriyam, manova indriyam **manindriyam**.

Vijānātīti **viññāṇam**. Viññāṇameva khandho **viññāṇakkhandho**. Ruḥhito khandho vutto. Rāsaṭṭhena hi viññāṇakkhandhassa ekadeso ekaṃ viññāṇam. Tasmā yathā rukkhassa ekadesaṃ chindanto rukkham chindatīti vuccati, evameva viññāṇakkhandhassa ekadesabhūtaṃ ekampi viññāṇam ruḥhito “viññāṇakkhandho”ti vuttaṃ. Yasmā pana rāsaṭṭhoyeva khandhaṭṭho na hoti, koṭṭhāsaṭṭhopi khandhaṭṭhoyeva, tasmā koṭṭhāsaṭṭhena viññāṇakoṭṭhāsotipi attho. **Tajjā manoviññāṇadhātūti** tesam phassādīnaṃ sampayuttadhammānaṃ anucchavikā manoviññāṇadhātu. Imasmiñhi pade ekameva cittaṃ minanaṭṭhena mano, vijānanaṭṭhena viññāṇam, sabhāvaṭṭhena, nissattaṭṭhena vā dhātūti tīhi nāmehi vuttaṃ.

177. Abhippamodoti adhikā tuṭṭhi.

178. Samādhiniddese acalabhāvena ārammaṇe tiṭṭhatīti **ṭhiti**. Parato pada-dvayaṃ upasaggavasena vaḍḍhitaṃ. Apica sampayuttadhamme ārammaṇamhi sampiṇḍetvā tiṭṭhatīti **saṇṭhiti**. Ārammaṇam ogāhetvā anupavisitvā tiṭṭhatīti **avaṭṭhiti**. **Kusalapakkhasmiṃ hi cattāro dhammā ārammaṇam ogāhanti saddhā sati samādhi paññāti. Teneva saddhā “okappanā”ti vuttā, sati “apilāpanatā”ti, samādhi “avaṭṭhiti”ti, paññā “pariyogāhanā”ti. Akusalapakkhe pana tayo dhammā ārammaṇam ogāhanti taṇhā diṭṭhi avijjāti. Teneva te “oghā”ti vuttā. Uddhaccavicikicchāvasena pavattassa visāhārassa paṭipakkhato avisāhāro, avisāharaṇanti attho. Uddhaccavicikicchāvaseneva gacchantaṃ cittaṃ vikkhipati nāma, ayaṃ pana tathā na hotīti avikkhepo. Uddhaccavicikicchāvaseneva cittaṃ visāhaṭṭam nāma hoti, ito cito ca harīyati, ayaṃ pana avisāhaṭṭassa mānasassa bhāvoti avisāhaṭṭamānasatā.**

Samathoti (2.0119) tividho samatho cittasamatho adhikaraṇasamatho sabbasaṅkhārasamathoti. Tattha aṭṭhasu samāpattīsu cittekaggatā **cittasamatho** nāma. Tañhi āgamma cittacalanaṃ cittavipphandaṃ sammanti vūpasammanti, tasmā so “cittasamatho”ti vuccati. Sammukhāvinayādisattavidho **adhikaraṇasamatho** nāma. Tañhi āgamma tāni tāni adhikaraṇāni sammanti vūpasammanti, tasmā so “adhikaraṇasamatho”ti vuccati. Yasmā pana sabbe saṅkhārā nibbānaṃ āgamma sammanti vūpasammanti, tasmā taṃ **sabbasaṅkhārasamathoti** vuccati. Imasmiṃ atthe cittasamatho adhippeto. Samādhilakkaṇe indaṭṭham kāretīti **samādhindriyam**. **Uddhacce na kampaṭīti samādhibalaṃ. Sammāsamādhīti** yāthāvasamādhī niyyānikasamādhī kusalasamādhī.

179. Rāgato vimocayaṃ cittanti-ādīhi dasahi kilesavatthūhi vimocanaṃ vuttaṃ. Thinaggahaṇeneva cettha middhaggahaṇaṃ, uddhaccaggahaṇeneva ca kukkucaggahaṇaṃ kataṃ hotīti aññesu paṭhesu saha-carittā kilesavatthuto vimocanavacaneneva paṭhamajjhānādīhi nīvaraṇādito vimocanaṃ, aniccānupassanādīhi niccasaññādito ca vimocanaṃ vuttameva hotīti. **Kathaṃ taṃ cittaṃ anupassatīti**

ettha peyyāle ca aniccānupassanādīhi niccasaññādīnaṃ pahānaṃ vuttameva. Cattāri suttantikavatthūni tatiyacatukkavasena veditabbānīti.

Tatiyacatukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

180. Catutthacatukkaniddese “aniddiṭṭhe napuṃsakan”ti vacanato asukanti aniddiṭṭhattā “aniccanti kiṃ aniccan”ti napuṃsakavacanena pucchā katā. **Uppādava-yaṭṭhenā**ti uppādavayasaṅkhātena atthēna, uppādavayasabhāvenāti attho. Ettha ca pañcakkhandhā sabhāvalakkhaṇaṃ, pañcannaṃ khandhānaṃ uppādavayā vikāralakkhaṇaṃ. Etena hutvā abhāvena aniccāti vuttaṃ hoti. Teneva ca aṭṭhaka-thāyaṃ “saṅkhatalakkhaṇavasena aniccatāti tesamyeva uppādavayaññathattan”-ti ca vatvāpi “hutvā abhāvo vā”ti vuttaṃ. Etena hutvā abhāvākāro aniccalakkhaṇanti vuttaṃ hoti. “Pañcannaṃ khandhānaṃ udayabbayaṃ passanto imāni paññāya lakkhaṇānī”ti peyyālaṃ katvā vuttaṃ. **Dhammā**ti rūpakkhandhādayo yathāvuttadhammā.

Virāgānupassīniddese (2.0120) **rūpe ādīnaṃ disvāti** bhaṅgānupassanato paṭṭhāya parato vuttehi aniccaṭṭhādīhi rūpakkhandhe ādīnaṃ disvā. **Rūpavirā-ge**ti nibbāne. Nibbānañhi āgamma rūpaṃ virajjati apunaruppattidhammataṃ āpa-jjanena nirujjhati, tasmā nibbānaṃ “rūpavirāgo”ti vuccati. **Chandajāto hotīti** anussavavasena uppannadhammacchando hoti. **Saddhādhimuttoti** tasmimyeva nibbāne saddhāya ca adhimutto nicchito. **Cittañcassa svādhiṭṭhitanti** assa yogissa cittaṃ khayavirāgasāṅkhāte rūpabhaṅge ārammaṇavasena, accanta virāgasā-ṅkhāte rūpavirāge nibbāne anussavavasena suṭṭhu adhiṭṭhitaṃ suṭṭhu patiṭṭhitaṃ hotīti sambandhato veditabbaṃ. **Rūpe virāgānupassīti** rūpassa khayavirāgo rūpe virāgoti pakatibhumavacanena vutto. Rūpassa accantavirāgo rūpe virāgoti nimit-tatthe bhumavacanena vutto. Taṃ duvidhampi virāgaṃ ārammaṇato ajjhāsa-yato ca anupassanasīlo “rūpe virāgānupassī”ti vutto. Esa nayo vedanādīsu. Nirodhānupassīpadaniddesepi eseva nayo.

181. Katihākārehīti-ādi panettha viseso- tattha avijjādīnaṃ paṭiccasamuppāda-ṅgānaṃ ādīnavanīrodhadassaneneva rūpādīnampi ādīnavanīrodhā dassitā honti tesampi paṭiccasamuppādaṅgānavattanato. Iminā eva ca visesavacanena virāgā-nupassanato nirodhānupassanāya viṣiṭṭhabhāvo vutto hoti. Tattha **aniccaṭṭhenā**ti khayaṭṭhena, hutvā abhāvaṭṭhena vā. **Dukkhaṭṭhenā**ti bhayaṭṭhena, paṭipīḷana-ṭṭhena vā. **Anattaṭṭhenā**ti asāraṭṭhena, avasavattanaṭṭhena vā. **Santāpaṭṭhenā**ti kilesasantāpanaṭṭhena. **Vipariṇāmaṭṭhenā**ti jarābhaṅgavasena dvidhā pariṇāma-naṭṭhena. **Nidānanirodhenā**ti mūlapaccayābhāvena. **Nirujjhatīti** na bhavati. **Samuda-yanirodhenā**ti āsannapaccayābhāvena. Mūlapaccayo hi byādhissa asappāyabho-janaṃ viya nidānanti vutto, āsannapaccayo byādhissa vātapittasemhā viya samu-dayoti vutto. Nidānañhi nicchayena dadāti phalamiti nidānaṃ, samudayo pana suṭṭhu udeti etasmā phalamiti samudayo. **Jātinirodhenā**ti mūlapaccayassa uppatti-abhāvena. **Pabhavanirodhenā**ti āsannapaccayassa uppatti-abhāvena. Jātiyeva hi pabhavati etasmā dukkhanti pabhavoti vattum yujjati. **Hetunirodhenā**ti janakapa-

ccayābhāvena. **Paccayanirodhenā**ti upatthambhakatapaccayābhāvena. Mūlapaccayopi hi āsannapaccayo ca janakapaccayo upatthambhakatapaccayo ca hotiyeva. Etehi tikkhavipassanākkhaṇe (2.0121) tadaṅganirodho, maggakkhaṇe samucchedanirodho vutto hoti. **Ñānuppādenā**ti tikkhavipassanāñāṇassa vā maggañāṇassa vā uppādena. **Nirodhupaṭṭhānenā**ti vipassanākkhaṇe paccakkhato khayanirodhassa anussavavasena nirodhasaṅkhātassa nibbānassa upaṭṭhānena, maggakkhaṇe paccakkhato ca nibbānassa upaṭṭhānena. Etehi visayavisayiniyamova kato hoti, tadaṅgasamucchedanirodho ca vutto hoti.

182. Paṭinissaggānupassīpadaniddese **rūpaṃ pariccajatī**ti ādīnavadassanena nirapekkhatāya rūpakkhandhaṃ pariccajati. **Pariccāgapaṭinissaggoti** pariccāgaṭṭhena paṭinissaggoti vuttaṃ hoti. Etena paṭinissaggapadassa pariccāgaṭṭho vutto, tasmā kilesānaṃ pajahananti attho. Ettha ca vuṭṭhānagāminī vipassanā kilese tadaṅgavasena pariccajati, maggo samucchedavasena. **Rūpanirodhe nibbāne cittaṃ pakkhandatī**ti vuṭṭhānagāminī taṃninnatāya pakkhandati, maggo ārammaṇakaraṇena. **Pakkhandanapaṭinissaggoti** pakkhandanaṭṭhena paṭinissaggoti vuttaṃ hoti. Etena paṭinissaggapadassa pakkhandanaṭṭho vutto, tasmā cittassa nibbāne vissajjananti attho. Cattāri suttantikavatthūni catutthacatukkavasena veditabbāni. Imasmiṃ catukke jarāmarāṇe vattabbaṃheṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Satipaṭṭhānesu ca “kāye kāyānupassanā, citte cittānupassanā”ti kāyacittānaṃ ekattavohāravasena ekavacananiddeso kato. “Vedanāsu vedanānupassanā, dhammesu dhammānupassanā”ti vedanādhammānaṃ nānattavohāravasena bahuvacananiddeso katoti veditabboti.

Catutthacatukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca satokāriññāṇaniddesavaṇṇanā.

6. Ñāṇarāsichakkaniddesavaṇṇanā

183. Idāni chahi rāsīhi uddiṭṭhaññāṇesu catuvīsatisamādhiññāṇaniddese tāva kāyānupassanādīnaṃ tiṇṇaṃ catukkānaṃ vasena dvādasannaṃ vatthūnaṃ ekekasmimṃ assāsavasena eko, passāsavasena ekoti dve (2.0122) dve samādhīti dvādasasu vatthūsu catuvīsati samādhayo honti. Jhānakkhaṇe tehi sampayuttāni catuvīsatisamādhivasena ñāṇāni.

Dvāsattativipassanāññāṇaniddese **dīghaṃ assāsāti** “dīghan”tivutta-assāsato. Kim vuttaṃ hoti? Dīghaṃ assāsahetu jhānaṃ paṭilabhivā samāhitena cittaena vipassanākkhaṇe aniccato anupassanaṭṭhena vipassanāti vuttaṃ hoti. Esa nayo uttaratrāpi. Tesamyeva dvādasannaṃ vatthūnaṃ ekekasmimṃ assāsavasena tisso, passāsavasena tissoti cha cha anupassanāti dvādasasu vatthūsu dvāsattati anupassanā honti. Tā eva dvāsattati anupassanā dvāsattativipassanāvasena ñāṇāni.

Nibbidāññāṇaniddese **aniccānupassī assasanti** aniccānupassī hutvā assasanto, aniccānupassī hutvā vattentoti attho. “Assasan”ti ca idaṃ vacanaṃ hetu-atthe daṭṭhabbaṃ. **Yathābhūtaṃ jānāti passatīti nibbidāññāṇanti** kalāpasammasanato paṭṭhāya yāva bhaṅgānupassanā pavattavipassanāññāṇena saṅkhārānaṃ yathāsa-bhāvaṃ jānāti, cakkhunā diṭṭhamiva ca teneva ñāṇacakkhunā passati. Tasmā nibbidāññāṇaṃ nāmāti attho, saṅkhāresu nibbindaññāṇaṃ nāmāti vuttaṃ hoti. Upari bhayatūpaṭṭhānādīnaṃ muñcitukamyatādīnañca ñāṇānaṃ viṣuṃ āgatattā idha yathāvuttāneva vipassanāññāṇāni nibbidāññāṇānīti veditabbāni.

Nibbidānulomaññāṇaniddese **aniccānupassī assasanti** aniccānupassino assasantaṃ. Sāmi-atthe paccattavacanaṃ. **Bhayatupaṭṭhāne paññātivacaneneva** bhayatupaṭṭhāna-ādīnavānupassanānibbidānupassanāññāṇāni vuttāni honti tiṇṇaṃ ekalakkhaṇattā. Imāni tīṇi ñāṇāni anantarā vuttānaṃ nibbidāññāṇānaṃ anukūlabhāvena anulomato nibbidānulomaññāṇānīti vuttāni.

Nibbidāpaṭippassaddhiññāṇaniddese **aniccānupassī assasanti** anantarasadisameva. **Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññātivacaneneva** muñcitukamyatāpaṭisaṅkhānupassanāsaṅkhārupekkhāññāṇāni vuttāni honti tiṇṇaṃ ekalakkhaṇattā. “Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā”tivacaneneva anulomaññāṇamaggaññāṇānīpi gahitāni honti (2.0123). Saṅkhārupekkhāññāṇa-anulomaññāṇānīpi hi nibbidāya sikhāppattattā nibbidājāna-nabyāpārappahānena nibbidāpaṭippassaddhiññāṇāni nāma honti. Maggaññāṇaṃ pana nibbidāpaṭippassaddhante uppajjanato nibbidāpaṭippassaddhiññāṇaṃ nāma hotīti ativiya yujjatīti. Nibbidānulomaññāṇesu viya ādibhūtaṃ muñcitukamyatāññāṇaṃ aggahetvā “paṭisaṅkhā santiṭṭhanā”ti ante ñāṇadvayaggahaṇaṃ maggaññāṇasaṅgahaṇatthaṃ. Muñcitukamyatāti hi vutte anulomaññāṇaṃ saṅgayhati, na maggaññāṇaṃ. Maggaññāṇāñhi muñcitukamyatā nāma na hoti, kiccasiddhiyaṃ santiṭṭhanato pana santiṭṭhanā nāma hoti. Aṭṭhakathāyampi ca “phusanāti appanā”-

ti vuttaṃ. Idañca maggañāṇaṃ nibbāne appanāti katvā santiṭṭhanā nāma hotīti “santiṭṭhanā”tivacanena maggañāṇampi saṅgayhati. Nibbidānulomañāṇānīpi atthato nibbidāñāṇāneva hontīti tānīpi nibbidāñāṇehi saṅgahetvā nibbidāpaṭippa-ssaddhiñāṇānīti nibbidāgahaṇameva kataṃ, na nibbidānulomaggaṇaṃ. Tīsupi cetesu ñāṇaṭṭhakaniddesesu catutthassa dhammānupassanācatukkassa vasena vuttānaṃ catunnaṃ vatthūnaṃ ekekaṃ assāsavasena ekaṃ, passāsavasena ekanti dve dve ñāṇānīti catūsu vatthūsu aṭṭha ñāṇāni honti.

Vimuttisukhañāṇaniddese **pahīnattā**ti pahānaṃ dassetvā tassa pahānassa samucchadappahānattaṃ dassento **samucchinnattā**ti āha. **Vimuttisukhe ñāṇanti** phalavimuttisukhasampayuttañāṇaṃca phalavimuttisukhārammaṇapaccavekkha-ṇañāṇaṃca. Anusayavattussa kilesassa pahānena pariyaṭṭhānaduccaritavattuppahānaṃ hotīti dassanattaṃ puna anusayānaṃ pahānaṃ vuttaṃ. Ekavīsati-phalañāṇaṃ sandhāya pahīnakilesagaṇanāyapi ñāṇagaṇanā katā hoti, paccavekkha-ṇañāṇaṃca sandhāya pahīnakilesapaccavekkhaṇagaṇanāya phalapaccavekkha-ṇañāṇagaṇanā katā hotīti.

Ñāṇarāsichakkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saddhammapakāsiniyā paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Ānāpānassatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Indriyakathā

1. Paṭhamasuttantāniddesavaṇṇanā

184. Idāni (2.0124) ānāpānassatikathānantaraṃ kathitāya indriyakathāya apubbathānuvaṇṇanā anuppattā. Ayañhi indriyakathā ānāpānassatibhāvanāya upakāra-kānaṃ indriyānaṃ abhāve ānāpānassatibhāvanāya abhāvato tadupakāra-kānaṃ indriyānaṃ visodhanādividhissanattaṃ ānāpānassatikathānantaraṃ kathitāti tañca kathetabbaṃ indriyakathaṃ attanā bhagavato sammukhā suttaṃ viññātādhippāyasuttantikadesanaṃ pubbaṅgamaṃ katvā tadatthappakāsanava-sena kathetukāmo paṭhamaṃ tāva **evaṃ me sutanti**-ādimāha.

Tattha **evanti** nipātapadaṃ. **Meti**-ādīni nāmapadāni. **Viharatī**ti ettha **vi**-iti upasa-ggapadaṃ, **haratī**ti ākhyātapadanti iminā tāva nayena padavibhāgo veditabbo.

Atthato pana upamūpadesagarahapasaṃsanākāravacanaggahaṇesu **e-saddo dissati nidassanatte ca avadhāraṇatte ca. Idha pana evaṃsaddo ākā-ratthe nidassanatte ca viññujanena pavutto, tatheva avadhāraṇatte ca.**

Tattha ākāratthena **evaṃ**saddena etamatthaṃ dīpeti- nānānayanipuṇamanekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ atthabyañjanasampannaṃ vividhapāṭihāriyaṃ dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīraṃ sabbasattānaṃ sakasakabhāsānurūpato sotapathamāgacchantam tassa bhagavato vacanaṃ sabbappakārena ko samattho viññātuṃ, sabbathāmena pana sotukāmataṃ janetvāpi evaṃ me sutam, mayāpi ekenākārena sutanti.

Nidassanatthena “nāhaṃ sayambhū, na mayā idaṃ sacchikatan”ti attānaṃ parimocento “evaṃ me sutam, mayāpi evaṃ sutan”ti idāni vattabbaṃ sakalaṃ suttaṃ nidasseti.

Avadhāraṇatthena thero sārīputto “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ mahāpaññānaṃ yadidaṃ sārīputto”ti (a. ni. 1.188-189), “nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekapuggalampi (2.0125) samanupassāmi, yo evaṃ tathāgatena anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ sammadeva anuppavatteti yathayidaṃ, bhikkhave, sārīputto. Sārīputto, bhikkhave, tathāgatena anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ sammadeva anuppavatteti”ti-evamādinā (a. ni. 1.187) nayena bhagavatā pasatthabhāvānurūpaṃ attano dhāraṇabalaṃ dassento sattānaṃ sotukāmataṃ janeti “evaṃ me sutam, tañca kho atthato vā byañjanato vā anūnamanadhikaṃ, evameva, na aññathā daṭṭhabban”ti.

Mesaddo karaṇasampadānasāmi-atthesu dissati. Idha pana “mayā sutam, mama sutan”ti ca atthadvaye yujjati.

Sutanti ayaṃsaddo sa-upasaggo anupasaggo ca vissutagamanakilinna-upacita-anuyogasotaviññeyyesu dissati viññātepi ca sotadvārānusārena. Idha panassa sotadvārānusārena upadhāritanti vā upadhāraṇanti vā attho. Me-saddassa hi mayāti-atthe sati “evaṃ mayā sutam sotadvārānusārena upadhāritan”ti yujjati, mamāti-atthe sati “evaṃ mama sutam sotadvārānusārena upadhāraṇan”ti yujjati.

Apica “evaṃ me sutan”ti attanā uppāditabhāvaṃ appaṭijānanto purimasavanaṃ vivaranto “sammukhā paṭiggahitamidaṃ mayā tassa bhagavato catuvesārājjavīsāradassa dasabaladharassa āsabhāṭṭhānaṭṭhāyino sīhanādanādino sabbasattuttamassa dhammissarassa dhammarājassa dhammādhipatino dhammadīpassa dhammasaraṇassa saddhammavaracakkavattino sammāsambuddhassa vacanaṃ, na ettha atthe vā dhamme vā pade vā byañjane vā kaṅkhā vā vimati vā kātabbā”ti imasmim dhamme assaddhiyaṃ vināseti, saddhāsampadaṃ uppādeti. Tenetaṃ vuccati-

“Vināsayati assaddhaṃ, saddhaṃ vaḍḍheti sāsane;
evaṃ me sutamiccevaṃ, vadaṃ gotamasāvako”ti.

Ekanti gaṇanaparicchedaniddeso. **Samayanti** paricchinnaniddeso. **Ekaṃ samayanti** aniyamitaparidīpanaṃ. Tattha **samayasaddo**-

Samavāye khaṇe kāle, samūhe hetudiṭṭhisu;
paṭilābhe pahāne ca, paṭivedhe ca dissati.

Idha (2.0126) panassa kālo attho. Tena saṃvacchara-utumāsaddhamāsarattin-divapubbaṇhamajjhānikasāyanhapaṭhama- majjhimapacchimayāmamuhuttādisu kālappabhedabhūtesu samayesu ekaṃ samayanti dīpeti.

Tattha kiñcāpi etesu saṃvaccharādīsu samayesu yaṃ yaṃ suttaṃ yaṃhi yaṃhi saṃvacchare utumhi māse pakkhe rattibhāge divasabhāge vā vuttaṃ, sabbaṃ taṃ therassa suviditaṃ suvatthāpitaṃ paññāya. Yasmā pana “evaṃ me suttaṃ asukasamvacchare asuka-utumhi asukamāse asukapakkhe asukarattibhāge asukadivasabhāge vā”ti evaṃ vutte na sakkā sukkena dhāretuṃ vā uddisitū vā uddisāpetuṃ vā, bahu ca vattabbaṃ hoti, tasmā ekeneva padena tamattaṃ samodhānetvā “ekaṃ samayaṃ”ti āha.

Ye vā ime gabbhokkantisamayo jātisamayo saṃvegasamayo abhinikkhamanasamayo dukkarakārikasamayo māravijayasamayo abhisambodhisamayo diṭṭhadhammasukhavihārasamayo desanāsamayo parinibbānasamayoti-evaṃādayo bhagavato devamanussesu ativiya pakāsā anekakālappabhedā eva samayā, tesu samayesu desanāsamayasañkhātāṃ ekaṃ samayanti dīpeti. Yo cāyaṃ ñāṇakaruṇākkiccasamayesu karuṇākkiccasamayo, attahitaparahitapaṭipattisamayesu parahitapaṭipattisamayo, sannipatitānaṃ karaṇīyadvayasamayesu dhammikathāsamayo, desanāpaṭipattisamayesu desanāsamayo, tesupi samayesu aññataraṃ samayaṃ sandhāya “ekaṃ samayaṃ”ti āha.

Yasmā pana “ekaṃ samayaṃ”ti accantasamāyogatto sambhavati. Yañhi samayaṃ bhagavā imaṃ aññaṃ vā suttantaṃ desesi, accantameva taṃ samayaṃ karuṇāvihārena vihāsi, tasmā tadatthajotanattaṃ idha upayogavacanāniddeso katoti.

Tenetaṃ vuccati-

“Taṃ taṃ atthamapekkhitvā, bhummena karaṇena ca; aññatra samayo vutto, upayogena so idhā”ti.

Porāṇā pana vaṇṇayanti- “tasmim samaye”ti vā “tena samayenā”ti vā “taṃ samayaṃ”ti vā abhilāpamattabhedo esa, sabbattha bhumamevatthoti. Tasmā (2.01) “ekaṃ samayaṃ”ti vuttepi “ekasmim samaye”ti attho veditabbo.

tāya sabbasattānaṃ garu, tasmā “bhagavā” ti veditabbo. Porāṇehipi vuttaṃ-

Bhagavāti garu. Garuñhi loke “bhagavā” ti vadanti. Ayañca sabbaguṇavisitṭha-
tāya sabbasattānaṃ garu, tasmā “bhagavā” ti veditabbo. Porāṇehipi vuttaṃ-

“Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, bhagavāti vacanamuttamaṃ;
garu gāravayutto so, bhagavā tena vuccatī” ti.

Apica-

“Bhāgyavā bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā;
bhattavā vantagamano, bhavesu bhagavā tato” ti.-

Imissāpi gāthāya vasena assa padassa vitthārato attho veditabbo. So ca **visuddhi-**
magge buddhānussatiniddese (visuddhi. 1.123 ādayo) vuttoyeva.

Ettāvatā cettha **evanti** vacanena desanāsampattiṃ niddisati, **me sutanti** sāvaka-
sampattiṃ, **ekaṃ samayanti** kālasampattiṃ, **bhagavā**ti desakasampattiṃ.

Sāvattiyanti ettha ca savatthassa isino nivāsaṭṭhānabhūtā nagarī sāvattī,
yathā kākandī mākandīti evaṃ tāva akkharacintakā. Aṭṭhakathācariyā pana
bhaṇanti- yaṃ kiñci manussānaṃ upabhogaparibhogaṃ sabbamettha atthīti
sāvattī, satthasamāyoge ca kiṃ bhaṇḍamatthīti pucchite sabbamatthītipi vacana-
mupādāya sāvattī.

“Sabbadā sabbūpakaraṇaṃ, sāvattiyāṃ samohitaṃ;
tasmā sabbamupādāya, sāvattīti pavuccatī” ti.-

Tassaṃ **sāvattiyāṃ**. Samīpatthe bhummavacanaṃ. **Viharatī**ti avisesena iriyāpa-
thadibbabrahma-ariyavihāresu aññataravihārasamaṅgiparidīpanametaṃ, idha
pana ṭhānagamanāsanasayanappabhedesu iriyāpathesu aññatara-iriyāpathasa-
māyogaparidīpanaṃ. Tena ṭhitopi gacchantopi nisinnopi sayānopi bhagavā “viha-
rati” cceva veditabbo. So hi bhagavā ekaṃ iriyāpathabādhanāṃ aññena iriyāpa-
thena vicchinditvā aparipatantamattabhāvaṃ harati pavatteti, tasmā “viharati” ti
vuccati.

Jetavaneti (2.0128) ettha attano paccatthikajanaṃ jinātīti jeto, rañño vā attano
paccatthikajane jite jātoti jeto, maṅgalakamyatāya vā tassa evaṃnāmameva
katanti jeto, vanayatīti vanaṃ, attasampadāya sattānaṃ bhattiṃ kāreti, attani
sinehaṃ uppādetīti attho. Vanute iti vā vanaṃ, nānāvidhakusumagandhasammo-
damattakokilādivihaṅgābhirutehi mandamārutacalitarukkhasākhāviṭapapallavapa-
lāsehi “etha maṃ paribhuñjathā” ti pāṇino yācati viyāti attho. Jetassa vanaṃ jeta-
vanaṃ. Tañhi jetena rājakumārena ropitaṃ saṃvaddhitaṃ paripālitaṃ, so ca
tassa sāmī ahosi, tasmā jetavananti vuccati. Tasmīṃ jetavane. Vanañca nāma
ropimaṃ sayamjātanti duvidhaṃ. Idañca veḷuvanādīni ca ropimāni, andhavanama-
hāvanādīni sayamjātāni.

Anāthapiṇḍikassa ārāmeti sudatto nāma so gahapati mātāpitūhi katanāmava-
sena. Sabbakāmasamiddhatāya pana vigatamaccheratāya karuṇādiguṇasama-
ṅgitāya ca niccakālaṃ anāthānaṃ piṇḍamadāsi, tena anāthapiṇḍikoti saṅkhaṃ
gato. Āramanti ettha pāṇino, visesena vā pabbajitāti ārāmo, tassa pupphaphalādi-
sobhāya nātidūranaccāsannatādīpañcavidhasenāsanaṅgasampattiyā ca tato tato

āgamma ramanti abhramanti, anukkaṅṅhitā hutvā nivasantīti attho. Vuttappakā-
rāya vā sampattiyā tattha tattha gatepi attano abbhantaram ānetvā ramāpetīti
ārāmo. So hi anāthapiṇḍikena gahapatinā jetassa rājakumārassa hatthato aṭṭhāra-
sahi hiraññakoṭīhi koṭisantharena kiṅṅitvā aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi senāsanāni
kārapetvā aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi vihāramahaṃ niṭṭhāpetvā evaṃ catupaññāsa-
hiraññakoṭipariccāgena buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa niyyādito,
tasmā “anāthapiṇḍikassa ārāmo”ti vuccati. Tasmim **anāthapiṇḍikassa ārāme**.

Ettha ca “jetavane”tivacanaṃ purimasāniparikittanaṃ, “anāthapiṇḍikassa ārā-
me”ti pacchimasāniparikittanaṃ. Kimetesam parikittane payojananti? Puññakā-
mānaṃ diṭṭhānugati-āpajjanaṃ. Tattha hi dvārakoṭṭhakapāsādamāpane bhūmivi-
kkayaladdhā aṭṭhārasa hiraññakoṭīyo anekakoṭī-agghanakā rukkhā ca jetassa
pariccāgo, catupaññāsa hiraññakoṭīyo anāthapiṇḍikassa (2.0129). Iti tesam pariki-
ttanena evaṃ puññakāmā puññāni karontīti dassento āyasmā sārīputto aññepi
puññakāme tesam diṭṭhānugati-āpajjane niyojati.

Tattha siyā- yadi tāva bhagavā sāvattiyam viharati, “jetavane anāthapiṇḍi-
kassa ārāme”ti na vattabbaṃ. Atha tattha viharati, “sāvattiyam”ti na vattabbaṃ.
Na hi sakkā ubhayattha ekaṃ samayaṃ viharitunti. Na kho panetaṃ evaṃ
daṭṭhabbaṃ, nanu avocumha “samīpatthe bhummavacanaṃ”ti. Tasmā yathā
gaṅgāyamunādīnaṃ samīpe goyūthāni carantāni “gaṅgāya caranti, yamunāya
caranti”ti vuccanti, evamidhāpi yadidaṃ sāvattiyā samīpe jetavanaṃ anāthapi-
ṇḍikassa ārāmo, tattha viharanto vuccati “sāvattiyam viharati jetavane anāthapi-
ṇḍikassa ārāme”ti. Gocaragāmanidassanattaṃ hissa sāvattivacanaṃ, pabbaji-
tānurūpanivāsaṭṭhānanidassanattaṃ sesavacanaṃ.

Tattha sāvattikittanena āyasmā sārīputto bhagavato gahaṭṭhānuggahakaraṇaṃ
dasseti, jetavanādikittanena pabbajitānuggahakaraṇaṃ. Tathā purimena paccaya-
ggahaṇato attakilamathānuyogavivajjanaṃ, pacchimena vatthukāmappahānato
kāmasukhallikānuyogavivajjanūpāyaṃ. Atha vā purimena ca dhammadesanābhi-
yogaṃ, pacchimena vivekādhimuttiṃ. Purimena karuṇāya upagamanaṃ, pacchi-
mena paññāya apagamanaṃ. Purimena sattānaṃ hitasukhanipphādanādhimu-
ttataṃ, pacchimena parahitasukhakarāṇe nirupalepataṃ. Purimena dhammikas-
khāpariccāganimittaṃ phāsuvihāraṃ, pacchimena uttarimanussadhammānuyoga-
nimittaṃ. Purimena manussānaṃ upakārabahulataṃ, pacchimena devānaṃ.
Purimena loke jātassa loke saṃvaddhabhāvaṃ, pacchimena lokena anupalittataṃ.
Purimena “ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati bahujanahitāya
bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ.
Katamo ekapuggalo? Tathāgato arahaṃ sammāsambuddho”ti (a. ni. 1.170) vaca-
nato yadattaṃ bhagavā uppanno, tadatthaparidīpanaṃ, pacchimena yattha
uppanno, tadanurūpavīhāraparidīpanaṃ. Bhagavā hi paṭhamaṃ lumbinivane,
dutiyaṃ bodhimaṇḍeti lokiyalokuttarassa uppattiyā vaneyeva uppanno, tenassa
vaneyeva vihāraṃ dassetīti evamādinā nāyenettha atthayojanā veditabbā.

Tatrāti (2.0130) desakālaparidīpanaṃ. Tañhi yaṃ samayaṃ viharati, tatra
samaye, yasmiṅca jetavane viharati, tatra jetavaneti dīpeti. Bhāsittabbayutte vā

desakāle dīpeti. Na hi bhagavā ayutte dese kāle vā dhammaṃ deseti. “Akālo kho tāva bāhiyā”ti-ādi (udā. 10) cettha sādhaṃ. **Khoti** padapūraṇamatte avadhāraṇatthe ādikālatthe vā nipāto. **Bhagavā**ti lokagarudīpanaṃ. **Bhikkhū**ti kathāsavanayuttapuggalavacanaṃ. Apicettha “bhikkhakoti bhikkhu, bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhū”ti-ādinā (vibha. 510; pārā. 45) nayena vacanattho veditabbo. **Āmantesī**ti ālapi abhāsi sambodhesi, ayamettha attho. Aññatra pana ñāpanepi pakkosānepi. **Bhikkhavoti** āmantanākāradīpanaṃ. Tena tesaṃ bhikkhūnaṃ bhikkhanasīlātābhikkhanadhammatābhikkhanesādhukāritādiguṇayogasiddhena vacanena hinādhikajanasevitaṃ vuttiṃ pakāsento uddhatadīnabhāvaniggahaṃ karoti. “Bhikkhavo”ti iminā ca karuṇāvipphārasommahadayanayanānīpātapubbaṅgāmena vacanena te attano mukhābhimukhe karonto teneva kathetukamyatādīpakena vacanena nesaṃ sotukamyataṃ janeti. Teneva ca sambodhanatthena vacanena sādhuṃkasavanamanasikārepi te niyojenti. Sādhuṃkasavanamanasikārāyattā hi sāsānasampatti.

Aparesu devamanussesu vijjamānesu kasmā bhikkhūyeva āmantesīti ce? Jeṭṭhaseṭṭhāsannasādāsannihitabhājanabhāvato. Sabbaparisāsādhāraṇā hi bhagavato dhammadesanā. Parisāya ca jeṭṭhā bhikkhū paṭhamuppānattā, seṭṭhā anagāriyabhāvaṃ ādiṃ katvā satthu cariyānuvidhāyakattā sakalāsānāpaṭiggāhakattā ca, āsannā tattha nisīnesu satthusannikattā, sadāsannihitā satthusantikāvacarattā, dhammadesanāya ca te eva bhājanaṃ yathānusiṭṭhaṃ paṭipattisabbhāvato.

Tattha siyā- kimatthaṃ pana bhagavā dhammaṃ desento paṭhamaṃ bhikkhū āmantesi, na dhammameva desesīti? Satijananatthaṃ. Parisāya hi bhikkhū aññaṃ cintentāpi vikkhittacittāpi dhammaṃ paccavekkhantāpi kammaṭṭhānaṃ manasikarontāpi nisinnā honti, te anāmāntetvā dhamme desiyamāne “ayaṃ desanā kiṃnidānā kiṃpaccayā katamāya atthuppattiyā desitā”ti sallakkhetuṃ asakkontā vikkhepaṃ āpajjeyyūṃ, duggahitaṃ vā gaṇheyyūṃ (2.0131). Tena tesaṃ satijananatthaṃ bhagavā paṭhamaṃ āmantetvā pacchā dhammaṃ deseti.

Bhadanteti gāravavacanametāṃ, satthuno paṭivacanaḍānaṃ vā. Apicettha “bhikkhavo”ti vadamāno bhagavā te bhikkhū ālapati, “bhadante”ti vadamānā te bhagavantāṃ paccālapanti. Tathā “bhikkhavo”ti bhagavā ābhāsati, “bhadante”ti te paccābhāsanti. “Bhikkhavo”ti paṭivacanaṃ dāpeti, bhadanteti paṭivacanaṃ denti. **Te bhikkhū**ti ye bhagavā āmantesi. **Bhagavato paccassosunti** bhagavato āmantanaṃ paṭi-assosūṃ, abhimukhā hutvā suṇiṃsu sampaṭicchīṃsu paṭiggahe-sunti attho. **Bhagavā etadavocā**ti bhagavā etaṃ idāni vattabbaṃ sakalasuttaṃ avoca.

Ettāvatā ca yaṃ āyasmātā sārīputtena kamalakuvalayujjalavimalasādurasasālīyā pokkharāṇiyā sukhāvatarāṇatthaṃ nimmalasilātalaracanavilāsasopānaṃ vippakiṇṇamuttājālasadisavālikākiṇṇapaṇḍarabhūmibhāgaṃ titthaṃ viya, suvibhattabhittivicitravedikāparikkhittassa nakkhattapathaṃ phusitukāmatāya viya, vijambhitasamussayassa pāsādavarassa sukhārohaṇatthaṃ dantamayasaṇhamuduphalakakañcanalatāvinaddhamaṇigaṇappabhāsamudayujjalasobhaṃ sopānaṃ

viya, suvaṇṇavalayanūpurādisaṅghaṭṭanasaddasammissitakathitahasitamadhura-
ssaragehajanavicaritassa uḷārissariyavibhavasobhitassa mahāgharassa sukha-
ppavesanattamaṃ suvaṇṇarajatamaṇimuttāpavāḷādijutivisadavijjotitasuppatiṭṭhitavi-
sāladvāarakavāṭamaṃ mahādvāraṃ viya atthabyañjanasampannassa buddhānaṃ
desanāñāṇagambhīrabhāvasamaṃsūcakassa imassa suttassa sukhāvagāhaṇattamaṃ
kāladesadesakaparisaṃpadesapaṭimaṇḍitaṃ nidānaṃ bhāsitaṃ, tassa atthava-
ṇṇanā samattā.

Suttante **pañcā**ti gaṇanaparicchedo. **Imāni indriyānī**ti paricchinnadhammanida-
ssanaṃ. Indriyaṭṭho heṭṭhā vutto.

185. Idāni imaṃ suttantaṃ dassetvā imasmimṃ suttante vuttānaṃ indriyānaṃ
visuddhibhāvanāvidhānaṃ bhāvitattaṃ paṭippassaddhiñca dassetukāmo **imāni
pañcindriyānī**-ādimāha. Tattha **visujjhantī**ti visuddhiṃ pāpuṇanti. **Assaddheti** tīsu
ratanesu saddhāviraḥite. **Saddheti** tīsu ratanesu saddhāsampanne. **Sevatoti** (2.0132
cittena sevantassa. **Bhajatoti** upasaṅkamantassa. **Payirupāsati**ti sakkaccaṃ upa-
nisīdantassa. **Pasādaniye suttanteti** pasādajanake ratanattayaguṇapaṭisaṃyutte
suttante. **Kusī**ti kucchitena ākārena sīdantīti kusīdā, kusīdā eva kusītā. Te kusīte.
Sammappadhāneti catukiccasādhakavīriyapaṭisaṃyuttasuttante. **Muṭṭhassatī**ti
naṭṭhassatike. **Satipaṭṭhāneti** satipaṭṭhānādhikāraṃ suttante. **Jhānavimokkheti**
catutthajjhāna-aṭṭhavimokkhatividhavimokkhādhikāraṃ suttante. **Duppaññeti**
nippaññe, paññābhāvato vā duṭṭhā paññā etesanti duppaññā. Te duppaññe.
Gambhīrañāṇacariyanti catusaccapaṭiccasamuppādādiṭṭhapaṭisaṃyutte suttante,
ñāṇakathāsādise vā. **Suttantakkhandheti** suttantakoṭṭhāse. **Assaddhiyanti**-ādisu
assaddhiyanti assaddhabhāvaṃ. Assaddhiye ādīnavadassāvī assaddhiyaṃ paja-
hanto saddhindriyaṃ bhāveti, saddhindriye

ānisaṃsadassāvī saddhindriyaṃ bhāvento assaddhiyaṃ pajahati. Esa nayo sesesu. **Kosajjanti** kusitabhāvaṃ. **Pamādanti** sativippavāsaṃ. **Uddhaccanti** uddhatbhāvaṃ, vikkhepanti attho. **Pahīnattāti** appanāvasena jhānapāripūriyā pahīnattā. **Suppahīnattāti** vuṭṭhānagāminivasena vipassanāpāripūriyā suṭṭhu pahīnattā. **Bhāvitam hoti subhāvitanti** vuttakkameneva yojetabbaṃ. Vipassanāya hi vipakkhavasena pahīnattā “suppahīnattā”ti vattuṃ yujjati. Tasmāyeva ca “subhāvitanti”ti, na tathā jhānena. Yasmā pana pahātabbānaṃ pahānena bhāvanāsiddhi, bhāvanāsiddhiyā ca pahātabbānaṃ pahānasiddhi hoti, tasmā yamakaṃ katvā niddiṭṭhaṃ.

186. Paṭippassaddhivāre **bhāvitāni ceva honti subhāvitāni cāti** bhāvitānaṃyeva subhāvitatā. **Paṭippassaddhāni ca suppaṭippassaddhāni cāti** paṭippassaddhānaṃyeva suppaṭippassaddhatā vuttā. Phalakkhaṇe maggakiccanibbattivasena bhāvitatā paṭippassaddhatā ca veditabbā. **Samucchedavisuddhiyoti** maggavisuddhiyoyeva. **Paṭippassaddhivisuddhiyoti** phalavisuddhiyo eva.

Idāni tathā vuttavidhānāni indriyāni kārakapuggalavasena yojetvā dassetuṃ **katinam puggalānanti-ādimaḥa**. Tattha **savanena buddhoti** sammāsambuddhato dhammakathāsavanena catusaccaṃ buddhavā, ñātavāti attho. Idaṃ (2.0133) bhāvitindriyabhāvassa kāraṇavacanaṃ. Bhāvanābhisamayavasena hi maggassa buddhattā phalakkhaṇe bhāvitindriyo hoti. Aṭṭhannampi ariyānaṃ tathāgatassa sāvakattā visesetvā arahattaphalaṭṭhameva dassento **khīṇāsavoti** āha. Soyeva hi sabbakiccanipphattiyā **bhāvitindriyoti** vutto. Itarepi pana taṃtaṃmaggakiccanipphattiyā pariyāyena bhāvitindriyā eva. Tasmā eva ca catūsu phalakkhaṇesu “pañcindriyāni bhāvitāni ceva honti subhāvitāni cāti”ti vuttaṃ. Yasmā pana tesaṃ uparimaggatthāya indriyabhāvanā atthiyeva, tasmā te na nippariyāyena bhāvitindriyā. **Sayaṃ bhūtaṭṭhenāti** anācariyo hutvā sayameva ariyāya jātiyā bhūtaṭṭhena jātaṭṭhena bhagavā. Sopi hi bhāvanāsiddhivasena phalakkhaṇe sayambhū nāma hoti. Evaṃ sayaṃ bhūtaṭṭhena bhāvitindriyo. **Appameyyaṭṭhenāti** anantaguṇayo-gato pamāṇetuṃ asakkuṇeyyaṭṭhena. Bhagavā phalakkhaṇe bhāvanāsiddhito appameyyoti. Tasmāyeva bhāvitindriyo.

Paṭhamasuttantaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyasuttantaniddesavaṇṇanā

187. Puna aññaṃ suttantaṃ nikkhipitvā indriyavidhānaṃ niddisitukāmo **pañcimāni, bhikkhaveti-ādikaṃ** suttantaṃ dasseti. Tattha **ye hi kecīti** anavasesapariyādānaṃ, **hi-kāro** padapūraṇamate nipāto. **Samaṇā vā brāhmaṇā vāti** lokavohāravasena vuttaṃ. **Samudayanti** paccayaṃ. **Atthaṅgamanti** uppannānaṃ abhāvagamanaṃ, anuppannānaṃ anuppādaṃ vā. **Assādanti** ānisaṃsaṃ. **Ādīnavanti** dosaṃ. **Nissaraṇanti** niggamanaṃ. **Yathābhūtanti** yathāsabhāvaṃ. **Samaṇesūti** samitapāpesu. **Samaṇasammataṭi** na mayā samaṇāti sammataṭ. “Sammataṭ”ti vattamānakālavasena vuccamāne saddalakkhaṇavasena “me”ti ettha sāmivacanameva hoti.

Brāhmaṇesūti bāhitapāpesu. **Sāmaññatthanti** samaṇabhāvassa atthaṃ. **Brahmaññatthanti** brāhmaṇabhāvassa atthaṃ. Dvayenāpi arahattaphalameva vuttaṃ. Atha vā **sāmaññatthanti** heṭṭhā tīṇi phalāni. **Brahmaññatthanti** arahattaphalaṃ. Sāmaññabrahmaññanti hi ariyamaggoyeva. **Diṭṭheva dhammeti** paccakkheyeva attabhāve. **Sayaṃ abhiññā sacchikatvāti** attanāyeva adhikena ñāṇena paccakkhaṃ katvā. **Upasampajjāti** pāpuṇitvā, nipphādetvā vā.

188. Suttantaniddese (2.0134) paṭhamañ indriyasamudayādīnaṃ pabhedagaṇaṃ pucchitvā puna pabhedagaṇanā vissajjitā. Tattha **asītisatanti** asīti-uttaraṃ satam. Paṇḍitehi “asītisatan”ti vuttehi ākāreḥīti yojanā.

Puna pabhedagaṇanāpucchāpubbaṅgame gaṇanāniddese **adhimokkhatthāyāti** adhimuccanatthāya saddahanatthāya. **Āvajjanāya samudayoti** manodvārāvajjanacittassa samudayo. **Saddhindriyassa samudayoti** saddhindriyassa paccayo, saddhaṃ uppādessāmīti pubbabhāgāvajjanaṃ saddhindriyassa upanissayapaccayo, saddhindriyajavanassa āvajjanaṃ paṭhamassa javanassa anantarapaccayo, dutiyajavanādīnaṃ upanissayapaccayo. **Adhimokkhavasenāti** chandasampayutta-adhimokkhavasena. **Chandassa samudayoti** pubbabhāgāvajjanapaccayā uppannassa adhimokkhasampayuttassa yevāpanakabhūtaṃ dhammacchandassa samudayo. So pana saddhindriyassa sahaḥjāta-aññamaññanissayampayutta-atthi-avigatavasena paccayo hoti, chandādhipatikāle adhipatipaccayo ca hoti, soyeva dutiyassa anantarasamanantara-anantarūpanissayāsevananatthi-avigatavasena paccayo hoti. Imināva nayena manasikārassapi yojanā kātubbā. Kevalañhettha **manasikāro**ti sāraṇalakkhaṇo yevāpanakamanasikāro. Adhipatipaccayatā panassa na hoti. Sampayuttesu imesaṃ dvinnāmyeva gahaṇaṃ balavapaccayattāti veditabbaṃ. **Saddhindriyassa vasenāti** bhāvanābhivuddhiyā indriyabhāvaṃ pattassa saddhindriyassa vasena. **Ekattupaṭṭhānanti** ekārammaṇe acalabhāvena bhusaṃ ṭhānaṃ uparūpari saddhindriyassa paccayo hoti. Saddhindriye vuttanayeneva sesindriyānipi veditabbāni. Evamekekassa indriyassa cattāro cattāro samudayāti pañcannaṃ indriyānaṃ vīsati samudayā honti. Puna catunnaṃ samudayānaṃ ekekasmimṃ samudaye pañca pañca indriyāni yojetvā vīsati samudayā vuttā. Paṭhamavīsati nānāmaggavasena daṭṭhabbā, dutiyavīsati ekamaggavasena daṭṭhabbāti vadanti. Evaṃ cattālīsa ākāra honti. Atthaṅgamavāropi imināva nayena veditabbo. So pana atthaṅgamo indriyabhāvanaṃ ananuyuttassa appaṭiladdhā paṭilābhatthaṅgamo, indriyabhāvanāya parihīnassa paṭiladdhaparihāni atthaṅgamo, phalappattassa paṭippassaddhi-atthaṅgamo. **Ekatta-anupaṭṭhānanti** ekatte anupaṭṭhānaṃ.

Ka. assādaniddesavaṇṇanā

189. Assādaniddese (2.0135) **assaddhiyassa anupaṭṭhānanti** assaddhe puggale parivajjayato saddhe puggale sevato pasādaniyasuttante paccavekkhato tattha yonisomanasikāraṃ bahulikaroto ca assaddhiyassa anupaṭṭhānaṃ hoti. **Assaddhiyapariḷāhassa anupaṭṭhānanti** ettha assaddhassa saddhākathāya pavattamānāya

dukkhaṃ domanassaṃ uppajjati. Ayaṃ assaddhiyapariḷāho. **Adhimokkhacariyāya vesārajanti** saddhāvattuvasena vā bhāvanāya vā vasippattassa saddhāpavattiyā visāradabhāvo hoti. **Santo ca vihārādhigamoti** samathassa vā vipassanāya vā paṭilābho. **Sukhaṃ somanassanti** ettha cetasikasukhabhāvadassanattaṃ somanassavacanaṃ. Saddhindriyasamuṭṭhitapaṇītarūpaphuṭṭhakāyassa kāyikasukhampi labbhatiyeva. Sukhasomanassassa padhānassādattā “ayaṃ saddhindriyassa assādo”ti visesetvā vuttaṃ. Imināva nayena sesindriyassādāpi yojetvā veditabbā.

Kha. ādīnavaniddesavaṇṇanā

190. Ādīnavaniddese **aniccaṭṭhenā**ti saddhindriyassa aniccaṭṭhena. So aniccaṭṭho saddhindriyassa ādīnavoti vuttaṃ hoti. Itaradvayepi eseva nayo. Ime samudayatthaṅgamassādādīnavā lokiya-indriyānamevāti veditabbā.

Ga. nissaraṇaniddesavaṇṇanā

191. Nissaraṇaniddese **adhimokkhaṭṭhenā**ti-ādīsu ekekaṃ indriye pañca pañca katvā pañcannaṃ indriyānaṃ pañcavīsati nissaraṇāni maggaphalavasena niddiṭṭhāni. Tattha **tato paṇītarasaddhindriyassa paṭilābhā**ti tato vipassanākkhaṇe pavattasaddhindriyato maggakkhaṇe paṇītarassa saddhindriyassa paṭilābhavasena. **Purimatarasaddhindriyā nissaṭaṃ hotī**ti tasmīṃ maggakkhaṇe saddhindriyaṃ purimatarato vipassanākkhaṇe pavattasaddhindriyato nikkhantaṃ hoti. Imināva nayena phalakkhaṇe saddhindriyampi ubhayattha sesindriyānīpi yojetabbāni.

192. Pabbabhāge (2.0136) **pañcahi indriyehī**ti paṭhamajjhānūpacāre pañcahi indriyehi paṭhamajjhānādi-aṭṭhasamāpattivasena aṭṭha nissaraṇāni, aniccānupassanādi-aṭṭhārasamahāvīpassanāvasena aṭṭhārasa nissaraṇāni, sotāpattimaggādivasena aṭṭha lokuttaranissaraṇāni. Evaṃ jhānasamāpattimahāvīpassanāmagga-phalavasena catuttīṃsa nissaraṇāni purimapurimasamatikkamato niddiṭṭhāni. **Nekkhamme pañcindriyānī**ti-ādīni pana sattatīṃsa nissaraṇāni paṭipakkhapahānavasena paṭipakkhato niddiṭṭhāni. Tattha nekkhammādisu sattasu satta nissaraṇāni upacārabhūmivasena vuttāni, phalāni pana paṭipakkhapahānābhāvato na vuttāni.

193. Diṭṭhekaṭṭhehīti yāva sotāpattimaggā diṭṭhiyā saha ekaṃ puggale ṭhitāti diṭṭhekaṭṭhā. Tehi diṭṭhekaṭṭhehi. **Oḷārikehī**ti thūlehi kāmarāgabyāpādehi. **Aṇu-sahagatehī**ti sukhumabhūtehi kāmarāgabyāpādehiyeva. **Sabbakilesehī**ti rūparāgādīhi. Tesu hi pahīnesu sabbakilesā pahīnā honti, tasmā “sabbakilesehī”ti vuttaṃ. Avuttatthāni panettha padāni heṭṭhā vuttatthānevāti. **Sabbesaññeva khīṇāsavānaṃ tattha tattha pañcindriyānī**ti “adhimokkhaṭṭhenā”ti-ādīsu pubbe vuttasu ṭhānesu tasmīṃ tasmīṃ ṭhāne pañcindriyāni buddhapaccekaḥ buddhasāvakaṇaṃ khīṇāsavānaṃ yathāyogaṃ tato tato nissaṭāni honti. Imasmīṃ vāre paṭhamaṃ vuttanayā

eva yathāyogaṃ khīṇāsavavasena vuttā.

Kathaṃ panetāni nissaraṇāni asītisataṃ hontīti? Vuccate- maggaphalavasena vuttāni pañcavīsati, samatikkamavasena vuttāni catuttiṃsa, paṭipakkhavasena vuttāni sattatiṃsāti paṭhamavāre sabbāni channavuti nissaraṇāni honti, etāniyeva dutiyavāre khīṇāsavānaṃ vasena dvādasasu apanītesu caturāsīti honti. Iti purimāni channavuti, imāni ca caturāsītīti asītisataṃ honti. Katamāni pana dvādasa khīṇāsavānaṃ apanetabbāni? Samatikkamato vuttesu maggaphalavasena vuttāni aṭṭha nissaraṇāni, paṭipakkhato vuttesu maggavasena vuttāni cattārīti imāni dvādasa apanetabbāni. Arahattaphalavasena vuttāni kasmā apanetabbānīti ce? Sabbapaṭhamam vuttānaṃ pañcavīsatiyā nissaraṇānaṃ maggaphalavase- neva labbhanato. Arahattaphalavasena nissaraṇāni vuttāneva honti (2.0137). Heṭṭhimaṃ heṭṭhimaṃ pana phalasaṃpattiṃ uparimā uparimā na saṃpajjantiye- vāti heṭṭhā tīṇipi phalāni na labbhantiyeva. Jhānasamāpattivipassanānekkhammā- dīni ca kiriyāvasena labbhanti. Pañcapi cetāni indriyāni pubbameva paṭipa- kkhānaṃ paṭippassaddhattā paṭipakkhato nissaṭṭhāneva hontīti.

Dutiyasuttantaṇṇidesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyasuttantaṇṇidesavaṇṇanā

194. Puna aññaṃ suttantaṃ nikkhipitvā indriyavidhānaṃ niddisitikāmo **pañci- māni, bhikkhavesi-ādimāha**. Tattha **sotāpattiyaṅgesūti** ettha soto ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, sotassa āpatti bhusaṃ pāpuṇanaṃ sotāpatti, sotāpattiyā aṅgāni sambhā- rāni sotāpatti-aṅgāni. Sotāpannatāya pubbabhāgapaṭilābha-aṅgāni. Sappurisa- saṃsevo sotāpatti-aṅgaṃ, saddhammassavanaṃ sotāpatti-aṅgaṃ, yonisomana- sikāro sotāpatti-aṅgaṃ, dhammānudhammapaṭipatti sotāpatti-aṅgaṃ, imāni cattāri sotāpatti-aṅgāni. Sesā heṭṭhā vuttā eva. Idañca imesaṃ indriyānaṃ sakavi- saye jeṭṭhakabhāvadassanattaṃ vuttaṃ. Yathā hi cattāro seṭṭhiputtā rājātirājapa- ṅcomesu sahāyesu “nakkhattaṃ kiṇissamā”ti vīthiṃ otiṇṇesu ekassa seṭṭhipu- ttassa gehaṃ gatakāle itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova “imesaṃ khāda- nīyaṃ bhojanīyaṃ detha, imesaṃ gandhamālālaṅkāradīni dethā”ti gehe vicāreti, dutiyassa tatiyassa catutthassa gehaṃ gatakāle itare cattāro tuṇhī nisīdanti, geha- sāmikova “imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, imesaṃ gandhamālālaṅkāra- dīni dethā”ti gehe vicāreti, atha sabbapacchā rañño gehaṃ gatakāle kiñcāpi rājā sabbattha issarova, imasmiṃ pana kāle attano geheyeva “imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, imesaṃ gandhamālālaṅkāradīni dethā”ti vicāreti, evameva saddhāpañcamakesu indriyesu tesu sahāyesu ekato vīthiṃ otarantesu viya ekāra- mmaṇe

uppajjamānesupi yathā paṭhamassa gehe itare cattāro tuṅhī nisīdanti, gehasāmi-kova vicāreti (2.0138), evaṃ sotāpatti-aṅgāni patvā adhimokkhalakkhaṇaṃ saddhindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā dutiyassa gehe itare cattāro tuṅhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ sammappadhānāni patvā paggahaṇalakkhaṇaṃ vīriyindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā tatiyassa gehe itare cattāro tuṅhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ satipaṭṭhānāni patvā upaṭṭhānalakkhaṇaṃ satindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā catutthassa gehe itare cattāro tuṅhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ jhānāni patvā avikkhepalakkhaṇaṃ samādhindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Sabbapacchā rañño gehaṃ gatakāle pana yathā itare cattāro tuṅhī nisīdanti, rājāva vicāreti, evaṃ ariyasaccāni patvā pajānalakkhaṇaṃ paññindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni hontīti.

Ka. pabhedagaṇananiddesavaṇṇanā

195. Suttantassa pabhedagaṇanāpucchāpubbaṅgameva pabhedagaṇananiddese **sappurisasamaṃseveti** sobhanānaṃ purisānaṃ sammā sevane. **Adhimokkhā-dhipateyyaṭṭhenāti** adhimokkhasaṅkhātena sesindriyesu adhipatibhāvaṭṭhena, sesindriyānaṃ pubbaṅgamaṭṭhenāti attho. **Saddhammasavaneti** sataṃ dhammo, sobhano vā dhammoti saddhammo. Tassa saddhammassa savane. **Yonisomanasikāreti** upāyena manasikāre. **Dhammānudhammapaṭipattiyāti** ettha nava lokuttaradhamme anugato dhammo dhammānudhammo, sīlasamādhipaññāsaṅkhātassa dhammānudhammassa paṭipatti paṭipajjanaṃ dhammānudhammapaṭipatti. **Sammappadhānā**dīsipi eseva nayo.

Kha. cariyāvāravaṇṇanā

196. Cariyāvārepi imināva nayena attho veditabbo. Kevalaṃ paṭhamavāro indriyānaṃ uppādanakālavasena vutto, cariyāvāro uppānānaṃ āsevanakālavasena ca pāripūrikālavasena ca vutto. Cariyā pakati ussannatāti hi atthato ekaṃ.

Cāravihāraniddesavaṇṇanā

197. Idāni (2.0139) cariyāsambandheneva cāravihāraniddesavasena aparena pariyāyena indriyavidhānaṃ niddisitukāmo **cāro ca vihāro cāti**-ādikaṃ uddesaṃ uddisitvā tassa niddesamāha. Tattha uddese tāva yathā carantaṃ viharantaṃ viññū sabrahmacārī gambhīresu ṭhānesu okappeyyuṃ- addhā ayamāyasmā patto vā pāpuṇissati vāti, tathā indriyasampannassa cāro ca vihāro ca viññūhi sabrahmacārīhi anubuddho hoti paṭividdhoti uddesassa sambandho veditabbo. Uddesanniddese cariyā cāroyeva. Cāro cariyāti hi atthato ekaṃ. Tasmā “cāro”tipadassa

niddese “cariyā”ti vuttaṃ. **Iriyāpathacariyā**ti iriyāpathānaṃ cariyā, pavattananti attho. Sesesupi eseva nayo. **Āyatanacariyā** pana āyatanesu satisampajaññaṃ cariyā. **Pattī**ti phalāni. Tāni hi pāpuṇiyantīti “pattī”ti vuttā. Sattalokassa diṭṭhadhammikasamparāyikā atthā **lokatthā**ti ayaṃ viseso.

Idāni tāsāṃ cariyānaṃ bhūmiṃ dassento **catūsu iriyāpathesūti**-ādimāha. **Satipaṭṭhānesūti** ārammaṇasatipaṭṭhānesu. Satipaṭṭhānesupi vuccamānesu satito anaññaṃ vohāravasena aññaṃ viya katvā vuttaṃ. **Ariyasaccesūti** pubbabhāgalokiya-saccañāṇena visuṃ visuṃ saccapariggahavasena vuttaṃ. **Ariyamaggesu sāmāññaphalesūti** ca vohāravaseneva vuttaṃ. **Padeseti** lokatthacariyāya ekadese. Nippadesato hi lokatthacariyaṃ buddhā eva karonti. Puna tā eva cariyāyo kāraka-puggalavasena dassento **paṇidhisampannānanti**-ādimāha. Tattha paṇidhisampannā nāma iriyāpathānaṃ santattā iriyāpathaguttiyā sampannā akampita-iriyāpathā bhikkhubhāvānurūpena santena iriyāpathena sampannā. Indriyesu **guttadvārānanti** cakkhādīsu chasu indriyesu attano attano visaye pavatta-ekekadvāravasena guttaṃ dvāraṃ etesanti guttadvārā. Tesāṃ guttadvārānaṃ. **Dvāranti** cettha uppattidvāravasena cakkhādayo eva. **Appamādvihārīnanti** silādīsu appamādvihāravataṃ. **Adhicittamanuyuttānanti** vipassanāya pādakabhāvena adhicittasāñkhātaṃ samādhimanuyuttānaṃ. **Buddhisampannānanti** nāmarūpavavatthānaṃ ādiṃ katvā yāva gotrabhu, tāva pavattena ñāṇena (2.0140) sampannānaṃ. **Sammāpaṭipannānanti** catumaggakkaṇe. **Adhigataphalānanti** catuphalakkaṇe.

Adhimuccantoti adhimokkhaṃ karonto. **Saddhāya caratīti** saddhāvasena pavattati. **Paggaṇhantoti** catusammappadhānavīriyena padahanto. **Upaṭṭhāpentoti** satiyā ārammaṇaṃ upaṭṭhāpento. **Avikkhepaṃ karontoti** samādhivasena vikkhepaṃ akaronto. **Pajānantoti** catusaccapajānanapaññaṃ pakārena jānanto. **Vijānantoti** indriyasampayuttajavanapubbaṅgamaṃ āvajjanaviññaṇena ārammaṇaṃ vijānanto. **Viññaṇacariyāyāti** āvajjanaviññaṇacariyavasena. **Evam paṭipannassāti** sahaavanāya indriyacariyāya paṭipannassa. **Kusalā dhammā āyāpentīti** samathavipassanāvasena pavattā kusalā dhammā bhusaṃ yāpenti, pavattantīti attho. **Āyatanacariyāyāti** kusalānaṃ dhammānaṃ bhusaṃ yatanacariyāya, ghaṭanacariyāya pavattanacariyāyāti vuttaṃ hoti. **Visesamadhigacchatīti** vikkhambhanatadaṅgasamucchedapaṭippassaddhivasena visesaṃ adhigacchati. **Dassanacariyādayo** vuttatthāyeva.

Saddhāya viharatīti-ādīsu saddhādisamaṅgissa iriyāpathavihāro daṭṭhabbo. **Anubuddhoti** anumānabuddhiyā. **Paṭividdhoti** paccakkhabuddhiyā. Yasmā adhimokkhaṭṭhādīsu anubuddhesu paṭividdhesu ca cāro ca vihāro ca anubuddho hoti paṭividdho, tasmā anubodhapaṭivedhesu adhimokkhaṭṭhādayo ca niddiṭṭhā.

Evam saddhāya carantanti-ādīsu **evanti** vuttappakāraṃ niddisanto yathāsa-ddassa atthaṃ niddisati. **Viññūti**-ādīsupi yathāsabhāvaṃ jānantīti viññū. Viññātaṃ sabhāvaṃ vibhāventi pākaṭaṃ karontīti **vibhāvī**. Asani viya siluccaye kilese medhati hiṃsatīti medhā, khippaṃ gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā medhā, medhā etesaṃ atthīti **medhāvī**. Nāṇagatiyā paṇḍanti gacchanti pavattantīti **paṇḍitā**. Buddhisampadāya samannāgatattā **buddhisampannā**. Saha brahmaṃ cariyaṃ

uttamaṃ paṭipadaṃ carantīti **sabrahmacārino**. Apalokanakammādicatubbidhaṃ kammaṃ ekato karaṇavasena **ekaṃ kammaṃ**. Tathā pañcavidho pātimokkhu-ddeso **ekuddeso**. Samā sikkhā etesanti samasikkhā, samasikkhānaṃ bhāvo **sama-sikkhatā**. Samasikkhātātipi paṭhanti. Yesaṃ ekaṃ kammaṃ eko uddeso samasi-kkhatā, te sabrahmacārīti vuttaṃ hoti. “Jhānānī”ti (2.0141) vattabbe **jhānāti** liṅga-vipallāso kato. **Vimokkhāti** tayo vā aṭṭha vā vimokkhā. **Samādhīti** savitakkasavicā-ra-avitakkavicāramatta-avitakkāvicārā tayo samādhī. **Samāpattiyoti** suññatānimit-tāppaṇihitā. **Abhiññāyoti** cha abhiññā.

Eko aṃso bhāgo, na dutiyoti ekaṃso, ekaṃsassa atthassa vacanaṃ **ekaṃsava-canaṃ**. Evaṃ sesesupi yojanā kātabbā. Visesato pana samaṃ, samantā vā seti pavattatīti saṃsayo, natthettha saṃsayoti **nissamaṃsayo**. Ekasmiṃyeva anicchayatā hutvā itarampi kaṅkhatīti kaṅkhā, natthettha kaṅkhāti **nikkaṅkho**. Dvidhā bhāvo dvejjhaṃ, natthettha dvejjhanti **advejjho**. Dvidhā elayati kampeṭīti dveḷhakaṃ, natthettha dveḷhakanti **adveḷhako**. Niyogena niyameṇa vacanaṃ **niyogavacanaṃ**. Niyogavacanaṃtipi paṭhanti. Apaṇṇakassa aviraddhassa niyyānikassa atthassa vacanaṃ **apaṇṇakavacanaṃ**. **Avatthāpanavacanaṃ** nicchayavacanaṃ. Sabbampi hetamaṃ vicikicchābhāvassa vevacanaṃ. Piyassa atthassa sabbhāvato vacanaṃ, piyamevāti **piyavacanaṃ**. Tathā **garuvacanaṃ**. Saha gāravena garubhā-vena sagāraṃ. Patissayanaṃ patissayo paraṃ garuṃ katvā nissayanaṃ apa-ssayananti attho. Patissavanaṃ vā patissavo, nivātavuttitāya paravacanasava-nanti attho. Ubhayatthāpi parajeṭṭhakabhāvassetamaṃ nāmaṃ. Saha gāravena vatta-tīti sagāraṃ. Saha patissayena, patissavena vā vattatīti sappatissayaṃ. “Sappa-tissavan”ti vā vattabbe ya-kāraṃ, va-kāraṃ vā lopaṃ katvā “sappatissan”ti vuttaṃ. Adhikaṃ visiṭṭhaṃ vacanaṃ adhivacanaṃ, sagāraṃvañca taṃ sappatissañcāti sagāravasappatissaṃ, sagāravasappatissaṃ adhivacanaṃ **sagāravasappatissā-dhivacanaṃ**. Ubhayatthāpi vevacanavikappanānattavasena punappunaṃ **etanti** vuttaṃ. **Patto vā pāpuṇissati vāti** jhānādīniyevāti.

Tatīyasuttantaṇṇidesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthasuttantaṇṇidesavaṇṇanā

198. Puna paṭthamasuttameva nikkhipitvā aparena ākārena indriyāni niddisati. Tattha **katihākārehi kenatṭhena daṭṭhabbānīti** katihi ākārehi (2.0142) daṭṭhabbāni. **Kenatṭhena daṭṭhabbānīti** daṭṭhabbākāre ca daṭṭhabbaṭṭhañca pucchati. **Chahākā-rehi tenatṭhena daṭṭhabbānīti** chahi ākārehi daṭṭhabbāni, teneva cha-ākārasaṅkhā-tenatṭhena daṭṭhabbāni. **Ādhipateyyatṭhenāti** adhipatibhāvatṭhena. **Ādivisodhana-tṭhenāti** kusalānaṃ dhammānaṃ ādibhūtassa sīlassa visodhanaṭṭhena. **Adhimatta-tṭhenāti** balavatṭhena. Balavañhi adhikā mattā pamāṇaṃ assāti adhimattanti vuccati. **Adhiṭṭhānatṭhenāti** patiṭṭhānatṭhena. **Pariyādānatṭhenāti** khepanatṭhena. **Patiṭṭhāpakatṭhenāti** patiṭṭhāpanatṭhena.

Ka. ādhipeyyaṭṭhaniddesavaṇṇanā

199. Ādhipeyyaṭṭhaniddese **assaddhiyaṃ pajahatoti-ādi** eekasseva indriyassa paṭipakkhapajahanavacanaṃ ekakkhaṇepi attano attano paṭipakkhapahānakiccasādhane adhipatibhāvasāadhanatthaṃ vuttaṃ. Sesāni cattāri indriyāni taṃsampayuttāneva vuttāni. Nānākkhaṇesu vā ekekaṃ indriyaṃ dhuraṃ katvā tassa tassa paṭipakkhassa taṃ taṃ indriyaṃ jeṭṭhakaṃ katvā sesāni tadanvayāni katvā vuttanti veditabbaṃ. **Kāmacchandaṃ pajahatoti-ādi** pana ekakkhaṇavase-neva vuttaṃ.

Kha. ādivisodhanaṭṭhaniddesavaṇṇanā

200. Ādivisodhanaṭṭhaniddese **assaddhiyaṃ samvaraṭṭhena sīlavisuddhīti** assaddhiyassa nivāraṇaṭṭhena virati-atthena sīlamalavisodhanato sīlavisuddhi nāma. **Saddhindriyassa ādivisodhanāti** saddhindriyassa upanissayavasena ādibhūtaṃ sīlassa visodhanā. Imināva nayena sesānipi kāmacchandaṃ samvaraṇamūlakāni ca indriyāni veditabbāni.

Ga. adhimattaṭṭhaniddesavaṇṇanā

201. Adhimattaṭṭhaniddese **saddhindriyassa bhāvanāya chando uppajjati** saddhassa puggalassa saddhāpaṭisaṃyuttaṃ dhammaṃ sutvā vā saddhindriyabhāvanāya assādaṃ disvā vā saddhindriye kusalo dhammacchando jāyati. **Pāmojjaṃ uppajjati** chandajātattā dubbalapīti uppajjati. **Pīti uppajjati** pamuditattā balavapīti uppajjati. **Passaddhi uppajjati** pītiyā piṇitattā kāyacittapassaddhi uppajjati. **Sukhaṃ uppajjati** passaddhakāyacittattā cetasaṃ sukhaṃ uppajjati (2.0143). **Obhāso uppajjati** sukheṇa abhisannattā ñāṇobhāso uppajjati. **Samvego uppajjati** ñāṇobhāseṇa viditasaṅkhārādīnavattā saṅkhārapavattiyaṃ samvego uppajjati. **Samvejetvā cittaṃ samādahati** samvegaṃ uppādetvā teneva samvegena cittaṃ samāhitaṃ karoti. **Sādhukaṃ paggaṇhāti** līnuddhatabhāvaṃ mocetvā suṭṭhu paggaṇhāti. **Sādhukaṃ ajjupekkhati** vīriyassa samaṃ hutvā pavattattā puna vīriyasamatāniyojane byāpāraṃ akaronto tatramajjhattupekkhāvasena sādhukaṃ ajjupekkhati nāma. **Upekkhāvasenāti** samavāhitalakkhaṇāya tatramajjhattupekkhāya vasena. **Nānattakilesehi** vipassanāya paṭipakkhabhūtehi nānāsabhāvehi kilesehi. **Vimokkhavasenāti** bhaṅgānupassanato paṭṭhāya nānattakilesehi vimuccanavasena. **Vimuttattāti** nānattakilesehi vimuttattā.

Te dhammāti chandādayo dhammā. **Ekarasā** hontīti vimuttirasena ekarasā honti. **Bhāvanāvasenā**ti ekarasabhāvanāvasena. **Tato paṇītare vivaṭṭantī**ti tena kāraṇena vipassanārammaṇato paṇītare nibbānārammaṇe vivaṭṭanānupassanā-saṅkhātena gotrabhuñāṇena chandādayo dhammā nivattanti, saṅkhārārammaṇato apagantvā nibbānārammaṇe pavattantīti attho. **Vivaṭṭanāvasenā**ti evaṃ gotrabhukhaṇe saṅkhārārammaṇato vivaṭṭanavasena. **Vivaṭṭitattā tato vosajjati**ti magga-samaṅgipuggalo maggassa uppādakkhaṇeyeva dubhatovuṭṭhānavasena vivaṭṭitattā teneva kāraṇena kilese ca khandhe ca vosajjati. **Vosajjitattā tato nirujjhanti**ti maggassa uppādakkhaṇeyeva kilese ca khandhe ca vosajjitattā teneva kāraṇena kilesā ca khandhā ca anuppattinirodhavasena nirujjhanti. **Vosajjitattā**ti ca āsaṃsāyaṃ bhūtavacanaṃ kataṃ. Kilesanirodhe sati khandhanirodhasabbhāvato ca khandhanirodho vutto. **Nirodhavasenā**ti yathāvuttanirodhavasena. Tasseva maggassa uppādakkhaṇe dve vosagge dassetukāmo **nirodhavasena dve vosaggā**ti-ādimāha. Dvepi heṭṭhā vuttatthā eva. **Assaddhiyassa pahānāya chando uppajjati**ti-ādīsopi imināva nayena vitthārato attho veditabbo. Vīriyindriyādimūlake-sopi vāresu eseva nayo. Imināva nayena adhiṭṭhānaṭṭhaniddesopi vitthārato veditabbo. Kevalañhettha **adhiṭṭhā**ti viseso, patiṭṭhāti attho.

Gha-ṇa. pariyādānaṭṭhapatiṭṭhāpakaṭṭhaniddesavaṇṇanā

202-203. Pariyādānaṭṭhaniddese (2.0144) **pariyādiyatī**ti khepeti. Patiṭṭhāpakaṭṭhaniddese **saddho saddhindriyaṃ adhimokkhe patiṭṭhāpetī**ti saddhāsampanno “sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā anattā”ti adhimuccanto saddhindriyaṃ adhimokkhe patiṭṭhāpeti. Iminā puggalavisesena indriyabhāvanāviseso niddiṭṭho. **Saddhassa saddhindriyaṃ adhimokkhe patiṭṭhāpetī**ti saddhāsampannassa puggalassa saddhindriyaṃ taṃyeva saddhaṃ patiṭṭhāpeti. Tathā adhimuccantaṃ adhimokkhe patiṭṭhāpeti. Iminā indriyabhāvanāvisesena puggalaviseso niddiṭṭho. Evaṃ cittaṃ paggaṇhanto paggahe patiṭṭhāpeti, satiṃ upaṭṭhāpento upaṭṭhāne patiṭṭhāpeti, cittaṃ samādahanto avikkhepe patiṭṭhāpeti, aniccaṃ dukkhaṃ anattāti passanto dassane patiṭṭhāpeti sesesupi yojanā veditabbā. **Yogāvacaroti** samathayoge, vipassanāyoge vā avacaratiṭi yogāvacaro. **Avacarati**ti pavisitvā carati.

Catutthasuttantaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Indriyasamodhānavaṇṇanā

204. Idāni samādhiṃ bhāvayato vipassanaṃ bhāvayato ca indriyasamodhānaṃ dassetukāmo paṭhamaṃ tāva upaṭṭhānakosallappabhedamaṃ niddisituṃ **puthujjano samādhiṃ bhāventoti**-ādimāha. Tattha **puthujjano samādhiṃ bhāventoti** nibbedha-bhāgiyaṃ samādhiṃ bhāvento. Sekkhassa vītarāgassa ca pana lokuttaropi

samādhī labbhati. **Āvajjitattā**ti kasiṇādinimittassa āvajjitattā, kasiṇādi-parikammaṃ katvā tattha uppāditanimittattāti vuttaṃ hoti. **Ārammaṇupaṭṭhānakusaloti** tassa uppāditassa nimittasveva upaṭṭhāne kusalo. **Samathanimittupaṭṭhānakusaloti** accāradhaviṛiyatādīhi uddhate citte passaddhisamādhī-upekkhāsambojjhaṅga-bhāvanāvasena cittopasamanimittassa upaṭṭhāne kusalo. **Paggahanimittupaṭṭhānakusaloti** atisithilaviṛiyatādīhi līne citte dhammavicayaviṛiyapītisambojjhaṅgabhāvanāvasena cittapaggahanimittassa upaṭṭhāne kusalo. **Avikkhepupaṭṭhānakusaloti** (2.0) anuddhatālīnacittassa sampayuttassa samādhissa upaṭṭhāne kusalo. **Obhāsūpaṭṭhānakusaloti** paññāpayogamandatāya nirassāde citte aṭṭhasaṃvegavatthupaccavekkaṇena cittaṃ saṃvejetvā ñāṇobhāsassa upaṭṭhāne kusalo. **Aṭṭha saṃvegavatthūni** nāma jātijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkhaṃ pañcamaṃ, atite vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhanti. **Sampahaṃsanupaṭṭhānakusaloti** upasamasukhānadhigāmena nirassāde citte buddhadhammasaṅghaṇānussaraṇena cittaṃ pasādentō sampahaṃsanassa upaṭṭhāne kusalo. **Upekkhūpaṭṭhānakusaloti** uddhatādidosa-virahite citte niggahapaggahādīsu byāpārābhāvakaraṇena upekkhāya upaṭṭhāne kusalo. **Sekkhoti** tisso sikkhā sikkhatīti sekkho. **Ekattupaṭṭhānakusaloti** sakkāyadīṭṭhādīnaṃ pahīnattā nekkhammādinō ekattassa upaṭṭhāne kusalo.

Vītarāgoti sabbaso pahīnarāgattā vītarāgo khīṇāsavo. **Ñāṇupaṭṭhānakusaloti** arahā dhammesu vigatasammohattā tattha tattha asammoḥañṇassa upaṭṭhāne kusalo. **Vimuttupaṭṭhānakusaloti** arahattaphalavimuttiyā upaṭṭhāne kusalo. **Vimuttīti** hi sabbakilesehi vimuttattā arahattaphalavimutti adhippetā.

205. Vipassanābhāvanāya upaṭṭhānānupaṭṭhānesu **aniccatoti**-ādīni **niccatoti**-ādīni ca sīlakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbāni. Pāṭhato pana “āyūhanānupaṭṭhānakusalō vipariṇāmūpaṭṭhānakusalō animittupaṭṭhānakusalō nimittānupaṭṭhānakusalō appaṇihitupaṭṭhānakusalō paṇidhi-anupaṭṭhānakusalō abhinivesānupaṭṭhānakusalō”ti etesu sāmivacanena samāsapadacchedo kātabbo. Sesesu pana nissakkavacanena pāṭho.

206. **Suññatupaṭṭhānakusaloti** panettha suññato upaṭṭhānakusaloti vā suññatāya upaṭṭhānakusaloti vā padacchedo kātabbo. Yasmā pana nibbidāvirāganīrodhapaṭinissaggānupassanā adhipaññādhammavipassanā yathābhūtañāṇadaśsanāṃ paṭisaṅkhānupassanā vivaṭṭanānupassanāti imā aṭṭha mahāvīpassanā (2.0) attano sabhāvavisesena vīsesitā, na ārammaṇavisesena, tasmā imāsaṃ aṭṭhannaṃ “aniccato upaṭṭhānakusalō hotī”ti-ādīni vacanāni viya “nibbidāto upaṭṭhānakusalō hotī”ti-ādīni vacanāni na yujjanti. Tasmā eva imā aṭṭha na yojitā. Ādīnavānupassanā pana “suññatupaṭṭhānakusalō hoti, abhinivesānupaṭṭhānakusalō hotī”ti iminā yugalakavacaneneva atthato “ādīnavato upaṭṭhānakusalō hoti, ālayābhinivesānupaṭṭhānakusalō hotī”ti yojitāva hotīti sarūpena na yojitā. Iti purimā ca aṭṭha, ayañca ādīnavānupassanāti aṭṭhārasasu mahāvīpassanāsu imā nava ayojetvā itarā eva nava yojitāti veditabbā. **Ñāṇupaṭṭhānakusaloti** sekkho vipassanūpakilesānaṃ abhāvato vipassanābhāvanāya ñāṇassa upaṭṭhāne kusalo. Samādhībhāvanāya pana nikantisabbhāvato ñāṇupaṭṭhāne kusalo na vutto.

Visaññogūpaṭṭhānakusaloti “kāmayogavisaññogo bhavayogavisaññogo diṭṭhiyogavisaññogo avijjāyogavisaññogo”ti (dī. ni. 3.312) catudhā vuttassa visaññogassa upaṭṭhāne kusalo. **Saññogānupaṭṭhānakusaloti** kāmayogabhavayogadiṭṭhiyogāvijjāyogavasena catudhā vuttassa saññogassa anupaṭṭhāne kusalo. **Nirodhūpaṭṭhānakusaloti** “puna caparaṃ, bhikkhave, khīṇāsavassa bhikkhuno nibbānaninnaṃ cittaṃ hoti nibbānaṇaṃ nibbānapabbhāraṃ vivekaṭṭhaṃ nekkhammābhiraṃ byantībhūtaṃ sabbaso āsavaṭṭhāniyehe dhammehi”ti (a. ni. 10.90; paṭi. ma. 2.44 atthato samānaṃ) vuttakhīṇāsavabalavasena nibbānaninnacittattā khīṇāsavova nirodhasaṅkhātassa nibbānassa upaṭṭhāne kusalo.

Āramaṇūpaṭṭhānakusalavasenati-ādīsu **kusalanti** ñāṇaṃ. Ñāṇampi hi kusala-puggalayogato kusalaṃ yathā paṇḍitapuggalayogato “paṇḍitā dhammā”ti (dha. sa. dukamātikā 103). Tasmā kosallavasena ti attho.

207. Idāni **catusaṭṭhiyā ākārehi**ti-ādī ñāṇakathāyaṃ (paṭi. ma. 1.107) vuttampi indriyakathāsambandhena idhānetvā vuttaṃ. Taṃ heṭṭhā vuttanayeneva vedītabbaṃ.

208. Puna (2.0147) samantacakkhusambandhena indriyavidhānaṃ vattukāmo na tassa **addiṭṭhamidhatthi kiñcīti**-ādimāha. Tattha **samantacakkhūti** sabbaññutaññāṇaṃ. **Paññindriyassa vasena**ti-ādīnaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ aviyogitaṃ dasseti. **Saddahanto paggaṇhātīti**-ādīhi ekekindriyamūlakehi pañcahi catukkehi pañcannaṃ indriyānaṃ ninnapayogakāle vā maggakkhaṇe vā ekarasabhāvaṃ aññamaññapaccayabhāvañca dasseti. **Saddahitattā paggaḥitanti**-ādīhi ekekindriyamūlakehi pañcahi catukkehi pañcannaṃ indriyānaṃ nibbattikāle vā phalakāle vā ekarasabhāvaṃ aññamaññapaccayabhāvañca dasseti. Puna buddhacakkhusambandhena indriyavidhānaṃ vattukāmo **yaṃ buddhacakkhūti**-ādimāha. Tattha **buddhacakkhūti** indriyaparopariyattañāṇaṃ āsayānusayañāṇaṃ. **Buddhañāṇanti** ca idaṃ tadeva dvayaṃ, sesaṃ heṭṭhā vuttatthamevāti.

Indriyasamodhānavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saddhammappakāsiniyā paṭisambhidāmagga-aṭṭhakathāya

Indriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vimokkhakathā

1. Vimokkhuddesavaṇṇanā

209. Idāni indriyakathānantaraṃ kathitāya vimokkhakathāya apubbathānuva-

ṇṇanā anuppattā. Ayañhi vimokkhakathā indriyabhāvanānuyuttassa vimokkhasa-
bbhāvato indriyakathānantaraṃ kathitā. Tañca kathento bhagavato sammukhā
sutasuttantadesanāpubbaṅgamaṃ katvā kathesi. Tattha suttante tāva **suññato
vimokkhoti**-ādīsu suññatākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto ariya-
maggo suññato vimokkho. So hi suññatāya dhātuyā uppannattā suññato, kilesehi
vimuttattā vimokkho. Eteneva nayena animittākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ
katvā pavatto **animitto**, appaṇihitākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto
appaṇihitoti veditabbo.

Eko (2.0148) hi āditova aniccato saṅkhāre sammāsati. Yasmā pana na aniccato
sammasanamatteneva maggavuṭṭhānaṃ hoti, dukkhatopi anattatopi sammāsita-
bbameva, tasmā dukkhatopi anattatopi sammāsati. Tassa evaṃ paṭipannassa
aniccato ce sammasanakāle maggavuṭṭhānaṃ hoti, ayaṃ **aniccato abhinivisitvā
aniccato vuṭṭhāti** nāma. Sace panassa dukkhato anattato sammasanakāle magga-
vuṭṭhānaṃ hoti, ayaṃ **aniccato abhinivisitvā dukkhato, anattato vuṭṭhāti** nāma.
Esa nayo dukkhato anattato abhinivisitvā vuṭṭhānesupi. Ettha ca yopi aniccato
abhinivittṭho, yopi dukkhato, yopi anattato. Vuṭṭhānakāle ce aniccato vuṭṭhānaṃ
hoti, tayopi janā adhimokkhabahulā honti, saddhindriyaṃ paṭilabhanti, animittavi-
mokkhena vimuccanti, paṭhamamaggakkhaṇe saddhānusārino honti, sattasu
ṭhānesu saddhāvimuttā. Sace pana dukkhato vuṭṭhānaṃ hoti, tayopi janā passa-
ddhibahulā honti, samādhindriyaṃ paṭilabhanti, appaṇihitavimokkhena vimu-
ccanti, sabbattha kāyasakkhino honti. Yassa panettha arūpajjhānaṃ pādakaṃ
hoti, so aggaphale ubhatobhāgavimutto hoti. Atha nesaṃ anattato vuṭṭhānaṃ hoti,
tayopi janā vedabahulā honti, paññindriyaṃ paṭilabhanti, suññatavimokkhena
vimuccanti, paṭhamamaggakkhaṇe dhammānusārino honti, chasu ṭhānesu diṭṭhi-
ppattā, aggaphale paññāvimuttāti.

Apica maggo nāma pañcahi kāraṇehi nāmaṃ labhati sarasena vā paccanīkena
vā saḡuṇena vā ārammaṇena vā āgamanena vā. Sace hi saṅkhārupekkhā ani-
ccato saṅkhāre sammāsivā vuṭṭhāti, animittavimokkhena vimuccati. Sace
dukkhato sammāsivā vuṭṭhāti, appaṇihitavimokkhena vimuccati. Sace anattato
sammāsivā vuṭṭhāti, suññatavimokkhena vimuccati. Idaṃ **sarasato** nāmaṃ nāma.
Aniccānupassanāya pana saṅkhārānaṃ ghanavinibbhogaṃ katvā niccanimitta-
dhuvanimittasassatanimittāni pahāya āgatattā animitto, dukkhānupassanāya
sukhasaññaṃ pahāya paṇidhipatthanaṃ sukkhāpetvā āgatattā appaṇihito, anattā-
nupassanāya attasattapuggalasaññaṃ pahāya saṅkhāre suññato diṭṭhattā suñña-
toti idaṃ **paccanikato** nāmaṃ nāma. Rāgādīhi pana suññattā suññato, rūpanimittā-
dīnaṃ, rāganimittādīnaṃyeva (2.0149) vā abhāvena animitto, rāgapaṇidhi-ādīnaṃ
abhāvato appaṇihitoti idamassa

saguṇato nāmaṃ nāma. Soyaṃ suññaṃ animittaṃ appaṇihitañca nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotītipi suññato animitto appaṇihitoti vuccati. Idamassa **ārammaṇato** nāmaṃ nāma. Āgamaṇaṃ pana duvidhaṃ vipassanāgamaṇaṃ maggāgamaṇaṃ. Tattha magge vipassanāgamaṇaṃ labbhati, phale maggāgamaṇaṃ. Anattānupassanā hi suññatā nāma, suññatavipassanāya maggo suññato, suññatamaggassa phalaṃ suññataṃ. Aniccānupassanā animittā nāma, animittavipassanāya maggo animitto. Idaṃ pana nāmaṃ abhidhammapariyāye na labbhati, suttantapariyāye pana labbhati. Tattha hi gotrabhuññaṃ animittaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā animittanāmakam hutvā sayaṃ āgamaṇiyatṭhāne ṭhatvā maggassa nāmaṃ detīti vadanti. Tena maggo animittoti vutto. Maggāgamaṇena phalaṃ animittanti yujjatiyeva. Dukkānupassanā saṅkhāresu paṇidhiṃ sukkhāpetvā āgatattā appaṇihitā nāma, appaṇihitavipassanāya maggo appaṇihito, appaṇihitamaggassa phalaṃ appaṇihitanti evaṃ vipassanā attano nāmaṃ maggassa deti, maggo phalassāti idaṃ **āgamaṇato** nāmaṃ nāma. Evaṃ saṅkhārupekkhā vimokkhavisesaṃ niyametīti.

Evaṃ bhagavatā desite tayo mahāvattukhe vimokkhe uddisitvā taṃnidde savaseneva aparepi vimokkhe niddisitukāmo **apica aṭṭhasatṭhi vimokkhāti**-ādimāha. Tattha **apicāti** aparapariyāyadassanaṃ. Kathaṃ te aṭṭhasatṭhi honti, nanu te pañcasattatīti? Saccaṃ yathārutavasena pañcasattati. Bhagavatā pana desite tayo vimokkhe ṭhapetvā aññavimokkhe niddisanato imesaṃ tadavarodhato ca ime tayo na gaṇetabbā, ajjhattavimokkhādayo tayopi vimokkhā catudhā vitthāravacaneyeva antogadhattā na gaṇetabbā, “paṇihito vimokkho, appaṇihito vimokkho”ti ettha appaṇihito vimokkho paṭhamam uddiṭṭhena ekanāmikattā na gaṇetabbo, evaṃ imesu sattu apanītesu sesā aṭṭhasatṭhi vimokkhā honti. Evaṃ sante suññatavimokkhādayo tayo puna kasmā uddiṭṭhāti ce? Uddesena saṅgahetvā tesampi niddesakaraṇatthaṃ. Ajjhattavuṭṭhānādayo pana tayo pabhedam vinā mūlarāsivasena (2.0150) uddiṭṭhā, paṇihitavimokkhapaṭipakkhavasena puna appaṇihito vimokkho uddiṭṭhoti veditabbo.

Ajjhattavuṭṭhānādīsu ajjhattato vuṭṭhātīti **ajjhattavuṭṭhāno**. Anulomentīti **anulomā**. Ajjhattavuṭṭhānānaṃ paṭippassaddhi apagamā **ajjhattavuṭṭhānapaṭippassaddhi**. **Rūpīti** ajjhattaṃ kesādīsu uppāditaṃ rūpajjhānaṃ rūpaṃ, taṃ rūpamassa atthīti rūpī **rūpāni passatīti** bahiddhā nīlakasiṇādirūpāni jhānacakkhunā passati. Iminā ajjhattabahiddhāvattukhesu kasiṇesu jhānapaṭilābho dassito. **Ajjhattaṃ arūpasaññīti** ajjhattaṃ na rūpasaññī, attano kesādīsu anuppāditarūpāvacaṇajjhānoti attho. Iminā bahiddhā parikammaṃ katvā bahiddhāva paṭiladdhajjhānatā dassitā. **Subhanteva adhimuttoti** “subha”micceva ārammaṇe adhimutto. Tattha kiñcāpi anto-appanāyaṃ “subhan”ti ābhogo natthi, yo pana appaṭikūlākārena sattārammaṇaṃ pharanto viharati, so yasmā “subhan”teva adhimutto hoti, tasmā evaṃ uddeso katoti. Appitappitasamaye eva vikkhambhanavimuttisabbhāvato **samayavimokkho**. **Soyeva sakiccakaraṇavasena appitasamaye eva niyuttoti sāmāyiko**. Sāmāyiko-tipi pāṭho. Kopetum bhañjitum sakkuṇeyyatāya **kuppo**. Lokaṃ anatikkamanato loke niyuttoti **lokiko**. Lokiyotipi pāṭho. Lokaṃ uttarati, uttiṇṇoti vā **lokuttaro**. Āra-

mmanakaraṇavasena saha āsavehīti **sāsavo**. Ārammaṇakaraṇavasena sampayo-gavasena ca natthettha āsavāti **anāsavo**. Rūpasaṅkhātena saha āmisenāti **sāmisō**. **Sabbaso rūpārūpappahānā nirāmisatopi nirāmisataroti nirāmisā nirāmisataro**. **Paṇihitoti** taṇhāvasena paṇihito patthito. Ārammaṇakaraṇavasena saññojanehi saṃyuttattā **saññutto**. **Ekattavimokkhoti** kilesehi anajjhāruḥhattā ekasabhāvo vimokkho. **Saññāvimokkhoti** vipassanāññānameva viparītasaññāya vimuccanato saññāvimokkho. Tadeva vipassanāññānaṃ sammohato vimuccanavasena ñāṇameva vimokkhoti **ñāṇavimokkho**. **Sītisiyāvimokkhoti** vipassanāññānameva sīti bhaveyyāti (2.0151) pavatto vimokkho sītisiyāvimokkho. Sītisikāvimokkhotipi pāṭho, sītibhāvikāya vimokkhoti tassa atthaṃ vaṇṇayanti. **Jhānavimokkhoti** upacā-rappanābhedaṃ lokiyalokuttarabhedañca jhānameva vimokkho. **Anupādā cittassa vimokkhoti** anupādiyitvā gahaṇaṃ akatvā cittassa vimokkho. Sesāṃ vuttanāyeva veditabbanti.

Vimokkhuddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vimokkhaniddesavaṇṇanā

210. Katamoti-ādike uddesassa niddese **iti paṭisañcikkhatīti** evaṃ upapari-kkhatī. **Suññamidanti** idaṃ khandhapañcakaṃ suññaṃ. Kena suññaṃ? Attena vā attaniyena vā. Tattha **attena vāti** bālayanaparikkappitassa attano abhāvā tena attanā ca suññaṃ. **Attaniyena vāti** tassa parikkappitassa attano santakena ca suññaṃ. Attano abhāveneva attaniyābhāvo. Attaniyañca nāma niccaṃ vā siyā sukhaṃ vā, tadubhayampi natthi. Tena niccapaṭikkhepena aniccānupassanā, sukhapāṭikkhepena dukkhānupassanā ca vuttā hoti. **Suññamidaṃ attena vāti** anattānupassanāyeva vuttā. **Soti** so evaṃ tīhi anupassanāhi vipassamāno bhikkhu. **Abhinivesaṃ na karotīti** anattānupassanāvasena attābhinivesaṃ na karoti.

Nimittaṃ na karotīti aniccānupassanāvasena niccanimittaṃ na karoti. **Paṇidhiṃ na karotīti** dukkhānupassanāvasena paṇidhiṃ na karoti. Ime tayo vimokkhā pariyāyena vipassanākkhaṇe tadanāvāsena nāpi labbhanti, nipariyāyena pana samuccedavasena maggakkhaṇeyeva. Cattāri jhānāni ajjhataṃ nīvaraṇādīhi vuṭṭhānato **ajjhattavuṭṭhāno vimokkho**. Catasso arūpasamāpattiyo ārammaṇehi vuṭṭhānato **bahiddhāvuṭṭhāno vimokkho**. Ārammaṇampi hi bāhirāyatanāni viya idha “bahiddhā”ti vuttaṃ. Ime dve vikkhambhanavimokkhā, dubhato vuṭṭhāno pana samuccedavimokkho.

Nīvaraṇehi vuṭṭhātīti-ādīhi ajjhattavuṭṭhānaṃ sarūpato vuttaṃ. **Rūpasaññāyāti-**ādīhi kasiṇādi-ārammaṇasamatikkamassa pākaṭattā taṃ (2.0152) avatvā sutta-ntesu vuttarūpasaññādisamatikkamo vutto. **Sakkāyadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparā-māsāti** samāsapadaṃ, sakkāyadiṭṭhiyā vicikicchāya sīlabbataparāmāsāti vicchedo. Ayaṃ eva vā pāṭho.

211. Vitakko cāti-ādīhi jhānānaṃ samāpattinañca upacārabhūmiyo vuttā. **Aniccā-**

nupassanāti-ādīhi catunnaṃ maggānaṃ pubbabhāgavipassanā vuttā. **Paṭilābho** vāti pañcavidhavasippattiyā byāpito patthaṭṭo lābhoti paṭilābho. Vasippattiyā hi sabbo jhānapayogo ca samāpattipayogo ca paṭippassaddho hoti, tasmā paṭilābho “paṭippassaddhivimokkho”ti vutto. Vipāko pana jhānassa samāpattiyā ca paṭippassaddhi hotīti ujukameva. Keci pana “upacārapayogassa paṭippassaddhattā jhānassa samāpattiyā ca paṭilābho hoti, tasmā jhānasamāpattipaṭilābho ‘paṭippassaddhivimokkho’ti vuccati”ti vadanti.

212. Ajjhantanti attānaṃ adhikicca pavattaṃ. **Paccattanti** attānaṃ paṭicca pavattaṃ. Ubhayenāpi niyakajjhattameva dīpeti **nīlanimittanti** nīlameva. **Nīlasaññaṃ paṭilabhatīti** tasmim̐ nīlanimittē nīlamitisaññaṃ paṭilabhati. **Suggahitaṃ karotīti** parikammabhūmiyaṃ suṭṭhu uggahitaṃ karoti. **Sūpadhāritaṃ upadhāretīti** upacārabhūmiyaṃ suṭṭhu upadhāritaṃ katvā upadhāreti. **Svāvathitaṃ avatthāpetīti** appanābhūmiyaṃ suṭṭhu nicchitaṃ nicchināti. Vavatthāpetītipi pāṭho. Ajjhattañhi nīlaparikammaṃ karonto kese vā pitte vā akkhitārakāyaṃ vā karoti. **Bahiddhā nīlanimittēti** nīlapupphanīlavatthanīladhātūnaṃ aññatare nīlakasiṇe. **Cittaṃ upasaṃharatīti** cittaṃ upaneti. **Pītādisupi** eseva nayo. **Āsevatīti** tameva saññaṃ ādito sevati. **Bhāvetīti** vaḍḍheti. **Bahulikarotīti** punappunaṃ karoti. **Rūpanti** nīlanimittaṃ rūpaṃ. **Rūpasaññīti** tasmim̐ rūpe saññā rūpasaññā, sā assa atthīti rūpasaññī. **Ajjhattaṃ pītanimittādisu** pītaparikammaṃ karonto mede vā chaviyā vā akkhīnaṃ pītaṭṭhāne vā karoti. Lohitaparikammaṃ karonto maṃse vā lohite vā jivhāya vā hatthatalapādālesu vā akkhīnaṃ rattaṭṭhāne vā karoti. Odātaparikammaṃ karonto aṭṭhimhi vā dante vā nakhe vā akkhīnaṃ setaṭṭhāne vā karoti. **Ajjhattaṃ arūpanti** ajjhattaṃ rūpanimittaṃ natthīti attho.

Mettāsahagatenāti (2.0153) paṭhamadutiyaṭṭiyajjhānavasena mettāya samannāgatena. **Cetasāti** cittaena. **Ekaṃ disanti** ekaṃ ekissā disāya paṭhamapariggahitaṃ sattaṃ upādāya ekadisāpariyāpannasattapharaṇavasena vuttaṃ. **Pharivtvāti** phusitvā ārammaṇaṃ katvā. **Viharatīti** brahmavihārādhiṭṭhitaṃ iriyāpathavihāraṃ pavatteti. **Tathā dutiyanti** yathā puratthimādisu yaṃkiñci ekaṃ disaṃ pharivtvā viharati, tatheva tadanantaraṃ dutiyaṃ tatiyaṃ catutthaṃ vāti attho. **Iti uddhanti** eteneva nayena uparimaṃ disanti vuttaṃ hoti. **Adho tiriyaṃ** adhosiampi tiriyaṃ disampi evameva. Tattha ca **adhoti** heṭṭhā. **Tiriyaṃ** anudisā. Evaṃ sabbadisāsu assamaṇḍalikāya assamiva mettāsahagataṃ cittaṃ sāretipi paccāsāretipīti. Ettāvataṃ ekamekaṃ disaṃ pariggahetvā odhiso mettāpharaṇaṃ dassitaṃ. **Sabbadhīti**-ādi pana anodhiso dassanattaṃ vuttaṃ. Tattha **sabbadhīti** sabbattha. **Sabbattatāyāti** sabbesu hīnamajjhimukkaṭṭhamittasapattamajjhattādi ppabhedesu attatāya, “ayaṃ parasatto”ti vibhāgaṃ akatvā attasamatāyāti vuttaṃ hoti. Atha vā **sabbattatāyāti** sabbena cittabhāvena, īsakampi bahi avikkhipamānoti vuttaṃ hoti. **Sabbāvantanti** sabbasattavantaṃ, sabbasattayuttanti attho. Sabbavantantipi pāṭho. **Lokanti** sattalokaṃ.

Vipulenāti evamādipariyāyadassanato panettha puna “mettāsahagatenā”ti vuttaṃ. Yasmā vā ettha odhiso pharaṇe viya puna tathāsaddo vā iti-saddo vā na vutto, tasmā puna “mettāsahagatena cetasā”ti vuttaṃ, nigamanavasena vā etaṃ

vuttaṃ. **Vipulenā**ti ettha pharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā. Bhūmivasena pana taṃ **mahaggataṃ**. Tañhi kilesavikkhambhanasamatthatāya vipulaphalatāya dīghasantānatāya ca mahantabhāvaṃ gataṃ, mahantehi vā uḷāracchandavīriyacittapaññehi gataṃ paṭipannanti mahaggataṃ. Paṇuṇavasena appamāṇasattārammaṇavasena ca **appamāṇaṃ**. Byāpādapaccatthikappahānena **averaṃ**. Domanassappahānato **abyāpajjaṃ**, niddukkhanti vuttaṃ hoti. **Appaṭikūlā** hontīti bhikkhuno cittaassa appaṭikūlā hutvā upaṭṭhahanti. Sesesupi vuttanayeneva karuṇāmuditā-upekkhāvasena yojetabbaṃ. Karuṇāya vihesāpaccatthikappahānena averaṃ, muditāya aratipaccatthikappahānena.

Upekkhāsahagatenāti (2.0154) catutthajjhānavasena upekkhāya samannāgadena. Rāgapaccatthikappahānena averaṃ, gehasitasomanassappahānato abyāpajjaṃ. Sabbampi hi akusalaṃ kilesapariḷāhayogato sabyāpajjamevāti ayame tesam viseso.

213. Sabbasoti sabbākārena, sabbāsaṃ vā, anavasesānanti attho. **Rūpasaññānanti** saññāsīsena vuttarūpāvacaṛajjhānānañceva tadārammaṇānañca. Rūpāvacaṛajjhānampi hi rūpanti vuccati “rūpī rūpāni passatī”ti-ādīsū (paṭi. ma. 1.209; dha. sa. 248), tassa ārammaṇampi bahiddhā rūpāni passati “suvanṇadubbaṇṇānī”ti-ādīsū (dha. sa. 223). Tasmā idha rūpe saññā rūpasaññāti evaṃ saññāsīsena vuttarūpāvacaṛajjhānassetam adhivacanaṃ. Rūpaṃ saññā assāti rūpasaññaṃ, rūpamassa nāmantī vuttaṃ hoti. Evaṃ pathavīkasiṇādibhedassa tadārammaṇassa cetam adhivacanaṃ veditabbaṃ. **Samatikkamā**ti virāgā nirodhā ca. Kiṃ vuttaṃ hoti? Etāsaṃ kuslavipākakiriyāvasena pañcadasannaṃ jhānasaṅkhātānaṃ rūpasaññānaṃ, etesañca pathavīkasiṇādivasena navannaṃ ārammaṇasaṅkhātānaṃ rūpasaññānaṃ sabbākārena, anavasesānaṃ vā virāgā ca nirodhā ca virāgahetu ceva nirodhahetu ca ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Na hi sakkā sabbaso anatikkantarūpasaññena etaṃ upasampajja

viharitunti. Yasmā pana ārammaṇasamatikkamena pattabbā etā samāpattiyo, na ekasmiṃyeva ārammaṇe paṭhamajjhānādīni viya. Ārammaṇe avirattassa ca saññāsamatikkamo na hoti, tasmā ayaṃ ārammaṇasamatikkamavasenāpi attha-vaṇṇanā katāti veditabbā.

Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamāti cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ rūpādīnaṃ āramma-ṇānañca paṭighātena uppannā saññā paṭighasaññā, rūpasaññādīnaṃ etaṃ adhi-vacanaṃ. Tāsaṃ kuslavipākānaṃ pañcannaṃ, akusalavipākānaṃ pañcannanti sabbaso dasannampi paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā pahānā asamuppādā, appa-vattiṃ katvāti vuttaṃ hoti. Kāmañcetā paṭhamajjhānādīni samāpannassapi na santi, na hi tasmīṃ samaye pañcadvārasena cittaṃ pavattati, evaṃ santepi aññattha pahīnaṃ sukhadukkhānaṃ catutthajjhāne viya sakkāyaditṭhādīnaṃ tatiyamagge viya ca imasmiṃ jhāne ussāhajanatthaṃ imassa jhānassa paṣaṃ-sāvasena etāsaṃ ettha (2.0155) vacanaṃ veditabbā. Atha vā kiñcāpi tā rūpāva-caraṃ samāpannassa na santi, atha kho na pahīnattā na santi. Na hi rūpavirā-gāya rūpāvacarabhāvanā saṃvattati, rūpāyattāyeva ca etāsaṃ pavatti. Ayaṃ pana bhāvanā rūpavirāgāya saṃvattati, tasmā tā ettha pahīnāti vuttaṃ vaṭṭati. Na kevalaṃ vuttaṃ, ekaṃseneva evaṃ dhāretumpi vaṭṭati. Tāsañhi ito pubbe appa-hīnattāyeva “paṭhamajjhānaṃ samāpannassa saddo kaṇṭako”ti (a. ni. 10.72) vutto bhagavatā. Idha ca pahīnattāyeva arūpasamāpattīnaṃ āneñjatā santavimokkhatā ca vuttā.

Nānattasaññānaṃ amanasikārāti nānatte vā gocare pavattānaṃ saññānaṃ, nānattānaṃ vā saññānaṃ. Yasmā hetā rūpasaddādibhede nānatte nānāsabhāve gocare pavattanti, yasmā cetā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, dvādasa akusala-saññā, ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekā-dasa kāmāvacarakiriyāsaññāti evaṃ catucattālīsampi saññā nānattā nānāsa-bhāvā aññamaññavisadisā, tasmā “nānattasaññā”ti vuttā. Tāsaṃ sabbaso nāna-ttasaññānaṃ amanasikārā anāvajjanā citte ca anuppādanā. Yasmā tā nāvajjati citte ca na uppādeti na manasikaroti na paccavekkhati, tasmāti vuttaṃ hoti. Yasmā cettha purimā rūpasaññā paṭighasaññā ca iminā jhānena nibbatte bhavēpi na vijjanti, pageva tasmīṃ bhavē imaṃ jhānaṃ upasampajja viharāṇa-kāle, tasmā tāsaṃ samatikkamā atthaṅgamāti dvedhāpi abhāvoyeva vutto. Nāna-ttasaññāsu pana yasmā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, nava kiriyāsaññā, dasāku-salasaññāti imā sattavīsati saññā iminā jhānena nibbatte bhavē vijjanti, tasmā tāsaṃ amanasikārāti vuttanti veditabbā. Tatthāpi hi imaṃ jhānaṃ upasampajja viharanto tāsaṃ amanasikārāyeva upasampajja viharati. Tā pana manasikaronto asamāpanno hotīti. Saṅkhepato cettha “rūpasaññānaṃ samatikkamā”ti-iminā sabbarūpāvacaradhammānaṃ pahānaṃ vuttaṃ. “Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā”ti-iminā sabbesaṃ kāmāvacaracittacetāsikānaṃ pahānañca amanasikāro ca vuttoti veditabbo.

Ananto (2.0156) **ākāsoti** ettha paññattimattattā nāssa uppādanto vā vayanto vā paññāyatīti ananto, anantapharaṇavasenāpi ananto. Na hi so yogī ekadesava-sena pharati, sakalavaseneva pharati. **Ākāsoti** kasiṇugghāṭimākāso. **Ākāsānañcā-**

yatanādīni vuttatthāni. **Upasampajja viharatīti** taṃ patvā nipphādetvā tadanurūpena iriyāpathena viharati. Tadeva samāpajjitabbato **samāpatti**.

Ākāsānañcāyatanaṃ samatikkammāti pubbe vuttanayena jhānampi ākāsānañcāyatanaṃ ārammaṇampi. Ārammaṇampi hi pubbe vuttanayeneva ākāsānañcaṃ ca taṃ paṭhamassa āruppajjhānassa ārammaṇattā devānaṃ devāyatanaṃ viya adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti ākāsānañcāyatanaṃ, tathā ākāsānañcaṃ ca taṃ tassa jhānassa sañjātihetuttā “kambojā assānaṃ āyatanaṃ”ti-ādīni viya sañjātidesaṭṭhena āyatanañcātipi ākāsānañcāyatanaṃ. Evametaṃ jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvāva yasmā idaṃ viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja vihātabbaṃ, tasmā ubhayampetamekajjhaṃ katvā “ākāsānañcāyatanaṃ samatikkammā”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Anantaṃ viññāṇanti** taṃyeva “ananto ākāso”ti pharivā pavattaṃ viññāṇaṃ “anantaṃ viññāṇaṃ”ti manasikarontoti vuttaṃ hoti. Manasikāravasena vā anantaṃ. So hi taṃ ākāsārammaṇaṃ viññāṇaṃ anavasesato manasikaronto anantaṃ manasi karoti.

Viññāṇañcāyatanaṃ samatikkammāti etthāpi ca pubbe vuttanayeneva jhānampi viññāṇañcāyatanaṃ ārammaṇampi. Ārammaṇampi hi pubbe vuttanayeneva viññāṇañcaṃ ca taṃ dutiyassa āruppajjhānassa ārammaṇattā adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti viññāṇañcāyatanaṃ, tathā viññāṇañcaṃ ca taṃ tasseva jhānassa sañjātihetuttā sañjātidesaṭṭhena āyatanañcātipi viññāṇañcāyatanaṃ. Evametaṃ jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvāva yasmā idaṃ ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja vihātabbaṃ, tasmā ubhayampetamekajjhaṃ katvā “viññāṇañcāyatanaṃ samatikkammā”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Natthi kiñcīti** natthi natthi, suññaṃ suññaṃ, vivittaṃ vivittanti evaṃ manasikarontoti vuttaṃ hoti.

Ākiñcaññāyatanaṃ (2.0157) **samatikkammāti** etthāpi pubbe vuttanayeneva jhānampi ākiñcaññāyatanaṃ ārammaṇampi. Ārammaṇampi hi pubbe vuttanayeneva ākiñcaññañca taṃ tatiyassa āruppajjhānassa ārammaṇattā adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti ākiñcaññāyatanaṃ, tathā ākiñcaññañca taṃ tasseva jhānassa sañjātihetuttā sañjātidesaṭṭhena āyatanañcātipi ākiñcaññāyatanaṃ. Evametaṃ jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvāva yasmā idaṃ nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja vihātabbaṃ, tasmā ubhayampetamekajjhaṃ katvā “ākiñcaññāyatanaṃ samatikkammā”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ. Saññāvedayitanirodhakathā heṭṭhā kathitāva.

“Rūpī rūpāni passatī”ti-ādikā satta vimokkhā paccanīkadhammehi suṭṭhu vimuccanaṭṭhena ārammaṇe abhirativasena suṭṭhu muccanaṭṭhena ca vimokkhā, nirodhasamāpatti pana cittacetasikehi vimuttaṭṭhena vimokkho. Samāpattisamāpanna-samaye vimutto hoti, vuṭṭhitasamaye avimutto hotīti **samayavimokkho**. Samucchedavimuttivasena accantavimuttattā ariyamaggā, paṭippassaddhivimuttivasena accantavimuttattā sāmāññaphalāni, nissaraṇavimuttivasena accantavimuttattā nibbānaṃ **asamayavimokkho**. Tathā **sāmayikāsāmayikavimokkhā**.

Pamādaṃ āgamma parihāyatīti **kuppo**. Tathā na parihāyatīti **akuppo**. Lokāya

saṃvattatīti **lokiyo**. Ariyamaggā lokaṃ uttarantīti **lokuttarā**, sāmaññaphalāni nibbānañca lokato uttiṇṇāti lokuttarā. Ādittam ayoguḷam makkhikā viya tejussadam lokuttaram dhammam āsavā nālambantīti **anāsavo**. **Rūpappaṭisaññuttoti** rūpajjhānāni. **Arūpappaṭisaññuttoti** arūpasamāpattiyo. Taṇhāya ālambito **paṇihito**. Anālambito **appaṇihito**. Maggaphalāni ekārammaṇattā ekaniṭṭhattā ca **ekattavimokkho**, nibbānam adutiyaṭṭā **ekattavimokkho**, ārammaṇanānattā vipākanānattā ca **nānattavimokkho**.

214. Siyāti bhaveyya, dasa hontīti ca eko hotīti ca bhaveyyāti attho. “Siyā”ti ca etaṃ vidhivacanam, na pucchāvacanam. **Vatthuvasenāti** niccasaññādidasavatthuvasena dasa hontīti. **Pariyāyenāti** vimuccanapariyāyena (2.0158) eko hotīti. **Siyāti kathañca siyāti** yaṃ vā siyāti vihitam, taṃ katham siyāti pucchati. **Aniccānupassanañāṇanti** samāsapadam. Aniccānupassanañāṇanti vā pāṭho. Tathā sesesupī. **Niccato saññāyāti** niccato pavattāya saññāya, “niccan”ti pavattāya saññāyāti attho. Esa nayo **sukhato attato nimittato saññāyāti** etthāpi. **Nimittatoti** ca niccanimittato. **Nandiyā saññāyāti** nandivasena pavattāya saññāya, nandisampayuttāya saññāyāti attho. Esa nayo **rāgato samudayato ādānato paṇidhito abhinivesato saññāyāti** etthāpi. Yasmā pana khayavayavipariṇāmānupassanā tisso aniccānupassanādīnam balavabhāvāya balavapaccayabhūtā bhaṅgānupassanāvisesā. Bhaṅgadassanena hi aniccānupassanā balavatī hotīti. Aniccānupassanāya ca balavatiyā jātāya “yadaniccaṃ taṃ dukkham, yaṃ dukkham tadanattā”ti (saṃ. ni. 3.15) dukkhānattānupassanāpi balavatiyo hontīti. Tasmā aniccānupassanādīsu vuttāsu tāpi tisso vuttāva hontīti. Yasmā ca suññatānupassanā “abhinivesato saññāya mucatī”ti vacaneneva sārādānābhinivesasammohābhinivesa-ālayābhinivesasaññogābhinivesato saññāya mucatīti vuttameva hotīti, abhinivesābhāveneva appaṭisañkhāto saññāya mucatīti vuttameva hotīti, tasmā adhipaññādhammavipassanādayo pañcapi anupassanā na vuttāti veditabbā. Evaṃ aṭṭhārasasu mahāvipassanāsu etā aṭṭha anupassanā avatvā daseva anupassanā vuttāti veditabbā.

215. Aniccānupassanā yathābhūtam ñāṇanti aniccānupassanāyeva yathābhūtañāṇam. Ubhayampi paccattavacanam. **Yathābhūtañāṇanti** ñāṇattho vutto. Evaṃ sesesupī. **Sammohā aññāṇāti** sammohabhūtā aññāṇā. **Mucattīti** vimokkhattho vutto.

216. Aniccānupassanā anuttaram sītibhāvañāṇanti ettha sāsaneveva sabbhāvato uttamaṭṭhena anuttaram, anuttarassa paccayattā vā anuttaram, sītibhāvo eva ñāṇam sītibhāvañāṇam. Taṃ aniccānupassanāsañkhātam anuttaram sītibhāvañāṇam. “Chahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo (2.0159) anuttaram sītibhāvam sacchikātun”ti (a. ni. 6.85) ettha nibbānam anuttaro sītibhāvo nāma. Idha pana vipassanā anuttaro sītibhāvo. **Niccato santāpapariḷāhadarathā mucattīti** etthāpi “niccan”ti pavattakilesā eva idha cāmutra ca santāpanaṭṭhena santāpo, paridhanaṭṭhena pariḷāho, uṇhaṭṭhena darathoti vuccanti.

217. Nekkhammam jhāyatīti jhānanti-ādayo heṭṭhā vuttatthā. Nekkhammādīni cettha aṭṭha samāpattiyo ca nibbedhabhāgiyāneva.

218. Anupādā cittassa vimokkhoti idha vipassanāyeva. “Etadatthā kathā, eta-

datthā mantanā, yadidaṃ anupādā cittassa vimokkho”ti (pari. 366; a. ni. 3.68) ettha pana nibbānaṃ anupādā cittassa vimokkho. **Katihupādānehi** katihi upādānehi. **Katamā ekupādānāti** katamato ekupādānato. **Idaṃ ekupādānāti** ito ekato upādānato. **Idanti** pubbaññāpekkhaṃ vā. Upādānato muccanesu yasmā ādito saṅkhārānaṃ udayabbayaṃ passitvā passitvā aniccānupassanāya vipassati, pacchā saṅkhārānaṃ bhaṅgameva passitvā animittānupassanāya vipassati. Aniccānupassanāvisesoyeva hi animittānupassanā. Saṅkhārānaṃ udayabbayadassanena ca bhaṅgadassanena ca attābhāvo pākaṭo hoti. Tena diṭṭhupādānassa ca attavādupādānassa ca pahānaṃ hoti. Diṭṭhippahāneneva ca “sīlabbatena attā sujḡhatī”ti dassanassa abhāvato sīlabbatupādānassa pahānaṃ hoti. Yasmā ca anattānupassanāya ujukameva attābhāvaṃ passati, anattānupassanāvisesoyeva ca suññatānupassanā, tasmā imāni cattāri ñāṇāni diṭṭhupādānādīhi tīhi upādānehi muccanti. Dukkānupassanādīnaṃyeva pana catassannaṃ taṇhāya ujuvipaccanīkattā aniccānupassanādīnaṃ catassannaṃ kāmupādānato muccanaṃ na vuttaṃ. Yasmā ādito dukkānupassanāya “saṅkhārā dukkhā”ti passato pacchā appaṇihitānupassanāya ca “saṅkhārā dukkhā”ti passato saṅkhārānaṃ patthanā pahīyati. Dukkānupassanāvisesoyeva hi appaṇihitānupassanā. Yasmā ca saṅkhāresu nibbidānupassanāya nibbindantassa virāgānupassanāya (2.0160) virajjantassa saṅkhārānaṃ patthanā pahīyati, tasmā imāni cattāri ñāṇāni kāmupādānato muccanti. Yasmā nirodhānupassanāya kilese nirodheti, paṭinissaggānupassanāya kilese pariccajati, tasmā imāni dve ñāṇāni catūhi upādānehi muccantīti evaṃ sabhāvanānattena ca ākāraṇānattena ca aṭṭhasaṭṭhi vimokkhā niddiṭṭhā.

219. Idāni ādito uddiṭṭhānaṃ tiṇṇaṃ vimokkhānaṃ mukhāni dassetvā vimokkhamukhapubbaṅgamaṃ indriyavisesaṃ puggalavisesaṃca dassetukāmo **tīṇi kho panimānīti**-ādimāha.

Tattha **vimokkhamukhānī**ti tiṇṇaṃ vimokkhānaṃ mukhāni. **Lokaniyyānāya saṃvattantī**ti tedhātukalokato niyyānāya niggamanāya saṃvattanti. **Sabbasaṅkhāre paricchedaparivaṭumato samanupassanatāyā**ti sabbesaṃ saṅkhārānaṃ udayabbaya-vasena paricchedato ceva parivaṭumato ca samanupassanatāya. Lokaniyyānaṃ hotīti pāṭhaseso. Aniccānupassanā hi udayato pubbe saṅkhārā natthīti paricchin-ditvā tesāṃ gatīṃ samannesamānā vayato paraṃ na gacchanti, ettheva antara-dhāyantīti parivaṭumato pariyantato samanupassati. Sabbasaṅkhārā hi udayena pubbantaparicchinnā, vayena aparantaparicchinnā. **Animittāya ca dhātuyā cittasampakkhandanatāyā**ti vipassanākkhaṇepi nibbānaninnatāya animittākārena upa-ṭṭhānato animittasaṅkhātāya nibbānadhātuyā citta-pavisanatāya ca lokaniyyānaṃ hoti. **Manosamuttejanatāyā**ti citta-saṃvejanatāya. Dukkhānupassanāya hi saṅkhā-resu cittaṃ saṃvijjati. **Appaṇihitāya ca dhātuyā**ti vipassanākkhaṇepi nibbānani-nnatāya appaṇihitākārena upaṭṭhānato appaṇihitasaṅkhātāya nibbānadhātuyā. **Sabbadhammeti** nibbānassa avipassanupagattepi anattasabhāvasabbhāvato “sabbasaṅkhāre”ti avatvā “sabbadhamme”ti vuttaṃ. **Parato samanupassanatāyā**ti paccayāyattattā avasatāya avidheyatāya ca “nāhaṃ na mama”ti evaṃ ana-ttato samanupassanatāya. **Suññatāya ca dhātuyā**ti vipassanākkhaṇepi nibbānani-nnatāya suññatākārena upaṭṭhānato suññatāsaṅkhātāya nibbānadhātuyā. Iti imāni tīṇi vacanāni aniccadukkhanattānupassanānaṃ vasena vuttāni. Teneva tadanantaraṃ **aniccato manasikarototi**-ādi vuttaṃ. Tattha **khayatoti** khīyanato. **Bhayatoti** sabhayato. **Suññatoti** attarahitato.

Adhimokkhabahulanti (2.0161) aniccānupassanāya “khaṇabhaṅgavasena saṅkhārā bhijjantī”ti saddhāya paṭipannassa paccakkhato khaṇabhaṅgadassa-nena “saccaṃ vatāha bhagavā”ti bhagavati saddhāya saddhābahulaṃ cittaṃ hoti. Atha vā paccuppannānaṃ padesasaṅkhārānaṃ aniccataṃ passitvā “evaṃ aniccā atītānāgatapaccuppannā sabbe saṅkhārā”ti adhimuccanato adhimokkha-bahulaṃ cittaṃ hoti. **Passaddhibahulanti** dukkhānupassanāya citta-kkhobhaka-rāya paṇidhiyā pajahanato cittadarathābhāvena passaddhibahulaṃ cittaṃ hoti. Atha vā dukkhānupassanāya saṃvegajananato saṃviggassa ca yoniso padaha-nato vikkhepābhāvena passaddhibahulaṃ cittaṃ hoti. **Vedabahulanti** anattānupa-ssanāya bāhirakehi adiṭṭhaṃ gambhīraṃ anattalakkhaṇaṃ passato ñāṇabahulaṃ cittaṃ hoti. Atha vā “sadevakena lokena adiṭṭhaṃ anattalakkhaṇaṃ diṭṭhan”ti tuṭṭhassa tuṭṭhibahulaṃ cittaṃ hoti.

Adhimokkhabahulo saddhindriyaṃ paṭilabhatīti pubbabhāge adhimokkho bahulaṃ pavattamāno bhāvanāpāripūriyā saddhindriyaṃ nāma hoti, taṃ so paṭila-bhati nāma. **Passaddhibahulo samādhindriyaṃ paṭilabhatī**ti pubbabhāge passa-ddhibahulassa “passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati”ti (paṭi. ma. 1.73; a. ni. 5.26) vacanato bhāvanāpāripūriyā passaddhipaccayā samā-dhindriyaṃ hoti, taṃ so paṭilabhati nāma. **Vedabahulo paññindriyaṃ paṭilabhatī**ti pubbabhāge vedo bahulaṃ pavattamāno bhāvanāpāripūriyā paññindriyaṃ nāma hoti, taṃ so paṭilabhati nāma.

Ādhipateyyaṃ hotīti chandādi-ke adhipatibhūtepi sakiccanipphādanavasena

adhipati hoti padhāno hoti. **Bhāvanāyāti** bhummavacanaṃ, uparūpari bhāvana-tthāya vā. **Tadanvayā hontīti** taṃ anugāminī taṃ anuvattinī honti. **Sahajātapaccayā hontīti** uppajjamānā ca saha-uppādanabhāvena upakārakā honti pakāsassa padīpo viya. **Aññamaññapaccayā hontīti** aññamaññaṃ uppādanupatthambhana-bhāvena upakārakā honti aññamaññūpatthambhakaṃ tidaṇḍaṃ viya. **Nissayapaccayā hontīti** adhiṭṭhānākārena nissayākārena ca upakārakā honti tarucittakammānaṃ pathavīpaṭādi viya. **Sampayuttapaccayā hontīti** ekavatthuka-ekārammaṇa-ekuppāda-ekanirodhasaṅkhātena sampayuttabhāvena upakārakā honti.

220. Paṭivedhakāleti (2.0162) maggakkhaṇe saccapaṭivedhakāle. **Paññindriyaṃ ādhipateyyaṃ hotīti** maggakkhaṇe nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā saccadassanakkikaraṇavasena ca kilesappahānakikkikaraṇavasena ca paññindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti. **Paṭivedhāyāti** saccapaṭivijjhanatthāya. **Ekarasāti** vimuttirasena. **Dassanaṭṭhenāti** saccadassanaṭṭhena. **Evam paṭivijjhantopi bhāveti, bhāventopi paṭivijjhantīti** maggakkhaṇe sakiṃyeva bhāvanāya ca paṭivedhassa ca sabbhāvada-ssanaṭṭhaṃ vuttaṃ. Anattānupassanāya vipassanākkhaṇepi paññindriyasessa ādhipateyyattā “paṭivedhakālepi”ti apisaddo payutto.

221. Aniccato manasikaroto katamindriyaṃ adhimattaṃ hotīti-ādi indriyavisesena puggalavisesaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **adhimattanti** adhikaṃ. Tattha saddhindriyasamādhindriyapaññindriyānaṃ adhimattatā saṅkhārupekkhāya veditabbā. **Saddhāvimuttoti** ettha avisesetvā vuttepi upari visesetvā vuttattā sotāpattimaggam ṭhapetvā sesesu sattuṃ ṭhānesu saddhāvimuttoti vuttaṃ hoti. Saddhāvimutto saddhindriyassa adhimattatā hoti, na saddhindriyassa adhimattatā sabbattha saddhāvimuttotipi vuttaṃ hoti. Sotāpattimaggakkhaṇe saddhindriyassa adhimattatāyeva sesesu samādhindriyapaññindriyādhimattattepi sati saddhāvimuttotoyeva nāma hotīti vadanti. **Kāyasakkhī hotīti** aṭṭhasupi ṭhānesu kāyasakkhī nāma hoti. **Diṭṭhippatto hotīti** saddhāvimutte vuttanayeneva veditabbam.

Saddahanto vimuttoti saddhāvimuttoti saddhindriyassa adhimattatā sotāpattimaggakkhaṇe saddahanto catūsipi phalakkhaṇesu vimuttoti saddhāvimuttoti vuttaṃ hoti. Uparimaggattayakkhaṇe saddhāvimuttattaṃ idāni vakkhati. Sotāpattimaggakkhaṇe pana saddhānusārittaṃ pacchā vakkhati. **Phuṭṭhattā sacchikatoti kāyasakkhīti** sukkhavipassakatte sati upacārajjhānaphassassa rūpārūpajjhānalābhitte sati rūpārūpajjhānaphassassa phuṭṭhattā nibbānaṃ sacchikatoti kāyasakkhī, nāmakāyena vuttappakāre jhānaphasse ca nibbāne ca sakkhīti vuttaṃ hoti. **Diṭṭhattā pattoti diṭṭhippatto** sotāpattimaggakkhaṇe sampayuttena paññindriyena paṭhamaṃ nibbānassa diṭṭhattā pacchā sotāpattiphalādivasena nibbānaṃ pattoti diṭṭhippatto, paññindriyasaṅkhātāya diṭṭhiyā (2.0163) nibbānaṃ pattoti vuttaṃ hoti. Sotāpattimaggakkhaṇe pana dhammānusārittaṃ pacchā vakkhati. **Saddahanto vimuccatīti saddhāvimuttoti** saddhindriyassa adhimattatā sakadāgāmi-anāgāmi-arahattamaggakkhaṇesu saddahanto vimuccatīti saddhāvimutto. Ettha vimuccamānopi āsaṃsāya bhūtavacanavasena “vimutto”ti vutto. **Jhānaphassanti** tividham jhānaphassaṃ. “Jhānaphassan”ti-ādīni “dukkhā saṅkhārā”ti-ādīni ca paṭhamaṃ vuttaṃ dvayameva visesetvā vuttāni. **Nātam hotīti**-ādīni heṭṭhā vutta-

tthāni. Ettha ca jhānalābhī puggalo samādhindriyassa anukūlāya dukkhānupassanāya eva vuṭṭhahitvā maggaphalāni pāpuṇātīti ācariyānaṃ adhippāyo.

Siyāti siyuṃ, bhaveyyunti attho. “Siyā”ti etaṃ vidhivacanameva. **Tayo puggalāti** vipassanāniyamena indriyaniyamena ca vuttā tayo puggalā. **Vatthuvasenāti** tīsu anupassanāsu ekeka-indriyavatthuvaseṇa. **Pariyāyenāti** teneva pariyāyena. Iminā vārena kiṃ dassitaṃ hoti? Heṭṭhā ekekissā anupassanāya ekekassa indriyassa ādhipaccaṃ yebhuyyavasena vuttanti ca, kadāci tīsupi anupassanāsu ekekasseva indriyassa ādhipaccaṃ hotīti ca dassitaṃ hoti. Atha vā pubbabhāgavipassanākkhaṇe tissannampi anupassanānaṃ sabbhāvato tāsu pubbabhāgavipassanāsu tesam tesam indriyānaṃ ādhipaccaṃ apekkhitvā maggaphalakkhaṇesu saddhāvimuttādīni nāmāni hontīti. Evañhi vuccamāne heṭṭhā vuṭṭhānagāminivipassanāya upari ca kato indriyādhipaccapuggalāniyamāmo sukato yeva niccalo yeva ca hoti. Anantaravāre **siyāti aññoyevāti** evaṃ siyāti attho. Ettha pubbe vutto yeva niyamāmo.

Idāni maggaphalavasena puggalavisesaṃ vibhajitvā dassetuṃ **aniccato manasikaroto ...pe... sotāpattimaggam paṭilabhatīti** ādimāha. Tattha saddhaṃ anussarati anugacchati, saddhāya vā nibbānaṃ anussarati anugacchatīti **saddhānusārī**. **Sacchikatanti** paccakkhakatam. **Arahattanti** arahattaphalam. Paññāsaṅkhātamaṃ dhammaṃ anussarati, tena vā dhammena nibbānaṃ anussaratīti **dhammānusārī**.

222. Puna (2.0164) aparehi pariyāyehi indriyattayavisesena puggalavisesaṃ vaṇṇetukāmo **ye hi kecīti** ādimāha. Tattha **bhāvitā vāti** atite bhāvayimṣu vā. **Bhāventi vāti** paccuppanne. **Bhāvissanti vāti** anāgate. **Adhigatā vāti** ādi ekekaṅtikamaṃ purimassa purimassa atthavivaraṇatthamaṃ vuttaṃ. **Phassitā vāti** ñāṇaphusaṇāya phusimṣu vā. **Vasippattāti** issarabhāvaṃ pattā. **Pāramippattāti** vosānaṃ pattā. **Vesārajappattāti** visāradabhāvaṃ pattā. Sabbattha saddhāvimuttādayo heṭṭhā vuttakkhaṇesuyeva, satipaṭṭhānādayo maggakkhaṇeyeva. **Aṭṭha vimokkheti** “rūpī rūpāni passatī”ti ādike (paṭi. ma. 1.209; dha. sa. 248) paṭisambhidāmaggappattiyā eva pattā.

Tisso sikkhāti adhisīlasikkhā adhicittasikkhā adhipaññāsikkhā maggappattā eva sikkhamānā. **Dukkham pariṇānantīti** ādīni maggakkhaṇeyeva. **Pariññāpaṭivedham paṭivijjhatīti** pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, pariññāya paṭivijjhitabbanti vā pariññāpaṭivedham. Evaṃ sesesupi. Sabbadhammādīhi visesetvā **abhiññāpaṭivedhā**dayo vuttā. **Sacchikiriyāpaṭivedho** pana maggakkhaṇeyeva nibbānapaccavekkhaṇāñāṇasiddhivasena veditabboti. Evamidha pañca ariyapuggalā niddiṭṭhā honti, ubhatobhāgavimutto ca paññāvimutto cāti ime dve aniddiṭṭhā. Aññattha (visuddhi. 2.773) pana “yo pana dukkhato manasikaronto passaddhibahulo samādhindriyaṃ paṭilabhati, so sabbattha kāyasakkhī nāma hoti, arūpajjhānaṃ pana patvā aggaphalam patto ubhatobhāgavimutto nāma hoti. Yo pana anattato manasikaronto vedabahulo paññindriyaṃ paṭilabhati, sotāpattimaggakkhaṇe dhammānusārī hoti, chasu ṭhānesu diṭṭhippatto, aggaphale paññāvimutto”ti vuttaṃ. Te idha kāyasakkhidiṭṭhippattehiyeva saṅgahitā. Atthato pana arūpajjhānena ceva ariyamaggena cāti ubhatobhāgena vimuttoti ubhatobhāgavimutto. Pajānanto vimuttoti paññāvimu-

ttoti. Ettāvatā indriyapuggalavisesā niddiṭṭhā honti.

223-226. Idāni vimokkhapubbaṅgamameva vimokkhavisesaṃ puggalavise-saṅca dassetukāmo **aniccato manasikarototi-ādimāha.** Tattha **dve vimokkhāti** appaṇihitasuññatavimokkhā. Aniccānupassanāgamanavasena hi animittavimokkhoti laddhanāmo maggo rāgadosamohapaṇidhīnaṃ abhāvā (2.0165) saguṇato ca tesameva paṇidhīnaṃ abhāvā appaṇihitanti laddhanāmaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotīti ārammaṇato ca appaṇihitavimokkhoti nāmampi labhati. Tathā rāgadosamohehi suññattā saguṇato ca rāgādīhiyeva suññattā suññatanti laddhanāmaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotīti ārammaṇato ca suññatavimokkhoti nāmampi labhati. Tasmā te dve vimokkhā animittavimokkhanvayā nāma honti. Animittamaggato anaññepi aṭṭhannaṃ maggaṅgānaṃ ekekassa maggaṅgassa vasena saḥajātādipaccayā ca hontīti veditabbā. Puna **dve vimokkhāti** suññatānimittavimokkhā. Dukkhānupassanāgamanavasena hi appaṇihitavimokkhoti laddhanāmo maggo rūpanimittādīnaṃ rāganimittādīnaṃ niccanimittādīnaṅca abhāvā saguṇato ca tesameva nimittānaṃ abhāvā animittasaṅkhātaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotīti ārammaṇato ca animittavimokkhoti nāmampi labhati. Sesam vuttanayeneva yojetabbam. Puna **dve vimokkhāti** animitta-appaṇihitavimokkhā. Yojanā panettha vuttanayā eva.

Paṭivedhakāleti indriyānaṃ vuttakkameneva vuttaṃ. Maggakkhaṇaṃ pana muñcitvā vipassanākkhaṇe vimokkho nāma natthi. Paṭhamam vuttoyeva pana maggavimokkho “paṭivedhakāle”ti vacanena visesetvā dassito. “Yo cāyaṃ puggalo saddhāvimutto”ti-ādikā dve vārā ca “aniccato manasikaronto

sotāpattimaggam paṭilabhati”ti-ādiko vāro ca saṅkhitto, vimokkhavasena pana yojetvā vitthārato veditabbo. **Ye hi keci nekkhammanti**-ādiko vāro vuttanayeneva veditabboti. Ettāvata vimokkhapuggalavisesā niddiṭṭhā hontīti.

227. Puna vimokkhamukhāni ca vimokkhe ca anekadhā niddisitukāmo **aniccato manasikarontoti**-ādimāha. Tattha **yathābhūtanti** yathāsabhāvena. **Jānātīti** ñāṇena jānāti. **Passatīti** teneva ñāṇena cakkhunā viya passati. **Tadvayenāti** tadvayenā manena, tassa paccakkhato ñāṇena diṭṭhassa anugamanenāti attho. **Kaṅkhā pahīyatīti** aniccānupassanāya niccāniccakaṅkhā, itarāhi itarakaṅkhā. **Nimittanti** santatighanavinibbhogena niccasaññāya pahīnattā ārammaṇabhūtaṃ saṅkhāranimittaṃ yathābhūtaṃ jānāti. **Tena vuccati sammādasananti** tena yathābhūtajānanaena taṃ ñāṇaṃ “sammādasana”ti (2.0166) vuccati. **Pavattanti** dukkhappattākāre sukhasaññaṃ ugghāṭetvā sukhasaññāya pahānena paṇidhisāṅkhātāya taṇhāya pahīnattā sukhasammataṃ vipākapavattaṃ yathābhūtaṃ jānāti. **Nimittaṅca pavattaṅcāti** nānādhātumanasikārasambhavaena samūhaghanavinibbhogena ubhayathāpi attasaññāya pahīnattā saṅkhāranimittaṅca vipākapavattaṅca yathābhūtaṃ jānāti. **Yaṅca yathābhūtaṃ ñāṇanti**-ādittayaṃ idāni vuttameva, na aññaṃ. **Bhayato upaṭṭhātīti** niccasukha-attābhāvadassanato yathākkamaṃ taṃ taṃ bhayato upaṭṭhāti. **Yā ca bhayatupaṭṭhāne paññāti**-ādinā “udayabbayānupassanāññaṃ bhaṅgānupassanāññaṃ bhayatupaṭṭhānaññaṃ ādinavānupassanāññaṃ nibbidānupassanāññaṃ muñcitukamyatāññaṃ paṭisaṅkhānupassanāññaṃ saṅkhārupekkhāññaṃ anulomaññaṇa”ti vuttasu paṭipadāññaṇadassanavisuddhisāṅkhātesu navasu vipassanāññaṇesu bhayatupaṭṭhānasambandhena avatthābhedena bhinnāni ekaṭṭhāni tiṇi ñāṇāni vuttāni, na sesāni.

Puna tisu anupassanāsu ante ṭhitāya anantarāya anattānupassanāya sambandhena tāya saha suññatānupassanāya ekaṭṭhataṃ dassetuṃ **yā ca anattānupassanā yā ca suññatānupassanā**ti-ādimāha. Imāni hi dve ñāṇāni atthato ekameva, avatthābhedena pana bhinnāni. Yathā ca imāni, tathā aniccānupassanā ca animittānupassanā ca atthato ekameva ñāṇaṃ, dukkhānupassanā ca appaṇihitānupassanā ca atthato ekameva ñāṇaṃ, kevalaṃ avatthābhedeneva bhinnāni. Anattānupassanāsuññatānupassanānaṅca ekaṭṭhatāya vuttāya tesam dvinnam dvinnampi ñāṇānaṃ ekalakkhaṇattā ekaṭṭhatā vuttāva hotīti. **Nimittaṃ paṭisaṅkhāññaṃ uppajjati**ti “saṅkhāranimittaṃ addhavaṃ tāvakālikan”ti aniccalakkhaṇavasena jānitvā ñāṇaṃ uppajjati. Kāmaṅca na paṭhamaṃ jānitvā pacchā ñāṇaṃ uppajjati, vohāravasena pana “manaṅca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇa”ti-ādīni (saṃ. ni. 4.60; ma. ni. 1.400; 3.421) viya evaṃ vuccati. Saddasatthavidūpi ca “ādiccaṃ pāpuṇitvā tamo vigacchatī”ti-ādīsu viya samānakālepi imaṃ padaṃ icchanti. Ekattanayena vā purimaṅca pacchimaṅca ekaṃ katvā evaṃ vuttanti veditabbaṃ. Iminā nayena itarasmimpi padadvaye attho veditabbo. **Muñcitukamya-tā**dīnaṃ tiṇṇaṃ ñāṇānaṃ ekaṭṭhatā heṭṭhā vuttanayā eva.

Nimittā (2.0167) **cittaṃ vuṭṭhātīti** saṅkhāranimittā dosadassanena tattha anallīnatāya saṅkhāranimittā cittaṃ vuṭṭhātīti nāma. **Animittā cittaṃ pakkhandatīti** saṅkhāranimittapaṭipakkhena animittasaṅkhāte nibbāne tanninnatāya cittaṃ pavisati. Sesā-

nupassanādvayepi iminā nayena attho veditabbo. **Nirodhe nibbānadhātuyāti** idha vutteneva paṭhamānupassanādvayampi vuttameva hoti. Nirodhetipi pāṭho. **Bahiddhāvutthānavivaṭṭane paññāti** vutthānasambandhena gotrabhuññāṇaṃ vuttaṃ. **Gotrabhū dhammāti** gotrabhuññāṇameva. Itarathā hi ekaṭṭhatā na yujjati. “Asāñkhatā dhammā, appaccayā dhammā”ti-ādīsu (dha. sa. dukamātikā 7, 8) viya vā catumaggavasena vā bahuvacanaṃ katanti veditabbaṃ. Yasmā vimokkhoti maggo, maggo ca dubhatovutthāno, tasmā tena sambandhena **yā ca dubhatovutthānavivaṭṭane paññāti**-ādi vuttaṃ.

228. Puna vimokkhānaṃ nānākkhaṇānaṃ ekakkhaṇapariyāyaṃ dassetukāmo **katihākārehīti**-ādimāha. Tattha **ādhipateyyaṭṭhenāti** jeṭṭhakaṭṭhena. **Adhiṭṭhānaṭṭhenāti** patiṭṭhānaṭṭhena. **Abhinīhāraṭṭhenāti** vipassanāvīthito nīharaṇaṭṭhena. **Niyyānaṭṭhenāti** nibbānupagamaṇaṭṭhena. **Aniccato manasikarototi** vutthānagāminivipassanākkhaṇeyeva. **Animitto vimokkhoti** maggakkhaṇeyeva. Esa nayo sesesu. **Cittaṃ adhiṭṭhātīti** cittaṃ adhikaṃ katvā ṭhāti, cittaṃ patiṭṭhāpetīti adhippāyo. **Cittaṃ abhinīharaṭīti** vipassanāvīthito cittaṃ nīharati. **Nirodhaṃ nibbānaṃ niyyātīti** nirodhasaṅkhātāṃ nibbānaṃ upagacchatīti evaṃ ākāraṇānattato catudhā nānākkhaṇatā dassitā.

Ekakkhaṇatāya **samodhānaṭṭhenāti** ekajjhaṃ samosaraṇaṭṭhena. **Adhigamaṇaṭṭhenāti** vindanaṭṭhena. **Paṭilābhaṭṭhenāti** pāpuṇanaṭṭhena. **Paṭivedhaṭṭhenāti** ñāṇena paṭivijjanaṭṭhena. **Sacchikiriyaṭṭhenāti** paccakkhakaṇaṭṭhena. **Phassanaṭṭhenāti** ñāṇaphusaṇāya phusaṇaṭṭhena. **Abhisamayāṭṭhenāti** abhimukhaṃ samāgamaṇaṭṭhena. Ettha “samodhānaṭṭhenā”ti mūlapadaṃ, sesāni adhigamavevacanāni. Tasmāyeva hi sabbesaṃ ekato vissajjanaṃ kataṃ. **Nimittā muccatīti** nicca-nimittato muccati. Iminā vimokkhaṭṭho vutto. **Yato muccatīti** yato nimittato muccati. **Tattha na paṇidahaṭīti** tasmim̐ nimitte (2.0168) patthanaṃ na karoti. **Yattha na paṇidahaṭīti** yasmim̐ nimitte na paṇidahaṭi. **Tena suññoti** tena nimittena suñño. **Yena suññoti** yena nimittena suñño. **Tena nimittena animittoti** iminā animittaṭṭho vutto.

Paṇidhiyā muccatīti paṇidhito muccati. “Paṇidhi muccatī”ti pāṭho nissakkaṭṭhoyeva. Iminā vimokkhaṭṭho vutto. **Yattha na paṇidahaṭīti** yasmim̐ dukkhe na paṇidahaṭi. **Tena suññoti** tena dukkhena suñño. **Yena suññoti** yena dukkhanimittena suñño. **Yena nimittenāti** yena dukkhanimittena. **Tattha na paṇidahaṭīti** iminā appaṇihitaṭṭho vutto. **Abhinivesā muccatīti** iminā vimokkhaṭṭho vutto. **Yena suññoti** yena abhinivesanimittena suñño. **Yena nimittenāti** yena abhinivesanimittena. **Yattha na paṇidahaṭi, tena suññoti** yasmim̐ abhinivesanimitte na paṇidahaṭi, tena abhinivesanimittena suñño. Iminā suññataṭṭho vutto.

229. Puna aṭṭhavimokkhādīni niddisitukāmo **atthi vimokkhoti**-ādimāha. Tattha **niccato abhinivesāti**-ādīni saññāvimokkhe vuttanayena veditabbāni. **Sabbābhinivesehīti** vuttappakārehi abhinivesehi. Iti abhinivesamuccanavasena suññatavimokkhā nāma jātā, teyeva niccādinimittamuccanavasena animittavimokkhā, niccanti-ādipaṇidhīhi muccanavasena appaṇihitavimokkhā. Ettha ca **paṇidhi muccatīti** sabbattha nissakkaṭṭho veditabbo. Paṇidhiyā muccatīti vā pāṭho. “Sabbapaṇidhihi muccatī”ti cettha sādhaṃ. Evaṃ tisso anupassanā tadaṅgavimokkhattā

ca samucchedavimokkhassa paccayattā ca pariyāyena vimokkhāti vuttā.

230. Tattha jātāti anantare vipassanāvimokkhepi sati imissā kathāya maggavi-mokkhādhikārattā tasmim̄ maggavimokkhe jātāti vuttaṃ hoti. **Anavajjakusalāti** rāgādivajjavirahitā kusalā. Vicchedaṃ katvā vā pāṭho. **Bodhipakkhiyā dhammāti** “cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā (2.0169), ariyo aṭṭhaṅgiko maggo” ti (ma. ni. 3.35, 43; cūḷani. mettagūmaṇavapucchāniddeśa 22; mi. pa. 5.4.1) vuttā sattatiṃsa bodhipa-kkhiyadhammā. **Idaṃ mukhanti** idaṃ vuttappakāraṃ dhammajātaṃ ārammaṇato nibbānapavesāya mukhattā mukhaṃ nāmāti vuttaṃ hoti. **Tesaṃ dhammānanti** tesaṃ bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ. **Idaṃ vimokkhamukhanti** nibbānaṃ vikkhambhanatadaṅgasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇavimokkhesu nissara-ṇavimokkhova, “yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ dhammānaṃ aggamakkhāyati” ti (itivu. 90; a. ni. 4.34) vuttattā uttamaṭṭhena mukhañcāti vimokkhamukhaṃ. Vimokkhañca taṃ mukhañca vimokkhamukhanti kammadhārayasamāsavasena ayameva attho vutto. **Vimokkhañcāti** ettha liṅgavi-pallāso kato. **Tīṇi akusalamūlānīti** lobhadosamohā. **Tīṇi duccharitānīti** kāyavacīma-noduccharitāni. **Sabbepi akusalā dhammāti** akusalamūlehi sampayuttā duccharitehi sampayuttā ca asampayuttā ca sevittabbadomanassādīni ṭhapetvā sabbepi aku-salā dhammā. **Kusalamūlasucaritāni** vuttapaṭipakkhena veditabbāni. **Sabbepi kusalā dhammāti** vuttanayeneva sampayuttā asampayuttā ca vimokkhassa upani-ssayabhūtā sabbepi kusalā dhammā. Vivaṭṭakathā heṭṭhā vuttā. Vimokkhavivaṭṭa-sambandhena panettha sesavivaṭṭāpi vuttā. **Āsevanāti** ādito sevanā. **Bhāvanāti** tasseva vaḍḍhanā. **Bahulīkammanti** tasseva vasippattiyā punappunaṃ karaṇaṃ. Maggassa pana ekakkaṇṇeyeva kiccāsādhanaśasena āsevanādīni veditabbāni. **Paṭilābho vā vipāko vāti** ādīni heṭṭhā vuttatthānevāti.

Vimokkhaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saddhammapakāsiniyā paṭisambhidāmagga-aṭṭhakathāya

Vimokkhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Gatikathā

Gatikathāvaṇṇanā

231. Idāni tassā vimokkhuppattiyā hetubhūtaṃ hetusampattiṃ dassentena kathitāya gatikathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Duhetukapaṭisandhikassāpi hi

“natthi jhānaṃ apaññassā”ti (dha. pa. 372) vacanato jhānampi na uppajjati, kiṃ (2.0171) pana vimokkho. Tattha **gatisampattiyā**ti nirayatiracchānāyonipettivisayamanussa-devasaṅkhātāsu pañcasu gatisu manussadevasaṅkhātāya gatisampattiyā. Etena purimā tisso gativipattiyo paṭikkhipati. Gatiyā sampatti gatisampatti, sugatīti vuttaṃ hoti. **Gatī**ti ca saḥokāsā khandhā. Pañcasu ca gatisu pettivisayaggahaṇeneva asurakāyopi gahito. **Devā**ti cha kāmāvacaradevā brahmāno ca. Devaggahaṇena asurāpi saṅgahitā. **Ñāṇasampayutte**ti ñāṇasampayuttapaṭisandhikkhaṇe. Khaṇopi hi ñāṇasampayuttayogena teneva vohārena vuttoti veditabbo. **Katinaṃ hetūnanti** alobhādosā mohahetūsu katinaṃ hetūnaṃ. **Upapattī**ti upapajjanaṃ, nibbattīti attho.

Yasmā pana suddakulajātāpi tihetukā honti, tasmā te sandhāya paṭhamapucchā. Yasmā ca yebhuyyena mahāpuññā tisu mahāsālakulesu jāyanti, tasmā tesam tiṇṇaṃ kulānaṃ vasena tisso pucchā. Pāṭho pana saṅkhitto. Mahatī sālā etesanti mahāsālā, mahāgharā mahāvibhavāti attho. Atha vā mahā sāro etesanti mahāsārāti vattabbe ra-kārassa la-kāraṃ katvā “mahāsālā”ti vuttaṃ. Khattiyā mahāsālā, khattiyesu vā mahāsālāti **khattiyamahāsālā**. Sesesupi eseva nayo. Tattha yassa khattiyassa gehe pacchimantena koṭisataṃ dhanam nīdhānagataṃ hoti, kahāpaṇānaṃca vīsati ambaṇāni divasaṃ valañje nikkhamanti, ayaṃ **khattiyamahāsālo** nāma. Yassa brāhmaṇassa gehe pacchimantena asītikoṭidhanaṃ nīdhānagataṃ hoti, kahāpaṇānaṃca dasa ambaṇāni divasaṃ valañje nikkhamanti, ayaṃ **brāhmaṇamahāsālo** nāma. Yassa gahapatissa gehe pacchimantena cattālīsakoṭidhanaṃ nīdhānagataṃ hoti, kahāpaṇānaṃca pañca ambaṇāni divasaṃ valañje nikkhamanti, ayaṃ **gahapatimahāsālo** nāma.

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃca ekantatihetukattā “ñāṇasampayutte”ti na vuttaṃ, manussesu pana duhetukāhetukānaṃca sabbhāvato, kāmāvacaresu devesu duhetukānaṃca sabbhāvato sesesu “ñāṇasampayutte”ti vuttaṃ. Ettha ca kāmāvacaradevā pañcakāmaguṇaratīyā kiṭṭanti, sarīrajutiyā ca jotantīti **devā**, rūpāvacarabrahmāno jhānaratīyā kiṭṭanti (2.0171), sarīrajutiyā ca jotantīti devā,

arūpāvacarabrahmāno jhānaratiyā kiḷanti, ñāṇajutiyā ca jotantīti devā.

232. Kusalakammassa javanakkhaṇeti atītajātiyā idha tihetukapaṭisandhijana-kassa tihetukakāmāvacarakusalakammassa ca javanavīthiyaṃ punappunaṃ uppattivaseṇa sattavāraṃ javanakkhaṇe, pavattanakāleti attho. **Tayo hetū kusalāti** alobho kusalahetu adoso kusalahetu amoho kusalahetu. **Tasmiṃ khaṇe jātacetanāyāti** tasmiṃ vuttakkhaṇeyeva jātāya kusalacetanāya. **Sahajātapaccayā hontīti** uppajjamānā ca saha-uppādanabhāvena upakārakā honti. **Tena vuccatīti** tena sahajātapaccayabhāveneva vuccati. **Kusalamūlapaccayāpi saṅkhārāti** ekacittakkhaṇikapaccayākāranayena vuttaṃ. “Saṅkhārā”ti ca bahuvacanena tattha saṅkhārakkhandhasaṅgahitā sabbe cetasikā gahitāti veditabbaṃ. Apisaddena saṅkhārapaccayāpi kusalamūlānītipi vuttaṃ hoti.

Nikantikkhāṇeti attano vipākaṃ dātuṃ paccupaṭṭhitakamme vā tathā paccupaṭṭhitakammena upaṭṭhāpīte kammanimittē vā gatinimittē vā uppajjamānānaṃ nikan-tikkhaṇe. **Nikantīti** nikāmanā patthanā. Āsannamaraṇassa hi mohena ākulacittattā avīcijālāyapi nikanti uppajjati, kiṃ pana sesesu nimittesu. **Dve hetūti** lobho akusalahetu moho akusalahetu. Bhavanikanti pana paṭisandhi-anantaraṃ pavattabhavaṅgavīthito vuṭṭhitamattasseva attano khandhasantānaṃ ārabba sabbesampi uppajjati. “Yassa vā pana yattha akusalā dhammā na uppajjittha, tassa tattha kusalā dhammā na uppajjitthāti āmantā”ti evamādi idameva sandhāya vuttaṃ. **Tasmiṃ khaṇe jātacetanāyāti** akusalacetanāya.

Paṭisandhikkhaṇeti tena kammena gahitapaṭisandhikkhaṇe. **Tayo hetūti** alobho abyākatahetu adoso abyākatahetu amoho abyākatahetu. **Tasmiṃ khaṇe jātacetanāyāti** vipākābyākataacetanāya. **Nāmarūpapaccayāpi viññāṇanti** ettha tasmiṃ paṭisandhikkhaṇe tayo vipākahetū sesacetasikā ca nāmaṃ, hadayavatthu rūpaṃ. Tato (2.0172) nāmarūpapaccayatopi paṭisandhiviññāṇaṃ pavattati. **Viññāṇapaccayāpi nāmarūpanti** etthāpi nāmaṃ vuttappakārameva, rūpaṃ pana idha sahetukamanussapaṭisandhiyā adhippetattā gabbhaseyyakānaṃ vatthudasakaṃ kāyadasakaṃ bhāvadasakanti samatiṃsa rūpāni, saṃsedajānaṃ opapātikānañca paripuṇṇāyatanānaṃ cakkhudasakaṃ sotadasakaṃ ghānadasakaṃ jivhādasakañcāti samasattati rūpāni. Taṃ vuttappakāraṃ nāmarūpaṃ paṭisandhikkhaṇe paṭisandhiviññāṇapaccayā pavattati.

Pañcakkhandhāti ettha paṭisandhicittena paṭisandhikkhaṇe labbhamānāni rūpāni rūpakkhandho, sahajātā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, sesacetasikā saṅkhārakkhandho, paṭisandhicittaṃ viññāṇakkhandho. **Sahajātapaccayā hontīti** cattāro arūpino khandhā aññamaññaṃ sahajātapaccayā honti, rūpakkhandhe cattāro mahābhūtā aññamaññaṃ sahajātapaccayā honti, arūpino khandhā ca hadayarūpañca aññamaññaṃ sahajātapaccayā honti, mahābhūtāpi upādārūpānaṃ sahajātapaccayā honti. **Aññamaññaṇapaccayā hontīti** aññamaññaṃ uppādanupatthambhanabhāvena upakārakā honti, cattāro arūpino khandhā ca aññamaññaṇapaccayā honti, cattāro mahābhūtā aññamaññaṇapaccayā honti. **Nissayapaccayā hontīti** adhiṭṭhānākāreṇa nissayākāreṇa ca upakārakā honti, cattāro arūpino khandhā ca aññamaññaṇapaccayā hontīti sahajātā viya vitthāretabbā.

Vippayuttapaccayā hontīti ekavatthukādibhāvānupagamanena vippayuttabhāvena upakārakā honti, arūpino khandhā paṭisandhirūpānaṃ vippayuttapaccayā honti, hadayarūpaṃ arūpīnaṃ khandhānaṃ vippayuttapaccayo hoti. “Pañcakkhandhā”ti hettha evaṃ yathālābhavasena vuttaṃ.

Cattāro mahābhūtāti ettha tayo paccayā paṭhamāṃ vuttāyeva. **Tayo jīvitasāṅkhārāti** āyu ca usmā ca viññāṇaṅca. **Āyūti** rūpajīvitindriyaṃ arūpajīvitindriyaṅca. **Usmāti** tejodhātu. **Viññāṇanti** paṭisandhiviññāṇaṃ. Etāni hi uparūpari jīvitasāṅkhāraṃ saṅkharonti pavattenti jīvitasāṅkhārā. **Sahajātapaccayā hontīti** arūpajīvitindriyaṃ paṭisandhiviññāṇaṅca sampayuttakānaṃ khandhānaṅca hadayarūpassa ca aññamaññasahajātapaccayā honti, tejodhātu tiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ aññamaññasahajātapaccayo hoti, upādārūpānaṃ sahajātapaccayova, rūpajīvitindriyaṃ (2.0173) sahajātarūpānaṃ pariyāyena sahajātapaccayo hotīti veditabbaṃ. **Aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā hontīti** dvayaṃ arūpajīvitindriyaṃ paṭisandhiviññāṇaṅca sampayuttakhandhānaṃ aññamaññapaccayā honti. Aññamaññanissayapaccayā hontīti vuttanayeneva yojetvā veditabbaṃ. **Vippayuttapaccayā hontīti** arūpajīvitindriyaṃ paṭisandhiviññāṇaṅca paṭisandhirūpānaṃ vippayuttapaccayā honti. Rūpajīvitindriyaṃ pana aññamaññanissayavippayuttapaccayatte na yujjati. Tasmā “tayo jīvitasāṅkhārā”ti yathālābhavasena vuttaṃ. Nāmaṅca rūpaṅca vuttanayeneva catupaccayatte yojetabbaṃ. **Cuddasa dhammāti** pañcakkhandhā, cattāro mahābhūtā, tayo jīvitasāṅkhārā, nāmaṅca rūpaṅcāti evaṃ gaṇanāvasena cuddasa dhammā. Tesaṅca upari aññesaṅca sahajātādipaccayabhāvo vuttanayo eva. **Sampayuttapaccayā hontīti** puna ekavatthuka-ekārammaṇa-ekuppada-ekanirodhasaṅkhātena sampayuttabhāvena upakārakā honti.

Pañcindriyānīti saddhindriyādīni. **Nāmaṅcāti** idha vedanādayo tayo khandhā. **Viññāṇaṅcāti** paṭisandhiviññāṇaṃ. Puna **cuddasa dhammāti** cattāro khandhā, pañcindriyāni, tayo hetū, nāmaṅca viññāṇaṅcāti evaṃ gaṇanāvasena cuddasa dhammā. **Aṭṭhavīsati dhammāti** purimā ca cuddasa, ime ca cuddasāti aṭṭhavīsati. Idha rūpassāpi pavitṭhattā sampayuttapaccayaṃ apanetvā vippayuttapaccayo vutto.

Evaṃ paṭisandhikkhaṇe vijjamānassa tassa tassa paccayuppannassa dhammassa taṃ taṃ paccayabhedaṃ dassetvā paṭhamāṃ niddiṭṭhe hetū nigametvā dassento **imesaṃ aṭṭhannaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hotīti** āha. Kammāyūhanakkhaṇe tayo kusalahetū, nikantikkhāṇe dve akusalahetū, paṭisandhikkhaṇe tayo abyākatahetūti evaṃ aṭṭha hetū. Tattha tayo kusalahetū, dve akusalahetū ca idha paṭisandhikkhaṇe pavattiyā upanissayapaccayā honti. Tayo abyākatahetū yathāyogaṃ hetupaccayasahajātapaccayavasena paccayā honti. Sesavāresupi eseva nayo.

Arūpāvacarānaṃ pana rūpābhāvā **nāmapaccayāpi viññāṇaṃ, viññāṇapaccayāpi nāmanti** vuttaṃ. Rūpamissakacuddasakopi ca parihīno. Tassa parihīnattā “aṭṭhavīsati dhammā”ti vāro ca na labbhati.

233. Idāni (2.0174) vimokkhassa paccayabhūtaṃ tihetukapaṭisandhiṃ dassetvā teneva sambandhena duhetukapaṭisandhivisesaṅca dassetukāmo **gatisampattiyā**

ñāṇavippayutteti-ādimāha. Kusalakammassa javanakkhaṇeti atitajātiyā idha paṭi-
sandhijanakassa duhetukakusalakammassa vuttanayeneva javanakkhaṇe. Dve
hetūti ñāṇavippayuttattā alobho kusalahetu adoso kusalahetu. Dve abyākatahe-
tūpi alobhādosāyeva.

Cattāri indriyānīti paññindriyavajjāni saddhindriyādīni cattāri. **Dvādasa**
dhammāti paññindriyassa amohahetussa ca parihīnattā dvādasa. Tesaṃ dvinnaṃ-
yeva parihīnattā chabbīsati. **Channaṃ hetūnanti** dvinnaṃ kusalahetūnaṃ, dvinnaṃ
akusalahetūnaṃ, dvinnaṃ vipākahetūnanti evaṃ channaṃ hetūnaṃ. Rūpārūpāva-
carā panettha ekantatīhetukattā na gahitā. Sesāṃ paṭhamavāre vuttanayeneva
veditabbaṃ. Imasmiṃ vāre duhetukapaṭisandhiyā duhetukakammasseva vuttattā
tīhetukakammena duhetukapaṭisandhi na hotīti vuttaṃ hoti. Tasmā yaṃ dhamma-
saṅgahaṭṭhakathāyaṃ (dha. sa. aṭṭha. 498) tipīṭakamahādhammarakkhitatthera-
vāde “tīhetukakammena paṭisandhi tīhetukāva hoti, duhetukāhetukā na hoti. Duhe-
tukakammena duhetukāhetukā hoti, tīhetukā na hotī”ti vuttaṃ, taṃ imāya pāḷiyā
sameti. Yaṃ pana tipīṭakacūḷanāgattherassa ca moravāpivāsimahādattattherassa
ca vādesu “tīhetukakammena paṭisandhi tīhetukāpi hoti duhetukāpi, ahetukā na
hoti. Duhetukakammena duhetukāpi hoti ahetukāpi, tīhetukā na hotī”ti vuttaṃ, taṃ
imāya pāḷiyā viruddhaṃ viya dissati. Imissā kathāya hetu-adhikārattā ahetukapaṭi-
sandhi na vuttāti.

Gatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kammakathāvaṇṇanā

Kammakathāvaṇṇanā

234. Idāni tassā hetusampattiyā paccayabhūtaṃ kammaṃ dassentena kathī-
tāya kammakathāya apubbathānuvaṇṇanā. Tattha **ahosi kammaṃ ahosi kamma-**
vipākoti-ādīsu atītabhavesu katassa kammassa atītabhavesuyeva (2.0175) vipa-
kkavipākaṃ gahetvā “ahosi kammaṃ ahosi kammavipāko”ti vuttaṃ. Tasseva atī-
tassa kammassa diṭṭhadhammavedanīyassa upapajjedanīyassa ca paccayave-
kallena atītabhavesuyeva avipakkavipākañca atīteyeva parinibbutassa ca diṭṭha-
dhammavedanīya-upapajjedanīya-aparapariyāyavedanīyassa kammassa avipa-
kkavipākañca gahetvā **ahosi kammaṃ nāhosi kammavipākoti** vuttaṃ. Atītasseeva
kammassa avipakkavipākassa paccuppannabhava paccayasampattiyā vipacca-
mānaṃ vipākaṃ gahetvā **ahosi kammaṃ atthi kammavipākoti** vuttaṃ. Atītasseeva
kammassa atikkantavipākakālassa ca paccuppannabhava parinibbāyantassa ca
avipaccamānaṃ vipākaṃ gahetvā **ahosi kammaṃ natthi kammavipākoti** vuttaṃ.
Atītasseeva kammassa vipākārahassa avipakkavipākassa anāgate bhava paccaya-
sampattiyā vipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā **ahosi kammaṃ bhavissati kammavipā-**

koti vuttaṃ. Atītasseva kammaṃ atikkantavipākakālassa ca anāgatabhave parinibbāyitabbassa ca avipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā **ahosi kammaṃ na bhavissati kammavipākoti vuttaṃ.** Evaṃ atītakammaṃ atītapaccuppannānāgatavipākāvipākavasena chadhā dassitaṃ.

Paccuppannabhava katassa diṭṭhadhammavedanīyassa kammaṃ idheva vipaccamānaṃ vipākaṃ gahetvā **atthi kammaṃ atthi kammavipākoti vuttaṃ.** Tasseva paccuppannassa kammaṃ paccayavekallena idha avipaccamānañca diṭṭheva dhamme parinibbāyantassa idha avipaccamānañca vipākaṃ gahetvā **atthi kammaṃ natthi kammavipākoti vuttaṃ.** Paccuppannasseva kammaṃ upapajjavedanīyassa ca aparapariyāyavedanīyassa ca anāgatabhave vipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā **atthi kammaṃ bhavissati kammavipākoti vuttaṃ.** Paccuppannasseva kammaṃ upapajjavedanīyassa paccayavekallena anāgatabhave avipaccitabbañca anāgatabhave parinibbāyitabbassa aparapariyāyavedanīyassa avipaccitabbañca vipākaṃ gahetvā **atthi kammaṃ na bhavissati kammavipākoti vuttaṃ.** Evaṃ paccuppannakammaṃ paccuppannānāgatavipākāvipākavasena catudhā dassitaṃ.

Anāgatabhave kātabbassa kammaṃ anāgatabhave vipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā **bhavissati kammaṃ bhavissati kammavipākoti vuttaṃ.** Tasseva anāgatassa (2.0176) kammaṃ paccayavekallena avipaccitabbañca anāgatabhave parinibbāyitabbassa avipaccitabbañca vipākaṃ gahetvā **bhavissati kammaṃ na bhavissati kammavipākoti vuttaṃ.** Evaṃ anāgatakammaṃ anāgatavipākāvipākavasena dvidhā dassitaṃ. Taṃ sabbaṃ ekato katvā dvādasavidhena kammaṃ dassitaṃ hoti.

Imasmiṃ ṭhāne ṭhatvā tīṇi kammacatukkāni āharitvā vuccanti- tesu hi vuttesu ayamatto pākaṭataro bhavissatīti. Catubbidhañhi kammaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ upapajjavedanīyaṃ aparapariyāyavedanīyaṃ ahosikammanti. Tesu ekajavanavīthiyaṃ sattasu cittesu kusalā vā akusalā vā paṭhamajavanacetanā **diṭṭhadhammavedanīyakammaṃ** nāma. Taṃ imasmiṃyeva attabhāve vipākaṃ deti. Tathā asakkontaṃ pana “ahosi kammaṃ nāhosi kammavipāko, na bhavissati kammavipāko, natthi kammavipāko”ti imassa tikassa vasena **ahosikammaṃ** nāma hoti. Atthasādhikā pana sattamajavanacetanā **upapajjavedanīyakammaṃ** nāma. Taṃ anantare attabhāve vipākaṃ deti.

Tathā asakkontaṃ vuttanayeneva ahosikammaṃ nāma hoti. Ubhinnaṃ antare pana pañcavanacetanā aparapariyāyavedaniyakammaṃ nāma. Taṃ anāgate yadā okāsaṃ labhati, tadā vipākaṃ deti. Sati saṃsārappavattiyā ahosikammaṃ nāma na hoti.

Aparampi catubbidhaṃ kammaṃ yaggarukaṃ yabbahulaṃ yadāsannaṃ kaṭattā vā pana kammanti. Tattha kusalaṃ vā hotu akusalaṃ vā, garukāgarukesu yaṃ garukaṃ mātughātādikammaṃ vā mahaggatakammaṃ vā, tadeva paṭhamaṃ vipaccati. Tathā bahulābahulesupi yaṃ bahulaṃ hoti susīlyaṃ vā dussīlyaṃ vā, tadeva paṭhamaṃ vipaccati. Yadāsannaṃ nāma maraṇakāle anussaritaṃ kammaṃ vā katakammaṃ vā. Yañhi āsannamaraṇe anussaritaṃ sakkoti kātuṃ vā, teneva upapajjati. Etehi pana tīhi muttaṃ punappaṇaṃ laddhāsevanaṃ kaṭattā vā pana kammaṃ nāma hoti. Tesaṃ abhāve taṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhati.

Aparaṃ vā catubbidhaṃ kammaṃ janakaṃ upatthambhakaṃ upapīlakaṃ upaghātakanti. Tattha **janakaṃ** nāma kusalampi hoti akusalampi. Taṃ paṭisandhiyaṃ pavattepi rūpārūpavipākaṃ (2.0177) janeti. **Upatthambhakaṃ** pana janetuṃ na sakkoti, añña kamma dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjanakasukhadukkaṃ upatthambheti, addhānaṃ pavatteti. **Upapīlakaṃ** añña kamma dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjanakasukhadukkaṃ pīleti bādhati, addhānaṃ pavattituṃ na deti. **Upaghātakaṃ** pana kusalampi akusalampi samānaṃ aññaṃ dubbalakammaṃ ghātetvā tassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti. Evaṃ pana kamma kate okāse taṃ vipākaṃ uppannaṃ nāma vuccati.

Iti imesaṃ dvādasannaṃ kammānaṃ kammantarañca vipākantarañca buddhānaṃ kammavipākāññaṃseva yāthāvasarasato pākaṭaṃ hoti asādhāraṇaṃ sāvakehi. Vipassakena pana kammantaṃ vipākantarañca ekadesato jānitabbaṃ. Tasmā ayaṃ mukhamattadassanena kammaviseso pakāsitoti.

235. Evaṃ suddhikakammavasena paṭhamavāraṃ vatvā tadeva kammaṃ dvidhā vibhajitvā kusalākusalādiyugalavasena dasahi pariyāyehi apare dasa vārā vuttā. Tattha ārogyaṭṭhena **kusalaṃ**, anārogyaṭṭhena **akusalaṃ**, idaṃ dukaṃ jātiva-sena vuttaṃ. Akusalameva rāgādidosasaṃyogena **sāvajjaṃ**, kusalaṃ tadabhāvena **anavajjaṃ**. Akusalaṃ parisuddhattā, kaṇhābhijātihetuttā vā **kaṇhaṃ**, kusalaṃ parisuddhattā, sukkābhijātihetuttā vā **sukkaṃ**. Kusalaṃ sukhavuddhimattā **sukhudrayaṃ**, akusalaṃ dukkhavuddhimattā **dukkhudrayaṃ**. Kusalaṃ sukhaphalavattā **sukhavipākaṃ**, akusalaṃ dukkhaphalavattā **dukkhavipākanti** evametesāṃ nānākāro veditabboti.

Kammakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vipallāsakathā

Vipallāsakathāvaṇṇanā

236. Idāni tassa kammaṣṣa paccayabhūte vipallāse dassentena kathitāya sutta-ntapubbaṅgamāya vipallāsakathāya apubbathānuvaṇṇanā. Suttante tāva **saññāvipallāsā**ti saññāya vipallatthabhāvā viparītabhāvā, viparītasaññāti attho. Sesadvayesupi eseva nayo. Cittakiccassa dubbalatṭhāne diṭṭhivirahitāya akusalasaññāya sakakiccassa balavakāle **saññāvipallāso**. Diṭṭhivirahitasseva akusalacittassa sakakiccassa (2.0178) balavakāle **cittavipallāso**. Diṭṭhisampayutte citte **diṭṭhivipallāso**. Tasmā sabbadubbalo saññāvipallāso, tato balavatāro cittavipallāso, sabbabalavatāro diṭṭhivipallāso. Ajātabuddhidārakassa kahāpaṇadassanaṃ viya hi saññā ārammaṇassa upaṭṭhānākāramattaggahaṇato. Gāmikapurisassa kahāpaṇadassanaṃ viya cittaṃ lakkhaṇapaṭivedhassāpi sampāpanato. Kammārassa mahāsaṇḍāsena ayogahaṇaṃ viya diṭṭhi abhinivissa parāmasanato. **Anicce niccanti saññāvipallāso**ti anicce vatthusmiṃ “niccaṃ idan”ti evaṃ gahetvā uppajjanakasaññā saññāvipallāso. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. **Na saññāvipallāso na cittavipallāso na diṭṭhivipallāso**ti catūsu vatthūsu dvādasannaṃ vipallāsaggāhānaṃ abhāvā yāthāvaggahaṇaṃ vuttaṃ.

Gāthāsu **anattani ca attāti** anattani attāti evaṃsaññinoti attho. **Micchādiṭṭhihatāti** na kevalaṃ saññinova, saññāya viya uppajjamānāya micchādiṭṭhiyāpi hatā. **Khittacittāti** saññādiṭṭhihi viya uppajjamānena khittena vibbhantena cittaṃ samannāgatā. **Visaññinoti** desanāmettaṃ, viparītasaññācittadiṭṭhinoti attho. Atha vā saññāpubbaṅgamattā diṭṭhiyā paṭhamaṃ catūhi padehi saññāvipallāso vutto, tato **micchādiṭṭhihatāti** diṭṭhivipallāso, **khittacittāti** cittavipallāso. **Visaññinoti** tīhi vipallāsaggāhehi pakatisaññāvirahitā mohaṃ gatā “mucchito visavegena, visaññī samapajjathā”ti-ettha (jā. 2.22.328) viya. **Te yogayuttā mārassāti** te janā sattā mārassa yoge yuttā nāma honti. **Ayogakkheminoti** catūhi yogehi itīhi khemaṃ nibbānaṃ appattā. **Sattā gacchanti saṃsāranti** teyeva puggalā saṃsāraṃ saṃsāranti. Kasmā? **Jātimaraṇagāmino** hi te, tasmā saṃsāranti attho. **Buddhāti** catusaccabuddhā sabbaññuno. Kālattayasādhāraṇavasena bahuvacanaṃ. **Lokasminti** okāsaloke. **Pabhaṅkarāti** lokassa paññālokaṃ karā. **Imaṃ dhammaṃ pakāsentīti** vipallāsappahānaṃ dhammaṃ jotenti. **Dukkūpasamagāminanti** dukkhavūpasamaṃ nibbānaṃ gacchantā. **Tesaṃ sutvānāti** tesaṃ buddhānaṃ dhammaṃ sutvāna. **Sappaññāti** bhābhūtaṃ paññavanto. **Sacittaṃ paccaladdhūti** vipallāsavajjitaṃ sakacittaṃ paṭilabhitvā. Paṭi-aladdhūti padacchedo. Atha vā paṭilabhiṃsu paṭi-aladdhūti (2.0179) padacchedo. **Aniccato dakkhanti** aniccavaseneva addasaṃsu. **Anattani anattāti** anattānaṃ anattāti addakkhū. Atha vā anattani vatthusmiṃ attā natthīti addakkhū. **Sammādiṭṭhisamādānāti** gahitasammādaṣṣanā. **Sabbaṃ dukkhaṃ upaccaganti** sakalaṃ vaṭṭadukkhaṃ samatikkantā.

Pahīnāpahīnapucchāya **diṭṭhisampannassāti** sotāpannassa. **Dukkhe sukhanti saññā uppajjati**. **Cittaṃ uppajjati**ti mohakālussiyassa appahīnattā saññāmatthaṃ vā cittaṃ matthaṃ vā uppajjati, anāgāmissapi uppajjati, kiṃ pana sotāpannassa. Ime dve arahatoyeva pahīnā. **Asubhe subhanti saññā uppajjati**. **Cittaṃ uppajjati**ti sakadā-

gāmissapi uppajjati, kiṃ pana sotāpannessa. Ime dve anāgāmissa pahīnāti aṭṭha-kathāyaṃ vuttaṃ. Tasmā idaṃ dvayaṃ sotāpannasakadāgāmino sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Anāgāmino kāmarāgassa pahīnattā “asubhe subhan”ti saññācittavipallāsānañca pahānaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Dvīsu vatthūsūti**-ādīhi padehi pahīnāpahīne nigamtvā dasseti. Tattha “anicce niccan”ti, “anattani attā”ti imesu dvīsu vatthūsu cha vipallāsā pahīnā. “Dukkhe sukhan”ti, “asubhe sun”ti imesu dvīsu vatthūsu dve diṭṭhivipallāsā pahīnā. Kesuci potthakesu dveti paṭhamaṃ likhitaṃ, pacchā chāti. **Catūsu vatthūsūti** cattāri ekato katvā vuttaṃ. **Aṭṭhāti** dvīsu cha, dvīsu dveti aṭṭha. **Cattāro**ti dukkhāsubhavadvatthūsu ekekasmimṃ dve dve saññācittavipallāsāti cattāro. Kesuci potthakesu “cha dvīsū”ti vuttaṭṭhānesupi evameva likhitanti.

Vipallāsakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Maggkathā

Maggkathāvaṇṇanā

237. Idāni tesam tiṇṇam vipallāsānam pahānakaram ariyamaggaṃ dassentena kathitāya maggkathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha **maggoti kenatthena maggoti** yo buddhasāsane maggoti vuccati, so kenatthena maggo nāma hotīti attho. **Micchādiṭṭhiyā pahānāyāti**-ādīsu dasasu (2.0180) pariyāyesu paṭhamo paṭhamo tassa tassa maggaṅgassa ujuvipaccanīkavasena vutto. **Maggo ceva hetu cāti** tassa tassa kiccassa karaṇāya paṭipadaṭṭhena maggo, sampāpakaṭṭhena hetu. Tena maggassa paṭipadaṭṭho sampāpakaṭṭho ca vutto hoti. “Ayaṃ maggo ayaṃ paṭipadā”ti-ādīsu (saṃ. ni. 5.5, 48) hi paṭipadā maggo, “maggassa niyyānaṭṭho hetuṭṭho”ti-ādīsu (paṭi. ma. 2.8) sampāpako hetu. Evaṃ dvīhi dvīhi padehi “maggoti kenatthena maggo”ti pucchāya vissajjanaṃ kataṃ hoti. **Sahajātānaṃ dhammānaṃ upatthambhanāyāti** attanā sahajātānaṃ arūpadhammānaṃ sahajāta-aññamaññanissayādibhāvena upatthambhanabhāvāya. **Kilesānaṃ pariyādānāyāti** taṃtaṃmaggavajjhānaṃ vuttāvasesakilesānaṃ khepanāya. **Paṭivedhādiviso-dhanāyāti** ettha yasmā “ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ, silānaṃ suvisuddhaṃ diṭṭhi ca ujukā”ti (saṃ. ni. 5.369, 381) vacanato silānaṃ diṭṭhi ca saccapaṭivedhassa ādi. So ca ādimaggakkhaṇe visujjhati. Tasmā “paṭivedhādivisodhanāyā”ti vuttaṃ. **Cittassa adhiṭṭhānāyāti** sampayuttacittassa sakakicce patiṭṭhānāya. **Cittassa vodānāyāti** cittassa parisuddhabhāvāya. **Visesādhigamāyāti** lokiyato vīse-sapaṭilābhāya. **Uttari paṭivedhāyāti** lokiyato uttari paṭivijjhanatthāya. **Saccābhisamayāyāti** catunnaṃ saccānaṃ ekābhisamayāya kiccanipphattivasena ekapaṭivedhāya. **Nirodhe patiṭṭhāpanāyāti** cittassa vā puggalassa vā nibbāne patiṭṭhāpanatthāya. Sakadāgāmimaggakkhaṇādīsu aṭṭha maggaṅgāni ekato katvā taṃtaṃma-

ggavajjhakilesappahānaṃ vuttaṃ. Evaṃ vacane kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva. Yasmā uparūparimaggenāpi suṭṭhu ādivisodhanā suṭṭhu cittavodānañca hoti, tasmā tānipi padāni vuttāni.

Dassanamaggoti-ādīhi yāva pariyosānā tassa dhammassa lakkhaṇavasena maggaṭṭho vutto. Tāni sabbānipi padāni abhiññeyyaniddese vuttatthāneva. Eva-mettha yathāsambhavaṃ lokiyalokuttaro maggo niddiṭṭho. **Hetuṭṭhena maggoti** ca aṭṭhaṅgiko maggo niddiṭṭho. Nippariyāyamaggattā cassa puna “maggo”ti na vuttaṃ. **Ādhipateyyaṭṭhena indriyāti** ādīni ca indriyādīnaṃ atthavasena vuttāni, na maggaṭṭhavasena. **Saccānīti** cettha saccaññāni. Sabbepi te dhammā nibbā-nassa paṭipadaṭṭhena **maggo**. Ante vuttaṃ **nibbānaṃ** (2.0181) pana saṃsāradu-kkhābhībhūtehi dukkhanissaraṇatthikehi sappurisehi maggīyati gavesīyatīti **maggoti** vuttanti veditabbanti.

Maggakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Maṇḍapeyyakathā

Maṇḍapeyyakathāvaṇṇanā

238. Idāni tassa maggassa maṇḍapeyyattaṃ dassentena kathitāya bhagavato vacanekadesapubbaṅgamāya maṇḍapeyyakathāya apubbathānuvaṇṇanā. Tattha **maṇḍapeyyanti** yathā sampannaṃ nimmalaṃ vippasannaṃ sappi sappima-ṇḍoti vuccati, evaṃ vippasannaṭṭhena maṇḍo, pātabbatṭhena peyyaṃ. Yañhi pivivā antaravīthiyaṃ patitā visaññino attano sāṭakādīnampi assāmikā honti, taṃ pasannaṃ na pātabbaṃ. Mayhaṃ pana idaṃ sikkhattayasaṅgahitaṃ sāsana-brahmacariyaṃ sampannaṭṭā nimmalaṭṭā vippasannaṭṭā maṇḍaṅca hitasukhāvahattā peyyaṅcāti maṇḍapeyyanti dīpeti. Maṇḍo peyyo etthāti maṇḍapeyyaṃ. Kiṃ taṃ? Sāsana**brahmacariyaṃ**. Kasmā sikkhattayaṃ brahmacariyaṃ nāma? Uttama-ṭṭhena nibbānaṃ brahmaṃ nāma, sikkhattayaṃ nibbānatthāya pavattanato brahmatthāya cariyāti brahmacariyanti vuccati. Sāsana-brahmacariyanti taṃyeva. **Satthā sammukhībhūtoti** idamettha kāraṇavacanaṃ. Yasmā pana satthā sammukhībhūto, tasmā vīriyapayogaṃ katvā pivathetaṃ maṇḍaṃ. Bāhirakañhi bhesajja-maṇḍaṃ vejjassa asamukhā pivantānaṃ pamāṇaṃ vā uggamananiggamaṃ vā na jānāmāti āsaṅkā hoti. Vejjassa sammukhā pana vejjo jānissatīti nirāsaṅkā pivanti. Evamevaṃ amhākañca dhammassāmī satthā sammukhībhūtoti vīriyaṃ katvā pivathāti maṇḍapāne sanniyojeti. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparama-tthehi yathārahaṃ anusāsati satthā. Apica “satthā bhagavā satthavāho”ti-ādīnā (mahāni. 190) niddesanayenapettha attho veditabbo. Sandissamāno mukho bhūtoti sammukhībhūto.

Maṇḍapeyyaniddese **tidhattamaṇḍoti** tidhābhāvo tidhattaṃ. Tidhattena maṇḍo

tidhattamaṇḍo, tividhena maṇḍoti attho. **Satthari sammukhībhūte**ti idaṃ sabbākā-
raparipuṇṇamaṇḍattayadassanattaṃ vuttaṃ.

Parinibbutepi pana (2.0182) satthari ekadesena maṇḍattayaṃ pavattatiyeva. Teneva cassa niddese “satthari sammukhībhūte”ti avatvā **katamo desanāmaṇḍo-**ti-ādi vuttanti veditabbaṃ.

Desanāmaṇḍoti dhammadesanā eva maṇḍo. **Paṭiggahamaṇḍoti** desanāpaṭiggāhako eva maṇḍo. **Brahmacariyamaṇḍoti** maggabrahmacariyameva maṇḍo.

Ācikkhanāti desetabbānaṃ saccādīnaṃ imāni nāmānīti nāmavasena kathanā. **Desanāti** dassanā. **Paññāpanāti** jānāpanā, ñāṇamukhe ṭhapanā vā. Āsanaṃ ṭhapento hi “āsanaṃ paññāpeti”ti vuccati. **Paṭṭhapanāti** paññāpanā, pavattanāti attho, ñāṇamukhe ṭhapanā vā. **Vivaraṇāti** vivaṭakaraṇaṃ, vivarivā dassanāti attho. **Vibhajanāti** vibhāgakiriyā, vibhāgato dassanāti attho. **Uttānikammanti** pākaṭabhāvakaraṇaṃ. Atha vā **ācikkhanāti** desanādīnaṃ channaṃ padānaṃ mūlapadaṃ. Desanādīni cha padāni tassa atthavivaraṇatthaṃ vuttāni. Tattha **desanāti** ugghaṭitaññūnaṃ vasena saṅkhepato paṭhamaṃ uddesavasena desanā. Ugghaṭitaññū hi saṅkhepena vuttaṃ paṭhamaṃ vuttañca paṭivijjhanti. **Paññāpanāti** vipaṅcitaññūnaṃ vasena tesam cittatosanena buddhinisānena ca paṭhamaṃ saṅkhittassa vitthārato niddesavasena paññāpanā. **Paṭṭhapanāti** tesameva niddiṭṭhassa niddesassa paṭiniddesavasena vitthārataravacanena paññāpanā. **Vivaraṇāti** niddiṭṭhassāpi punappunaṃ vacanena vivaraṇā. **Vibhajanāti** punappunaṃ vuttassāpi vibhāgakaraṇena vibhajanā. **Uttānikammanti** vivaṭassa vitthārataravacanena, vibhattassa ca nidassanavacanena uttānikaraṇaṃ. Ayaṃ desanā neyyānampi paṭivedhāya hoti. **Yevāpanaññepi kecīti** piyaṅkaramātādikā vinipātikā gahitā. **Viññātāro**ti paṭivedhavasena lokuttaradhammaṃ viññātāro. Ete hi bhikkhu-ādayo paṭivedhavasena dhammadesanaṃ paṭiggaṇhantīti **paṭiggahā**. **Ayamevāti**-ādīni paṭhamañāṇaniddese vuttatthāni. Ariyamaggo nibbānena saṃsandanato brahmatthāya cariyāti **brahmacariyanti** vuccati.

239. Idāni **adhimokkhamaṇḍoti**-ādīhi tasmim maggakkhaṇe vijjamānāni indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgāni maṇḍapeyyavidhāne yojetvā dasseti. Tattha (2.0183) **adhimokkhamaṇḍoti** adhimokkhasaṅkhāto maṇḍo. **Kasaṭoti** pasādavirahito āvilo. **Chaḍḍetvāti** samucchadavasena pahāya. **Saddhindriyassa adhimokkhamaṇḍaṃ pivatīti maṇḍapeyyanti** saddhindriyato adhimokkhamaṇḍassa anaññattepi sati aññaṃ viya katvā vohāravasena vuccati, yathā loke nisadapotako nisadapotasarīrassa anaññattepi sati nisadapotassa sarīranti vuccati, yathā ca pāḷiyam “phusittan”ti-ādīsu dhammato anaññopi bhāvo añño viya vutto, yathā ca aṭṭhakathāyaṃ “phusanalakkhaṇo phasso”ti-ādīsu (dha. sa. aṭṭha. 1 dhammuddesavāra phassa-pañcamakarāsivaṇṇanā) dhammato anaññampi lakkhaṇaṃ aññaṃ viya vuttaṃ, evamidanti veditabbaṃ. **Pivatīti** cettha taṃsamaṅgipuggaloti vuttaṃ hoti. Taṃsamaṅgipuggalo taṃ maṇḍaṃ pivatīti katvā tena puggalena so maṇḍo pātabbato maṇḍapeyyaṃ nāma hotīti vuttaṃ hoti. “Maṇḍapeyyo”ti ca vattabbe “maṇḍapeyyan”ti liṅgavipallāso kato. Sesānampi iminā nayena attho veditabbo. Apubbesu pana **pariḷāhoti** pīṇanalakkhaṇāya pītiyā paṭipakkho kilesasantāpo. **Duṭṭhullanti** upasamapaṭipakkho kilesavasena oḷārikabhāvo asantabhāvo. **Appaṭisaṅkhāti** paṭisaṅkhānapaṭipakkho kilesavasena asamavāhitabhāvo.

240. Puna aññaena pariyāyena maṇḍapeyyavidhiṃ niddisitukāmo **atthi maṇḍo-**ti-ādimāha. Tattha **tatthā**ti tasmim̐ saddhindriye. **Attharasoti-**ādīsu saddhindriyassa adhimuccanaṃ attho, saddhindriyaṃ dhammo, tadeva nānākilesehi vimuttattā vimutti, tassa atthassa sampatti **attharaso**. Tassa dhammassa sampatti **dhammaraso**. Tassā vimuttiyā sampatti **vimuttiraso**. Atha vā atthapaṭilābharati attharaso, dhammapaṭilābharati dhammaraso, vimuttipaṭilābharati vimuttiraso. **Ratī**ti ca taṃsampayuttā, tadārammaṇā vā pīti. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo. Imasmim̐ pariyāye maṇḍassa peyyaṃ maṇḍapeyyanti attho vutto hoti. Evaṃ indriyādibodhipakkhiyadhammapaṭipāṭiyā indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgānaṃ vasena maṇḍapeyyaṃ dassetvā puna ante ṭhitaṃ brahmacariyamaṇḍaṃ dassento maggassa padhānattā maggaṃ pubbaṅgamaṃ katvā uppaṭipāṭivasena maggaṅgabojjhaṅgabala-indriyāni dassesi (2.0184). **Āhipateyyaṭṭhena indriyā maṇḍoti-**ādayo yathāyogaṃ lokiyalokuttarā maṇḍā. Taṃ heṭṭhā vuttanayena veditabbaṃ. **Tathaṭṭhena saccā maṇḍoti** ettha pana dukkhasamudayānaṃ maṇḍattābhāvā mahāhatthipadasutte (ma. ni. 1.300) viya saccaññāni saccāti vuttanti veditabbaṃ.

Saddhammappakāsiniyā paṭisambhidāmagga-aṭṭhakathāya

Maṇḍapeyyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca mahāvaggavaṇṇanā.

(2) yuganaddhavaggo

1. Yuganaddhakathā

Yuganaddhakathāvaṇṇanā

1. Idāni (2.0185) maṇḍapeyyaguṇassa ariyamaggassa yuganaddhaguṇaṃ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya yuganaddhakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Yasmā pana dhammasenāpati dhammarāje dharamāneyeva dhammarājassa parinibbānasaṃvacchare parinibbuto, tasmā dhammarāje dharamāneyeva dhammabhaṇḍāgārikena desitaṃ idaṃ suttantaṃ tasseva sammukhā sutvā **evaṃ me sutanti-**ādimāhāti veditabbaṃ. Tattha **āyasmāti** piyavacanaṃ garuvacanaṃ sagāravasappatissavacanaṃ, āyumāti attho. **Ānandoti** tassa therassa nāmaṃ. So hi jāyamānoyeva kule ānandaṃ bhusaṃ tuṭṭhiṃ akāsi. Tasmāssa “ānando”ti

nāmaṃ katanti veditabbaṃ. **Kosambiyanti** evaṃnāmake nagare. Tassa hi nagarassa ārāmapokkharāṇi-ādīsu tesu tesu ṭhānesu kosambarukkhā ussannā ahesuṃ, tasmā taṃ kosambīti saṅkhaṃ agamāsi. “Kusambassa isino assamato avidūre māpitattā”ti eke.

Ghositārāmeti ghositaseṭṭhinā kārīte ārāme. Kosambiyañhi tayo seṭṭhino ahesuṃ ghositaseṭṭhi kukkuṭaseṭṭhi pāvārikaseṭṭhīti. Te tayopi “loke buddho uppanno”ti sutvā pañcahi pañcahi sakaṭasatehi dānūpakaraṇāni gāhāpetvā sāvatthiṃ gantvā jetavanasaṃpe khandhāvāraṃ bandhitvā satthu santikaṃ gantvā vanditvā paṭisanthāraṃ katvā nisinnā satthu dhammadesanaṃ sutvā sotāpatti-phale paṭiṭṭhahitvā satthāraṃ nimantetvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa aḍḍhamāsamattaṃ mahādānaṃ datvā bhagavato pādamaṃle nipajjitvā sakajanapadagamanatthaṃ bhagavantaṃ yācitvā “suññāgāre kho gahapatayo tathāgatā abhiraṃanti”ti bhagavatā vutte “dinnā no bhagavatā paṭiññā”ti ṇatvā ativiya tuṭṭhā dasabalaṃ vanditvā nikkhantā antarāmagge yojane yojane bhagavato nivāsattaṃ vihāraṃ kārentā anupubbena kosambiṃ patvā attano attano ārāme mahantaṃ dhanapariccāgaṃ katvā bhagavato vihāre (2.0186) kārapayimsu. Tattha ghositaseṭṭhinā kārīto ghositārāmo nāma ahosi, kukkuṭaseṭṭhinā kārīto kukkuṭārāmo nāma, pāvārikaseṭṭhinā ambavane kārīto pāvārikambavanaṃ nāma. Taṃ sandhāya vuttaṃ “ghositaseṭṭhinā kārīte ārāme”ti.

Āvuso bhikkhavoti ettha buddhā bhagavanto sāvake ālapantā “bhikkhavo”ti ālapanti. Sāvakā pana “buddhehi sadisā mā homā”ti “āvuso”ti paṭhamaṃ vatvā pacchā “bhikkhavo”ti vadanti. Buddhehi ca ālapite bhikkhusaṅgho “bhadante”ti paṭivacanaṃ deti, sāvakehi ālapite “āvuso”ti.

Yo hi kocīti aniyamavacanaṃ. Etena tādīsānaṃ sabbabhikkhūnaṃ pariyādānaṃ. **Mama santiketī** mama saṃpe. **Arahattappattanti** attanā arahattassa pattaṃ. Napuṃsake bhāve siddhavacanaṃ. Arahattaṃ pattanti vā padacchedo, attanā pattaṃ arahattanti attho. Arahattappattaṃ attānanti vā pāṭhaseso. **Catūhi maggehīti** upari vuccamānehi catūhi paṭipadāmaggehi, na ariyamaggehi. “Catūhi maggehi”ti visuñca vuttattā kassaci arahato paṭhamassa ariyamaggassa dhammuddhaccapubbaṅgamo maggo, ekassa ariyamaggassa samathapubbaṅgamo, ekassa vipassanāpubbaṅgamo, ekassa yuganaddhapubbaṅgamoti evaṃ cattāropi paṭipadā maggā hontīti veditabbaṃ. **Etesaṃ vā aññatarenāti** etesaṃ catunnaṃ paṭipadānaṃ maggānaṃ ekena vā, paṭipadāmaggena arahattappattaṃ byākarotīti attho. Sukkhavipassakassa hi arahato dhammuddhaccapubbaṅgamaṃ sotāpattimaggam patvā sesamaggattayampi suddhavipassanāhiyeva pattassa arahattappatti dhammuddhaccapubbaṅgamamaggā hoti. Dhammuddhaccaviggahaṃ patvā vā appatvā vā samathapubbaṅgamādīnaṃ tiṇṇaṃ paṭipadānaṃ maggānaṃ ekekassa vasena pattacatumaggassa arahato arahattappatti itara-ekekamaggapubbaṅgamā hoti. Tasmā āha- “etesaṃ vā aññatarenā”ti.

Samathapubbaṅgamaṃ vipassanaṃ bhāvetīti samathaṃ pubbaṅgamaṃ purecārikaṃ katvā vipassanaṃ bhāveti, paṭhamaṃ samādhim uppadetvā pacchā vipassanaṃ bhāvetīti attho. **Maggo sañjāyatīti** paṭhamo lokuttaramaggo nibbattati. **So**

taṃ magganti-ādīsu ekacittakkhaṇikassa maggassa āsevanādīni nāma natthi, dutiyamaggādayo pana uppādentō tameva maggaṃ “āsevati bhāveti (2.0187) bahulikarotī” ti vuccati. Saññojanāni pahiyanti, anusayā byantīhontīti yāva arahattamaggā kamena sabbe saññojanā pahiyanti, anusayā byantīhonti. Anusayā byantīhontīti ca puna anuppattiyā vigaṭantā hontīti attho.

Puna caparanti puna ca aparaṃ kāraṇaṃ. Vipassanāpubbaṅgamaṃ samathaṃ bhāvetīti vipassanaṃ pubbaṅgamaṃ purecārikaṃ katvā samathaṃ bhāveti, paṭhamaṃ vipassanaṃ uppādetvā pacchā samādhiṃ bhāvetīti attho. Yuganaddhaṃ bhāvetīti yuganaddhaṃ katvā bhāveti. Ettha teneva cittaṃ samāpattiṃ samāpajjitvā teneva saṅkhāre sammāsitaṃ na sakkā. Ayaṃ pana yāvatā samāpattiyo samāpajjati, tāvatā saṅkhāre sammāsati. Yāvatā saṅkhāre sammāsati, tāvatā samāpattiyo samāpajjati. Kathaṃ? Paṭhamajjhānaṃ samāpajjati, tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammāsati. Saṅkhāre sammāsitaṃ dutiyajjhānaṃ samāpajjati, tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammāsati. Saṅkhāre sammāsitaṃ tatiyajjhānaṃ ...pe... neva-saññānāsaññāyatanasamāpattiṃ samāpajjati, tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammāsati. Evaṃ samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti nāma.

Dhammuddhaccaviggahitaṃ mānasaṃ hotīti ettha mandapaññānaṃ vipassakānaṃ upakkilesavathuttā vipassanupakkilesasaññitesu obhāsādīsu dasasu dhammesu bhantatāvasena uddhaccasahagatacittuppattiyā vikkhepasāṅkhātaṃ uddhaccaṃ dhammuddhaccaṃ, tena dhammuddhaccena viggahitaṃ virūpaggaḥitaṃ virodhamāpāditaṃ mānasaṃ cittaṃ dhammuddhaccaviggahitaṃ mānasaṃ hoti, tena vā dhammuddhaccena kāraṇabhūtena tammūlakataṅhāmānadiṭṭhuppattiyā viggahitaṃ mānasaṃ hoti. Dhammuddhaccaviggahitamānasanti vā pāṭho. Hoti so āvuso samayoti iminā maggāmaggaṃ avatthānena taṃ dhammuddhaccaṃ paṭibāhitvā puna vipassanāvīthiṃ paṭipannaṃ kālaṃ dasseti. Yaṃ taṃ cittanti yasmim samaye taṃ vipassanāvīthiṃ okkamitvā pavattaṃ cittaṃ. Ajjhattameva santiṭṭhatīti vipassanāvīthiṃ paccotaritvā tasmim samaye gocarajjhattasaṅkhāte ārammaṇe santiṭṭhati patiṭṭhāti. Sannisīdatīti tattheva pavattivasena sammā nisīdati. Ekodi hotīti ekaggaṃ hoti. Samādhiyatīti sammā ādhiyati suṭṭhu ṭhitaṃ hotīti.

Ayaṃ suttantavaṇṇanā.

1. Suttantaniddesavaṇṇanā

2. Tassa (2.0188) suttantassa niddesakathāya **tattha jāte dhammeti** tasmim samādhiṃ jāte cittacetāsike dhamme.

Aniccato anupassanaṭṭhenāti-ādinā vipassanāya bhedaṃ dasseti. **Sammādiṭṭhi maggoti** sammādiṭṭhisāṅkhāto maggo. Aṭṭhasu maggaṅgesu ekekopi hi maggoti vuccati. **Āsevatī**ti sotāpattimaggavasena. **Bhāvetī**ti sakadāgāmimagguppādanena. **Bahulīkarotī**ti anāgāmi-arahattamagguppādanena. Imesaṃ tiṇṇaṃ avatthābhe-
depi sati āvajjanādīnaṃ sādharmaṇattā sadisameva vissajjanaṃ kataṃ.

3. Ālokasaññāpaṭinissaggānupassanānaṃ antarāpeyyāle avikkhepādīni ca jhāna samāpattikasiṅānussati-asubhā ca dīghaṃ assāsādīni ca ānantarikasamā-
dhiññāṇaniddese (paṭi. ma. 1.80-81) niddiṭṭhattā saṅkhittāni. Tattha ca **avikkhepava-
senā**ti pubbhāgāvikkhepavasena gahetabbaṃ. **Aniccānupassī assāsavasena**-
ti-ādike suddhavipassanāvasena vuttacatukke pana taruṇavipassanākāle vipassa-
nāsampayuttasamādhipubbaṅgamā balavavipassanā veditabbā.

4. Vipassanāpubbaṅgamavāre paṭhamaṃ **aniccatoti**-ādinā ārammaṇaṃ aniya-
metvā vipassanā vuttā, pacchā **rūpaṃ aniccatoti**-ādinā ārammaṇaṃ niyametvā
vuttā. **Tattha jātānanti** tassā vipassanāya jātānaṃ cittacetāsikānaṃ dhammānaṃ.
Vosaggārammaṇatāti ettha vosaggo nibbānaṃ. Nibbānañhi saṅkhatavosaggato
pariccāgato “vosaggo”ti vutto. Vipassanā ca taṃsampayuttadhammā ca nibbāna-
ninnatāya ajjhāsayavasena nibbāne patiṭṭhitattā nibbānapatiṭṭhā nibbānāra-
mmaṇā. Patiṭṭhāpi hi ālambiyatīti ārammaṇaṃ nāma hoti, nibbāne patiṭṭhatṭhe-
neva nibbānārammaṇā. Aññattha pāliyaṃpi hi patiṭṭhā “ārammaṇaṃ”ti vuccanti.
Yathāha- “seyyathāpi, āvuso, naḷāgāraṃ vā tiṇṇāgāraṃ vā sukkhaṃ koḷāpaṃ tero-
vassikaṃ puratthimāya cepi disāya puriso ādittāya tiṇṇukkāya upasaṅkameyya,
labhetha aggi otāraṃ, labhetha aggi ārammaṇaṃ”ti-ādi (saṃ. ni. 4.243). Tasmā
tattha jātānaṃ dhammānaṃ vosaggārammaṇatāya nibbānapatiṭṭhābhāvena hetu-
bhūtena uppādito yo cittassa ekaggatāsāṅkhāto upacārappanābhedo avikkhepo,
so (2.0189) samādhīti vipassanāto pacchā uppādito nibbedhabhāgiyo samādhī
niddiṭṭho hoti. Tasmāyeva hi **iti paṭhamaṃ vipassanā, pacchā samathoti** vuttaṃ.

5. Yuganaddhaniddese yasmā heṭṭhā suttantavaṇṇanāyaṃ vutto yuganaddha-
kkamo purimadvayaniddesanayeneva pākaṭo, maggakkhaṇe yuganaddhakkamo
pana na pākaṭo, tasmā pubbhāge anekantikaṃ yuganaddhabhāvanaṃ avatvā
maggakkhaṇe ekantena labbhamānāyuganaddhabhāvanameva dassento **soḷa-
sahi ākārehī**ti-ādimāha. Tattha **ārammaṇaṭṭhenā**ti-ādīsu sattarasasu ākāresu ante
uddiṭṭhaṃ yuganaddhaṃ mūlapadena ekaṭṭhattā taṃ vipphāya sesānaṃ vasena
“soḷasahi”ti vuttaṃ. **Ārammaṇaṭṭhenā**ti ālambanaṭṭhena, ārammaṇavasenaṭṭhi attho.
Evaṃ sesesupi. **Gocaraṭṭhenā**ti ārammaṇaṭṭhepi sati nissayitabbaṭṭhānaṭṭhena.
Pahānaṭṭhenāti pajhanaṭṭhena. **Pariccāgaṭṭhenā**ti pahānepi sati puna anādiya-
nena pariccāgaṭṭhena. **Vuṭṭhānaṭṭhenā**ti uggamanaṭṭhena. **Vivaṭṭanaṭṭhenā**ti ugga-
manepi sati apunarāvivaṭṭanena nivattanaṭṭhena. **Santaṭṭhenā**ti nibbutaṭṭhena. **Paṇīta-
ṭṭhenā**ti nibbutaṭṭhepi sati uttamaṭṭhena, atappakaṭṭhena vā. **Vimuttaṭṭhenā**ti
bandhanāpagataṭṭhena. **Anāsavaṭṭhenā**ti bandhanamokkhepi sati ārammaṇaṃ
katvā pavattamānāsavavirahitaṭṭhena. **Taraṇaṭṭhenā**ti anosīditvā pilavanaṭṭhena,
atikkamanaṭṭhena vā. **Animittaṭṭhenā**ti saṅkhāranimittavirahitaṭṭhena. **Appaṇihita-
ṭṭhenā**ti paṇidhivirahitaṭṭhena. **Suññataṭṭhenā**ti abhinivesavirahitaṭṭhena. **Ekarasa-**

ṭṭhenāti ekakiccaṭṭhena. **Anativattanatṭhenāti** aññamaññaṃ anatikkamanaṭṭhena. **Yuganaddhatṭhenāti** yugalakaṭṭhena.

Uddhaccaṃ pajahato, avijjaṃ pajahatoti yogino tassa tassa paṭipakkhappahāna-vasena vuttaṃ. Nirodho cettha nibbānameva. **Aññamaññaṃ nātivattantīti** samatho ce vipassanaṃ ativatteyya, līnapakkhikattā samathassa cittaṃ kosajjāya saṃvatteyya. Vipassanā ce samathaṃ ativatteyya, uddhaccapakkhikattā vipassanāya cittaṃ uddhaccāya saṃvatteyya. Tasmā samatho ca vipassanaṃ anativattamāno kosajjapātaṃ na karoti, vipassanā samathaṃ anativattamānā uddhaccapātaṃ na karoti. Samatho samaṃ pavattamāno (2.0190) vipassanaṃ uddhaccapātaṃ rakkhati, vipassanā samaṃ pavattamānā samathaṃ kosajjapātaṃ rakkhati. Evamime ubho aññamaññaṃ anativattanakiccena ekakiccā, samā hutvā pavattamānena aññamaññaṃ anativattamānā atthasiddhikarā honti. Tesaṃ maggakkaṇe yuganaddhattaṃ vuṭṭhānagāminivipassanākkhaṇe yuganaddhattāyeva hoti. Pahānapariccāgavutṭhānavivaṭṭanakaraṇānaṃ maggakiccavasena vuttattā sakalassa maggakiccassa dassanattaṃ uddhaccasahagatakilesā ca khandhā ca avijjāsahagatakilesā ca khandhā ca niddiṭṭhā. Sesānaṃ na tathā vuttattā paṭipakkhadhammattadassanavasena uddhaccāvijjā eva niddiṭṭhā. **Vivaṭṭatoti** nivattantassa.

Samādhi kāmāsavā vimutto hotīti samādhissa kāmacchandapaṭipakkhattā vuttaṃ. **Rāgavirāgāti** rāgassa virāgo samatikkamo etissā atthīti rāgavirāgā, “rāgavirāgato”ti nissakkavacanaṃ vā. Tathā **avijjāvirāgā**. **Cetovimuttīti** maggasampayutto samādhi. **Paññāvimuttīti** maggasampayuttā paññā. **Taratoti** tarantassa. **Sabbapaṇidhīhīti** rāgadosamohapaṇidhīhi, sabbapatthanāhi vā. Evaṃ cuddasa ākāre vissajjivā ekarasatṭhaṅca anativattanaṭṭhaṅca avibhajitvāva **imehi soḷasahi ākārehīti** āha. Kasmā? Tesaṃ cuddasannaṃ ākāraṇaṃ ekekassa avasāne “ekarasā honti, yuganaddhā honti, aññamaññaṃ nātivattanti”ti niddiṭṭhattā te dvepi ākāra niddiṭṭhāva honti. Tasmā “soḷasahi”ti āha. Yuganaddhatṭho pana uddesepe na bhaṇitoyevāti.

2. Dhammuddhaccavāraniddesavaṇṇanā

6. Dhammuddhaccavāre **aniccato manasikaroto obhāso uppajjati**ti udayabbayā-nupassanāya ṭhitassa tīhi anupassanāhi punappunaṃ saṅkhāre vipassantassa vipassantassa vipassanāñāṇesu paripākagatesu tadaṅgavasena kilesappahānena parisuddhacittassa aniccato vā dukkhato vā anattato vā manasikārakkhaṇe vipassanāñāṇānubhāvena pakatiyāva obhāso uppajjati paṭhamaṃ tāva aniccato manasikaroto obhāso kathito. Akusalo vipassako tasmaṃ obhāse uppanne “na ca vata me ito pubbe evarūpo obhāso uppannapubbo, addhā maggaṃ pattomhi, phalaṃ pattomhī”ti (2.0191) amaggaṃyeva “maggo”ti, aphalameva “phalan”ti gaṇhāti. Tassa amaggaṃ “maggo”ti, aphalaṃ “phalan”ti gaṇhato vipassanāvīthi ukkantā hoti. So attano vipassanāvīthiṃ vissajjetvā vikkhepamāpanno vā obhāsa-meva taṇhādiṭṭhimaññanāhi maññamāno vā nisīdati. So kho panāyaṃ obhāso

kassaci bhikkhuno pallaṅkaṭṭhānamattameva obhāseno uppajjati, kassaci anto-gabbhaṃ, kassaci bahigabbhampi, kassaci sakalavihāraṃ, gāvutaṃ adḍhayo-janaṃ yojanaṃ dviyojanaṃ ...pe... kassaci pathavitalato yāva akaniṭṭhabrahma-lokā ekālokaṃ kurumāno. Bhagavato pana dasasahasilokadhātuṃ obhāseno udapādi. Ayañhi obhāso caturaṅgasamannāgatepi andhakāre taṃ taṃ ṭhānaṃ obhāseno uppajjati.

Obhāso dhammoti obhāsaṃ āvajjatīti ayaṃ obhāso maggadhammo phaladhammoti vā taṃ taṃ obhāsaṃ manasi karoti. **Tato vikkhepo uddhaccanti** tato obhā-sato dhammoti āvajjanakaraṇato vā yo uppajjati vikkhepo, so uddhaccaṃ nāmāti attho. **Tena uddhaccena viggahitamānasoti** tena evaṃ uppajjamānena uddhaccena virodhitacitto, tena vā uddhaccena kāraṇabhūtena tammūlakakilesuppattiyā virodhitacitto vipassako vipassanāvīthiṃ okkamitvā vikkhepaṃ vā tammūlakakilesesu vā ṭhitattā aniccatto dukkhato anattato upaṭṭhānāni yathābhūtaṃ nappajānāti. “Tena vuccati dhammuddhaccaviggahitamānaso”ti evaṃ iti-saddo yojetabbo. **Hoti so samayoti** evaṃ assādasena upakkiliṭṭhacittassāpi yogino sace upaparikkhā uppajjati, so evaṃ pajānāti- “vipassanā nāma saṅkhārārammaṇā, maggaphalāni nibbānārammaṇāni, imāni ca cittāni saṅkhārārammaṇāni, tasmā nāyamobhāso maggo, udayabbayānupassanāyeva nibbānassa lokiko maggo”ti maggāmaggaṃ vavatthapetvā taṃ vikkhepaṃ parivajjayitvā udayabbayānupassanāya ṭhatvā sādhukaṃ saṅkhāre aniccatto dukkhato anattato vipassati. Evaṃ upaparikkhantassa so samayo hoti. Evaṃ apassanto pana “maggaphalappattomhī”ti adhimāniko hoti.

Yaṃ taṃ cittanti yaṃ taṃ vipassanācittaṃ. **Ajjhattamevāti** aniccānupassanāya ārammaṇe gocarajjhatteyeva. **Ñāṇaṃ uppajjatīti** tasseeva yogāvacarassa rūpārūpadhamme tulayantassa tīrayantassa vissatṭha-indavajiramiva avihatavegaṃ (2.0192) tikhiṇaṃ sūramativisadaṃ vipassanāñāṇaṃ uppajjati. **Pīti uppajjatīti** tasseeva tasmim̐ samaye khuddikā pīti, khaṇikā pīti, okkantikā pīti, ubbegā pīti, pharaṇā pītīti ayaṃ pañcavidhā vipassanāsampayuttā pīti sakalasarīraṃ pūrayamānā uppajjati. **Passaddhi uppajjatīti** tasseeva tasmim̐ samaye kāyacittānaṃ neva daratho, na gāravatā, na kakkhaḷatā, na akammaññatā, na gelaññatā, na vaṅkatā hoti. Atha kho panassa kāyacittāni passaddhāni lahūni mudūni kammaññāni paguṇāni suvisadāni ujukāniyeva honti. So imehi passaddhādīhi anuggahitakāyacitto tasmim̐ samaye amānusiṃ nāma ratiṃ anubhavati. Yaṃ sandhāya vuttaṃ-

“Suññāgāraṃ paviṭṭhassa, santacittassa bhikkhuno;
amānusi rati hoti, sammā dhammaṃ vipassato.

“Yato yato sammāsati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;

labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan”ti. (dha. pa. 373-4)-

Evamassa imaṃ amānusiṃ ratiṃ sādhayamānā lahutādīhi sahitā vipassanāsampayuttā kāyacittapassaddhi uppajjati. **Sukhaṃ uppajjatīti** tasseeva tasmim̐ samaye sakalasarīraṃ abhisandayamānaṃ vipassanāsampayuttaṃ sukhaṃ uppajjati. **Adhimokkho uppajjatīti** tasseeva tasmim̐ samaye cittacetāsikānaṃ atisa-yapasādabhūtā vipassanāsampayuttā saddhā uppajjati. **Paggaho uppajjatīti**

tasseva tasmim̐ samaye asithilamanaccāraddham̐ supaggahitam̐ vipassanāsa-mpayuttam̐ vīriyam̐ uppajjati. **Upaṭṭhānam̐ uppajjati**ti tasseva tasmim̐ samaye sūpa-ṭṭhitā suppatiṭṭhitā nikhātā acalā pabbatarājasadisā vipassanāsampayuttā sati uppajjati. So yaṃ yaṃ ṭhānam̐ āvajjati samannāharati manasi karoti paccavekkhati, taṃ taṃ ṭhānamassa okkantitvā pakkhanditvā dibbacakkhuno paraloko viya satiyā upaṭṭhāti (visuddhi. 2.734).

Upekkhāti vipassanupekkhā ceva āvajjanupekkhā ca. Tasmīñhi samaye sabba-saṅkhāresu majjhatabhūtā vipassanupekkhāpi balavatī uppajjati, manodvāre āvajjanupekkhāpi. Sā hissa taṃ taṃ ṭhānam̐ āvajjantassa vissaṭṭha-indavajiramiva pattapuṭe pakkhandatattanārāco viya ca sūrā tikhiṇā hutvā vahati (2.0193). Evañhi visuddhimagge (visuddhi. 2.734) vuttam̐. **Vipassanupekkhāti** cettha “vipassanāsampayuttā tatramajjhattupekkhā”ti ācariyā vadanti. Vipassanāñāṇe hi gayhamāne “ñāṇam̐ uppajjati”ti vipassanāñāṇassa āgatattā punaruttidoso hoti. Tatiyajjhānavaṇṇanāyañca “saṅkhārupekkhāvīpissanupekkhānampi atthato ekībhāvo. Paññā eva hi sā, kiccavasena dvidhā bhinnā”ti vuttam̐. Tasmā vipassanāsampayuttāya tatramajjhattupekkhāya vuccamānāya punaruttidoso ca na hoti, tatiyajjhānavaṇṇanāya ca sameti. Yasmā ca pañcasu indriyesu “ñāṇam̐ adhi-mokkho paggaho upaṭṭhānan”ti paññindriyasaddhindriyavīriyindriyasatindriyāni niddiṭṭhāni, samādhindriyam̐ pana aniddiṭṭham̐ hoti, yuganaddhavasenāpi ca samādhindriyam̐ niddisitabbameva hoti, tasmā samappavatto samādhi puna samādhāne byāpārappahānakaraṇena “upekkhā”ti vuttoti veditabbaṃ.

Nikanti uppajjatiti evaṃ obhāsādipaṭimaṇḍitāya vipassanāya ālayam̐ kurumānā sukhumā santākārā nikanti uppajjati, yā kilesoti pariggahetumpi na sakkā hoti. Yathā ca obhāse, evaṃ etesupi aññatarasmim̐ uppanne yogāvacaro “na ca vata me ito

pubbe evarūpaṃ ñāṇaṃ uppannapubbaṃ, evarūpā pīti passaddhi sukhaṃ adhi-
mokkho paggaho upaṭṭhānaṃ upekkhā nikanti uppannapubbā, addhā maggaṃ
pattomhi, phalaṃ pattomhī”ti amaggameva “maggo”ti, aphalameva “phalan”ti
gaṇhāti. Tassa amaggaṃ “maggo”ti, aphalañca “phalan”ti gaṇhato vipassanā-
vīthi ukkantā hoti. So attano mūlakammaṭṭhānaṃ vissajjetvā nikantimeva assā-
dento nisīdati. Ettha ca obhāsādayo upakkilesavatthutāya upakkilesāti vuttā, na
akusalattā. Nikanti pana upakkilesa ceva upakkilesavatthu ca. Vatthuvaseva
cete dasa, gāhavasena pana samatiṃsa honti. Kathaṃ? “Mama obhāso uppanno”-
ti gaṇhato hi diṭṭhiggāho hoti, “manāpo vata obhāso uppanno”ti gaṇhato māna-
ggāho, obhāsaṃ assādayato taṇhāggāho. Iti obhāse diṭṭhimānataṇhāvasena tayo
gāhā. Tathā sesesupīti evaṃ gāhavasena samatiṃsa upakkilesā honti. **Dukkhato
manasikaroto, anattato manasikarototi** vāresupi (2.0194) imināva nayena attho
veditabbo. Ekeka-anupassanāvasena hettha ekekassa vipassanupakkilesuppatti
veditabbā, na ekasseva.

Tīsu anupassanāsu. Evaṃ abhedato vipassanāvasena upakkilese dassetvā
puna bhedavasena dassento **rūpaṃ aniccato manasikarototi**-ādimāha. Tattha **jarā-
maraṇaṃ aniccato upaṭṭhānanti** jarāmaraṇassa aniccato upaṭṭhānaṃ.

7. Yasmā pubbe vuttānaṃ samatiṃsāya upakkilesānaṃ vasena akusalo
abyatto yogāvacaro obhāsādīsu vikampati, obhāsādīsu ekekaṃ “etaṃ mama, eso-
hamasmi, eso me attā”ti samanupassati, tasmā tamatthaṃ dassento **obhāse ceva
ñāṇe cāti**-ādigāthādvayamāha. Tattha **vikampatīti** obhāsādike ārammaṇe nānākile-
savasena vividhā kampati vedhati. **Yehi cittaṃ pavedhatīti** yehi passaddhisu-
khehi cittaṃ nānākilesavasena nānappakārena vedhati kampati. Tasmā **passa-
ddhiyā sukhe ceva** yogāvacaro vikampatīti sambandho veditabbo. **Upekkhāvajja-
nāya cevāti** upekkhāsaṅkhātāya āvajjanāya ceva vikampati, āvajjanupekkhāya
ceva vikampatīti attho. Visuddhimagge (visuddhi. 2.736) pana “upekkhāvajjanāya-
ñcā”ti vuttaṃ. **Upekkhāya cāti** heṭṭhā vuttappakārāya upekkhāya ca vikampati,
nikantiyā ca vikampatīti attho. Ettha ca dvinnaṃ upekkhānaṃ niddiṭṭhattā heṭṭhā
“upekkhā uppajjati”ti vuttaṭṭhāne ca ubhayathā attho vutto. Aniccānupassanādīsu
ca ekekissāyeva āvajjanupekkhāya sabbhāvato ekekāyeva anupassanā aniccaṃ
aniccaṃ, dukkhaṃ dukkhaṃ, anattā anattāti punappunaṃ bhāvīyatīti vuttaṃ hoti.
Yasmā pana kusalo paṇḍito byatto buddhisampanno yogāvacaro obhāsādīsu
uppannesu “ayaṃ kho me obhāso uppanno, so kho panāyaṃ anicco saṅkhato
paṭiccasamuppanno khayadhammo vayadhammo virāgadhammo nirodhadha-
mmo”ti iti vā naṃ paññāya paricchindati upaparikkhati. Atha vā panassa evaṃ
hoti- sace obhāso attā bhavēyya, “attā”ti gahetuṃ vaṭṭēyya. Anattāva panāyaṃ
“attā”ti gahito. Tasmāyaṃ avasavattanaṭṭhena anattāti passanto diṭṭhiṃ ugghāṭeti.
Sace obhāso nicco (2.0195) bhavēyya, “nicco”ti gahetuṃ vaṭṭēyya. Aniccova
panāyaṃ “nicco”ti gahito. Tasmāyaṃ hutvā abhāvaṭṭhena aniccoti passanto
mānaṃ samugghāṭeti. Sace obhāso sukho bhavēyya, “sukho”ti gahetuṃ vaṭṭēyya.
Dukkhova panāyaṃ “sukho”ti gahito. Tasmāyaṃ uppādavayapaṭipīḷanaṭṭhena
dukkhoti passanto nikantiṃ pariyādiyati. Yathā ca obhāse, evaṃ sesesupi.

Evam upaparikkhitvā obhāsaṃ “netam mama, nesohamasmi, na meso attā”ti samanupassati. Nāṇaṃ ...pe... nikantiṃ “netam mama, nesohamasmi, na meso attā”ti samanupassati. Evaṃ samanupassanto obhāsādīsu na kampaṭi na vedhaṭi. Tasmā tamatthaṃ dassento **imāni dasa ṭhānānī**ti gāthamāha. Tattha **dasa ṭhānānī**ti obhāsādīni. **Paññā yassa pariccitā**ti yassa upakkilesavimuttāya paññāya paricitāni punappunaṃ phuṭṭhāni paribhāvitāni. **Dhammuddhaccakusalo hotī**ti so paññāya paricitadasaṭṭhāno yogāvacaro pubbe vuttappakārassa dhammuddhaccassa yathāsabhāvapaṭivedhena cheko hoti. **Na ca sammoha gacchatī**ti dhammuddhaccakusalattāyeva taṇhāmānadiṭṭhugghāṭavasena sammohaṅca na gacchati.

Idāni pubbe vuttameva vidhiṃ aparena pariyāyena vibhāvetvā dassento **vikkhipati ceva kilissati cāti**-ādigāthamāha. Tattha mandapañño yogāvacaro obhāsādīsu vikkhepaṅca avasesakilesuppattiṅca pāpuṇāti. Majjhimaṇṇo vikkhepameva pāpuṇāti, nāvasesakilesuppattiṃ, so adhimāniko hoti. Tikkhapañño vikkhepaṃ pāpuṇitvāpi taṃ adhimānaṃ pahāya vipassanaṃ ārabhati. Atitikkhapañño na vikkhepaṃ pāpuṇāti, na cāvasesakilesuppattiṃ. **Vikkhipati cevā**ti tesu mandapañño dhammuddhaccasaṅkhātaṃ vikkhepaṅceva pāpuṇiyati. **Kilissati cāti** taṇhāmānadiṭṭhikilesehi kilesiyati ca, upatāpīyati vibādhīyatīti attho. **Cavati cittabhāvanā**ti tassa mandapaññassa vipassanācittabhāvanā kilesesuyeva ṭhānato paṭipakkhāvihatattā cavati, paripatatīti attho. **Vikkhipati na kilissatī**ti majjhimaṇṇo vikkhepena vikkhipati, kilesehi na kilissati. **Bhāvanā parihāyatī**ti tassa majjhimaṇṇassa adhimānikattā vipassanārambhābhāvena vipassanā parihāyati, nappavattatīti (2.0196) attho. **Vikkhipati na kilissatī**ti tikkhapaññoopi vikkhepena vikkhipati, kilesehi na kilissati. **Bhāvanā na parihāyatī**ti tassa tikkhapaññassa santepi vikkhepe taṃ adhimānavikkhepaṃ pahāya vipassanārambhābhāvena vipassanābhāvanā na parihāyati, pavattatīti attho. **Na ca vikkhipate cittaṃ na kilissatī**ti atitikkhapaññassa cittaṃ na vikkhepena vikkhipati, na ca kilesehi kilissati. **Na cavati cittabhāvanā**ti tassa vipassanācittabhāvanā na cavati, vikkhepakilesābhāvena yathāṭhāne tiṭṭhatīti attho.

Imehi catūhi ṭhānehī-ādīsu idāni vuttehi imehi catūhi ṭhānehi hetubhūtehi, karaṇabhūtehi vā obhāsādīke dasa ṭhāne cittassa saṅkhepena ca vikkhepena ca viggahitaṃ mānasaṃ vikkhepakilesuppattivirahito catuttho kusalo mahāpañño yogāvacaro mandapaññādīnaṃ tiṇṇaṃ yogāvacarānaṃ mānasaṃ evaṅca evaṅca hotīti nānappakārato jānātīti sambandhato atthavaṇṇanā veditabbā. **Saṅkhepoti** cettha vikkhepassa ceva kilesānaṅca uppattivāsena cittassa līnabhāvo veditabbo. **Vikkhepoti** “vikkhipati na kilissati”ti dvīsu ṭhānesu vuttavikkhepavasena cittassa uddhatabhāvo veditabboti.

Yuganaddhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Saccakathā

Saccakathāvaṇṇanā

8. Idāni yuganaddhaguṇassa ariyamaggassa vasena saccaṭṭhaṃ saccapaṭive-dhavisesaṃ saccalakkhaṇādividhānañca dassentena kathitāya suttantapubbaṅga-māya saccakathāya apubbathānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **tathānīti** yathāsa-bhāvavasena tacchāni. Yathāsabhāvabhūtāneva hi dhammajātāni saccaṭṭhena saccāni. Saccaṭṭho paṭhamañāṇaniddesavaṇṇanāyaṃ vutto. **Avitathānīti** vuttasa-bhāve vipariyāyavirahitāni. Na hi saccāni asaccāni nāma honti. **Anaññathānīti** aññasabhāvavirahitāni. Na hi asaccāni saccāni nāma honti. **Idaṃ dukkhanti, bhikkhave, tathametanti** bhikkhave, idaṃ (2.0197) dukkhanti yaṃ vuccati, etaṃ yathāsabhāvattā tathaṃ. Dukkameva hi dukkhaṃ. Vuttasabhāve vipariyāyābhā-vato **avitathaṃ**. Na hi dukkhaṃ adukkhaṃ nāma hoti. Aññasabhāvavirahitattā **ana-ññathaṃ**. Na hi dukkhaṃ samudayādisabhāvaṃ hoti. Samudayādisupi eseva nayo.

1. Paṭhamasuttantaniddesavaṇṇanā

Tathaṭṭhenāti yathāsabhāvattāna. **Pīḷanaṭṭhā**dayo ñāṇakathāyaṃ vuttatthā-yeva.

9. **Ekappaṭivedhānīti** ekena maggañāṇena paṭivedho, ekato vā paṭivedho ete-santi ekappaṭivedhāni. **Anattaṭṭhenāti** catunnampi saccānaṃ attavirahitattā anatta-ṭṭhena. Vuttañhetāṃ visuddhimagge (visuddhi. 2.567)– paramatthato hi sabbā-neva saccāni vedakakāraṇanibbutagamakābhāvato suññānīti veditabbāni. Tenetaṃ vuccati–

“Dukkameva hi, na koci dukkhito, kārako na, kiriyāva vijjati;

atthi nibbuti, na nibbuto pumā, maggamatthi, gamako na vijjati” ti. (visuddhi.

2.567);

Atha vā–

“Dhuvasubhasukhattasuññaṃ, purimadvayamattasuññaṃamatapadaṃ;

dhuvasukha-attavirahito, maggo iti suññatā tesū” ti. (visuddhi. 2.567);

Saccaṭṭhenāti avisaṃvādakaṭṭhena. **Paṭivedhaṭṭhenāti** maggakkhaṇe paṭivijjhita-bbaṭṭhena. **Ekasaṅgahitānīti** tathaṭṭhādīnā ekekena atthena saṅgahitāni, ekaga-ṇanaṃ gatānīti attho. **Yaṃ ekasaṅgahitaṃ, taṃ ekattanti** yasmā ekena saṅga-hitāṃ, tasmā ekattanti attho. Saccānaṃ bahuttepi ekattamapekkhitvā ekavacanaṃ kataṃ. **Ekattaṃ ekena ñāṇena paṭivijjhātīti** pubbabhāge catunnaṃ saccānaṃ nānattekattaṃ svāvatthitaṃ vavatthapetvā ṭhito maggakkhaṇe (2.0198) ekena maggañāṇena tathaṭṭhāditaṃtaṃ-ekattaṃ paṭivijjhati. Kathaṃ? Nirodhasaccassa tathaṭṭhādike ekatte paṭividdhe sesasaccānampi tathaṭṭhādikaṃ ekattaṃ paṭivi-ddhameva hoti. Yathā pubbabhāge pañcannaṃ khandhānaṃ nānattekattaṃ svāvatthitaṃ vavatthapetvā ṭhitassa maggavuṭṭhānakāle aniccato vā dukkhato vā

anattato vā vuṭṭhahantassa ekasmimpi khandhe aniccādito diṭṭhe sesakhandhāpi aniccādito diṭṭhāva honti, evamidanti daṭṭhabbaṃ. **Dukkassa dukkhaṭṭho tathaṭṭho**ti dukkhasaccassa piḷanaṭṭhādiko catubbidho attho sabhāvaṭṭhena tathaṭṭho. Sesasaccesupi eseva nayo. Soyeva catubbidho attho attābhāvato **anattaṭṭho**. Vuttasabhāve avisaṃvādakato **saccaṭṭho**. Maggakkhaṇe paṭivijjhitaṭṭho **paṭivedhaṭṭho** vuttoti veditabbaṃ.

10. Yaṃ aniccanti-ādi sāmaññalakkhaṇapubbaṅgamaṃ katvā dassitaṃ. Tattha yaṃ aniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, taṃ aniccanti dukkhasamudaya-maggā gahitā. Tāni hi tiṇi saccāni aniccāni ceva aniccattā dukkhāni ca. **Yaṃ aniccañca dukkhañca, taṃ anattāti** tāniyeva tiṇi gahitāni. **Yaṃ aniccañca dukkhañca anattā cāti** tehi tihi saha nirodhasaccañca saṅgahitaṃ. Cattāripi hi anattāyeva. **Taṃ tathanti** taṃ saccacattukkaṃ sabhāvabhūtaṃ. **Taṃ saccanti** tadeva saccacattukkaṃ yathāsabhāve avisaṃvādakaṃ. **Navahākārehīti-ādīsu** “sabbhaṃ, bhikkhave, abhiññeyyaṃ”ti (paṭi. ma. 1.3; saṃ. ni. 4.46) vacanato abhiññāṭṭhena, dukkassa pariññāṭṭhe, samudayassa pahānaṭṭhe, maggassa bhāvanaṭṭhe, nirodhassa sacchikiriyāṭṭhe āvenikepi idha catūsipi saccesu ñātapariññāsabbhāvato pariññāṭṭhena, catusaccadassanena pahānasabbhāvato pahānaṭṭhena, catusaccabhāvanāsabbhāvato bhāvanaṭṭhena, catunnaṃ saccānaṃ sacchikiriyasabbhāvato sacchikiriyāṭṭhenāti niddiṭṭhanti veditabbaṃ. **Navahākārehi tathaṭṭhenāti-ādīsu** paṭhamaṃ vuttanayeneva yojanā kātābā.

11. Dvādasahi ākārehīti-ādīsu tathaṭṭhādayo ñāṇakathāyaṃ vuttatthā. Etesaṃ niddesepe vuttanayeneva yojanā veditābā.

12. Saccānaṃ kati lakkhaṇānīti-ādīsu upari vattābāni cha lakkhaṇāni saṅkhatā-saṅkhatavasena dvidhā bhinditvā **dve lakkhaṇānīti** āha. Tattha (2.0199) **saṅkhatalakkhaṇaṃ asaṅkhatalakkhaṇaṃ cāti** “tiṇimāni, bhikkhave, saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇāni uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati. Tiṇimāni, bhikkhave, asaṅkhatassa asaṅkhatalakkhaṇāni na uppādo paññāyati, na vayo paññāyati, na ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati”ti (a. ni. 3.47-48) evaṃ vuttaṃ saṅkhatassa saṅkhatamiti lakkhaṇaṃ asaṅkhatassa asaṅkhatamiti lakkhaṇaṃ. Saṅkhatam paṇa na

lakkhaṇaṃ, lakkhaṇaṃ na saṅkhatam. Na ca saṅkhatam vinā lakkhaṇaṃ paññāpetum sakkā, napi lakkhaṇaṃ vinā saṅkhatam. Lakkhaṇena pana saṅkhatam pākaṭam hoti.

Puna tadeva lakkhaṇadvayaṃ vitthārato dassento **cha lakkhaṇānīti āha. Saṅkhatānaṃ saccānanti** dukkhasamudayamaggasaccānaṃ. Tāni hi paccayehi saṅgamma katattā saṅkhatāni. **Uppādoti jāti. Paññāyatīti jānīyati. Vayoti bhaṅgo. Thitānaṃ aññathattanti** thitippattānaṃ aññathābhāvo jarā. Tiṇṇaṃ saṅkhatasaccānaṃ nipphannattā uppādavayaññathattaṃ vuttaṃ, tesamyeva pana uppādassa, jarāya bhaṅgassa ca anipphannattā uppādavayaññathattaṃ na vattabbaṃ. Saṅkhatanissitattā uppādavayaññathattaṃ na paññāyatīti na vattabbaṃ. Saṅkhatavikārattā pana saṅkhatanti vattabbaṃ. Dukkhasamudayānaṃ uppādajarābhaṅgā saccapariyāpannā, maggasaccassa uppādajarābhaṅgā na saccapariyāpannāti vadanti. Tattha “saṅkhatānaṃ uppādakkhaṇe saṅkhatāpi uppādalakkhaṇampi kālasaṅkhāto tassa khaṇopi paññāyati, uppāde vitivatte saṅkhatāpi jarālakkaṇampi kālasaṅkhāto tassa khaṇopi paññāyati, bhaṅgakkhaṇe saṅkhatāpi jarāpi bhaṅgalakkhaṇampi kālasaṅkhāto tassa khaṇopi paññāyati” ti khandhakavaggaṭṭhakathāyaṃ (saṃ. ni. aṭṭha. 2.3.37-38) vuttaṃ. **Asaṅkhatassa saccassāti** nirodhasaccassa. Tañhi paccayehi samāgamma akatattā sayameva nipphannanti asaṅkhatam. **Thitassāti** niccattā thitassa, na thānappattattā. Puna tadeva lakkhaṇadvayaṃ vitthārato dassento **dvādasa lakkhaṇānīti āha.**

Catunnaṃ saccānaṃ kati kusalāti-ādīsu abyākatanti vipākābyākataṃ kiriyābyākataṃ rūpābyākataṃ nibbānābyākatanti catūsu abyākatesu nibbānābyākataṃ. Cattāripi hi kusalākusalalakkhaṇena na byākatattā abyākatāni. **Siyā kusalanti** kāmāvacararūpāvacarārūpāvacarakusalānaṃ vasena (2.0200) kusalampi bhavēyya. **Siyā akusalanti** taṇhaṃ thapetvā sesākusalavasena. **Siyā abyākatanti** kāmāvacararūpāvacarārūpāvacaravipākakiriyānaṃ rūpānañca vasena. **Siyā tiṇi saccānīti-ādīsu saṅgahitānīti** gaṇitāni. **Vatthuvasenāti** akusalakusalābyākatadukkhasamudayanirodhamaggasaṅkhātavattuvasena. **Yaṃ dukkhasaccaṃ akusalanti** thapetvā taṇhaṃ avasesaṃ akusalaṃ. **Akusalaṭṭhena dve saccāni ekasaccena saṅgahitānīti** imāni dve dukkhasamudayasaccāni akusalaṭṭhena ekasaccena saṅgahitāni, akusalasaccaṃ nāma hotīti attho. **Ekasaccaṃ dvīhi saccehi saṅgahitanti** ekaṃ akusalasaccaṃ dvīhi dukkhasamudayasaccehi saṅgahitaṃ. **Yaṃ dukkhasaccaṃ kusalanti** tebhūmakaṃ kusalaṃ. Imāni dve dukkhamaggasaccāni kusalaṭṭhena ekasaccena saṅgahitāni, kusalasaccaṃ nāma hoti. Ekaṃ kusalasaccaṃ dvīhi dukkhamaggasaccehi saṅgahitaṃ. **Yaṃ dukkhasaccaṃ abyākatanti** tebhūmakavipākakiriyā rūpañca. Imāni dve dukkhanirodhasaccāni abyākataṭṭhena ekasaccena saṅgahitāni, ekaṃ abyākatasaccaṃ nāma hoti. Ekaṃ abyākatasaccaṃ dvīhi dukkhanirodhasaccehi saṅgahitaṃ. **Tiṇi saccāni ekasaccena saṅgahitānīti** samudayamagganirodhasaccāni ekena akusalakusalābyākatabhūtena dukkhasaccena saṅgahitāni. **Ekaṃ saccam tihi saccehi saṅgahitanti** ekaṃ dukkhasaccaṃ visuṃ akusalakusala-abyākatabhūtehi samudayamagganirodhasaccehi saṅgahitaṃ. Keci pana “dukkhasamudayasaccāni akusalaṭṭhena samudaya-

saccena saṅgahitāni, dukkhamaggasaccāni kusalaṭṭhena maggasaccena saṅgahitāni, na dassanaṭṭhena. Dukkhanirodhasaccāni abyākataṭṭhena nirodhasaccena saṅgahitāni, na asaṅkhataṭṭhenā”ti vaṇṇayanti.

2. Dutiyasuttantapāḷivaṇṇanā

13. Puna aññassa suttantassa atthavasena saccappaṭivedhaṃ niddisitukāmo pubbe me, bhikkhavi-ādikaṃ suttantaṃ āharitvā dassesi. Tattha pubbe me, bhikkhave, sambodhāti bhikkhave, mama sambodhito sabbaññutaññāṇato pubbe. Anabhisambuddhassāti sabbadhamme appaṭividdhassa. Bodhisattasseva satoti bodhisattabhūtasseeva. Etadahosīti bodhipallaṅke nisinnassa etaṃ parivittakkaṃ ahoṣi. Assādoti assādiyatīti assādo. Ādīnavoti doṣo. Nissaraṇanti apagamanaṃ. Sukhanti (2.0201) sukhayatīti sukhaṃ, yassuppajjati, taṃ sukhaṃ karotīti attho. Somanassanti pītisomanassayogato sobhanaṃ mano assāti sumano, sumanassa bhāvo somanassaṃ, sukhaṃeva pītiyogato viṣeṣitaṃ. Aniccanti addhavaṃ. Dukkanti dukkhavattuttā saṅkhāradukkhattā ca dukkhaṃ. Vipariṇāmadhammanti avasī hutvā jarābhāṅgavasena parivattanapakatikaṃ. Etena anattabhāvo vutto hoti. Chandarāgavinayoti chandasāṅkhātassa rāgassa saṃvaraṇaṃ, na vaṇṇarāgassa. Chandarāgappahānanti tasseva chandarāgassa pajahanaṃ.

Yāvakiṅcāti-ādīsu yāva imesaṃ pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ ...pe... yathābhūtaṃ nābbhaññāsiṃ na adhikena ñāṇena paṭivijjhiṃ, tāva anuttaraṃ sammāsambodhiṃ anuttaraṃ sabbaññubhāvaṃ abhisambuddho abhisametāvī arahanti nevāhaṃ paccaññāsiṃ neva paṭiññaṃ akāsinti sambandhato attho. Kīvañcāti nipātamattaṃ. Yatoti yasmā, yadā vā. Athāti anantaraṃ. Ñāṇaṅca pana me dassanaṃ udapādīti dassanakiccakaraṇena dassanaṃsaṅkhātaṃ paccavekkhaṇāñāṇaṅca me uppajji. Akuppāti kopetaṃ cāletaṃ asakkuṇeyyā. Vimuttīti arahatta-phalavimutti. Etāya eva phalapaccavekkhaṇāya magganibbānapaccavekkhaṇāpi vuttāva honti. Ayamantimā jātīti ayaṃ pacchimā khandhappavatti. Natthidāni punabbhavoti idāni puna uppatti natthi. Etena pahīnakilesapaccavekkhaṇā vuttā. Arahato hi avasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇā na hoti.

3. Dutiyasuttantaniddesavaṇṇanā

14. Saccappaṭivedhaññāyoyojanakkame ca ayaṃ rūpassa assādoti pahānappaṭivedhoti pubbabhāge “ayaṃ taṇhāsampayutto rūpassa assādo”ti ñatvā maggakkhaṇe samudayappahānasaṅkhāto samudayasaccappaṭivedho. Samudayasaccanti samudayasaccappaṭivedhaññāṇaṃ. Ariyasaccārammaṇaṅgaṇāpi hi “ye keci kusalā dhammā, sabbe te catūsu ariyasaccesu saṅghaṃ gacchanti”ti-ādīsu (ma. ni. 1.300) viya “saccaṃ”ti vuccati. Ayaṃ rūpassa ādīnavoti pariññāpaṭivedhoti pubbabhāge “ayaṃ rūpassa ādīnavo”ti ñatvā maggakkhaṇe dukkhaṃpariññāsaṅkhāto dukkhasaccappaṭivedho. Dukkhasaccanti dukkhasaccappaṭivedhaññāṇaṃ. Idam rūpassa nissaraṇanti sacchikiriyāpaṭivedhoti pubbabhāge “idam

rūpassa nissaraṇan”ti (2.0202) ñatvā maggakkhaṇe nirodhasacchikiriyaśaṅkhāto nirodhasaccappaṭivedho. **Nirodhasaccanti** nirodhasaccārammaṇaṃ nirodhasaccappaṭivedhaññaṃ. **Yā imesu tisu ṭhānesūti** imesu yathāvuttesu tisu samudaya-
kkhanirodhesu paṭivedhavasena pavattā yā **diṭṭhi** yo **saṅkappoti** yojanā. **Bhāvanā-
paṭivedhoti** ayaṃ maggabhāvanāśaṅkhāto maggasaccappaṭivedho. **Maggasa-
ccanti** maggasaccappaṭivedhaññaṃ.

15. Puna aparena pariyāyena saccāni ca saccappaṭivedhañca dassento **saccanti katihākārehi saccanti-ādimāha**. Tattha yasmā sabbepi sabbaññubodhi-
sattā bodhipallaṅke nisinnā jarāmaraṇādikassa dukkhasaccassa jāti-ādikaṃ
samudayasaccaṃ “kiṃ nu kho”ti esanti, tathā esantā ca jarāmaraṇādikassa
dukkhasaccassa jāti-ādikaṃ samudayasaccaṃ “paccayo”ti vavatthapento pari-
ggaṇhanti, tasmā sā ca esanā so ca pariggaho saccānaṃ esanattā pariggahattā
ca “saccan”ti katvā **esanaṭṭhena pariggahaṭṭhenāti** vuttaṃ. Ayañca vidhi pacceka-
buddhānampi paccayapariggahe labbhatiyeva, sāvakānaṃ pana anussavava-
sena paccayapariggahe labbhati. **Paṭivedhaṭṭhenāti** pubbabhāge tathā esitānaṃ
pariggahitānañca maggakkhaṇe ekappaṭivedhaṭṭhena.

Kimnidānanti-ādīsu nidānādīni sabbāni kāraṇavevacanāni. Kāraṇaṅhi yasmā
phalaṃ nideti “handa naṃ gaṇhathā”ti appeti viya, tasmā “nidānan”ti vuccati.
Yasmā phalaṃ tato samudeti, jāyati, pabhavati; tasmā samudayo, jāti, pabhavoti
vuccati. Ayaṃ panettha attho- kiṃ nidānaṃ etassāti **kiṃnidānaṃ**. Ko samudayo
etassāti **kiṃsamudayaṃ**. Kā jāti etassāti **kiṃjātikam**. Ko pabhavo etassāti **kiṃpa-
bhavaṃ**. Yasmā pana tassa jāti yathāvuttena atthena nidānañceva samudayo ca
jāti ca pabhavo ca, tasmā **jātinidānanti-ādimāha**. **Jarāmaraṇanti** dukkhasaccaṃ.
Jarāmaraṇasamudayanti tassa paccayaṃ samudayasaccaṃ. **Jarāmaraṇaniro-
dhanti** nirodhasaccaṃ. **Jarāmaraṇanirodhagāminim paṭipadanti** maggasaccaṃ.
Imināva nayena sabbapadesu attho veditabbo.

16. **Nirodhappajānanāti** ārammaṇakaraṇena nirodhassa pajānanā. **Jāti siyā
dukkhasaccaṃ, siyā samudayasaccanti** bhavapaccayā paññāyanaṭṭhena dukkha-
saccaṃ (2.0203), jarāmaraṇassa paccayaṭṭhena samudayasaccaṃ. Esa nayo
sesesupi. **Avijjā siyā dukkhasaccanti** pana āsavasamudayā avijjāsamudayaṭṭhe-
nāti.

Saccakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bojjaṅgakathā

Bojjaṅgakathāvaṇṇanā

17. Idāni saccappaṭivedhasiddhaṃ bojjaṅgavisesaṃ dassentena kathitāya
suttantapubbaṅgamāya bojjaṅgakathāya apubbathānuvaṇṇanā. Tattha suttante

tāva **bojjhaṅgā**ti bodhiyā, bodhissa vā aṅgāti bojjhaṅgā. Kiṃ vuttaṃ hoti (saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.182)- yā hi ayaṃ dhammasāmaggī, yāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyoga-ucchedassa satābhinivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicayavīriyapītipassaddhisamādhi-upekkhāsaṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujhatīti katvā bodhīti vuccati, **bujhatī**ti kilesasantānaniddāya vuṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti vuttaṃ hoti. Yathāha- “satta bojjhaṅge bhāvetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho”ti (saṃ. ni. 5.378; dī. ni. 3.143). Tassā dhammasāmaggisaṅkhātāya bodhiyā aṅgāti bojjhaṅgā jhānaṅgamaggaṅgādayo viya. Yopesa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujhatīti katvā ariyasāvako bodhīti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi bojjhaṅgā senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu aṭṭhakathācariyā “bujjhanakassa puggalassa aṅgāti bojjhaṅgā”ti. Satisambojjhaṅgādīnaṃ attho abhiññeyyaniddese vutto.

Bojjhaṅgatthaniddese **bodhāya saṃvattantī**ti bujjanatthāya saṃvattanti. Kassa bujjanatthāya? Maggaphalehi nibbānassa paccavekkhaṇāya katakiccassa bujjanatthāya, maggena vā kilesaniddāto pabujjanatthāya phalena pabuddhabhāvattāyāpīti vuttaṃ hoti. Balavavipassanāyapi bojjhaṅgā bodhāya saṃvattanti (2.0204) Tasmā ayaṃ vipassanāmaggaphalabojjhaṅgānaṃ sādharmaṇattho. Tīsupi hi ṭhānesu bodhāya nibbānapaṭivedhāya saṃvattanti. Etena bodhiyā aṅgāti bojjhaṅgāti vuttaṃ hoti. **Bujjantīti bojjhaṅgā**ti-ādīhi pañcahi catukkehi vuttānaṃ bojjhaṅgānaṃ uppattiṭṭhānaṃ abhiññeyyaniddese vuttaṃ. Api ca **bujjantīti** bojjhaṅgānaṃ sakicckaraṇe samatthabhāvadassanatthaṃ kattuniddeso. **Bujjanatṭhenā**ti sakicckaraṇasamatthattepi sati kattuno abhāvadassanatthaṃ bhāvaniddeso. **Bodhentīti** bojjhaṅgabhāvanāya bujjhantānaṃ yogīnaṃ payojakattā bojjhaṅgānaṃ hetukattuniddeso. **Bodhanatṭhenā**ti paṭhamaṃ vuttanayeneva payojakahetukattunā bhāvaniddeso. Etehi bodhiyā aṅgā bojjhaṅgāti vuttaṃ hoti. **Bodhipakkhiyatṭhenā**ti bujjanatṭhena bodhīti laddhanāmassa yogissa pakkhe bhavattā. Ayame tesāṃ yogino upakārakattaniddeso. Etehi bodhissa aṅgāti bojjhaṅgāti vuttaṃ hoti. **Buddhilabhanatṭhenā**ti-ādike chakke **buddhilabhanatṭhenā**ti yogāvacarena buddhiyā pāpuṇanatṭhena. **Ropanatṭhenā**ti sattānaṃ patiṭṭhāpanatṭhena. **Pāpanatṭhenā**ti patiṭṭhāpitāya niṭṭhāpanatṭhena. Ime vipassanābojjhaṅgā pati-a-iti tīhi upasaggehi visesitā maggaphalabojjhaṅgāti vadanti. Sabbesampi

dhammavohārena niddiṭṭhānaṃ bojjaṅgānaṃ bodhiyā aṅgāti bojjaṅgāti vuttaṃ hotīti veditabbaṃ.

Mūlamūlakādidasakavaṇṇanā

18. Mūlaṭṭhenāti-ādike mūlamūlake dasake **mūlaṭṭhenāti** vipassanādīsu purimā purimā bojjaṅgā pacchimānaṃ pacchimānaṃ bojjaṅgānañca sahaṅgādhamañca aññamaññañca mūlaṭṭhena. **Mūlacariyaṭṭhenāti** mūlaṃ hutvā cariyā pavatti mūlacariyā. Tena mūlacariyaṭṭhena, mūlaṃ hutvā pavattanaṭṭhenāti attho. **Mūlapariggahaṭṭhenāti** te eva bojjaṅgā ādito pabhuti uppādanatthāya parigayhamānattā pariggahā, mūlāniyeva pariggahā mūlapariggahā. Tena mūlapariggahaṭṭhena. Te eva aññamaññaṃ parivārasena **parivāraṭṭhena**. Bhāvanāpāripūrivāsena **paripūraṇaṭṭhena**. Niṭṭhaṃ pāpuṇanavasena **paripākaṭṭhena**. Te eva mūlāni ca chabbidhā pabhedabhinnattā paṭisambhidā cāti mūlapaṭisambhidā. Tena **mūlapaṭisambhidaṭṭhena**. **Mūlapaṭisambhidāpāpanaṭṭhenāti** bojjaṅgabhāvanānuyuttassa yogino taṃ mūlapaṭisambhidaṃ pāpanaṭṭhena (2.0205). Tasseva yogino tassā mūlapaṭisambhidāya **vasībhāvaṭṭhena**. Sesesupi īdisesu puggalavohāresu bodhissa aṅgāti bojjaṅgāti vuttaṃ hotīti veditabbaṃ. **Mūlapaṭisambhidāya vasībhāvappattānampīti** īdisesupi niṭṭhāvācānesu phalabojjaṅgāti veditabbaṃ. Vasībhāvaṃ pattānantipi pāṭho.

Mūlamūlakadasakaṃ niṭṭhitaṃ.

Sesesupi hetumūlakādīsu navasu dasakesu imināva nayena sādharmaṇavacanānaṃ attho veditabbo. Asādharmaṇesu pana yathāvuttā eva bojjaṅgā yathāvuttānaṃ dhammānaṃ janakattā **hetū** nāma honti. Upatthambhakattā **paccayā** nāma. Te eva tadaṅgasamucchedapaṭippassaddhivisuddhibhūtattā **visuddhi** nāma. Vajjavirahitattā **anavajjā** nāma. “Sabbepi kusalā dhammā nekkhamman”ti vacanato **nekkhammaṃ** nāma. Kilesehi vimuttattā tadaṅgavimutti-ādivasena **vimutti** nāma. Maggaphalabojjaṅgā visayībhūtehi āsavehi virahitattā **anāsavā**. Tividhāpi bojjaṅgā kilesehi suññattā tadaṅgavivekādivasena **vivekā**. Vipassanā-maggabojjaṅgā pariccāgavosaggattā pakkhandanavosaggattā ca **vosaggā**. Phalabojjaṅgā pakkhandanavosaggattā vosaggā.

19. Mūlaṭṭhaṃ bujjhantīti-ādayo ekekapadavasena niddiṭṭhā nava dasakā vuttanayeneva veditabbā. **Vasībhāvappattānanti** padaṃ pana vattamānavacanābhāvena na yojitaṃ. **Pariggahaṭṭhā**dayo abhiññeyyaniddese vuttatthā.

20. Puna thero attanā desitaṃ suttantaṃ uddisivā tassa niddesavasena bojjaṅgavidhiṃ dassetukāmo **ekaṃ samayanti**-ādikaṃ nidānaṃ vatvā suttantaṃ tāva uddisi. Attanā desitasuttattā eva cettha **evaṃ me sutanti** na vuttaṃ. **Āyasmā sārīputti**ti panettha desakabyattibhāvatthaṃ attānaṃ paraṃ viya katvā vuttaṃ. Īdisaṅhi vacanaṃ loke ganthesu payujjanti. **Pubbaṅhasamayanti** sakalaṃ pubbaṅhasamayamaṃ. Accantasamaṃyogathe upayogavacanaṃ. Sesadvayepi eseva nayo. **Satisa-**

mbojjhaṅgo iti ce (2.0206) me hotīti satisambojjhaṅgoti evañce mayhaṃ hoti. **Appamāṇoti me hotīti** appamāṇoti evaṃ me hoti. **Susamāradḍhoti me hotīti** suṭṭhu pari-puṇṇoti evaṃ me hoti. **Tiṭṭhantanti** nibbānārammaṇe pavattivasena tiṭṭhantaṃ. **Cavatīti** nibbānārammaṇato apagacchati. Sesambojjhaṅgesupi eseva nayo.

Rājamahāmattassāti rañño mahā-amaccassa, mahatiyā vā bhogamattāya bhogappamāṇena samannāgatassa. **Nānārattānanti** nānāraṅgarattānaṃ, pūra-ṇatthe sāmivacanaṃ, nānārattehitī attho. **Dussakaraṇḍakoti** dussapeḷā. **Dussayuganti** vatthayugalaṃ. **Pārupitunti** acchādetuṃ. Imasmiṃ suttante therassa phala-bojjhaṅgā kathitā. Yadā hi thero satisambojjhaṅgaṃ sīsaṃ katvā phalasaṃpattim samāpajjati, tadā itare tadanvayā honti. Yadā dhammavicayādīsu aññataraṃ, tadā sesāpi tadanvayā hontīti evaṃ phalasaṃpattiyā attano ciṇṇavasībhāvaṃ dassento thero imaṃ suttantaṃ kathesīti.

Suttantaniddesavaṇṇanā

21. Kathaṃ satisambojjhaṅgo iti ce hotīti bojjhaṅgoti satisambojjhaṅgaṃ sīsaṃ katvā phalasaṃpattim samāpajjantassa aññesu bojjhaṅgesu vijjamānesu evaṃ ayaṃ satisambojjhaṅgo hotīti iti ce pavattassa kathaṃ so satisambojjhaṅgo hotīti attho. **Yāvatā nirodhūpaṭṭhātīti** yattakena kālena nirodho upaṭṭhātī, yattake kāle ārammaṇato nibbānaṃ upaṭṭhātīti attho. **Yāvatā accīti** yattakena parimāṇena jālā. **Kathaṃ appamāṇo iti ce hotīti bojjhaṅgoti** na appamāṇepi satisambojjhaṅge vijjamāne evaṃ ayaṃ appamāṇo hotīti iti ce pavattassa so appamāṇo satisambojjhaṅgo kathaṃ hotīti attho. **Pamāṇabaddhāti** kilesā ca pariyuṭṭhānā ca ponobhavi-kasaṅkhārā ca pamāṇabaddhā nāma honti. “Rāgopamāṇakaraṇo, doso pamāṇakaraṇo, moho pamāṇakaraṇo”ti (ma. ni. 1.459) vacanato rāgādayo yassa uppajjanti, “ayaṃ ettako”ti tassa pamāṇakaraṇato pamāṇaṃ nāma. Tasmim pamāṇe baddhā paṭibaddhā āyattāti (2.0207) kilesādayo pamāṇabaddhā nāma honti. **Kilesāti** anusayabhūtā, **pariyuṭṭhānāti** samudācārappattakilesā. **Saṅkhārā ponobhavi-kāti** punappunaṃ bhavakaraṇaṃ punabhavo, punabhavo sīlametesanti ponabhavikā, ponabhavikā eva ponobhavikā. Kusalākusalakammasaṅkhātā saṅkhārā. **Appamāṇoti** vuttappakārassa pamāṇassa abhāvena appamāṇo. Maggaphalā-nampi appamāṇattā tato visesanatthaṃ **acalaṭṭhena asaṅkhataṭṭhenāti** vuttaṃ. Bhaṅgābhāvato acalo, paccayābhāvato asaṅkhato. Yo hi acalo asaṅkhato ca, so ativiya pamāṇavirahito hoti.

Kathaṃ susamāradḍho iti ce hotīti bojjhaṅgoti anantaraṃ vuttanayena yojettabbaṃ. **Visamāti** sayañca visamattā, visamassa ca bhāvassa hetuttā visamā. **Samadhammoti** santaṭṭhena paṇītaṭṭhena samo dhammo. Pamāṇābhāvato **santo**. “Yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesam dhammānaṃ aggamakkhāyatī”ti (a. ni. 4.34; itivu. 90) vacanato sabbadhammutta-maṭṭhena **paṇīto**. Tasmim samadhammoti vutte susame āradḍho **susamāradḍho**. **Āvajjitattāti** phalasaṃpattiyā pavattakālaṃ sandhāya vuttaṃ. Anuppādādisa-ṅkhāte nibbāne manodvārāvajjanassa uppannattāti vuttaṃ hoti. **Tiṭṭhatīti** pavattati.

Uppādāḍiṇi heṭṭhā vuttatthāṇi. Sesabojjhaṅgamūlakesupi vāresu eseva nayo.

Bojjhaṅgakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mettākathā

Mettākathāvaṇṇanā

22. Idāṇi bojjhaṅgakathānantaraṃ kathitāya bojjhaṅgakathāgatiyā suttantapu-bbaṅgamāya mettākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **āsevitāyāti** ādarena sevitāya. **Bhāvitāyāti** vaḍḍhitāya. **Bahulikatāyāti** punappunaṃ katāya. **Yāṇikatāyāti** yuttayānasadisāya katāya. **Vatthukatāyāti** paṭiṭṭhānaṭṭhena vatthu viya katāya. **Anuṭṭhitāyāti** paccupaṭṭhitāya. **Paricitāyāti** samantato citāya upacitāya. **Susamāraddhāyāti** suṭṭhu samāraddhāya sukatāya (2.0208). **Ānisaṃsāti** guṇā. **Pāṭikaṅkhāti** paṭikaṅkhitabbā icchitabbā. **Sukhaṃ supatīti** yathā sesajānā samparivattamānā kākacchamānā dukkhaṃ supanti, evaṃ asupitvā sukhaṃ supati. Niddaṃ okkantopi samāpattim samāpanno viya hoti. **Sukhaṃ paṭibujjhatīti** yathā añṇe nitthunantā vijambhantā samparivattantā dukkhaṃ paṭibujjhanti, evaṃ apaṭibujjhitvā vikasamānamiva padumaṃ sukhaṃ nibbikāraṃ paṭibujjhati. **Na pāpakaṃ supinaṃ passatīti** supinaṃ passantopi bhaddakameva supinaṃ passati. Cetiyaṃ vandanto viya pūjaṃ karonto viya dhammaṃ suṇanto viya ca hoti. Yathā panañṇe attānaṃ corehi parivāritaṃ viya vāḷehi upaddutaṃ viya papāte patantaṃ viya ca passanti, na evaṃ pāpakaṃ supinaṃ passati. **Manussānaṃ piyo hotīti** ure āmutta-muttāhāro viya sīse piḷandhamālā viya ca manussānaṃ piyo hoti manāpo. **Amanussānaṃ piyo hotīti** yatheva ca manussānaṃ, evaṃ amanussānampi piyo hoti. **Devatā rakkhantīti** puttamiva mātāpitaro devatā rakkhanti. **Nāssa aggi vā visaṃ vā satthaṃ vā kamatīti** mettāvihārissa kāye aggi vā visaṃ vā satthaṃ vā na kamati na pavisati, nāssa kāyaṃ vikopetīti vuttaṃ hoti. **Tuvaṇṇaṃ cittaṃ samādhiyātīti** mettāvihārino khippameva cittaṃ samādhiyati, natthi tassa dandhāyitattaṃ. **Mukhavaṇṇo vippasīdatīti** bandhanā pamuttatālapakkaṃ viya cassa vippasanna-vaṇṇaṃ mukhaṃ hoti. **Asammūḷho kālaṃ karotīti** mettāvihārino sammohama-raṇaṃ nāma natthi, asammūḷho niddaṃ okkamanto viya kālaṃ karoti. **Uttari appaṭi-vijjhantoti** mettāsamāpattito uttariṃ arahattaṃ adhigantaṃ asakkaṃ ito cavitvā suttappabuddho viya **brahmalokūpago hotīti** brahmalokaṃ upapajjatīti attho.

Mettāniddese **anodhiso pharaṇāti** odhi mariyādā, na odhi anodhi. Tato anodhiso, anodhitoti attho, nippadesato phusanāti vuttaṃ hoti. **Odhisoti** padesavasena. **Disā-pharaṇāti** disāsu pharaṇā. **Sabbeti** anavasesapariyādānaṃ. **Sattātipadassa** attho ṇāṇakathāmātikāvaṇṇanāyaṃ vutto, ruḷhīsaddena pana vītarāgesupi ayaṃ vohāro vattati vilīvamayepi bijanivisesse tālavaṇṇavohāro viya. **Averāti** verarahitā. **Abyāpajjāti** byāpādarahitā. **Aniḅhāti** niddukkhā. Anigghātipi pāṭho. **Sukhī attānaṃ parihara-**

ntūti (2.0209) sukhitā hutvā attabhāvaṃ vattayantu. “Averā”ti ca sakasantāne ca pare paṭicca, parasantāne ca itare paṭicca verābhāvo dassito, “abyāpajjā”ti-ādīsu verābhāvā tammūlakabyāpādābhāvo, “anīghā”ti byāpādābhāvā tammūlakadukkhābhāvo, “sukhī attānaṃ pariharantū”ti dukkhābhāvāsukhena attabhāvapariharaṇaṃ dassitanti evamettha vacanasambandho veditabboti. Imesu ca “averā hontū”ti-ādīsu catūsupi vacanesu yaṃ yaṃ pākaṭaṃ hoti, tassa tassa vasena mettāya pharati.

Pāṇāti-ādīsu pāṇanatāya pāṇā, assāsapassāsāyattavuttitāyāti attho. Bhūtattā **bhūtā**, abhinibbattāti attho. Puṃ vuccati nirayo, taṃ puṃ galanti gacchantīti **puggalā**. Attabhāvo vuccati sarīraṃ, khandhapañcakameva vā, taṃ upādāya paññattimattasabbhāvato, tasmīṃ attabhāve pariyāpannā paricchinnā antoga dhāti **attabhāvapariyāpannā**. Yathā ca sattāti vacanaṃ, evaṃ sesānipi ruḥhiva-sena āropetvā sabbānetāni sabbasattavevacanānīti veditabbāni. Kāmañca aññā-nipi “sabbe jantū sabbe jīvā”ti-ādīni sabbasattavevacanāni atthi, pākaṭavasena pana imāneva pañca gahetvā “pañcahākārehi anodhiso pharaṇā mettācetovimutti”ti vuccati. Ye pana “sattā pāṇā”ti-ādīnaṃ na kevalaṃ vacanamattatova, atha kho atthatopi nānattameva iccheyyūṃ, tesaṃ anodhiso pharaṇā virujjhati. Tasmā tathā atthaṃ aggahetvā imesu pañcasu ākāresu aññataravasena anodhiso mettāya pharati.

Odhiso pharaṇe pana **itthiyo purisāti** līngavasena vuttaṃ, **ariyā anariyāti** ariyaputhujjanavasena, **devāmanussā vinipātikāti** upapattivāsena. Disāpharaṇepi disāvi-bhāgaṃ akatvā sabbadisāsu “sabbe sattā”ti-ādīnā nayena pharaṇato anodhiso pharaṇā hoti, sabbadisāsu “sabbā itthiyo”ti-ādīnā nayena pharaṇato odhiso pharaṇā.

Yasmā pana ayaṃ tividhāpi mettāpharaṇā appanāpattacittassa vasena vuttā, tasmā tīsu vāresu appanā gahetabbā. Anodhiso pharaṇe tāva (2.0210) “sabbe sattā averā hontū”ti ekā, “abyāpajjā hontū”ti ekā “anīghā hontū”ti ekā, “sukhī attānaṃ pariharantū”ti ekā. Tānipi hi cattāri hitopasaṃhāravaseneva vuttāni. Hitopasaṃhāralakkhaṇā hi mettā. Iti “sattā”ti-ādīsu pañcasu ākāresu catassannaṃ catassannaṃ appanānaṃ vasena vīsati appanā honti, odhiso pharaṇe “sabbā

itthiyo”ti-ādīsu sattu sattu ākāresu catassannaṃ catassannaṃ vasena aṭṭhaviṣati appanā. Disāpharaṇe pana “sabbe puratthimāya disāya sattā”ti-ādinā nayena ekamekissā disāya viṣati viṣati katvā dve satāni, “sabbā puratthimāya disāya itthiyo”-ti-ādinā nayena ekamekissā disāya aṭṭhaviṣati aṭṭhaviṣati katvā asīti dve satānīti cattāri satāni asīti ca appanā. Iti sabbānīpi idha vuttāni aṭṭhaviṣādhikāni pañca appanāsātāni honti. Yathā ca mettāya tividhena pharaṇā vuttā, tathā karuṇā muditā-upekkhānānīpi vuttāva hotīti veditabbaṃ.

1. Indriyavāraṇṇanā

23. Atha mettūpasamhārākāraṃ indriyādiparibhāvanañca dassetuṃ **sabbesaṃ sattānaṃ piḷanaṃ vajjetvā**ti-ādimāha. Tattha **piḷananti** abhantarato sarīrapīḷanaṃ. **Upaghātanti** bāhirato sarīropaghātaṃ. **Santāpanti** yathā tathā vā cittasantāpanaṃ. **Pariyādānanti** pakatiyā jīvitādiparikkhayaṃ. **Vihesanti** parato jīvitaviheṭhanaṃ. **Vajjetvā**ti piḷanādīsu ekekaṃ attano citteneva apanetvā. Imāni piḷanādīni pañca padāni mettōpasamhārassa paṭipakkhavivajjanavasena vuttāni, **apiḷanāyā**ti-ādīni mettōpasamhāravasena. **Apiḷanāyā**ti apiḷanākārena, sabbe satte mettāyatīti sambandho. Evaṃ sesesupi. **Mā verino mā dukkhino mā dukkhitattā**ti imānīpi tīṇi mettōpasamhārassa paṭipakkhapaṭikkhepavacanāni. Mā-vacanassa mā hontūti attho. **Averino sukhino sukkhitattā**ti imāni tīṇi mettōpasamhāravacanāni. “Abyāpajjā anīghā”ti idaṃ dvayaṃ “sukhino”ti vacanena saṅgahitanti veditabbaṃ. **Sukkhittattā**ti tasseva sukhasa nīcappavattidassanaṃ. “Sukkhittattā”ti ca “sukhī attānaṃ pariharantū”ti ca atthato ekaṃ. “Apiḷanāyā”ti-ādīhi vā abyāpajjānīghavacanāni saṅgahitāni. **Aṭṭhahākārehi**ti “apiḷanāyā”ti-ādayo pañca (2.0211) mettōpasamhārākārā “averino hontū”ti-ādayo tayo mettōpasamhārākārāti imehi aṭṭhahākārehi. **Mettāyatī**ti sinīyhati. **Taṃ dhammaṃ cetayatī**ti taṃ hitōpasamhāraṃ cetayati abhisandahati, pavattetīti attho. **Sabbabyāpādapariyutṭhānehi vimuccatī**ti mettāya paṭipakkhabhūtehi sabbehi byāpādasamudācārehi vikkhambhanato vimuccati. **Mettā ca ceto ca vimutti cā**ti ekāyeva mettā tidhā vaṇṇitā.

Averino khemino sukhinoti imāni tīṇi padāni pubbe vutte ākāre saṅkhepena saṅgahetvā vuttāni. **Saddhāya adhimuccatī**ti-ādinā nayena vuttāni pañcindriyāni mettāya sampayuttāniyeva. **Āsevanā**ti-ādīsu chasu vāresu āsevīyati etehi mettāti āsevanā. Tathā **bhāvanā bahulīkammaṃ. Alaṅkā**rāti vibhūsanā. **Svālaṅkatā**ti suṭṭhu alaṅkatā bhūsitā. **Parikkhārā**ti sambhārā. **Suparikkhatā**ti suṭṭhu sambhatā. **Parivārā**ti rakkhanaṭṭhena. Puna āsevanādīni aṭṭhaviṣati padāni mettāya vaṇṇa-bhaṇanattaṃ vuttāni. Tattha **pāripūrī**ti paripuṇṇabhāvā. **Sahagatā**ti mettāya saha-gatā. Tathā **sahajā**tādayo. **Pakkhandanā**ti mettāya pavisanā, pakkhandati etehi mettāti vā pakkhandanā. Tathā **samsīdanā**dayo. **Etaṃ santanti phassanā**ti esā mettā santāti etehi phassanā hotīti etaṃ santanti phassanā “etadaggaṃ”ti-ādīsu (a. ni. 1.188 ādayo) viya napuṃsakavacanāṃ. **Svādhiṭṭhitā**ti suṭṭhu paṭiṭṭhitā. **Susamuggatā**ti suṭṭhu samussitā. **Suvimuttā**ti attano attano paccanīkehi suṭṭhu vimuttā. **Nibbattenti**ti mettāsampayuttā hutvā mettaṃ nibbattenti. **Jotentī**ti pākaṭaṃ karonti.

Patāpentīti virocenti.

2-4. Balādivārattayaṇṇanā

24-27. Indriyavāre vuttanayeneva balavāropi veditabbo. Bojjhaṅgamaggaṅga-vārā pariyāyena vuttā, na yathālakkaṅgavasena. Maggaṅgavāre sammāvācāka-mmantājīvā mettāya pubbabhāgavasena vuttā, na appanāvasena. Na hi ete mettāya saha bhavanti. **Sabbesaṃ pāṇānanti-ādīnaṃ sesavārānampi (2.0212)** sattavāre vuttanayeneva attho veditabbo. Mettābhāvanāvidhānaṃ pana visuddhi-maggaṃ (visuddhi. 1.240 ādayo) gahetabbanti.

Mettākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Virāgakathā

Virāgakathāvaṇṇanā

28. Idāni maggapayojanapariyosānāya mettākathāya anantaraṃ kathitāya virā-gasaṅkhātammaggaṃpubbaṅgamāya virāgakathāya apubbathānuvaṇṇanā. Tattha paṭhamaṃ tāva “nibbindaṃ virajjati virāgā vimuccati”ti (mahāva 23) vuttānaṃ dvinnāṃ suttantapadānaṃ atthaṃ niddisitukāmena **virāgo maggo, vimutti phalanti** uddeso ṭhapito. Tattha paṭhamaṃ vacanattaṃ tāva niddisitukāmo **kathaṃ virāgo maggoti-ādīmāha**. Tattha **virajjati** virattā hoti. Sesāni maggañāṇaniddese vuttatthāni. **Virāgoti** yasmā sammādiṭṭhi virajjati, tasmā virāgo nāmāti attho. So ca virāgo yasmā virāgārammaṇo ...pe... virāge patiṭṭhito, tasmā ca virāgoti evaṃ “virāgārammaṇo”ti-ādīnaṃ pañcannaṃ vacanānaṃ sambandho veditabbo. Tattha **virāgārammaṇoti** nibbānārammaṇo. **Virāgagocaroti** nibbānavisayo. **Virāge samudāgatoti** nibbāne samuppanno. **Virāge ṭhitoti** pavattivasena nibbāne ṭhito. **Virāge patiṭṭhitoti** anivattanavasena nibbāne patiṭṭhito.

Nibbānañca virāgoti nibbānaṃ virāgahetuttā virāgo. **Nibbānārammaṇatājātāti** nibbānārammaṇe jātā, nibbānārammaṇabhāvena vā jātā. Te maggasampayuttā sabbeva phassādayo dhammā virajjanaṭṭhena **virāgā hontīti** virāgā nāma hontī. **Sahajātānīti** sammādiṭṭhisahajātāni sammāsaṅkappādīni satta maggaṅgāni. **Virāgaṃ gacchantīti virāgo maggoti** virāgaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā gacchantīti virāgārammaṇattā virāgo nāma, magganatṭhena maggo nāma hotīti attho. Ekekampi maggaṅgaṃ maggoti nāmaṃ labhati. Iti ekekassa aṅgassa maggate vutte sammādiṭṭhiyāpi maggattaṃ vuttameva hoti. Tasmāyeva ca **etena maggenāti** atṭha maggaṅgāni gahetvā vuttaṃ. **Buddhā cāti** paccekabuddhāpi saṅgahitā. Tepi hi “dveme, bhikkhave, buddhā tathāgato ca arahaṃ sammāsambuddho paccekabuddho cā”ti (a. ni. 2.57) vuttattā buddhāyeva (2.0213). **Agatanti** anama-

tagge saṃsāre agatapubbaṃ. **Disanti** sakalāyapaṭipattiyā dissati apadissati abhisandahīyatīti disā, sabbabuddhehi vā paramaṃ sukhanti dissati apadissati kathīyatīti disā, sabbadukkhaṃ vā dissanti vissajjenti ujjhanti etāyāti disā. Taṃ disaṃ. **Aṭṭhaṅgiko maggoti** kiṃ vuttaṃ hoti? Yo so aṭṭhaṅgiko dhammasamūho, so etena nibbānaṃ gacchantīti gamanaṭṭhena maggo nāmāti vuttaṃ hoti. **Puthusamaṇabrāhmaṇānaṃ parappavādānanti** visuṃ visuṃ samaṇānaṃ brāhmaṇānañca ito aññaladdhikānaṃ. **Aggoti** tesāṃ sesamaggānaṃ visiṭṭho. **Seṭṭhoti** sesamaggato ativiya pasāṃsanīyo. **Mokkhoti** mukhe sādhu, sesamaggānaṃ abhimukhe ayameva sādhūti attho. **Uttamoti** sesamagge ativiya uttiṇṇo. **Pavaroti** sesamaggato nānapakārehi saṃbhajaniyo. **Itīti** kāraṇatthe nipāto. Tasmā bhagavatā “maggānaṃ aṭṭhaṅgiko seṭṭho”ti vuttoti adhippāyo. Vuttañhi bhagavatā-

“Maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho, saccānaṃ caturō padā;

virāgo seṭṭho dhammānaṃ, dvipadānañca cakkhumā”ti. (dha. pa. 273);

Taṃ idha vicchindivā “maggānaṃ aṭṭhaṅgiko seṭṭho”ti vuttaṃ. Sesavāresupi iminā ca nayena heṭṭhā vuttanayena ca attho veditabbo.

Dassanavirāgoti-ādīsu dassanasaṅkhāto virāgo dassanavirāgo. Indriyaṭṭhato balassa visiṭṭhattā idha indriyato balaṃ paṭhamaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Ādhipateyyaṭṭhena indriyānīti**-ādi indriyādīnaṃ atthavibhāvanā, na virāgassa. **Tathaṭṭhena saccāti** saccañāṇaṃ veditabbaṃ. **Sīlavisuddhīti** sammāvācākammantājivā. **Cittavisuddhīti** sammāsamādhī. **Diṭṭhivisuddhīti** sammādiṭṭhisāṅkappā. **Vimuttaṭṭhenāti** taṃtaṃmaggavajjhakilesehi muttaṭṭhena. **Vijjāti** sammādiṭṭhi. **Vimuttīti** samucchadavimutti. **Amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyoṣānaṭṭhena maggoti** maggaphalapaccavekkhaṇāhi maggiyatīti maggo.

Imasmiṃ virāganiddese vuttā dhammā sabbepi maggakkhaṇeyeva. Vimuttiniddese phalakkhaṇe. Tasmā chandamanasikārāpi maggaphalasampayuttā.

29. Virāganiddese (2.0214) vuttanayeneva vimuttiniddese pi attho veditabbo. Phalaṃ panettha paṭippassaddhivimuttattā **vimutti**, nibbānaṃ nissaraṇavimuttattā vimutti. “Sahajātāni sattaṅgāni”ti-ādīni vacanāni idha na labbhantīti na vuttāni. Sayāṃ phalavimuttattā **pariccāgaṭṭhena vimuttīti** ettakameva vuttaṃ. Sesāṃ vuttanayamevāti.

Virāgakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Paṭisambhidākathā

1. Dhammacakkapavattanavāraṇṇanā

30. Idāni virāgasāṅkhātammaggavasena siddhaṃ paṭisambhidāpabhedāṃ dassentena kathitāya dhammacakkappavattanasuttantapubbaṅgamāya paṭisambhidākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Suttante tāva **bārāṇasiyanti** bārāṇasā nāma nadī,

bārāṇasāya avidūre bhavā nagarī bārāṇasī. Tassaṃ bārāṇasiyaṃ. **Isipatane migadāyēti** isīnaṃ patanuppattanavasena evaṃladdhanāme migānaṃ abhayadānadinnaṭṭhānattā migadāyasaṅkhāte ārāme. Tattha hi uppānuppānā sabbaññu-issayo patanti, dhammacakkappavattanattā nisīdantīti attho. Nandamūlakapabbhārato sattāhaccayena nirodhasamāpattito vuṭṭhitā anotattadahe katamukhadhovanakiccā ākāseṇa āgantvā paccekabuddha-issayopettha samosaraṇavasena patanti, uposathatthañca anuposathatthañca sannipatanti, gandhamādanaṃ paṭigacchantā ca tato ca uppatantītipi iminā isīnaṃ patanuppattanavasena taṃ “isipatanan”ti vuccati. “Isipadanā”tipi pāṭho. **Pañcavaggiyēti-**

“Koṇḍañño bhaddiyo vappo, mahānāmo ca assaji;
ete pañca mahātherā, pañcavaggāti vuccare”ti.-

Evaṃ vuttānaṃ pañcannaṃ bhikkhūnaṃ vago pañcavaggo. Tasmīṃ pañcavagge bhavā taṃpariyāpannattāti pañcavaggiyā, te pañcavaggiye. **Bhikkhū āmante-sīti** dīpaṅkaradasabalassa pādāmūle katābhinihārato paṭṭhāya pāramiyo pūrento (2.0215) anupubbena pacchimabhavaṃ patvā pacchimabhava ca katābhinikkhamano anupubbena bodhimaṇḍaṃ patvā tattha aparājitapallaṅke nisīno mārabalaṃ bhinditvā paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussaritvā majjhimayāme dibbacakkhuṃ visodhetvā pacchimayāmāvasāne dasasahassilokadhātuṃ unnādentō sampakampento sabbaññutaṃ patvā satta sattāhāni bodhimaṇḍe vītināmetvā mahābrahmunā āyācitadhammadesanā buddhacakkhunā lokaṃ voloketvā lokānuggahena bārāṇasiṃ gantvā pañcavaggiye bhikkhū saññāpetvā dhammacakkaṃ pavattetukāmo āmantesi.

Dveme, bhikkhave, antāti dveme, bhikkhave, koṭṭhāsā. Imassa pana vacanassa samudāhārena samudāhāranigghoso heṭṭhā avīciṃ upari bhavaggaṃ patvā dasasahassiṃ lokadhātuṃ pattharivā aṭṭhāsī, tasmīmyeva samaye aṭṭhārasakoṭi-saṅkhā brahmāno samāgacchiṃsu. Pacchimadisāya sūriyo atthaṅgameti, purāttimāya disāya uttarāsāḷhanakkhattena yutto puṇṇacando uggacchati. Tasmīṃ samaye bhagavā dhammacakkappavattanasuttantaṃ ārabhanto “dveme, bhikkhave, antā”ti-ādimāha.

Tattha **pabbajitenā**ti gihisaṃyojanaṃ vatthukāmaṃ chetvā pabbajitena. **Na sevītabbā**ti na valañjetabbā. Pabbajitānaṃyeva viśesato paṭipattiyā bhājanabhūtattā “pabbajitena na sevītabbā”ti vuttaṃ. **Yo cāyaṃ kāmesu kāmasukhallikānuyogoti** yo ca ayaṃ vatthukāmesu kilesakāmasukhassa, kilesakāmasukhanissayassa vā anuyogo. **Hīnoti** lāmakko. **Gammoti** gāmaṃvāsīnaṃ santakko. **Pothujjanikoti** puthujjana andhabālajana āciṇṇo. **Anariyoti** na ariyo. Atha vā na visuddhānaṃ uttamānaṃ ariyānaṃ santakko. **Anatthasaṃhitoti** na atthasaṃhito, sukhāvahakāraṇaṃ anissitoti attho. **Attakilamathānuyogoti** attano kilamathassa anuyogo, attano dukkhakaraṇanti attho. **Dukkhoti** kaṇṭakāpassayaseyyādīhi attamāraṇehi dukkhāvaho. Tapassīhi “uttamaṃ tapo”ti gahitattā tesam cittaṇurakkhanatthaṃ idha “hīno”ti na vuttaṃ, pabbajitānaṃ dhammattā “gammo”ti ca, gihīhi asādhāraṇattā “pothujjaniko”ti ca na vuttaṃ. Tattha pana kehici pabbajitapaṭiññehi diṭṭhadhammanibbānavādehi “yato kho, bho (2.0216), ayaṃ attā pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgibhūto paricāreti, ettāvata kho, bho, ayaṃ attā diṭṭhadhammanibbānappatto hoti”ti (dī. ni. 1.94) gahitattā tesam cittaṇurakkhanatthañca paccuppanne sukhattā ca tassa dhammasamādānassa “dukkho”ti na vuttaṃ. Kāmasukhallikānuyogo paccuppanne taṇhādiṭṭhisamkiliṭṭhasukhattā āyatiñca dukkhavipākattā tadanuyuttānaṃ taṇhādiṭṭhibandhanabaddhattā ca na sevītabbo, attakilamathānuyogo paccuppanne diṭṭhisamkiliṭṭhadukkhattā āyatiñca dukkhavipākattā tadanuyuttānaṃ diṭṭhibandhanabaddhattā ca na sevītabbo, **ete khoti** te ete. **Anupagammā**ti na upagantvā. **Majjhimā**ti saṃkiliṭṭhasukhadukkhānaṃ abhāvā majjhe bhavāti majjhimā. Sā eva nibbānaṃ paṭipajjanti etāyāti **paṭipadā**. **Abhisambuddhā**ti paṭividdhā. **Cakkhukaraṇī**ti ādisu paññācakkhuṃ karotīti cakkhukaraṇī. **Nāṇakaraṇī**ti tasseva vevacanaṃ. **Upasamāyāti** kilesūpasamāya. **Abhiññāyāti** catunnaṃ saccānaṃ abhijānanatthāya. **Sambodhāyāti** tesameva sambujjhana-tthāya. **Nibbānāyāti** nibbānasacchikiriyatthāya. Atha vā dassanamaggañāṇaṃ karotīti **cakkhukaraṇī**. Bhāvanāmaggañāṇaṃ karotīti **nāṇakaraṇī**. Sabbakilesānaṃ **upasamāya**. Sabbadhammānaṃ **abhiññāya**. Arahattaphalasambodhāya. Kilesānañca khandhānañca **nibbānāya**. Saccakathā abhiññeyyaniddese vuttā.

Evaṃ bhagavā saccāni pakāsetvā attani katabahumānānaṃ tesam attano paṭivedhakkamaṃ sutvā paṭipattiyā bahumānāropanena paṭipattiyam ṭhatvā sacca-paṭivedham passanto **idaṃ dukkham ariyasaccanti me, bhikkhavi**ti-ādinā attano paṭivedhakkamaṃ dassesi. Tattha **ananussutesū**ti na anussutesu, paraṃ anugantvā assutesūti attho. **Cakkhū**ti-ādīnaṃ attho parato āvi bhavissati. **Idaṃ dukkham ariyasaccam, idaṃ dukkhasamudayaṃ, idaṃ dukkhanirodham, idaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccanti** catunnaṃ saccānaṃ dassanapaṭivedho sekhabhūmiyaṃ. **Pariññeyyaṃ pahātabbaṃ sacchikātabbaṃ bhāvetabbanti** catunnaṃ saccānaṃ bhāvanāpaṭivedho sekhabhūmiyaṃyeva. **Pariññātaṃ pahīnaṃ sacchikataṃ bhāvī**ti catunnaṃ saccānaṃ paccavekkhaṇā asekkhabhūmiyaṃ.

Tiparivaṭṭanti saccañāṇakiccañāṇakatañāṇasaṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ parivaṭṭānaṃ vasena tayo parivaṭṭā assāti tiparivaṭṭaṃ. Ettha hi “idaṃ dukkham, idaṃ dukkhasa-

mudayaṃ (2.0217), idaṃ dukkhanirodhaṃ, idaṃ dukkhanirodhagāmini paṭipadā ariyasaccaṃ”ti evaṃ catūsu saccesu yathābhūtañāṇaṃ **saccañāṇaṃ** nāma. Tesu yeva “pariññeyyaṃ pahātabbaṃ sacchikātabbaṃ bhāvetabbaṃ”ti evaṃ kattabbakiccajānanañāṇaṃ **kiccañāṇaṃ** nāma. “Pariññātaṃ pahīnaṃ sacchikataṃ bhāvitaṃ”ti evaṃ tassa kiccassa katabhāvajānanañāṇaṃ **katañāṇaṃ** nāma. **Dvādasākāraṇti** tesameva ekekasmim sacce tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ ākārānaṃ vasena dvādasā ākārā assāti dvādasākāraṃ. **Nāṇadassananti** etesaṃ tiparivaṭṭānaṃ dvādasannaṃ ākārānaṃ vasena uppannaṃ ñāṇasaṅkhātānaṃ dassanaṃ. **Attamanāti** sakamaṇā. Sattānañhi sukhakāmatā dukkhapaṭikūlattā pītisomanassayuttamano sakamaṇo nāma, pītisomanassehi attamaṇā gahitamaṇā byāpitamaṇāti vā attho. **Abhinanduntī** abhimukhā hutvā nandiṃsu. **Veyyākaraṇeti** suttante. Niggāthako hi suttanto kevalaṃ atthassa byākaraṇato veyyākaraṇaṃ nāma. **Bhaññamāneti** kathiyamaṇe. Vattamaṇasamipe vattamaṇavacanaṃ kataṃ, bhaṇiteti attho. **Virajanti** vigatarāgādirajaṃ. **Vītamalanti** vigatarāgādimalaṃ. Rāgādayo hi ajjhottharaṇaṭṭhena rajo nāma, dūsanaṭṭhena malaṃ nāma. **Dhammacakkhanti** katthaci paṭhamamaggañāṇaṃ, katthaci ādīni tiṇi maggañāṇāni, katthaci catutthamaggañāṇampi. Idha pana paṭhamamaggañāṇameva. **Yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbam taṃ nirodhadhammanti** vipassanāvasena evaṃ pavattassa dhammacakkhuṃ udapādīti attho.

Dhammacakketi paṭivedhañāṇe ca desanāñāṇe ca. Bodhipallaṅke nisinnassa hi bhagavato catūsu saccesu dvādasākāraṃ paṭivedhañāṇampi isipatane nisinnassa dvādasākārameva saccadesanāya pavattakadesanāñāṇampi dhammacakkaṃ nāma. Ubhayampi hetamaṃ dasabalassa pavattañāṇameva. Taṃ imāya desanāya pakāsentena bhagavatā dhammacakkaṃ pavattitaṃ nāma. Taṃ panetaṃ dhammacakkaṃ yāva aññātakoṇḍaññatthero aṭṭhārasahi brahmakoṭṭhi saddhiṃ sotāpattiphale na paṭiṭṭhāti, tāva bhagavā pavatteti nāma, paṭiṭṭhite pana pavattitaṃ nāma. Taṃ sandhāya “pavattite ca bhagavatā dhammacakke”ti vuttaṃ.

Bhummā devāti bhūmaṭṭhakā devā. **Saddamanussāvesuntī** ekappahāreneva sādhu-kāraṃ datvā **etaṃ bhagavatāti**-ādīni vadantā saddamaṃ anussāvayiṃsu. **Appaṭivattiyanti** (2.0218) “nayaṃ tathā”ti paṭilomaṃ vattetuṃ asakkuṇeyyaṃ. Sannipatitā cettha devabrahmaṇo desanāpariyosāne ekappahāreneva sādhu-kāraṃ adamaṃsu, sannipātaṃ anāgatā pana bhummadevādayo tesamaṃ tesamaṃ saddamaṃ sutvā sādhu-kāramadamaṃsūti veditabbaṃ. Tesu pana pabbatarukkhādīsu nibbattā bhummadevā. Te cātumahārājikapariyāpannā hontāpi idha viṣuṃ katvā vuttā. **Cātumahārājikāti** ca dhataṭṭhavirūḷhakovirūpakkhakuverasaṅkhātā cātumahārājā devatā etesanti cātumahārājikā. Te sineruvemajjhe honti. Tesu pabbataṭṭhakāpi atthi ākāsaṭṭhakāpi. Tesamaṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ pattā. Khiddāpadosikā manopadosikā sītavalāhakā uṇhavalāhakā candimā devaputto sūriyo devaputtoti ete sabbepi cātumahārājikadevalokaṭṭhā eva. Tettiṃsa janā tattha uppannāti **tāvatiṃsā**. Apica “tāvatiṃsā”ti tesamaṃ devānaṃ nāmamevātipi vuttaṃ. Tepi atthi pabbataṭṭhakā atthi ākāsaṭṭhakā. Tesamaṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ pattā, tathā yāmādīnaṃ. Ekadevalokepi hi devānaṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ

appattā nāma natthi. Dibbaṃ sukhaṃ yātā payātā sampattāti **yāmā**. Tuṭṭhā paha-
ṭṭhāti **tusitā**. Pakatipaṭiyattārammaṇato atirekena ramitukāmakāle yathārucite
bhoge nimminivā nimminivā ramantīti **nimmānaratī**. Cittācāraṃ ṅatvā paranimmi-
tesu bhogesū vasaṃ vattenti **paranimmitavasavattī**. Brahmakāye brahmagha-
ṭṭāya niyuttāti **brahmakāyikā**. Sabbepi pañcavokārabrahmāno gahitā.

Tena khaṇenāti vacanaṃ visesetvā **tena muhuttanāti** vuttaṃ. Muhuttasaṅkhā
tena khaṇena, na paramatthakhaṇenāti vuttaṃ hoti. **Yāva brahmalokāti** brahma-
lokaṃ antokatvā. **Saddoti** sādhu-kārasaddo. **Dasasahassīti** dasasahassacakkavā-
ḷavati. **Saṅkampīti** uddhaṃ uggacchantī suṭṭhu kampi. **Sampakampīti** uddhaṃ
uggacchantī adho okkamantī suṭṭhu pakampi. **Sampavedhīti** catudisā gacchantī
suṭṭhu pavedhi. Sambuddhabhāvāya mātukucchiṃ okkamante ca bodhisatte tato
nikkhamante ca mahāpathavī puññatejēna akampittha, abhisambodhiyaṃ paṭive-
dhaññatejēna. Dhammacakkappavattane desanāññatejēna sādhu-kāraṃ dātu-
kāmā viya pathavī devatānubhāvena akampittha, āyusaṅkhārossajjane mahāpari-
nibbāne ca kāruññena cittasaṅkhobhaṃ asahamānā (2.0219) viya pathavī devatā-
nubhāvena akampittha. **Appamāṇoti** vuddhappamāṇo. **Uḷāroti** ettha “uḷārāni uḷā-
rāni khādaniyāni khādanti”ti-ādīsu (ma. ni. 1.366) madhuraṃ uḷāranti vuttaṃ. “Uḷā-
rāya vatthabhogāya cittaṃ na namatī”ti-ādīsu (a. ni. 9.20) paṇitaṃ uḷāranti vuttaṃ.
“Uḷārāya khalu bhavaṃ vacchāyano samaṇaṃ gotamaṃ pasamsāya pasamsati”-
ti-ādīsu seṭṭhaṃ uḷāranti vuttaṃ. Idha pana “vipulo uḷāro”ti vutto. **Obhāsoti** desanā-
ññānubhāvena ca devatānubhāvena ca jāta-obhāso. **Loketi** cakkavāḷassa dasa-
sahassiyaṃyeva. **Atikkammeva devānaṃ devānubhāvanti** devānaṃ ayamānu-
bhāvo- nivatthavatthappabhā dvādasa yojanāni pharati, tathā sarīrassa alaṅkā-
rassa vimānassa ca. Taṃ devānaṃ devānubhāvaṃ atikkamitvāyevāti attho. **Udā-**
nanti somanassaññāmayikaṃ udāhāraṃ. **Udānesīti** udāhari. **Aññāsi vata, bho**
koṇḍaññoti imassapi udānassa udāharaṇaghoso dasasahassilokadhātuṃ
pharivā aṭṭhāsi. **Aññāsikoṇḍaññoti** bhusaṃ ṅātaḥkoṇḍaññoti attho.

Cakkhu-ādīnaṃ niddese **dassanaṭṭhenāti**-ādīsu ekameva ñāṇaṃ yathāvuttassa
neyyassa cakkhu viya dassanakiccakaraṇena **cakkhu**. Ñāṇakiccakaraṇena **ñāṇaṃ**.
Nānappakārato jānanakiccakaraṇena paññā. Anavasesapaṭivedhakaraṇena **vijjā**.
Sabbathā obhāsakiccakaraṇena **āloko** nāmāti attho. **Cakkhuṃ dhammoti**-ādīsūpi
ekaṃyeva ñāṇaṃ kiccanānattena pañcadhā vaṇṇitaṃ. **Ārammaṇāti** upatthambha-
naṭṭhena. **Gocarāti** visayaṭṭhena. **Dassanaṭṭhenāti**-ādīsu ñāṇakiccaṃ pañcadhā
vuttaṃ. Iminā nayena tīsu vāresu ekekasmim pañca pañca katvā pannarasa
dhammā, pannarasa atthā, dvīsu pannarasakesu tiṃsa niruttiyo, pannarasasu
dhammesu pannarasasu atthesu tiṃsāya niruttisūti saṭṭhi ñāṇāni veditabbāni.
Sesa-ariyasaccesūpi eseva nayo. Catūsū ariyasaccesu ekekasmim ariyasacce
pannarasannaṃ pannarasannaṃ dhammānaṃ atthānañca vasena saṭṭhi
dhammā, saṭṭhi atthā, saṭṭhiyā dhammesu saṭṭhiyā atthesu ca vīsasataṃ niruttiyo,
vīśadhikaṃ satanti attho. Saṭṭhiyā dhammesu saṭṭhiyā atthesu vīsuttarasate niru-
ttisūti evaṃ cattārīsañca dve ca ñāṇasatāni.

2-3. Satipaṭṭhānavārādivaṇṇanā

31-32. Satipaṭṭhānasuttantapubbaṅgame (2.0220) iddhipādasuttantapubbaṅgame ca paṭisambhidāniddese imināva nayena attho ca gaṇanā ca veditabbā.

4-8. Sattabodhisattavārādivaṇṇanā

33-37. Sattannaṃ bodhisattānaṃ suttantesu ekekaṃmiṃyeva samudaye cakkhādayo pañca, nirodhe pañcāti dasa dhammā, samudaye dassanaṭṭhādayo pañca, nirodhe pañcāti dasa atthā, tesam vasena vīsati niruttiyo cattārīsaṃ ñāṇāni. Satta ekato katvā vuttagaṇanā suviññeyyā eva. Sabbaññutaññāṇavasena vuttapaṭisambhidāniddese ekekamūlakesu “ñāto diṭṭho vidito sacchikato phassito paññāyā”ti (paṭi. ma. 1.121) imesu pañcasu vacanesu ekekaṃmiṃyeva cakkhādayo pañca, dassanaṭṭhādayo pañcāti pañcapañcakānaṃ vasena pañcavīsati dhammā, pañcavīsati atthā, taddiguṇā niruttiyo, taddiguṇāni ñāṇāni ñeyyāni. Pañca ekato katvā vuttavārepi pañcakkhattuṃ pañca pañcavīsati katvā pañcavīsasataṃ dhammā, pañcavīsasataṃ atthā, taddiguṇā niruttiyo, taddiguṇāni ñāṇāni ñeyyāni. **Aḍḍhateyyānī**ti cettha dve satāni ca paññāsaṅca. Khandhādīsupi eseva nayo. Imināva nayena saccavārapaṭisambhidāvāre ca dhammādigaṇanā veditabbā.

9. Chabuddhadhammavāravaṇṇanā

38. Buddhadhammavāre **diyaḍḍhasatanti** chakkhattuṃ pañcavīsati sataṅca paññāsaṅca honti, taddiguṇā niruttiyo taddiguṇāni ñāṇāni. **Paṭisambhidādhikāraṇeti** paṭisambhidādhikāre. **Aḍḍhanavadhammasatānī**ti paṭhamaṃ vuttesu catūsu saccesu saṭṭhi, catūsu satipaṭṭhānesu saṭṭhi, catūsu sammappadhānesu saṭṭhi, sattabodhisattaveyyākaraṇesu sattati, abhiññāṭṭhādīsū pañcasu pañcavīsasataṃ, khandhaṭṭhādīsū pañcasu pañcavīsasataṃ, puna catūsu ariyasaccesu sataṃ, catūsu paṭisambhidāsu sataṃ, chasu buddhadhammesu diyaḍḍhasatanti evaṃ aṭṭhasatāni ca paññāsaṅca dhammā honti. Evaṃ atthāpi tattakā eva honti. Eva meva saccādīsū tīsū ṭhānesu vīsasataṃ niruttiyo, sattasu veyyākaraṇesu cattārīsasataṃ niruttiyo, abhiññāṭṭhādīsū khandhaṭṭhādīsū ca aḍḍhateyyāni (2.0221)

aḍḍhateyyāni niruttisatāni, ariyasaccesu paṭisambhidāsu ca dve dve niruttisatāni, buddhadhammesu tīṇi niruttisatānīti evaṃ niruttisahassañca sattaniruttisatāni ca honti. Evameva saccādisu tīsu ṭhānesu cattārīsādhikāni dve dve ñāṇasatāni, sattasu veyyākaraṇesu asīti-adhikāni dve ñāṇasatāni, abhiññatṭhādīsu khandhatṭhādīsu ca pañcapañcañāṇasatāni, saccesu paṭisambhidāsu ca cattāri cattāri ñāṇasatāni, buddhadhammesu cha ñāṇasatānīti evaṃ tīṇi ca ñāṇasahassāni cattāri ca ñāṇasatāni hontīti.

Paṭisambhidākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dhammacakkakathā

1. Saccavāraṇṇanā

39. Puna dhammacakkappavattanasuttantameva pubbaṅgamaṃ katvā kathitāya dhammacakkakathāya apubbathānuvaṇṇanā. Tattha **dukkhavatthukā**ti ekābhisamayavasena dukkhaṃ vatthu etesanti dukkhavatthukā. Tadeva dukkhaṃ visesetvā **saccavatthukā**ti-ādimāha. Tattha saccaṃ ārammaṇaṃ upatthambho etesanti **saccārammaṇā**. Saccaṃ gocaro visayo etesanti **saccagocarā**. **Saccasaṅgahitā**ti maggasaccena saṅgahitā. **Saccapariyāpannā**ti maggasaccāyattā. **Sacce samudāgatā**ti dukkhaparijānanena dukkhasacce samuppannā. Tathā tattheva **ṭhitā patiṭṭhitā** ca.

40. Idāni “pavattite ca bhagavatā dhammacakke”ti vuttaṃ dhammacakkaṃ niddisitukāmo **dhammacakkanti**-ādimāha. Tattha duvidhaṃ dhammacakkaṃ paṭivedhadhammacakkaṃ desanādhhammacakkañca. **Paṭivedhadhammacakkaṃ** bodhipallaṅke, **desanādhhammacakkaṃ** isipatane. **Dhammañca pavatteti cakkañcā**ti paṭivedhadhammacakkaṃ vuttaṃ, **cakkañca pavatteti dhammañcā**ti desanādhhammacakkaṃ. Kathaṃ? Bhagavā hi bodhipallaṅke nisinno maggakkhaṇe indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgādibhedaṃ dhammañca pavatteti, soyeva ca dhammo kilesasattughātāya pavattanato paharaṇacakkaṃ viyāti (2.0222) cakkañca. Dhammaṃ pavattentoyeva bhagavā taṃ cakkaṃ pavatteti nāma. Etena dhammo yeveva cakkanti kammadhārayasamāsātā vuttā hoti. Isipatane nisinno bhagavā dhammadesanakkhaṇe veneyyasantāne kilesasattughātāya pavattanato paharaṇacakkasadisamaṃ desanācakkañca pavatteti, veneyyasantāne indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgādibhedaṃ dhammacakkañca pavatteti. Etena dhammo ca cakkañca dhammacakkanti dvandasamāsātā vuttā hoti. Yasmā pana pavattake sati pavattanā nāma hoti, tasmā sabbathāpi “pavatteti”ti vuttaṃ, pavattanaṭṭhena pana “cakkan”ti vuttaṃ hotīti veditabbaṃ. **Dhammena pavatteti dhammacakkanti**-ādīni desanādhhammacakkameva sandhāya vuttānīti veditabbāni.

Tattha **dhammena pavatteti**ti yathāsabhāvattā dhammena pavattaṃ cakkanti

dhammacakkanti vuttaṃ hoti. **Dhammacariyāya pavattetīti** veneyyasantāne dhammatthāya pavattaṃ cakkanti dhammacakkanti vuttaṃ hoti. **Dhamme ṭhitoti-**ā-dīhi bhagavato dhammabhūtatā dhammassāmitā ca vuttā hoti. Yathāha- “so hāvuso, bhagavā jānaṃ jānāti passaṃ passati cakkhubhūto ñāṇabhūto dhammabhūto brahmabhūto vattā pavattā atthassa ninnetā amatassa dātā dhammassāmī tathāgato”ti (ma. ni. 1.203). Tasmā tehi dhammassa cakkanti dhammacakkanti vuttaṃ hoti. **Ṭhitoti** visayībhāvena ṭhito. **Patitṭhitoti** acalabhāvena patitṭhito. **Vasippattoti** issarabhāvaṃ patto. **Pāramippattoti** koṭippatto. **Vesārajappattoti** visārada-bhāvaṃ patto. **Dhamme patitṭhāpentoti-**ā-dīhi veneyyasantānamapekkhitvā vuttehi pana vacanehi dhammassāmitāya ca dhammatthāya cakkanti vuttaṃ hoti. **Dhammaṃ sakkarontoti**ha-ā-dīhi dhammatthāya cakkanti vuttaṃ hoti. Yo hi dhammaṃ sakkārādivasena pavatteti, so dhammatthaṃ pavatteti. **Dhammaṃ sakkarontoti** yathā kato so dhammo sukato hoti, evameva naṃ karonto. **Dhammaṃ garuṃ karontoti** tasmiṃ gāravuppattiyā taṃ garuṃ karonto. **Dhammaṃ mānenti** dhammaṃ piyañca bhāvaniyañca katvā viharanto. **Dhammaṃ pūjentoti** taṃ apadisitvā desanāpaṭipattipūjāya pūjaṃ karonto. **Dhammaṃ apacāyamānoti** tasseva dhammassa sakkāragarukārehi nīcavuttitaṃ karonto. **Dhammaddhajo dhammaketūti** taṃ dhammaṃ dhajamiva purakkhatvā ketumiva ca ukkhipitvā pavattiyā dhammaddhajo dhammaketu (2.0223) ca hutvāti attho. **Dhammādhipateyyoti** dhammādhipatito āgato bhāvanādhammavaseneva ca sabbakiriyānaṃ karāṇena dhammādhipateyyo hutvā. **Taṃ kho pana dhammacakkaṃ appaṭivattiyanti** kenaci nivattetuṃ asakkuṇeyyatāya appaṭihatapavattitā vuttā. Tasmā so dhammo pavattanaṭṭhena cakkanti vuttaṃ hoti.

Saddhindriyaṃ dhammo, taṃ dhammaṃ pavattetīti veneyyasantāne maggasaṃpayuttasaddhindriyuppādanena taṃ saddhindriyaṃ dhammaṃ pavattetīti attho. Eseva nayo sesesupi. **Saccāti** saccañāṇāni. Vipassanā ca vijjā ca maggañāṇameva. **Anuppāde ñāṇanti** arahattaphale ñāṇaṃ. Tampi veneyyasantāne pavattetiyeva, nibbānañca paṭivedhaṃ karonto pavattetiyeva nāma.

Samudayavārādīsu **samudayavatthukā nirodhavatthukā maggavatthukā**ti vise-sapadaṃ dassetvā saṅkhittā. Etthāpi vuttasadiṣaṃ paṭhamaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

2-3. Satipaṭṭhānavārādivaṇṇanā

41-42. Satipaṭṭhāna-iddhipādapubbaṅgamavārāpi maggakkhaṇavasena vuttā. Tepi tattha tattha visesapadaṃ dassetvā saṅkhittāti.

Dhammacakkakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Lokuttarakathā

Lokuttarakathāvaṇṇanā

43. Idāni lokuttaradhammavatiyā dhammacakkakathāya anantaram kathitāya lokuttarakathāya apubbathānuvaṇṇanā. Tattha lokuttarapadassa attho niddesa-vāre āvi bhavissati. **Cattāro satipaṭṭhānāti**-ādayo sattatiṃsa bodhipakkhiya-dhammā yathāyogaṃ maggaphalasampayuttā. Te bujjanatṭhena bodhīti evaṃla-ddhanāmassa ariyassa pakkhe bhavattā bodhipakkhiyā nāma. **Pakkhe bhavattāti** upakārabhāve ṭhitattā. Tesu ārammaṇesu okkantivā pakkhandivā upaṭṭhānato upaṭṭhānaṃ, satiyeva upaṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ**. Kāyavedanācittadhammesu panassa asubhadukkhāniccānattākāragahaṇavasena subhasukhanicca-attasa-ññāpahānakiccasādhanavasena ca pavattito catudhā bhedo hoti. Tasmā **cattāro satipaṭṭhānāti** vuccati. Padahanti (2.0224) etenāti padhānaṃ, sobhanaṃ padhānaṃ **sammappadhānaṃ**, sammā vā padahanti etenāti sammappadhānaṃ, sobhanaṃ vā taṃ kilesavirūpapavattavirahitato padhānañca hitasukhanipphāda-kaṭṭhena seṭṭhabhāvāvahanato padhānabhāvakaraṇato vāti sammappadhānaṃ. Vīriyassetam adhivacanaṃ. Tayidaṃ uppannānuppannānaṃ akusalānaṃ pahānā-nuppattikiccaṃ, anuppannuppannānañca kusalānaṃ uppattiṭṭhitikiccaṃ sādha-yatīti catubbidham hoti. Tasmā **cattāro sammappadhānāti** vuccati. Nipphattipariyāyena ijjhanatṭhena, ijjhanti etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena iddhi, tassā sampayuttāya pubbaṅgamaṭṭhena phalabhūtāya pubba-bhāgakāraṇatṭhena ca iddhiyā pādoti **iddhipādo**. So chandavīriyacittavīmaṃsāva-sena catubbidhova hoti. Tasmā **cattāro iddhipādāti** vuccati. Assaddhiyakosajjapa-mādavikkhepasammohānaṃ abhibhavanato abhibhavanasañkhātena adhipatiya-ṭṭhena **indriyaṃ**. Assaddhiyādīhi anabhibhavanīyato akampiyatṭhena **balam**. Tadu-bhayampi saddhāvīriyasatisamādhipaññāvasena pañcavidham hoti. Tasmā **pañci-ndriyāni pañca balānīti** vuccanti. Bujjanakasattassa pana aṅgabhāvena sati-ā-dayo satta dhammā bojjaṅgā, niyyānatṭhena ca sammādiṭṭhi-ādayo atṭha maggaṅgā honti. Tena vuccati **satta bojjaṅgā ariyo atṭhaṅgiko maggoti**.

Iti ime sattatiṃsa bodhipakkhiyā dhammā pubbabhāge lokiyavipassanāya vatta-mānāya cuddasavidhena kāyaṃ pariggaṇhato ca kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ, navavidhena vedanaṃ pariggaṇhato ca vedanānupassanāsatipaṭṭhānaṃ, soḷasa-vidhena cittaṃ pariggaṇhato ca cittānupassanāsatipaṭṭhānaṃ, pañcavidhena dhamme pariggaṇhato ca dhammānupassanāsatipaṭṭhānaṃ. Iti imasmim at-tabhāve anuppannapubbaṃ parassa uppannaṃ akusalaṃ disvā “yathā paṭipā-nnassa tassa taṃ uppannaṃ, na tathā paṭipajjissāmi, evaṃ me etaṃ nuppajjissa-tī”ti tassa anuppādāya vāyamanakāle paṭhamaṃ sammappadhānaṃ, attano samudācārappattamakusalaṃ disvā tassa pahānāya vāyamanakāle dutiyaṃ, imasmim attabhāve anuppannapubbaṃ jhānaṃ vā vipassanaṃ vā uppādetuṃ vāyamantassa tatiyaṃ, uppannaṃ yathā na parihāyati, evaṃ punappunaṃ uppā-dentassa catutthaṃ sammappadhānaṃ. Chandaṃ dhuraṃ katvā kusaluppādana-kāle chandiddhipādo, vīriyaṃ, cittaṃ, vīmaṃsaṃ dhuraṃ katvā kusaluppādana-

kāle vīmaṃsiddhipādo. Micchāvācāya viramaṇakāle sammāvācā (2.0225), micchākammantā, micchājīvā viramaṇakāle sammājīvoti evaṃ nānācittesu labbhanti. Catumaggakkhaṇe pana ekacitte labbhanti, phalakkhaṇe ṭhapetvā cattāro sammappadhāne avasesā tettiṃsa labbhanti. Evaṃ ekacitte labbhamānesu cetesu ekāva nibbānārammaṇā sati kāyādīsu subhasaññādīpahānakiccasādhanavasena “cattāro satipaṭṭhānā”ti vuccati. Ekameva ca vīriyaṃ anuppannuppannānaṃ anuppādādīkiccasādhanavasena “cattāro sammappadhānā”ti vuccati. Sesesu hāpanavaḍḍhanaṃ natthi.

Apica tesu-

Nava ekavidhā eko, dvedhātha catupañcadhā;
aṭṭhadhā navadhā ceva, iti chaddhā bhavanti te.

Nava ekavidhāti chando cittaṃ pīti passaddhi upekkhā saṅkappo vācā kammanto ājīvoti ime nava chandiddhipādādivasena ekavidhāva honti, aññakoṭṭhāsaṃ na bhajanti. **Eko dvedhā**ti saddhā indriyabalavasena dvedhā ṭhitā. **Atha catupañcadhā**ti athañño eko catudhā, añño pañcadhā ṭhitoti attho. Tattha samādhī eko indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgavasena catudhā ṭhito, paññā tesam catunnaṃ iddhipādakoṭṭhāsassa ca vasena pañcadhā. **Aṭṭhadhā navadhā cevāti** aparo eko aṭṭhadhā, eko navadhā ṭhitoti attho. Catusatipaṭṭhāna-indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgavasena sati aṭṭhadhā ṭhitā, catusammappadhāna-iddhipāda-indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgavasena vīriyaṃ navadhāti. Evaṃ-

Cuddaseva asamhinnā, hontete bodhipakkhiyā;
koṭṭhāsato sattavidhā, sattatiṃsa pabhedato.
Sakiccanipphādanato, sarūpena ca vuttito;
sabbeva ariyamaggaṃ, sambhave sambhavanti te.

Evaṃ maggaphalasampayutte sattatiṃsa bodhipakkhiyadhamme dassetvā puna te maggaphalesu saṅkhipitvā **cattāro ariyamaggā cattāri ca sāmāññaphalānī**ti āha. Samaṇabhāvo sāmāññaṃ, catunnaṃ ariyamaggānametaṃ nāmaṃ. Sāmāññaṃ phalāni **sāmāññaphalāni**. **Nibbānaṃ** pana sabbehi asammissameva. Iti vitthārato sattatiṃsabodhipakkhiyacatumaggacatuphalanibbānānaṃ vasena chacattālīsa (2.0226) lokuttaradhammā, tato saṅkhepena catumaggacatuphalanibbānānaṃ vasena nava lokuttaradhammā, tatopi saṅkhepena maggaphalanibbānānaṃ vasena tayo lokuttaradhammāti veditabbaṃ. Satipaṭṭhānādīnaṃ maggaphalānaṃca lokuttaratte vutte taṃsāmpayuttānaṃ phassādīnampi lokuttarattaṃ vuttameva hoti. Padhānadhamavasena pana satipaṭṭhānādayova vuttā. Abhidhamme (dha. sa. 277 ādayo, 505 ādayo) ca lokuttaradhammaniddese maggaphalasampayuttānaṃ phassādīnaṃ lokuttarattaṃ vuttamevāti.

Lokaṃ tarantīti lokaṃ atikkamanti. Sabbamidha īdisaṃ vattamānakālavacanaṃ cattāro ariyamagge sandhāya vuttaṃ. Sotāpattimaggo hi apāyalokaṃ tarati, sakaḍḍāgāmaggo kāmaṃvacaralokekadesaṃ tarati, anāgāmaggo kāmaṃvacaralokaṃ tarati, arahattimaggo rūpārūpāvacaralokaṃ tarati. **Lokā uttarantī**ti lokā ugga-cchanti. **Lokatoti** ca

lokamhāti ca tadeva nissakkavacanaṃ visesetvā dassitaṃ. **Lokaṃ samatikkama-**
ntīti paṭhamam vuttatthameva. Tattha upasaggattham anapekkhitvā vuttaṃ, idha
saha upasaggatthena vuttaṃ. **Lokaṃ samatikkantāti** yathāvuttaṃ lokaṃ sammā
atikkantā. Sabbamidha īdisaṃ atītakālavacanaṃ phalanibbānāni sandhāya vuttaṃ,
sotāpattiphalādīni hi yathāvuttaṃ lokaṃ atikkamitvā ṭhitāni, sadā nibbānaṃ sabba-
lokaṃ atikkamitvā ṭhitaṃ. **Lokena atirekāti** lokato adhikabhūtā. Idaṃ sabbepi loku-
ttaradhamme sandhāya vuttaṃ. **Nissarantīti** niggacchanti. **Nissaṭāti** niggatā. **Loke**
na tiṭṭhantīti-ādīni aṭṭhārasa vacanāni sabbalokuttaresupi yujjanti. **Na tiṭṭhantīti**
loke apariyāpannattā vuttaṃ. **Loke na limpantīti** khandhasantāne vattamānāpi
tasmim na limpantīti attho. **Lokena na limpantīti** akatapaṭivedhānaṃ kenaci cittena,
katapaṭivedhānaṃ akusalena appamattenapi cittena na limpantīti attho. **Asaṃlittā**
anupalittāti upasaggena visesitaṃ.

Vippamuttāti alittattameva nānābyañjanena visesitaṃ. Ye keci hi yattha yena vā
alittā, te tattha tena vā vippamuttā honti. **Lokā vippamuttāti**-ādīni tīṇi nissakkava-
sena vuttāni. **Visaññuttāti** vippamuttattavisesanaṃ. Ye keci hi yattha yena yato
vippamuttā, te tattha (2.0227) tena tato visaññuttā nāma honti. **Lokā sujjhantīti**
lokamalaṃ dhovitvā lokā sujjhanti. **Visujjhantīti** tadeva upasaggena visesitaṃ.
Vutṭhahantīti uṭṭhitā honti. **Vivaṭṭantīti** nivaṭṭanti. **Na sajjantīti** na lagganti. **Na gayha-**
ntīti na gaṇhiyanti. **Na bajjhantīti** na bādhiyanti. **Samucchindantīti** appavattiṃ
karonti. Yathā ca **lokaṃ samucchinnattāti**, tatheva “lokā visuddhattā”-ti-ādi vutta-
meva hoti. **Paṭippassambhentīti** nirodhenti. **Apathāti**-ādīni cattāri sabbesupi loku-
ttaresu yujjanti. **Apathāti** amaggā. **Agatīti** appatiṭṭhā. **Avisayāti** anāyattā. **Asādhāra-**
ṇāti asamānā. **Vamantīti** uggilanti. **Na paccāvamantīti** vuttapaṭipakkhanayena
vuttaṃ, vantaṃ puna na adantīti attho. Etena vantassa suvantabhāvo vutto hoti.
Anantaradukattayepi eseva nayo. **Visīnentīti** vikiranti vimuccanti, na bandhantīti
attho. **Na ussīnentīti** na vikiranti na vimuccanti. “Visinentī”-ti “na ussinentī”-ti rassaṃ
katvā pāṭho sundaro. **Vidhūpentīti** nibbāpentī. **Na saṃdhūpentīti** na ujjalanti. **Lokaṃ**
samatikkamma abhibhuyya tiṭṭhantīti sabbepi lokuttarā dhammā lokaṃ sammā
atikkamitvā abhibhavitvā ca tiṭṭhantīti lokuttarā. Sabbehipi imehi yathāvuttehi pakā-
rehi lokuttarānaṃ lokato uttarabhāvo adhikabhāvo ca vutto hotīti.

Lokuttarakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Balakathā

Balakathāvaṇṇanā

44. Idāni lokuttarakathāya anantaram kathitāya lokuttarakathāvatiyā suttantapu-
bbaṅgamāya balakathāya apubbathānuvaṇṇanā. Tattha ādito suttantavasena
pañca balāni dassetvā tadaññānīpi balāni dassetukāmo **apica aṭṭhasaṭṭhi balāni**-

ti-ādimāha. Sabbānipi taṃtaṃpaṭipakkhehi akampiyatṭhena balāni nāma honti. **Hiribalanti**-ādīsu pāpato hiriyanti etāyāti **hirī**, lajjāyetaṃ nāmaṃ. Pāpato ottappanti etenāti **ottappaṃ**, pāpato ubbegassetāṃ nāmaṃ. Ajjhattasamuṭṭhānā hirī, bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ. Attādhīpati hirī, lokādhīpati ottappaṃ (2.0228). Lajjāsabhāvasaṅṭhitā hirī, bhayasabhāvasaṅṭhitaṃ ottappaṃ. Sappatissavala-kkhaṇā hirī, vajjabhīrukabhayadassāvilakkhaṇaṃ ottappaṃ. Sā eva hirī ahirikena na kampaṭīti **hiribalaṃ**. Tadeva ottappaṃ anottappena na kampaṭīti **ottappabalaṃ**. Appaṭisaṅkhānena na kampaṭīti **paṭisaṅkhānabalaṃ**. Upaparikkhaṇapaññāyetaṃ nāmaṃ. Vīriyasīsenā satta bojjhaṅge bhāventassa uppannabalaṃ **bhāvanābalaṃ**. Tathāpavattānaṃ catunnaṃ khandhānametaṃ nāmaṃ. Parisuddhāni silādīni **ana-vajjabalaṃ**. Cattāri saṅgahavatthūni **saṅgahabalaṃ**. Saṅgahe balantipi pāṭho. Dukkhamānaṃ adhvāsanaṃ **khantibalaṃ**. Dhammakathāya paresaṃ tosaṃ **paññattibalaṃ**. Adhitassa atthassa adhigamāpanaṃ **nijhattibalaṃ**. Kusalesu bahubhāvo **issariyabalaṃ**. Kusalesu yathārucci paṭiṭṭhānaṃ **adhiṭṭhānabalaṃ**. Hiribalādīnaṃ attho mātikāpadesu byañjanavasena viśesato yujjamaṇaṃ gahetvā vutto. **Samathabalaṃ vipassanābalanti** balappattā samathavipassanā eva.

Mātikāniddeṣe **assaddhiye na kampaṭīti saddhābalanti** mūlabalaṭṭhaṃ vatvā tameva aparehi navahi pariyāyehi viśesetvā dassesi. Yo hi dhammo akampiyo balappatto hoti, so sahaṃjāte upatthambheti, attano paṭipakkhe kilese pariyādiyati, paṭivedhassa ādibhūtaṃ silaṃ diṭṭhiṅca viśodheti, cittaṃ ārammaṇe paṭiṭṭhāpeti, cittaṃ pabhassaraṃ karonto vodāpeti, vasiṃ pāpento viśesaṃ adhigamāpeti, tato uttariṃ pāpento uttariṃ paṭivedhaṃ kāreti, kamena ariyamaggaṃ pāpetvā saccābhisaṃmayāṃ kāreti, phalappattiyā nirodhe paṭiṭṭhāpeti. Tasmā navadhā balaṭṭho viśesito. Esa nayo **vīriyabalā**dīsu catūsu.

Kāmacchandaṃ hiriyatīti nekkhammayutto yogī **nekkhammena** kāmacchandato hiriyati. Ottappepi eseva nayo. Etehi sabbākusalehipi hiriyānā ottappanā vuttāyeva honti. **Byāpādanti**-ādīnampi imināva nayena attho veditabbo. **Paṭisaṅkhātīti** asammoahasena ādīnavato upaparikkhati. **Bhāvetīti** vaḍḍheti. **Vajjanti** rāgādivajjaṃ. **Saṅgaṇhātīti** bandhati. **Khamatīti** tassa yogissa khamati rucati. **Paññāpetīti** toseti. **Nijjhāpetīti** cintāpeti. **Vasaṃ vattetīti** citte pahu hutvā cittaṃ attano (2.0229) vasaṃ katvā pavatteti. **Adhiṭṭhātīti** vidahati. Bhāvanābalādīni sabbānipi nekkhammādīniyeva. Mātikāvaṇṇanāya aññathā vutto, attho pana byañjanavaseneva pākaṭattā idha na vuttoti veditabbaṃ. Samathabalaṃ vipassanābalaṅca vitthārato niddisitvā avasāne **uddhaccasahagatakilese ca khandhe ca na kampaṭīti**-ādi ca **avijjāsahagatakilese ca khandhe ca na kampaṭīti**-ādi ca samathabalavipassanābalānaṃ lakkhaṇadassanattaṃ vuttaṃ.

Sekhāsekhablesu **sammādiṭṭhiṃ sikkhatīti sekhabalanti** sekhapuggalo sammādiṭṭhiṃ sikkhatīti sekho, sā sammādiṭṭhi tassa sekhasa balanti sekhabalanti attho. **Tattha sikkhitattā asekhabalanti** asekhapuggalo tattha sammādiṭṭhiyā sikkhitattā na sikkhatīti asekho, sāyeva sammādiṭṭhi tassa asekhassa balanti asekhabalaṃ. Eseva nayo **sammāsaṅkappā**dīsu. **Sammāñāṇanti** paccavekkhaṇaññaṃ. Tampi hi lokikampi hontaṃ sekhasa pavattattā sekhabalaṃ, asekhassa pavattattā ase-

khabalanti vuttaṃ. **Sammāvimuttīti** aṭṭha maggaṅgāni ṭhapetvā sesā phalasampayuttā dhammā. Keci pana “ṭhapetvā lokuttaravimuttiṃ avasesā vimuttiyo sammāvimuttī”ti vadanti. Tassa sekhāsekhabalattaṃ vuttanayameva.

Khīṇāsavabalesu sabbānipi ñāṇabalāni. **Khīṇāsavassa bhikkhunoti** karaṇatthe sāmivacanaṃ, khīṇāsavena bhikkhunāti attho. **Aniccato**ti hutvā abhāvākārena aniccato. **Yathābhūtaṃ**ti yathāsabhāvato. **Paññāyāti** sahavipassanāya maggapaññāya. Aniccato sudiṭṭhā dukkhato anattato sudiṭṭhā honti tammūlakattā. **Yanti** bhāvanapuṃsakavacanaṃ, yena kāraṇenāti vā attho. **Āgammāti** paṭicca. **Paṭijānāti**ti sampaṭicchati paṭiññaṃ karoti. **Aṅgārakāsūpamāti** mahābhitāpaṭṭhena aṅgārakāsuyā upamitā. **Kāmāti** vatthukāmā ca kilesakāmā ca.

Vivekaninnanti phalasaṃpattivasena upadhivivekasaṅkhātānibbānaninnaṃ. Tayo hi vivekā- kāyaviveko cittaviveko upadhivivekoti. Kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṃ nekkhammābhiratānaṃ. Cittaviveko ca adhiccittamanuyuttānaṃ. Upadhiviveko ca nirupadhīnaṃ puggalānaṃ visaṅkhāragatānaṃ, nissaraṇavivekasaṅkhātānibbānaninnaṃ vā. Pañca hi vivekā- vikkhambhanaviveko tadaṅgaviveko (2.0230) samucchadaviveko paṭippassaddhiviveko nissaraṇavivekoti. **Vivekaninnanti** viveke ninnaṃ. **Vivekaṇanti** viveke nataṃ. **Vivekapabbhāraṃ**ti vivekasābhāraṃ. Dvepi purimasseva vevacanāni. **Vivekaṭṭhanti** kilesehi vajjitaṃ, dūribhūtaṃ vā. **Nekkhammābhiratanti** nibbāne abhirataṃ, pabbajjāya abhirataṃ vā. **Byantībhūtaṃ**ti vigatantībhūtaṃ, ekadesenāpi anallīnaṃ vippamuttaṃ visaṃsaṭṭhaṃ. **Sabbasoti** sabbathā. **Āsavaṭṭhāniyehi dhammehīti** saṃyogavasena āsavānaṃ kāraṇabhūtehi kilesadhammehīti attho. Atha vā **byantībhūtaṃ**ti vigatanikantībhūtaṃ, nittaṇhanti attho. Kuto? **Sabbaso āsavaṭṭhāniyehi dhammehi** sabbehi tebhūmakadhammehīti attho. Idha dasahi khīṇāsavabalehi khīṇāsavassa lokiyalokuttaro maggo kathito. “Aniccato sabbe saṅkhārā”ti dukkhapariññābalaṃ, “aṅgārakāsūpamā kāmā”ti samudayapahānabalaṃ, “vivekaninnaṃ cittaṃ hoti”ti nirodhasacchikiriyābalaṃ, “cattāro satipaṭṭhānā”ti-ādi sattavidhaṃ maggabhāvanābalanti vadanti. Dasa iddhibalāni iddhikathāya āvi bhavissanti.

Tathāgatabalaniddese **tathāgatabalānīti** aññehi asādhāraṇāni tathāgatasseva balāni. Yathā vā pubbabuddhānaṃ balāni puññussayasampattiyā āgatāni, tathā āgatabalānīti attho. Tattha duvidhaṃ tathāgatabalaṃ- kāyabalaṃ ñāṇabalaṃ. Tesu kāyabalaṃ hatthikulānusārena veditabbaṃ. Vuttañhettaṃ porāṇehi-

“Kāḷāvakaṅca gaṅgeyyaṃ, paṇḍaraṃ tambapiṅgalaṃ;
gandhamaṅgalaḥemaṅca, uposathachaddantime dasā”ti. (vibha. aṭṭha. 760; ma. ni. aṭṭha. 1.148; saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.22);

Imāni dasa hatthikulāni. Tattha **kāḷāvakaṅca**ti pakatihatthikulaṃ daṭṭhabbaṃ. Yaṃ dasannaṃ purisānaṃ kāyabalaṃ, taṃ ekassa kāḷāvakassa hatthino balaṃ. Yaṃ dasannaṃ kāḷāvakānaṃ balaṃ, taṃ ekassa gaṅgeyyassa balaṃ. Yaṃ dasannaṃ gaṅgeyyānaṃ, taṃ ekassa paṇḍarassa. Yaṃ dasannaṃ paṇḍarānaṃ, taṃ ekassa tambassa. Yaṃ dasannaṃ tambānaṃ, taṃ ekassa piṅgalassa. Yaṃ dasannaṃ piṅgalānaṃ, taṃ ekassa gandhahatthino. Yaṃ dasannaṃ gandhahatthīnaṃ, taṃ ekassa maṅgalaḥatthino. Yaṃ dasannaṃ maṅgalaḥatthīnaṃ, taṃ

ekassa hemavatassa. Yaṃ dasannaṃ (2.0231) hemavatānaṃ, taṃ ekassa uposa-
thassa. Yaṃ dasannaṃ uposathānaṃ, taṃ ekassa chaddantassa. Yaṃ dasannaṃ
chaddantānaṃ, taṃ ekassa tathāgatassa balaṃ. Nārāyanasaṅghātabalantiṭṭhi idā-
meva vuccati. Tadevaṃ pakatihatthino gaṇanāya hatthīnaṃ koṭisahassassa, puri-
sagaṇanāya dasannaṃ purisakoṭisahassānaṃ balaṃ hoti. Idāṃ tāva tathāga-
tassa **kāyabalaṃ**.

Ñāṇabalaṃ pana idha tāva aññattha ca pāḷiyaṃ āgatameva dasabalaññaṃ,
majjhime (ma. ni. 1.150) āgataṃ catuvesāraññaṃ, aṭṭhasu parisāsu akampana-
ññaṃ, catuyoniparicchedakaññaṃ, pañcagatiparicchedakaññaṃ, saṃyuttake
(saṃ. ni. 2.33-34) āgatāni tesattati ñāṇāni, sattasattati ñāṇāni evamaññāni
anekāni ñāṇasahassāni. Evaṃ **ñāṇabalaṃ** nāma. Idhāpi ñāṇabalameva adhippetāṃ.
Ñāṇāni akampiyatṭhena upatthambhanaṭṭhena ca balanti vuttaṃ.

Ṭhānañca ṭhānati kāraṇaṃ kāraṇato. Kāraṇāni yasmā tattha phalaṃ
tiṭṭhati tadāyattavuttitāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā ṭhānanti vuccati. Taṃ
bhagavā ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ hetū paccayā uppādāya, taṃ
taṃ ṭhānanti, ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ na hetū na paccayā
uppādāya, taṃ taṃ aṭṭhānanti pajānanto ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato
yathābhūtaṃ pajānāti. **Yampīti** yena ñāṇena. **Idampīti** idampi ṭhānāṭṭhānaññaṃ,
tathāgatassa tathāgatabalaṃ nāma hotīti attho. Evaṃ sesapadesupi yojanā vedi-
tabbā.

Āsabhaṃ ṭhānanti seṭṭhatṭhānaṃ

uttamaṭṭhānaṃ, āsabhā vā pubbabuddhā, tesam ṭhānanti attho. Apica gavasatajeṭṭhako usabho, gavasahassajeṭṭhako vasabho, vajasatajeṭṭhako vā usabho, vajasahassajeṭṭhako vasabho, sabbagavaseṭṭho sabbaparissayasaho seto pāsādiko mahābhāravaho asanisatasaddehipi asantasanīyo nisabho, so idha usabhoti adhippeto. Idampi hi tassa pariyāyavacanaṃ. Usabhassa idanti **āsabhaṃ**. **Ṭhānanti** catūhi pādehi pathaviṃ uppīletvā avatṭhānaṃ. Idam pana āsabhaṃ viyāti āsabhaṃ yatheva hi nisabhasaṅkhāto usabho usabhabalena samannāgato catūhi pādehi pathaviṃ uppīletvā (2.0232) acalaṭṭhānena tiṭṭhati, evaṃ tathāgato dasahi tathāgatabalehi samannāgato catūhi vesārajapādehi aṭṭhaparisa-pathaviṃ uppīletvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccāmittena akampiyo acalaṭṭhānena tiṭṭhati, evaṃ tiṭṭhamāno ca taṃ āsabhaṃ ṭhānaṃ **paṭijānāti** upagacchati na paccakkhāti, attani āropeti. Tena vuttaṃ- “āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti” ti (saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.22; ma. ni. aṭṭha. 1.148).

Parisāsūti khattiyabrāhmaṇagahapatisamaṇacātumahārājikatāvatiṃsamārabrahmānaṃ vasena aṭṭhasu parisāsu. **Sīhanādaṃ nadatīti** seṭṭhanādaṃ achambhitānādaṃ nadati, sīhanādasadisam vā nādaṃ nadati. Ayamatto sīhanādasuttēna (ma. ni. 1.146 ādayo; dī. ni. 1.381 ādayo) dīpetabbo. Yathā vā sīho sahanato hananato ca sīhoti vuccati, evaṃ tathāgato lokadhammānaṃ sahanato parappavādānaṃ hananato sīhoti vuccati. Evaṃ vuttassa sīhassa nādaṃ sīhanādaṃ. Tatha yathā sīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vigatalomahaṃso sīhanādaṃ nadati, evaṃ tathāgatasīhopi tathāgatabalehi samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahaṃso “iti rūpan” ti-ādinā (saṃ. ni. 3.78) nayena nānāvīdhadesanāvīlāsasampannaṃ sīhanādaṃ nadati. Tena vuttaṃ- “parisāsu sīhanādaṃ nadati” ti.

Brahmacakkaṃ pavattetīti ettha **brahmanti** seṭṭhaṃ uttamaṃ visuddhaṃ. **Cakka-**saddo panāyaṃ-

Sampattiyaṃ lakkhaṇe ca, rathaṅge iriyāpathe;
dāne ratanadhammūra, cakkādīsu ca dissati;
dhammacakke idha mato, tampi dvedhā vibhāvaye.

“Cattārimāni, bhikkhave, cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānan” ti-ādīsu (a. ni. 4.31) hi ayaṃ sampattiyaṃ dissati. “Heṭṭhā pādātalesu cakkāni jātāni hontī” ti (dī. ni. 2.35) ettha lakkhaṇe. “Cakkaṃva vahato padan” ti (dha. pa. 1) ettha rathaṅge. “Catucakkaṃ navadvāran” ti (saṃ. ni. 1.29) ettha iriyāpathe. “Dadaṃ bhuñja mā ca pamādo (2.0233), cakkaṃ vattaya kosalādhipā” ti (jā. 1.7.149) ettha dāne. “Dibbaṃ cakkaratanaṃ pāturahosī” ti (dī. ni. 2.243) ettha ratanacakke. “Mayā pavattitaṃ cakkan” ti (su. ni. 562) ettha dhammacakke. “Icchāhatassa posassa, cakkaṃ bhamati matthake” ti (jā. 1.1.104; 1.5.103) ettha uracakke. “Khurapariyantaṃ cepi cakkenā” ti (dī. ni. 1.166) ettha paharaṇacakke. “Asanivikkān” ti (dī. ni. 3.61; saṃ. ni. 2.162) ettha asanimaṇḍale. Idha panāyaṃ dhammacakke mato.

Taṃ panetaṃ dhammacakkaṃ duvidhaṃ hoti paṭivedhaññānaṃca desanāññānaṃca. Tatha paññāpabhāvitam attano ariyaphalāvahaṃ **paṭivedhaññaṃ**, karu-

ṇāpabhāvitaṃ sāvakānaṃ ariyaphalāvahaṃ **desanāññaṃ**. Tattha paṭivedhaññaṃ uppajjamānaṃ uppanti duvidhaṃ. Tañhi abhinikkhamanato yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ nāma, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Tusitabhavanato vā yāva bodhipallaṅke arahattamaggā uppajjamānaṃ nāma, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Dīpaṅkaradasabalato vā paṭṭhāya yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ nāma, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Desanāññaṃ pāvattamānaṃ pāvattanti duvidhaṃ. Tañhi yāva aññātakonḍaññattherassa arahattamaggā pāvattamānaṃ nāma, phalakkhaṇe pavattaṃ nāma. Tattha paṭivedhaññaṃ lokuttaraṃ, desanāññaṃ lokiyaṃ. Ubhayampi panetaṃ aññehi asādhāraṇaṃ, buddhānaṃ yeva orasaññaṃ. Tena vuttaṃ- “brahmacakkaṃ pavatteti” ti.

Kammasamādānanti samādiyivā katānaṃ kusalākusalakammānaṃ, kamma-meva vā kammasamādānaṃ. **Ṭhānaso hetusoti** paccayato ceva hetuto ca. Tattha gati-upadhikālapayogā vipākassa ṭhānaṃ. Kammaṃ hetu.

Sabbatthagāmininti sabbagatigāminiṅca agatigāminiṅca. **Paṭipadanti** maggaṃ. **Yathābhūtaṃ pajānāti**ti bahūsupi manussesu ekameva pāṇaṃ ghātentesu imassa cetanā nirayagāminī bhavissati, imassa tiracchānayanigāminīti iminā nayena ekavattusmimpi kusalākusalacetanāsaṅkhātānaṃ paṭipattīnaṃ aviparītato sabhāvaṃ jānāti.

Anekadhātunti (2.0234) cakkhudhātu-ādīhi, kāmadhātu-ādīhi vā dhātūhi bahudhātuṃ. **Nānādhātunti** tāsāmyeva dhātūnaṃ vilakkhaṇattā nānappakāradhātuṃ. **Lokanti** khandhāyatanadhātulokaṃ. **Yathābhūtaṃ pajānāti**ti tāsāṃ tāsāṃ dhātūnaṃ aviparītato sabhāvaṃ paṭivijjhati.

Nānādhimuttikanti hīnapaṇītādi-adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvaṃ.

Parasattānanti padhānasattānaṃ. **Parapuggalānanti** tato paresaṃ hīnasattānaṃ. Ekatthameva vā etaṃ padadvayaṃ veneyyavasena bhagavatā dvedhā vuttaṃ. Idhāpi bhagavatā vuttanayeneva vuttaṃ. **Indriyaparopariyattanti** saddhādīnaṃ indriyānaṃ parabhāvaṅca aparabhāvaṅca, vuddhiṅca hāniṅcāti attho.

Jhānavimokkhasamādhisamāpattīnanti paṭhamādīnaṃ catunnaṃ jhānānaṃ, “rūpī rūpāni passati” ti-ādīnaṃ (paṭi. ma. 1.209) aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ, savitakkasavicārādīnaṃ tiṇṇaṃ samādhīnaṃ, paṭhamajjhānasamāpatti-ādīnaṅca navannaṃ anupubbasaṃpattīnaṃ. **Samkilesanti** hānabhāgiyadhammaṃ. **Vodānanti** visesabhāgiyadhammaṃ. **Vuṭṭhānanti** yena kāraṇena jhānādīhi vuṭṭhahanti, taṃ kāraṇaṃ. Taṃ pana “vodānampi vuṭṭhānaṃ, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhānaṃ” ti (vibha. 828) evaṃ vuttaṃ paguṇajjhānañceva bhavaṅga-phalasaṃpattiyo ca. Heṭṭhimaṃ heṭṭhimañhi paguṇajjhānaṃ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṃ hoti, tasmā “vodānampi vuṭṭhānaṃ” ti vuttaṃ. Bhavaṅgena pana sabbajjhānehi vuṭṭhānaṃ hoti, nirodhasamāpattito phalasaṃpattiyā vuṭṭhānaṃ hoti. Taṃ sandhāya “tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhānaṃ” ti vuttaṃ.

Pubbenivāsadibbacakkhu-āsavakkhayaññāni heṭṭhā pakāsītāneva.

Tattha **āsavānaṃ khayāti** arahattamaggena sabbakilesānaṃ khayā. **Anāsavanti** āsavavirahitaṃ. **Cetovimuttiṃ paññāvimuttinti** ettha cetovacanena arahatta-

phalasampayutto samādhi, paññāvacaṇaṇa taṃsāmpayuttā ca paññā vuttā. Tattha ca samādhi rāgato vimuttattā cetovimutti, paññā avijjāya vimuttattā paññāvimuttitī veditabbā. Vuttañhetāṃ bhagavatā- “yo hissa, bhikkhave, samādhi, tadassa samādhindriyaṃ. Yā hissa, bhikkhave, paññā, tadassa paññindriyaṃ. Iti kho, bhikkhave, rāgavirāgā cetovimutti avijjāvirāgā (2.0235) paññāvimutti”ti (saṃ. ni. 5.516; 520). Apicettha samathabalaṃ cetovimutti, vipassanābalaṃ paññāvimuttitī veditabbāṃ. **Diṭṭheva dhammeti** imasmiṃyeva atabhāve. **Sayaṃ abhiññā sacchikatvā**ti adhikāya paññāya attanāyeva paccakkhaṃ katvā, aparappaccayena ñatvāti attho. **Upasampajjāti** adhigantvā, nipphādetvā vā. Imesaṃ pana dasannaṃ dasabalañāṇaṃ vitthāro abhidhamme (vibha. 809 ādayo) vuttanayena veditabbo.

Tattha paravādikathā hoti- dasabalañāṇaṃ nāma pāṭiyekkaṃ ñāṇaṃ natthi, sabbaññutaññāṇassevāyaṃ pabhedoti. Na taṃ tathā daṭṭhabbaṃ. Aññamevahi dasabalañāṇaṃ, aññaṃ sabbaññutaññāṇaṃ. Dasabalañāṇaṃhi sakasakakicca- meva jānāti, sabbaññutaññāṇaṃ tampi, tato avasesampi jānāti. Dasabalañāṇesu hi paṭhamaṃ kāraṇākāraṇameva jānāti, dutiyaṃ kammantaravipākantameva, tatiyaṃ kamma-paricchedameva, catutthaṃ dhātunānattakāraṇameva, pañcamaṃ sattānaṃ ajjhāsayādhimuttimeva, chaṭṭhaṃ indriyānaṃ tikkhamudubhāvameva, sattamaṃ jhānādīhi saddhiṃ tesāṃ saṃkilesādimeva, aṭṭhamaṃ pubbenivutthakhandhasantatimeva, navamaṃ sattānaṃ cutipaṭisandhimeva, dasamaṃ saccaparicchedameva. Sabbaññutaññāṇaṃ pana etehi jānitabbañca, tato uttariñca pajānāti. Etesaṃ pana kiccaṃ na sabbaṃ karoti. Tañhi jhānaṃ hutvā appetuṃ na sakkoti, iddhi hutvā vikubbituṃ na sakkoti, maggo hutvā kilese khetuṃ na sakkoti.

Apica paravādī evaṃ pucchitabbo “dasabalañāṇaṃ nāmetaṃ savitakkasavicāraṃ avitakkavicāramattaṃ avitakkāvicāraṃ kāmāvacaraṃ rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ lokiyaṃ lokuttaraṃ”ti. Jānanto “paṭipāṭiyā satta ñāṇāni savitakkasavicārāni”ti vakkhati. “Tato parāni dve avitakka-avicārāni”ti vakkhati. “Āsavakkhayañāṇaṃ siyā savitakkasavicāraṃ, siyā avitakkavicāramattaṃ, siyā avitakka-avicārāni”ti vakkhati. Tathā “paṭipāṭiyā satta kāmāvacarāni, tato parāni dve rūpāvacarāni, tato avasāne ekaṃ lokuttaraṃ”ti vakkhati. “Sabbaññutaññāṇaṃ pana savitakkasavicārameva kāmāvacarameva lokiyamevā”ti vakkhati.

Evamettha (2.0236) apubbathānuvaṇṇanaṃ ñatvā idāni yasmā tathāgato paṭhamaṃyeva ṭhānāṭṭhānañāṇena veneyyasattānaṃ āsavakkhayaṭṭhigamassa ceva anadhigamassa ca ṭhānāṭṭhānabhūtaṃ kilesāvaraṇābhāvaṃ passati lokiyasammādiṭṭhiṭṭhānadassanato niyatamicchādiṭṭhiṭṭhānābhāvadassanato ca. Atha nesaṃ kammavipākāñāṇena vipākāvaraṇābhāvaṃ passati tihetukapaṭisandhidadassanato. Sabbatthagāminipaṭipadāñāṇena kammāvaraṇābhāvaṃ passati ānantarikakammābhāvadassanato. Evaṃ anāvaraṇānaṃ anekadhātunānādhātuñāṇena anukūladhammadesanattaṃ cariyāvisesaṃ passati dhātuve mattadassanato. Atha nesaṃ nānādhimuttikatāñāṇena adhimuttiṃ passati payogaṃ anādiyitvāpi adhimuttivasena dhammadesanattaṃ. Athevaṃ diṭṭha-adhimuttiṇaṃ yathāsatti

yathābalaṃ dhammaṃ desetum indriyaparopariyattañāṇena indriyaparopariyattaṃ passati saddhādīnaṃ tikkhamudubhāvadassanato. Evaṃ pariññātindriyaparopariyattāpi panete sace dūre honti, atha jhānādiñāṇena jhānādīsu vasībhūtattā iddhivisesena khippaṃ upagacchati. Upagantvā ca nesam pubbenivāsānussatiñāṇena pubbjātivibhāvanaṃ dibbacakkhānubhāvato pattaḅbena cetopariyañāṇena sampati cittavisesaṃ passanto āsavakkhayañāṇānubhāvena āsavakkhayaḡāminiyā paṭipadāya vigatasammohattā āsavakkhayaḡa dhammaṃ deseti. Tasmā iminānukkamena imāni dasa balāni vuttānīti veditabbānīti.

45. Idāni sabbabalāni lakkhaṇato niddisitukāmo **kenatṭhena saddhābalanti-**ādīnā nayena pucchaṃ katvā **assaddhiye akampiyaṭṭhenā**ti-ādīnā nayena vissajjanaṃ akāsi. Tattha **hiriyatīti-**ādī puggalādhiṭṭhānā desanā. Bhāvanābalādīsu adhiṭṭhānabalapariyantesu “tathā”ti ca, “tenā”ti ca, “tan”ti ca nekkhammādikameva sandhāya vuttanti veditabbaṃ. **Tena cittaṃ ekagganti** tena samādhinā cittaṃ ekaggaṃ hotīti vuttaṃ hoti. **Tattha jāteti** tattha samathe sampayogavasena jāte, tasmim vā vipassanārammaṇaṃ hutvā jāte. **Tattha sikkhatīti** tattha sekhabale sekho sikkhatīti sekhabalanti attho. **Tattha sikkhitattā**ti tattha asekhābale asekhassa sikkhitattā asekhābalaṃ. **Tena āsavā khīṇā**ti tena lokiyalokuttarena ñāṇena āsavā khīṇāti taṃ ñāṇaṃ khīṇāsavabalaṃ (2.0237). Lokiyenāpi hi ñāṇena āsavā khīṇā nāma vipassanāya abhāve lokuttaramaggābhāvato. Evaṃ khīṇāsavassa balanti **khīṇāsavabalaṃ**. **Tassa ijhatīti iddhibalanti** tassa iddhimato ijhatīti iddhiyeva balaṃ iddhibalaṃ. **Appameyyaṭṭhenā**ti yasmā sāvakā ṭhānāṭṭhānādīni ekadesena jānanti, sabbākārena pajānanaṃyeva sandhāya “yathābhūtaṃ pajānātī”ti vuttaṃ. Kiñcāpi tīsu vijjāsu “yathābhūtaṃ pajānātī”ti na vuttaṃ, aññattha pana vuttattā tāsūpi vuttameva hoti. **Aññatthā**ti sesesu sattasu ñāṇābalesu ca abhidhamme (vibha. 760) ca dasasūpi balesu.

Indriyaparopariyattañāṇaṃ pana sabbathāpi sāvakehi asādhāraṇameva. Tasmā dasapi balāni sāvakehi asādhāraṇānīti. Adhimattaṭṭhena atuliyatṭhena appameyyāni, tasmāyeva ca “appameyyatṭhena tathāgatabalan”ti vuttanti.

Balakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Suññakathā

Suññakathāvaṇṇanā

46. Idāni lokuttarabalapariyosānāya balakathāya anantaraṃ kathitāya lokuttarasuññatāpariyosānāya suttantapubbaṅgamāya suññatākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Suttante tāva **athā**ti vacanopādāne nipāto. Etena **āyasmā**ti-ādivacanassa upādānaṃ kataṃ hoti. **Khoti** padapūraṇatthe nipāto. **Yena bhagavā tenupasaṅkamī**ti bhummatthe karaṇavacanaṃ. Tasmā yattha bhagavā, tattha upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Yena vā kāraṇena bhagavā devamanussehi upasaṅkamitabbo, teneva kāraṇena upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Kena ca kāraṇena bhagavā upasaṅkamitabbo? Nānappakāraguṇavisesādhigamādhippāyena, sādupalūpabhogādhippāyena dijagaṇehi niccaphalitamahārukkho viya, tena kāraṇena upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Upasaṅkamī**ti ca gatoti vuttaṃ hoti. **Upasaṅkamitvā**ti upasaṅkamanapariyosānadīpanaṃ. Atha vā evañca gato tato āsannataraṃ ṭhānaṃ bhagavato samīpasaṅkhātaṃ gantvātipi vuttaṃ hoti.

Abhivādetvāti (2.0238) pañcapatiṭṭhitena vanditvā. Idāni yenaṭṭhena loke aggapuggalassa upaṭṭhānaṃ āgato, taṃ pucchitukāmo dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ sirasi patiṭṭhapetvā **ekamantaṃ nisīdi**. **Ekamantanti** ca bhāvanapuṃsakaniddeso “visamaṃ candimasūriyā pariharanti”ti-ādīsu (a. ni. 4.70) viya. Tasmā yathā nisinno ekamantaṃ nisinno hoti, tathā **nisīdī**ti evamettha attho daṭṭhabbo. Bhummatthe vā etaṃ upayogavacanaṃ. **Nisīdī**ti nisajjaṃ kappesi. Paṇḍitā hi devamanussā garuṭṭhānīyaṃ upasaṅkamitvā āsanakusalatāya ekamantaṃ nisīdanti, ayañca thero tesam aññataro, tasmā ekamantaṃ nisīdi.

Kathaṃ nisinno pana ekamantaṃ nisinno hotīti? Cha nisajjadose vajjetvā. Seyyathidaṃ- atidūraṃ accāsannaṃ uparivātaṃ unnatappadesaṃ atisammukhaṃ atipacchāti. Atidūre nisinno hi sace kathetukāmo hoti, uccāsaddena kathetabbaṃ hoti. Accāsanne nisinno saṅghaṭṭanaṃ karoti. Uparivāte nisinno sarīragandhena bādhati. Unnatappadesaṃ nisinno agāraṃ pakāseti. Atisammukhā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkhuṃ āhacca daṭṭhabbaṃ hoti. Atipacchā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, gīvaṃ pasāretvā daṭṭhabbaṃ hoti. Tasmā ayampi ete cha nisajjadose vajjetvā nisīdi. Tena vuttaṃ “ekamantaṃ nisīdī”ti. **Etadvocā**ti etaṃ avoca.

Suñño loko suñño lokoti, bhante, vuccatīti imasmim sāsane paṭipannehi tehi tehi bhikkhūhi “suñño loko suñño loko”ti kathiyatīti attho. Tahim tahim tādīsānaṃ vacanānaṃ bahukattā tesam sabbesaṃ saṅgaṇhanatthaṃ āmedītavacanaṃ kataṃ. Evañhi vutte sabbāni tāni vacanāni saṅgahitāni honti. **Kittāvatāti** kittakena parimāṇena. **Nu**-iti saṃsayatthe nipāto. **Suññaṃ attena vā attaniyena vāti** “kāraḷo vedako sayamvasī”ti evaṃ lokaparikkappitena attanā ca attābhāvatoyeva attano santakena parikkhārena ca suññaṃ. Sabbaṃ cakkhādi lokiyaṃ dhammajātaṃ, taṃyeva lujjanapalujjanaṭṭhena loko nāma. Yasmā ca attā ca ettha natthi, attaniyañca ettha natthi, **tasmā suñño lokoti vuccatīti** attho. Lokuttaropi ca (2.0239) dhammo attattaniyehi suñño eva, pucchānurūpena pana lokiyova dhammo vutto. **Suññoti** ca dhammo natthīti vuttaṃ na hoti, tasmim dhamme attattaniyasārassa natthibhāvo vutto hoti. Loke ca “suññaṃ gharaṃ, suñño ghaṭo”ti vutte gharassa ghaṭassa ca natthibhāvo vutto na hoti, tasmim ghare ghaṭe ca aññassa natthibhāvo vutto hoti. Bhagavatā ca “iti yañhi kho tattha na hoti, tena taṃ suññaṃ samanupassati. Yaṃ pana tattha avasiṭṭhaṃ hoti, taṃ santaṃ idamatthīti pajānāti”-ti ayameva attho vutto. Tathā ñāyaganthe ca saddaganthe ca ayameva attho. Iti imasmim suttante anattalakkhaṇameva kathitaṃ.

47. Suttantāniddese **suññasuññanti**-ādīni pañcavīsati mātikāpadāni suññasambandhena uddisitvā tesam niddeso kato. Tattha mātikāya tāva suññasāṅkhātaṃ suññaṃ, na aññena upapadena visesitanti **suññasuññaṃ**. Asukanti aniddiṭṭhattā cettha suññattameva vā apekkhitvā napuṃsakavacanaṃ kataṃ. Evaṃ sesesupi. Saṅkhāroyeva sesasaṅkhārehi suññoti **saṅkhārasuññaṃ**. Jarābhāṅgavasena virūpo pariṇāmo vipariṇāmo, tena vipariṇāmena suññaṃ **vipariṇāmasuññaṃ**. Aggañca taṃ attattaniyehi, sabbasaṅkhārehi vā suññañcāti **aggasuññaṃ**. Lakkhaṇameva sesalakkhaṇehi suññanti **lakkhaṇasuññaṃ**. Nekkhammādinā vikkhambhanena suññaṃ. **Vikkhambhanasuññaṃ**. **Tadaṅgasuññā**dīsipi catūsu eseva nayo. Ajjhatañca taṃ attattaniyādīhi suññañcāti **ajjhattasuññaṃ**. Bahiddhā ca taṃ attattaniyādīhi suññañcāti **bahiddhāsuññaṃ**. Tadubhayaṃ attattaniyādīhi suññanti **dubhatosuññaṃ**. Samāno bhāgo etassāti sabhāgaṃ, sabhāgañca taṃ attattaniyādīhi suññañcāti **sabhāgasuññaṃ**, sadisasuññanti attho. Vigataṃ sabhāgaṃ visabhāgaṃ, visabhāgañca taṃ attattaniyādīhi suññañcāti **visabhāgasuññaṃ**, visadisasuññanti attho. Kesuci potthakesu sabhāgasuññaṃ visabhāgasuññaṃ nissaraṇasuññānantaraṃ likhitaṃ. Nekkhammādi-esanā kāmacchandādinā suññāti **esanāsuññaṃ**. **Pariggahasuññā**dīsu tīsipi eseva nayo. Ekārammaṇe patiṭṭhitattā nānārammaṇavikkhepābhāvato ekattañca taṃ nānattena suññañcāti **ekattasuññaṃ**. Tabbiparītena nānattañca (2.0240) taṃ ekattena suññañcāti **nānattasuññaṃ**. Nekkhammādikhanti kāmacchandādinā suññāti **khantisuññaṃ**. **Adhiṭṭhānasuññe pariyoḡāhanasuññe ca** eseva nayo. Pariyoḡāhanasuññantipi pāṭho. **Sampajānassāti** sampajāññena samannāgatassa parinibbāyantassa arahato. **Pavattapariyādānanti** anupādāparinibbānaṃ. **Sabbasuññatānanti** sabbasuññānaṃ. **Paramatthasuññanti** sabbasaṅkhārābhāvato uttamatthabhūtaṃ suññaṃ.

48. Mātikāniddese **niccena vāti** bhaṅgaṃ atikkamitvā pavattamānassa kassaci

niccassa abhāvato niccena ca suññaṃ. **Dhuvēna vāti** vijjamānakālepi paccayāyattavuttitāya thirassa kassaci abhāvato dhuvēna ca suññaṃ. **Sassatēna vāti** abbochinnassa sabbakāle vijjamānassa kassaci abhāvato sassatēna ca suññaṃ. **Avipariṇāmadhammena vāti** jarābhaṅgavasēna avipariṇāmapakatikassa kassaci abhāvato avipariṇāmadhammena ca suññaṃ. Suttante attasuññatāya eva vuttāyapi niccasuññatañca sukhasuññatañca dassetuṃ idha **niccēna vāti**-ādīnīpi vuttāni. Aniccasseva hi piḷāyogēna dukkhattā niccasuññatāya vuttāya sukhasuññatāpi vuttāva hoti. Rūpādayo panettha cha visayā, cakkhuviññāṇādīni cha viññāṇāni, cakkhusamphassādayo cha phassā, cakkhusamphassajā vedanādayo cha vedanā cha saṅkhittāti veditabbaṃ.

Puññābhisaṅkhāroti-ādīsu punāti attano kārakam, pūreti cassa ajjhāsayaṃ, pujañca bhavaṃ nibbattetīti puññaṃ, abhisaṅkharoti vipākam kaṭattārūpañcāti abhisaṅkhāro, puññaṃ abhisaṅkhāro puññābhisaṅkhāro. Puññaṇapaṭipakkhato apuññaṃ abhisaṅkhāro **apuññābhisaṅkhāro**. Na iñjaṃ aneñjaṃ, aneñjaṃ bhavaṃ abhisaṅkharotīti **āneñjābhisaṅkhāro**. Puññābhisaṅkhāro dānasīlabhāvanāvasēna pavattā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā, bhāvanāvasēna pavattā pañca rūpāvacarakusalacetanāti terasa cetanā honti, apuññābhisaṅkhāro paṇātipātādivasēna pavattā dvādasa akusalacetanā, āneñjābhisaṅkhāro bhāvanāvasēna pavattā catasso arūpāvacaracetanāti tayopi saṅkhārā ekūnatīṃsa cetanā honti. **Kāyasaṅkhāroti**-ādīsu kāyato vā pavatto, kāyassa vā saṅkhāroti kāyasaṅkhāro. **Vacīsaṅkhāracittasaṅkhāresupi** eseva nayo. Ayaṃ tiko (2.0241) kammāyūhanakkhaṇe puññābhisaṅkhārādīnaṃ dvārato pavattidassanattaṃ vutto. Kāyaviññattiṃ samuṭṭhāpetvā hi kāyadvārato pavattā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā, dvādasa akusalacetanā, abhiññācetana cāti ekavīsati cetanā kāyasaṅkhāro nāma, tā eva ca vacīviññattiṃ samuṭṭhāpetvā vacīdvārato pavattā vacīsaṅkhāro nāma, manodvāre pavattā pana sabbāpi ekūnatīṃsa cetanā cittasaṅkhāro nāma. **Atītā saṅkhārāti**-ādīsu sabbepi saṅkhatadhammā sakakkhaṇaṃ patvā niruddhā atītā saṅkhārā, sakakkhaṇaṃ appattā **anāgatā saṅkhārā**, sakakkhaṇaṃ pattā **paccuppannā saṅkhārāti**.

Vipariṇāmasuññe paccuppannaṃ dassetvā tassa tassa vipariṇāmo sukheṇa vattuṃ sakkāti paṭhamaṃ paccuppannadhammā dassitā. Tattha **jātaṃ rūpanti** paccuppannaṃ rūpaṃ. **Sabhāvenā suññanti** ettha sayaṃ bhāvo sabhāvo, sayameva uppādoti attho. Sato vā bhāvo sabhāvo, attatoyeva uppādoti attho. Paccayāyattavuttittā paccayaṃ vinā sayameva bhāvo, attato eva vā bhāvo etasmiṃ natthīti sabhāvenā suññaṃ, sayameva bhāvenā, attato eva vā bhāvenā suññanti vuttaṃ hoti. Atha vā sakassa bhāvo sabhāvo. Pathaviḍhātu-ādīsu hi anekesu rūpārūpadhammesu ekeko dhammo paraṃ upādāya sako nāma. **Bhāvoti** ca dhammapariyāyavacanamaṃ. Ekassa ca dhammassa añño bhāvasaṅkhāto dhammo natthi, tasmā sakassa añña bhāvenā suññaṃ, sako añña bhāvenā suñnoti attho. Tena ekassa dhammassa ekasabhāvatā vuttā hoti. Atha vā **sabhāvenā suññanti** suññasabhāveneva suññaṃ. Kiṃ vuttaṃ hoti? Suññasuññatāya eva suññaṃ, na aññāhi pariyāyasuññatāhi suññanti vuttaṃ hoti.

Sace pana keci vadeyyuṃ “sako bhāvo sabhāvo, tena sabhāvena suññan”ti. Kiṃ vuttaṃ hoti? Bhāvoti dhammo, so paraṃ upādāya sapadena visesito sabhāvo nāma hoti. Dhammassa kassaci avijjamānattā “jātaṃ rūpaṃ sabhāvena su-”ti rūpassa avijjamānatā vuttā hotīti. Evaṃ sati “jātaṃ rūpan”tivacanena virujjhati. Na hi uppādarahitaṃ jātaṃ nāma hoti. Nibbānañhi uppādarahitaṃ, taṃ jātaṃ nāma na (2.0242) hoti, jātijarāmaraṇāni ca uppādarahitāni jātāni nāma na honti. Tenevettha “jātā jāti sabhāvena suññā, jātaṃ jarāmaraṇaṃ sabhāvena suññan”ti evaṃ anuddharitvā bhavameva avasānaṃ katvā niddiṭṭhaṃ. Yadi uppādarahitassāpi “jātan”tivacanaṃ yujjeyya, “jātā jāti, jātaṃ jarāmaraṇan”ti vattabbaṃ bhavēyya. Yasmā uppādarahitesu jātijarāmaraṇesu “jātan”tivacanaṃ na vuttaṃ, tasmā “sabhāvena suññaṃ avijjamānan”ti vacanaṃ avijjamānassa uppādarahitattā “jātan”tivacanena virujjhati. Avijjamānassa ca “suññan”tivacanaṃ heṭṭhā vuttena lokavacanena ca bhagavato vacanena ca ñāyasaddaganthavacanena ca virujjhati, anekāhi ca yuttīhi virujjhati, tasmā taṃ vacanaṃ kacavaramiva chaḍḍitabbaṃ. “Yaṃ, bhikkhave, atthisammataṃ loke paṇḍitānaṃ, ahampi taṃ atthīti vadāmi. Yaṃ, bhikkhave, natthisammataṃ loke paṇḍitānaṃ, ahampi taṃ natthīti vadāmi. Kiñca, bhikkhave, atthisammataṃ loke paṇḍitānaṃ, yamaṃ atthīti vadāmi? Rūpaṃ, bhikkhave, aniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ atthisammataṃ loke paṇḍitānaṃ, ahampi taṃ atthīti vadāmi”ti-ādīhi (saṃ. ni. 3.94) anekehi buddhavacanappamaṇehi anekāhi ca yuttīhi dhammā sakakkhaṇe vijjamānā evāti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Vigataṃ rūpanti uppajjitvā bhaṅgaṃ patvā niruddhaṃ atītaṃ rūpaṃ. **Vipariṇata-ñceva suññañcāti** jarābhaṅgavasena virūpaṃ pariṇāmaṃ pattañca vattamāna sseva vipariṇāmasabbhāvato atitassa vipariṇāmābhāvato tena vipariṇāmena suññañcāti attho. **Jātā vedanā**ti-ādīsipi eseva nayo. Jātijarāmaraṇaṃ pana anipphannattā sakabhāvena anupalabbhanīyato idha na yujjati, tasmā “jātā jāti, jātaṃ jarāmaraṇan”ti-ādike dve naye pahāya bhavādikameva nayaṃ pariyoṣānaṃ katvā ṭhapitaṃ.

Agganti agge bhavaṃ. **Setṭhanti** ativiya pasamsanīyaṃ. **Visiṭṭhanti** atisaya- bhūtaṃ. Visetṭhantipi pāṭho. Tidhāpi pasatthaṃ nibbānaṃ sammāpaṭipadāya paṭi- pajjitabbato **padaṃ** nāma. **Yadidanti** yaṃ idaṃ. Idāni vattabbaṃ nibbānaṃ nida- sseti. Yasmā nibbānaṃ āgamma sabbasaṅkhārānaṃ samatho hoti, khandhūpa- dhikilesūpadhi-abhisaṅkhārūpadhikāmaguṇūpadhisaṅkhātānaṃ upadhīnaṃ paṭi- nissaggo hoti, taṅhānaṃ khayō virāgo nirodho ca hoti, tasmā **sabbasaṅkhārasa- matho sabbūpadhipaṭinissaggo** (2.0243)

taṇhakkhayo virāgo nirodhoti vuccati. **Nibbānanti** sabhāvalakkhaṇena nigamitaṃ.

Lakkhaṇesu hi “tīṇimāni, bhikkhave, bālassa bālalakkhaṇāni bālanimittāni bālāpadānāni. Katamāni tīṇi? Idha, bhikkhave, bālo duccintitacintī ca hoti dubbhāsita-bhāsī ca dukkaṭakammakārī ca. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi bālassa bālalakkhaṇāni bālanimittāni bālāpadānāni”ti (a. ni. 3.3; ma. ni. 3.246) vuttaṃ. Paṇḍitehi bālassa bāloti sallakkhaṇato tividhaṃ **bālalakkhaṇaṃ**. “Tīṇimāni, bhikkhave, paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni paṇḍitanimittāni paṇḍitāpadānāni. Katamāni tīṇi? Idha, bhikkhave, paṇḍito sucintitacintī ca hoti subhāsita-bhāsī ca sukatakammakārī ca. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni paṇḍitanimittāni paṇḍitāpadānāni”ti (a. ni. 3.3; ma. ni. 3.253) vuttaṃ. Paṇḍitehi paṇḍitassa paṇḍitoti sallakkhaṇato tividhaṃ **paṇḍitalakkhaṇaṃ**.

“Tīṇimāni, bhikkhave, saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi? Uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇāni”ti (a. ni. 3.47-48) vuttaṃ. Uppādo eva saṅkhatamiti lakkhaṇanti **saṅkhatalakkhaṇaṃ**. Evamitaradvayepi attho veditabbo. Iminā uppādakkhaṇe sesadvinnaṃ, ṭhitikkhaṇe sesadvinnaṃ, bhaṅgakkhaṇe ca sesadvinnaṃ abhāvo dassito. Yaṃ panettha peyyālamukhena jātiyā ca jarāmarāṇassa ca uppādādilakkhaṇaṃ vuttaṃ, taṃ vipariṇāmasuññatāya jātijarāmarāṇāni hitvā bhavapariyosānasseva nayassa vacanena ca uppādādīnaṃ uppādādi-avacanasamayena ca virujjhati. Lakkhaṇasote patitattā pana sotapatitaṃ katvā likhitaṃ veditabbaṃ. Yathā ca abhidhamme (dha. sa. 562-565) ahetukavipākamanodhātumanoviññādhātūnaṃ saṅgahavāre labbhamānampi jhānaṅgaṃ pañcaviññāṇasote patitvā gatanti na uddhaṭanti vuttaṃ, evamidhāpi sotapatitatā veditabbā. Atha vā jātijarāmarāṇavantānaṃ saṅkhārānaṃ uppādādayo “jātijarāmarāṇaṃ aniccato”ti-ādīsu (paṭi. ma. 1.73; 2.4) viya tesam viya katvā vuttanti veditabbaṃ.

Nekkhammena (2.0244) **kāmacchando vikkhambhito ceva suñño cāti** kāmacchando nekkhammena vikkhambhito ceva nekkhammassa tattha abhāvato teneva vikkhambhanasaṅkhātena nekkhammena suñño ca. Evaṃ sesesupi yojanā kātabbā. Tadaṅgappahānasamucchedappahānesupi cettha tadaṅgavasena ca samucchedavasena ca pahīnaṃ dūrīkatameva hotīti iminā dūrīkaraṇaṭṭhena vikkhambhanaṃ vuttaṃ.

Nekkhammena kāmacchando tadaṅgasuññoti nekkhammena pahīno kāmacchando tena nekkhammasaṅkhātena aṅgena suñño. Atha vā yo koci kāmacchando nekkhammassa tattha abhāvato nekkhammena tena aṅgena suñño. Evaṃ sesesupi yojanā kātabbā. Tassa tassa aṅgassa tattha tattha abhāvamattenava cettha upacārappanājhānavasena ca vipassanāvasena ca tadaṅgasuññatā niddiṭṭhā. Pahānadīpakassa vacanassa abhāvena pana vivaṭṭanānupassanaṃ yeva pariyosānaṃ katvā vipassanā niddiṭṭhā, cattāro maggā na niddiṭṭhā. **Nekkhammena kāmacchando samucchinno ceva suñño cāti**-ādīsu vikkhambhane vuttanayeneva attho veditabbo. Tadaṅgavikkhambhanavasena pahīnānipi cettha samudācārābhāvato samucchināni nāma hotīti iminā pariyāyena samucchedo vutto,

taṃtaṃsamucchedakiccasādhana vasena vā maggasampayuttanekkhama diva-
sena vuttanti veditabbaṃ. Paṭippassaddhinissaraṇasuññesu ca idha vuttanaye-
neva attho veditabbo. Tadaṅgavikkhambhanasamucchedapahānesu panettha
paṭippassaddhimattattaṃ nissaṭamattattañca gahetvā vuttaṃ. Pañcasupi etesu
suññesu nekkhammādīniyeva vikkhambhanatadaṅgasamucchedapaṭippassa-
ddhinissaraṇanāmena vuttāni. **Ajjhattanti** ajjhatabhūtaṃ. **Bahiddhāti** bahiddhā-
bhūtaṃ. **Dubhatosuññanti** ubhayasuññaṃ. Paccattādīsupi hi to-itivacanaṃ hoti-
yeva.

Cha ajjhantikāyatanādīni cha-ajjhantikāyatanādīnaṃ bhāvena **sabhāgāni**.
Parehi **visabhāgāni**. **Viññāṇakāyāti**-ādīsu cettha kāyavacanaena viññāṇādīniyeva
vuttāni. **Nekkhammesanā**dīsu nekkhammādīniyeva tadatthikehi viññūhi esiyantīti
esanā. Atha vā pubbabhāge nekkhammādīnaṃ esanāpi kāmacchandādīhi suññā,
kiṃ pana nekkhammādīnītipi vuttaṃ hoti? **Pariggahā**dīsu nekkhammādīniyeva
pubbabhāge esitāni aparabhāge pariggayhantīti (2.0245) **pariggahoti**, pariggahi-
tāni pattivasena paṭilabbhantīti **paṭilābhoti**, paṭiladdhāni ṇāṇavasena paṭivijjhīya-
ntīti **paṭivedhoti** ca vuttāni. Ekattasuññañca nānattasuññañca sakīmyeva
pucchitvā ekattasuññaṃ vissajjetvā nānattasuññaṃ avissajjetvāva sakīṃ niga-
manaṃ kataṃ. Kasmā na vissajjanti ce? Vuttapariyāyenevettha yojanā ṇāyatīti
na vissajjanti veditabbaṃ. Ayaṃ panettha yojanā- nekkhammaṃ ekattaṃ, kāma-
cchando nānattaṃ, kāmacchando nānattaṃ, nekkhammekattena suññanti. Evaṃ
sesesupi yojanā veditabbā.

Khantiādīsu nekkhammādīniyeva khamanato ruccanato **khantīti**, rocitāniyeva
pavitvā tiṭṭhanato **adhiṭṭhānanti**, pavitvā ṭhitānaṃ yathārucimeva sevanato **pari-
yogāhananti** ca vuttāni. **Idha sampajānoti**-ādiko paramatthasuññanidde so parini-
bbānañāṇaniddese vaṇṇitoyeva.

Imesu ca sabbesu suññesu saṅkhārasuññaṃ vipariṇāmasuññaṃ lakkhaṇasu-
ññañca yathāvuttānaṃ dhammaṃ aṅṅamañña-asammissatādassanattaṃ.
Yattha pana akusalapakkhikānaṃ kusalapakkhikena suññatā vuttā, tena akusale
ādinavadassanattaṃ. Yattha pana kusalapakkhikānaṃ akusalapakkhikena
suññatā vuttā, tena kusale ānisaṃsadassanattaṃ. Yattha attattaniyādīhi suññatā
vuttā, taṃ sabbasaṅkhāresu nibbidājananattaṃ. Aggasuññaṃ paramatthasu-
ññañca nibbāne ussāhajanattaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Tesu aggasuññañca paramatthasuññañcāti dve suññāni atthato ekameva
nibbānaṃ aggaparamatthavasena sa-upādisesa-anupādisesavasena ca dvidhā
katvā vuttaṃ. Tāni dve attattaniyasuññato saṅkhārasuññato ca sabhāgāni.
“Suññasuññaṃ ajjhattasuññaṃ bahiddhasuññaṃ dubhatosuññaṃ sabhāga-
suññaṃ visabhāgasuññan”ti imāni cha suññāni suññasuññameva hoti. Ajjhattādi-
bhedato pana chadhā vuttāni. Tāni cha ca attattaniyādisuññato sabhāgāni.
Saṅkhāravipariṇāmalakkhaṇasuññāni, vikkhambhanatadaṅgasamucchedapaṭi-
ppassaddhinissaraṇasuññāni, esanāpariggahapaṭilābhapaṭivedhasuññāni, ekatta-
nānattasuññāni, khanti-adhiṭṭhānapariyogāhanasuññāni cāti sattarasa suññāni
attani avijjamānehi tehi tehi dhammehi suññattā avijjamānānaṃ vasena visuṃ

visuṃ vuttāni. Saṅkhāravipariṇāmalakkhaṇasuññāni pana (2.0246) itarena itarena asammissavasena sabhāgāni, vikkhambhanādīni pañca kusalapakkhena suññattā sabhāgāni, esanādīni cattāri, khanti-ādīni ca tīṇi akusalapakkhena suññattā sabhāgāni, ekattanānattasuññāni aññamaññapaṭipakkhavasena sabhāgāni.

Sabbe dhammā samāsenā, tidhā dvedhā tathekadhā;
suññāti suññatthavidū, vaṇṇayantīdha sāsane.

Kathaṃ? Sabbe tāva lokiyā dhammā dhuvasubhasukha-attavirahitattā dhuvasubhasukha-attasuññā. Maggaphaladhammā dhuvasukhattavirahitattā dhuvasukhattasuññā. Aniccattāyeva sukhena suññā. Anāsavattā na subhena suññā. Nibbāna-dhammo attasseva abhāvato attasuñño. Lokiyalokuttarā pana sabbepi saṅkhatā dhammā sattassa kassaci abhāvato sattasuññā. Asaṅkhatō nibbānadhammo tesam saṅkhārānampi abhāvato saṅkhārasuñño. Saṅkhatāsaṅkhatā pana sabbepi dhammā attasaṅkhātassa puggalassa abhāvato attasuññāti.

Saddhammappakāsiniyā paṭisambhidāmagga-aṭṭhakathāya

Suññakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Yuganaddhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca majjhimavaggassa apubbatthānuvaṇṇanā.

(3) paññāvaggo

1. Mahāpaññākathā

Mahāpaññākathāvaṇṇanā

1. Idāni (2.0247) visesato paññāpadaṭṭhānabhūtāya suññakathāya anantaram kathitāya paññākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha ādito tāva sattasu anupassanāsu ekekamūlakā satta paññā pucchāpubbaṅgamaṃ katvā niddiṭṭhā, puna sattānupassanāmūlakā ekekuttaramūlakā ca tisso paññā puccham akatvāva niddiṭṭhā, evamādito dasapaññāpāripurī niddiṭṭhā. Tattha **aniccānupassanā** tāva yasmā aniccato diṭṭhesu saṅkhāresu “yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ”ti dukkhato ca “yaṃ dukkhaṃ, tadanattā”ti anattato ca javati, tasmā sā **bhāvitā bahulikatā javana-**

paññaṃ paripūreti. Sā hi sakavisayesu javatīti javanā, javanā ca sā paññā cāti **java-napaññā.** **Dukkhānupassanā** samādhindriyanissitattā balavatī hutvā paṇidhiṃ nibbijjhati padāleti, tasmā **nibbedhikapaññaṃ paripūreti.** Sā hi nibbijjhatīti nibbedhikā, nibbedhikā ca sā paññā cāti **nibbedhikapaññā.** **Anattānupassanā** suññatā-dassanena vuddhippattiyā mahattappattattā **mahāpaññaṃ paripūreti.** Sā hi vuddhippattattā mahatī ca sā paññā cāti **mahāpaññā.** **Nibbidānupassanā** yasmā tissannaṃyeva anupassanānaṃ purimatopi āsevanāya balappattāvatthattā sabbasaṅkhāresu nibbindanasamatthā hutvā tikkhā hoti, tasmā **tikkhapaññaṃ paripūreti.** **Virāgānupassanā**pi yasmā tissannaṃyeva anupassanānaṃ purimatopi āsevanā-balappattānaṃ vuddhatarāvatthattā sabbasaṅkhārehi virajjanasamatthā hutvā vipulā hoti, tasmā **vipulapaññaṃ paripūreti.**

Nirodhānupassanāpi yasmā tissannaṃyeva anupassanānaṃ purimatopi āsevanā-balappattānaṃ vuddhatarāvatthattā vayalakkhaṇavasena sabbasaṅkhārānaṃ nirodhadassanasamatthā hutvā gambhīrā hoti, tasmā **gambhīrapaññaṃ paripūreti.** Nirodho hi uttānapaññehi alabbhaneyyapatiṭṭhattā gambhīro, tasmīṃ gambhīre gādhappattā paññāpi gambhīrā. **Paṭinissaggānupassanā**pi yasmā tissannaṃyeva anupassanānaṃ purimatopi āsevanā-balappattānaṃ vuddhatarāvatthattā vayalakkhaṇavasena sabbasaṅkhārapaṭinissajjanasamatthā hutvā asāmantā hoti, vuddhipariyantappattattā chahi paññāhi dūre hotīti attho. Tasmā (2.0248) sayam asāmantattā **asāmantapaññaṃ paripūreti.** Sā hi heṭṭhimapaññāhi dūrattā asāmantā, asamīpā vā paññāti asāmantapaññā. **Paṇḍiccaṃ paripūrentīti** paṇḍita-bhāvaṃ paripūrenti. Yasmā yathāvuttā satta paññā paripuṇṇā bhāvetvā paṇḍitalakkhaṇappatto sikhappattavutṭhānagāminivipassanāsaṅkhātehi saṅkhārupekkhā-nulomagotrabhuñāṇehi paṇḍito hutvā paṇḍiccena samannāgato hoti, tasmā “paṇḍiccaṃ paripūrentī”ti vuttaṃ.

Aṭṭha paññāti paṇḍiccasaṅkhātāya paññāya saha sabbā aṭṭha paññā. **Puthupaññaṃ paripūrentīti** yasmā tena paṇḍiccena samannāgato hutvā so paṇḍito gotrabhuñāṇānantaraṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā lokuttarabhāvappattiyā lokiyato puthubhūtattā visuṃbhūtattā puthupaññātisaṅkhātaṃ maggaphalapaññaṃ pāpuṇāti, tasmā “aṭṭha paññā puthupaññaṃ paripūrentī”ti vuttaṃ.

Imā nava paññāti-ādīsu tasseva kamena adhigatamaggaphalassa ariyapuggalassa paṇitalokuttaradhammopayogena paṇitacittasantānattā pahaṭṭhākāreneva ca pavattamānacittasantānassa phalānantaraṃ otiṇṇabhavaṅgato vuṭṭhitassa maggapaccavekkhaṇā, tato ca bhavaṅgaṃ otarivā vuṭṭhitassa phalapaccavekkhaṇā, imināva nayena pahīnakilesapaccavekkhaṇā, avasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇā, nibbānapaccavekkhaṇāti pañca paccavekkhaṇā pavattanti. Tāsu

paccavekkhaṇāsu maggapaccavekkhaṇā phalapaccavekkhaṇā ca paṭibhānapaṭi-sambhidā hoti. Kathaṃ? “Yaṃkiñci paccayasambhūtaṃ nibbānaṃ bhāsitattho vipāko kiriyāti ime pañca dhammā attho”ti abhidhamme pāḷiṃ anugantvā tadaṭṭha-kathāyaṃ vuttaṃ. Nibbānassa ca atthattā tadārammaṇaṃ maggaphalañāṇaṃ “atthesu ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā”ti (vibha. 718; paṭi. ma. 1.110) vacanato atthapaṭisambhidā hoti. Tassa atthapaṭisambhidābhūtassa maggaphalañāṇassa paccavekkhaṇaṇāṇaṃ “ñāṇesu ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā”ti vacanato paṭibhānapaṭisambhidā hoti. Sā ca paccavekkhaṇapaññā hāsākārena pavattamānacittasantānassa **hāsapaññā** nāma hoti. Tasmā **nava paññā hāsapaññaṃ paripūrentīti** ca **hāsapaññā paṭibhānapaṭisambhidā**ti ca vuttaṃ. Sabbappakārāpi paññā tassa tassa atthassa pākaṭakaraṇasaṅkhātena paññāpanaṭṭhena paññā, tena tena vā pakārena dhamme jānātīti paññā.

Tassāti (2.0249) tassa vuttappakārassa ariyapuggalassa. Karaṇatthe sāmivacanaṃ. **Atthavavatthānatoti** yathāvuttassa pañcavidhassa atthassa vavatthāpanavasena. Vuttampi cetaṃ samaṇakaraṇīyakathāyaṃ “hetuphalaṃ nibbānaṃ vacanatto atha vipākaṃ kiriyāti atthe pañca pabhede paṭhamantapabhedagataṃ ñāṇaṃ”ti. **Adhigatā hotīti** paṭiladdhā hoti. Sāyeva paṭilābhasacchikiriyāya **sacchikatā**. Paṭilābhaphasseneva **phassitā paññāya**. **Dhammavavatthānatoti** “yo koci phalanibbattako hetu ariyamaggo bhāsitaṃ kusalaṃ akusalanti ime pañca dhammā dhammo”ti abhidhamme pāḷiyānusārena vuttānaṃ pañcannaṃ dhammānaṃ vavatthāpanavasena. Vuttampi cetaṃ samaṇakaraṇīyakathāyaṃ “hetu ariyamaggo vacanaṃ kusalañca akusalañcāti dhamme pañca pabhede dutiyantapabhedagataṃ ñāṇaṃ”ti. **Niruttivavatthānatoti** tesam tesam atthadhammānaṃ anurūpaniruttīnaṃ vavatthāpanavasena. **Paṭibhānavavatthānatoti** paṭibhānasaṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ paṭisambhidāñāṇaṃ vavatthāpanavasena. **Tassimāti** nigamanavacanametam.

2. Evaṃ sabbasaṅgāhakavasena anupassanānaṃ viśesaṃ dassetvā idāni vatthubhedavasena dassento **rūpe aniccānupassanā**ti-ādimāha. Taṃ heṭṭhā vuttatthameva. Puna rūpādīsuyeva atītānāgatapaccuppannavasena javanapaññaṃ dassetukāmo kevalaṃ rūpādivasena ca atītānāgatapaccuppannarūpādivasena ca puccham katvā pucchākameneva vissajjanaṃ akāsi. Tattha suddharūpādivissajjanesu paṭhamaṃ niddiṭṭhā eva paññā atītānāgatapaccuppannamūlakesu sabbavissajjanesu tesu atītādīsū javanavasena javanapaññāti niddiṭṭhā.

3. Puna anekasuttantapubbaṅgamaṃ paññāpabhedam dassetukāmo paṭhamaṃ tāva suttante uddisi. Tattha **sappurisasamsevoti** heṭṭhā vuttappakārānaṃ sappurisānaṃ bhajanaṃ. **Saddhammassavananti** tesam sappurisānaṃ santike silādipaṭipattidīpakassa saddhammavacanassa savanaṃ. **Yonisomanasikāroti** sutānaṃ dhammānaṃ atthūpaparikkhaṇavasena upāyena manasikāro. **Dhammānudhammapaṭipattīti** lokuttaradhamme anugatassa silādipaṭipadādhammassa paṭipajjanaṃ. **Paññāpaṭilābhāya** (2.0250) **paññāvuddhiyā paññāvepullāya paññābhāhullāyāti** imāni cattāri paññāvasena bhāvavacanāni. Sesāni dvādasa puggalavasena bhāvavacanāni.

1. Soḷasapaññāniddesavaṇṇanā

4. Suttantaniddese **channaṃ abhiññāñānanti** iddhividhadibbasotacetopariya-pubbenivāsadibbacakkhu-āsavānaṃ khayañāṇānaṃ. **Tesattatīnaṃ ñāṇānanti** ñāṇakathāya niddiṭṭhānaṃ sāvakaśādhāraṇānaṃ ñāṇānaṃ. **Sattasattatīnaṃ ñāṇānanti** ettha-

“Sattasattari vo, bhikkhave, ñāṇavatthūni desessāmi, taṃ suṇātha sādhukaṃ manasi karotha, bhāsissāmīti. Katamāni, bhikkhave, sattasattari ñāṇavatthūni? Jātipaccayā jarāmarāṇanti ñāṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmarāṇanti ñāṇaṃ. Atī-tampi addhānaṃ jātipaccayā jarāmarāṇanti ñāṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmarā-ṇanti ñāṇaṃ, anāgatampi addhānaṃ jātipaccayā jarāmarāṇanti ñāṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmarāṇanti ñāṇaṃ. Yampissa taṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, tampi khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti ñāṇaṃ. Bhavapaccayā jāṭīti ñāṇaṃ ...pe... upādānapaccayā bhavoti ñāṇaṃ... taṇhāpa-cayā upādānanti ñāṇaṃ... vedanāpaccayā taṇhāti ñāṇaṃ... phassa-paccayā vedanāti ñāṇaṃ... saḷāyatanapaccayā phassoti ñāṇaṃ... nāmarūpapaccayā saḷāyatananti ñāṇaṃ... viññāṇapaccayā nāmarūpanti ñāṇaṃ... saṅkhārapa-cayā viññāṇanti ñāṇaṃ... avijjāpaccayā saṅkhārāti ñāṇaṃ, asati avijjāya natthi saṅkhārāti ñāṇaṃ. Atī-tampi addhānaṃ avijjāpaccayā saṅkhārāti ñāṇaṃ, asati avijjāya natthi saṅkhārāti ñāṇaṃ, anāgatampi addhānaṃ avijjāpaccayā saṅkhārāti ñāṇaṃ, asati avijjāya natthi saṅkhārāti ñāṇaṃ. Yampissa taṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, tampi khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti ñāṇaṃ. Imāni vuccanti, bhikkhave, sattasattari ñāṇavatthū-nī”ti (saṃ. ni. 2.34)-

Evaṃ (2.0251) bhagavatā nidānavagge vuttāni sattasattati ñāṇāni. “Jarāma-raṇe ñāṇaṃ, jarāmarāṇasamudaye ñāṇaṃ, jarāmarāṇanirodhe ñāṇaṃ, jarāmarā-ṇanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ”ti (saṃ. ni. 2.33) iminā nayena ekādasasu aṅgesu cattāri cattāri katvā vuttāni catucattārīsa ñāṇavatthūni pana idha na gahi-tāni. Ubhayattha ca ñāṇāniyeva hitasukhassa vatthūnīti **ñāṇavatthūni. Lābhoti-ā-dīsu lābhoyeva upasaggena visesetvā paṭilābhoti** vutto. Puna tasseva atthavivara-ṇavasena **patti sampattīti** vuttaṃ. **Phassanāti** adhigamavasena phusanā. **Sacchiki-riyāti** paṭilābhasacchikiriya. **Upasampadāti** nipphādanā.

Sattannaṃca sekkhānanti tisso sikkhā sikkhantīti sekkhasaññitānaṃ sotāpatti-maggaṭṭhādīnaṃ sattannaṃ. **Puthujjanakalyāṇakassa cāti** nibbānagāminiyā paṭi-padāya yuttatā sundaraṭṭhena kalyāṇasaññitassa puthujjanassa. Vaḍḍhitāṃ vaḍḍhanaṃ etāyāti **vaḍḍhitavaḍḍhanā**. Yathāvuttānaṃ aṭṭhannampi paññānaṃ vasena visesato ca arahato paññāvasena **paññāvuddhiyā**. Tathā **paññāvepullāya. Mahante atthe pariggaṇhātīti-ādīsu** paṭisambhidappatto ariyasāvako atthādayo ārammaṇakaraṇena pariggaṇhāti. Sabbāpi mahāpaññā ariyasāvakaṇaṃyeva. Tassā ca paññāya visayā heṭṭhā vuttatthā eva.

Puthunānākhandhesūti-ādīsu nānāsaddo puthusaddassa atthavacanaṃ. **Ñāṇaṃ**

pavattatīti puthupaññāti tesu tathāvuttesu khandhādīsu ñāṇaṃ pavattatīti katvā taṃ ñāṇaṃ puthupaññā nāmāti attho. **Nānāpaṭiccasamuppādesūti** paṭiccasamuppannānaṃ dhammānaṃ vasena paccayabahuttā vuttaṃ. **Nānāsuññatamanupalabbhesūti** upalabbhanaṃ upalabbho, gahaṇanti attho. Na upalabbho anupalabbho, anupalabbhānaṃ bahuttā bahuvacanena anupalabbhā, pañcavīsatisuññatāvāsena vā nānāsuññatāsu attattaniyādīnaṃ anupalabbhā nānāsuññatānupalabbhā, tesu. “Nānāsuññatānupalabbhesū”ti vattabbe “adukkhamasukhā”ti-ādīsu (dha. sa. tikamātikā 2) viya ma-kāro padasandhivasena vutto. Imā pañca paññā kalyāṇaputhujjanehi sādharmaṇā, **nānā-atthā**dīsu paññā ariyānaṃyeva. **Puthujjanasādhāraṇe dhammeti** lokiyadhamme. Iminā avasānapariyāyena (2.0252) lokiyato puthubhūtanibbānārammaṇattā puthubhūtā visumbhūtā paññāti puthupaññā nāmāti vuttaṃ hoti.

Vipulapaññā mahāpaññāyena veditabbā. Yathāvutte dhamme pariggaṇhantassa guṇamahantatāya tesam dhammānaṃ pariggāhikāya ca paññāya mahantatā, tesam dhammānaṃ sayameva mahantatā uḷārattā dhammānañca paññāya ca vipulatā veditabbā. **Gambhīrapaññā** puthupaññāyena veditabbā. Te ca dhammā te ca anupalabbhā sā ca paññā pakatijanena alabbhaneyyapatiṭṭhattā gambhīrā.

Yassa puggalassāti ariyapuggalasseva. **Añño kocīti** puthujjano. **Abhisambhavituntī** sampāpunituṃ. **Anabhisambhavanīyoti** sampāpunituṃ asakkuṇeyyo. **Aññehīti** puthujjaneheva. **Aṭṭhamakassāti** arahattaphalaṭṭhato paṭṭhāya gaṇiyamāne aṭṭhamabhūtassa sotāpattimaggatṭhassa. **Dūreti** vippakaṭṭhe. **Vidūreti** visesena vippakaṭṭhe. **Suvidūreti** suṭṭhu visesena vippakaṭṭhe. **Na santiketī** na samīpe. **Na sāmantāti** na samīpabhāge. Imāni dve paṭisedhasahitāni vacanāni dūrabhāvāsseva niyamanāni. **Upādāyāti** paṭicca. **Sotāpannassāti** sotāpattiphalaṭṭhassa. Eteneva taṃtaṃmaggapaññā taṃtaṃphalapaññāya dūreti vuttaṃ hoti. **Paccekasambuddhoti** upasaggena visesitaṃ. Itaradvayaṃ pana suddhameva āgataṃ.

5. “Paccekabuddhassa sadevakassa ca lokassa paññā tathāgatassa paññāya dūre”ti-ādīni vatvā tameva dūraṭṭhaṃ anekappakārato dassetukāmo **paññāpabhedakusaloti**-ādimāha. Tattha **paññāpabhedakusaloti** attano anantavikappe paññāpabhede cheko. **Pabhinnañāṇoti** anantappabhedapattañāṇo. Etena paññāpabhedakusalattepi sati tāsam paññānaṃ anantabhedattaṃ dasseti. **Adhigatapaṭisambhidoti** paṭiladdha-aggacatupaṭisambhidāñāṇo. **Catavesārajappatto** cattāri visāradabhāvasaṅkhātāni ñāṇāni patto. Yathāha-

“Sammāsambuddhassa te paṭijānato ‘ime dhammā anabhisambuddhā’ti, tatra vata maṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā (2.0253) māro vā brahmā vā koci vā lokasmiṃ saha dhammena paṭicodessatīti nimittametaṃ, bhikkhave, na samanupassāmi, etamaṃ, bhikkhave, nimittaṃ asamanupassanto khemaṃ patto abhayappatto vesārajappatto viharāmi. Khīṇāsavassa te paṭijānato ‘ime āsavā aparikkhīṇā’ti, ‘ye kho pana te antarāyikā dhammā vuttā, te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā’ti, ‘yassa kho pana te atthāya dhammo desito, so na niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyā’ti, tatra vata maṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā

devo vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmiṃ saha dhammena paṭicodessatīti nimittametam, bhikkhave, na samanupassāmi, etamahaṃ, bhikkhave, nimittam asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmi”ti (a. ni. 4.8; ma. ni. 1.150).

Dasabalabaladhārīti dasa balāni etesanti dasabalā, dasabalānaṃ balāni dasabalabalāni, tāni dasabalabalāni dhārayatīti dasabalabaladhārī, dasabalañāṇabala-dhārīti attho. Etehi tīhi vacanehi anantappabhedānaṃ neyyānaṃ pabhedamukhamattam dassitam. Soyeva paññāpayogavasena abhimaṅgalasammataṭṭhena **purisāsabho**. Asantāsaṭṭhena **purisasīho**. Mahantaṭṭhena **purisanāgo**. Pajānanaṭṭhena **purisājañño**. Lokakiccadhuravhanaṭṭhena **purisadhorayho**.

Atha tejādikaṃ anantañāṇato laddham guṇavisesam dassetukāmo tesam tejādīnaṃ anantañāṇamūlakabhāvaṃ dassento **anantañāṇoti** vatvā **anantatejoti**-ādimāha. Tattha **anantañāṇoti** gaṇanavasena ca pabhāvavasena ca antavirahitañāṇo. **Anantatejoti** veneyyasantāne mohatamavidhamanena anantañāṇatejo. **Anantayasoti** paññāguṇeheva lokattayavitthatānantakittighoso. **Aḍḍhoti** paññādhanasamiddhiyā samiddho. **Mahaddhanoti** paññādhanavaḍḍhattepi pabhāvamahattena mahantaṃ paññādhanamassāti mahaddhano. Mahādhanotipi pāṭho. **Dhanavāti** pasamsitabbapaññādhanavattā niccayuttapaññādhanavattā atisayabhūtapaññādhanavattā dhanavā. Etesupi hi tīsu atthesu idaṃ vacanaṃ saddavidū icchanti.

Evaṃ (2.0254) paññāguṇena bhagavato attasampattisiddhiṃ dassetvā puna paññāguṇeneva lokahitasampattisiddhiṃ dassento **netāti**-ādimāha. Tattha veneyye saṃsārasaṅkhātabhayaṭṭhānato nibbānasaṅkhātakhemaṭṭhānaṃ **netā**. Tattha nayanakāle eva saṃvaravinayapahānavinayavasena veneyye **vinetā**. Dhammadesanākāle eva saṃsayacchedanena **anunetā**. Saṃsayam chinditvā paññāpetabbaṃ atthaṃ **paññāpetā**. Tathā paññāpitānaṃ nicchayakaraṇena **nijjhāpetā**. Tathā nijjhāyitassa atthassa paṭipattipayojanavasena **pekkhetā**. Tathāpaṭipanne paṭipattiphaleṇa **pasādetā**. **So hi bhagavāti** ettha hi-kāro anantaram vuttassa atthassa kāraṇopadese nipāto. **Anuppannassa maggassa uppādetāti** sakasantāne na uppannapubbassa

cha-asādhāraṇañāṇahetubhūtaṣṣa ariyamaggassa bodhimūle lokahitattamaṃ saka-santāne uppādetā. **Asañjātassa maggassa sañjanetā**ti veneyyasantāne asañjāta-pubbassa sāvaka-pāramiñāṇahetubhūtaṣṣa ariyamaggassa dhammacakkappa-vattanato pabhuti yāvajjakālā veneyyasantāne sañjanetā. Sāvaka-veneyyānampi hi santāne bhagavato vuttavacaneneva ariyamaggassa sañjananato bhagavā sañjanetā nāma hoti. **Anakkhātassa maggassa akkhātā**ti aṭṭhadhammasamannāgatānaṃ buddhabhāvāya katābhinihārānaṃ bodhisattānaṃ buddhabhāvāya byākaraṇaṃ datvā anakkhāta-pubbassa pāramitāmaggassa, “buddho bhavissati”ti byākaraṇamatteneva vā bodhimūle uppajjitabbassa ariyamaggassa akkhātā. Ayaṃ nayo paccekabodhisattabyākaraṇepi labbhatiyeva.

Maggaññūti paccavekkhaṇāvasena attanā uppādita-ariyamaggassa ñātā. **Maggavidūti** veneyyasantāne janetabbassa ariyamaggassa kusalo. **Maggakovidoti** bodhisattānaṃ akkhātāmagga vicakkhaṇo. Atha vā abhisambodhipaṭipattimaggaññū, paccekabodhipaṭipattimagga-vidū, sāvaka-bodhipaṭipattimagga-kovidoti. Atha vā “etena maggena atamaṃsu pubbe, tarissantiyeva taranti oghaṃ”ti (saṃ. ni. 5.409) vacanato yathāyogaṃ atitānāgatapaccuppanna-buddhapaccakabuddha-sāvakaṇaṃ maggavasena ca suññatānimitta-appaṇihita-maggavasena ca ugghaṭitaññūvipaṇcitanñūneyyapuggalānaṃ maggavasena ca yathākkamenatthayojanaṃ karonti. **Maggānugāmī ca panāti** bhagavatā gatamaggānugāmīno hutvā (2.0255). Ettha ca-saddo hetu-atthe nipāto. Etena ca bhagavato magguppādanādiguṇādhigamāya hetu vutto hoti. Pana-saddo katatthe nipāto. Tena bhagavatā katamaggakaraṇaṃ vuttaṃ hoti. **Pacchā samannāgatāti** paṭhamaṃ gatassa bhagavato pacchāgatasilādiguṇena samannāgatā. Iti therō “anuppannaṣṣa maggassa uppādetā”ti-ādīhi yasmā sabbepi bhagavato silādayo guṇā arahattamaggameva nissāya āgatā, tasmā arahattamaggameva nissāya guṇaṃ kathesi.

Jānaṃ jānātīti jānita-bbaṃ jānāti, sabbaññutāya yaṃkiñci paññāya jānita-bbaṃ nāma atthi, taṃ sabbaṃ pañcaneyyapathabhūtaṃ paññāya jānātīti attho. **Passaṃ passatīti** passita-bbaṃ passati, sabbadassāvitāya taṃyeva neyyapathaṃ cakkhunā diṭṭhaṃ viya karonto paññācakkhunā passatīti attho. Yathā vā ekacco viparītaṃ gaṇhanto jānantopi na jānāti, passantopi na passati, na evaṃ bhagavā. Bhagavā pana yathāsabhāvaṃ gaṇhanto jānanto jānātiyeva, passanto passatiyeva. Svāyaṃ dassanapariṇāyakaṭṭhena **cakkhubhūto**. Viditātādi-atthena **ñāṇabhūto**. Aviparītasabhāvaṭṭhena vā pariyattidhammapavattanato hadayena cintetvā vācāya nicchāritadhammamayoti vā **dhammabhūto**. Seṭṭhaṭṭhena **brahmabhūto**. Atha vā cakkhu viya bhūtoti **cakkhubhūto**. Ñāṇaṃ viya bhūtoti **ñāṇabhūto**. Dhammo viya bhūtoti **dhammabhūto**. Brahmā viya bhūtoti **brahmabhūto**. Svāyaṃ dhammassa vacanato, vattanato vā **vattā**. Nānappa-kārehi vacanato, vattanato vā **pavattā**. Atthaṃ nīharitvā nīharitvā nayanato **atthassa ninnetā**. Amatādhigamāya paṭipattidesanato, amatappa-kāsanāya vā dhammadesanāya amatassa adhigamāpanato **amatassa dātā**. Lokuttaradhammassa uppāditattā veneyyānurūpena yathā-sukhaṃ lokuttaradhammassa dānena ca, dhammesu ca issaroti **dhammassāmī**. **Tathāgatapadaṃ** heṭṭhā vuttatthaṃ.

Idāni “jānaṃ jānāti”ti-ādīhi vuttaṃ guṇaṃ sabbaññutāya visesetvā dassetu-
kāmo sabbaññutaṃ sādiento **natthīti**-ādimāha. Evaṃbhūtaṃ hi tassa bhaga-
vato pāramitāpuññabalappabhāvanipphannaena arahattamaggañāṇena sabbadha-
mmesu savāsanassa sammohassa vihatattā **asacchikataṃ** nāma natthi. Asammo-
hato sabbadhammānaṃ ñātattā **aññātaṃ** nāma natthi. Tatheva (2.0256) ca sabba-
dhammānaṃ cakkhunā viya ñāṇacakkhunā diṭṭhattā **adiṭṭhaṃ** nāma natthi.
Ñāṇena pana pattattā **aviditaṃ** nāma natthi. Asammohasacchikiriyāya sacchika-
tattā **asacchikataṃ** nāma natthi. Asammohapaññāya phuṭṭhattā paññāya **apha-
ssitaṃ** nāma natthi. **Paccuppananti** paccuppannaṃ kālaṃ vā dhammaṃ vā. **Upā-
dāyāti** ādāya, antokatvāti attho. “Upādāyā”ti vacaneneva kālavinimuttaṃ nibbā-
nampi gahitameva hoti. “Atitā”divacanāni ca “natthī”ti-ādivacaneneva ghaṭṭiyanti,
“sabbe”ti-ādivacanena vā. **Sabbe dhammāti** sabbasaṅkhatāsaṅkhatadhammapa-
riyādānaṃ. **Sabbākārenāti** sabbadhammesu ekekasseva dhammassa aniccākārā-
disabbākārapariyādānaṃ. **Ñāṇamukheti** ñāṇābhimukhe. **Āpāthaṃ āgacchantīti**
osaraṇaṃ upenti. “Jānitabban”tipadaṃ “neyyan”tipadassa atthavivaraṇatthaṃ
vuttaṃ.

Attattho vāti-ādīsu vā-saddo samuccayattho. **Attatthoti** attano attho. **Paratthoti**
paresaṃ tiṇṇaṃ lokānaṃ attho. **Ubhayatthoti** attano ca paresaṅcāti sakimyeva
ubhinnaṃ attho. **Diṭṭhadhammikoti** diṭṭhadhamme niyutto, diṭṭhadhammapayo-
jano vā attho. Samparāye niyutto, samparāyappayojano vā **samparāyiko**. **Uttāno-
ti**-ādīsu vohāravasena vattabbo sukhapatiṭṭhattā **uttāno**. Vohāraṃ atikkamitvā
vattabbo suññatāpaṭisaṃyutto dukkhapatiṭṭhattā **gambhīro**. Lokuttaro accantatiro-
kkhattā **gūḷho**. Aniccātādiko ghanādīhi paṭicchannattā **paṭicchanno**. Appacuravohā-
rena vattabbo yathārutaṃ aggahetvā adhippāyassa netabbattā **neyyo**. Pacuravo-
hārena vattabbo vacanamattena adhippāyassa nītattā **nīto**. Suparisuddhasīlasa-
mādhivipassanatto tadaṅgavikkhambhanavasena vajjavirahitattā **anavajjo**. Kile-
sasamucchedanato ariyamaggattho **nikkilesa**. Kilesapaṭippassaddhattā ariyapha-
lattho **vodāno**. Saṅkhatāsaṅkhatesu aggadhammattā nibbānaṃ **paramattho**. **Pari-
vattatīti** buddhañāṇassa visayabhāvato abahibhūtattā antobuddhañāṇe byāpitvā
vā samantā vā āliṅgitvā vā visesena vā vattati.

Sabbaṃ kāyakammanti-ādīhi bhagavato ñāṇamayataṃ dasseti. **Ñāṇānupariva-
ttatīti** ñāṇaṃ anuparivattati, ñāṇavirahitaṃ na hotīti attho. **Appaṭihatanti** nirāvara-
ṇataṃ dasseti. Puna sabbaññutaṃ upamāya sādhetukāmo (2.0257) **yāvatakanti**-ā-
dimāha. Tattha jānitabbanti **neyyaṃ**, neyyapariyanto neyyāvasānamassa atthīti
neyyapariyantikaṃ. Asabbaññūnaṃ pana neyyāvasānameva natthi. **Ñāṇapariya-
ntikepi** eseva nayo. Purimayamake vuttatthameva iminā yamakena visesetvā
dasseti, tatiyayamakena paṭisedhavasena niyमितvā dasseti. Ettha ca neyyaṃ
ñāṇassa pathattā **neyyapatho**. **Aññamaññapariyantatṭhāyino**ti neyyaṅca ñāṇaṅca
khepetvā ṭhānato aññamaññassa pariyanthe ṭhānasīlā. **Āvajjanappaṭibaddhāti**
manodvārāvajjanāyattā, āvajjitānantarameva jānātīti attho. **Ākaṅkhappaṭibaddhāti**
ruci-āyattā, āvajjanānantaraṃ javanañāṇena jānātīti attho. Itarāni dve padāni
imesaṃ dvinnaṃ padānaṃ yathākkamena atthappakāsanatthaṃ vuttāni. **Buddho**

āsayaṃ jānātī-ādīni ñāṇakathāyaṃ vaṇṇitāni. Mahāniddese pana “bhagavā āsayaṃ jānātī”ti (mahāni. 69) āgataṃ. Tattha “buddhassa bhagavato”ti (mahāni. 69) āgataṭṭhāne ca idha katthaci “buddhassā”ti āgataṃ.

Antamasoti uparimantena. **Timitimiṅgalanti** ettha timi nāma ekā macchajāti, timiṃ gilituṃ samatthā tato mahantasarīrā timiṅgalā nāma ekā macchajāti, timiṅgalampi gilituṃ samatthā pañcayojanasatikasarīrā timitimiṅgalā nāma ekā macchajāti. Idha jātiggaḥaṇena ekavacanaṃ katanti veditabbaṃ. **Garuḷaṃ venateyyanti** ettha **garuḷoti** jātivasena nāmaṃ, **venateyyoti** gottavasena. **Padeseti** ekadese. **Sāriputtasamāti** sabbabuddhānaṃ dhammasenāpatitthere gahetvā vuttanti veditabbaṃ. Sesasāvakā hi paññāya dhammasenāpatittherena samā nāma natthi. Yathāha- “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ mahāpaññānaṃ yadidaṃ sāriputto”ti (a. ni. 1.188-189). Aṭṭhakathāyañca vuttaṃ-

“Lokanāthaṃ ṭhapetvāna, ye caññe santi paṇino;

paññāya sāriputtassa, kamaṃ nāgghanti soḷasin”ti. (visuddhi. 1.171);

Pharivāti buddhañāṇaṃ sabbadevamanussānampi paññaṃ pāpuṇitvā ṭhānato tesam paññaṃ pharivā byāpivā tiṭṭhati. **Atighaṃsitvāti** buddhañāṇaṃ sabbadevamanussānampi paññaṃ atikkamivā tesam avisayabhūtampi sabbaṃ neyyaṃ ghaṃsitvā (2.0258) bhañjitvā tiṭṭhati. Mahāniddese pana (mahāni. 69) “abhibhavitvā”ti pāṭho, madditvātipi attho. **Yepi teti**-ādīhi evaṃ pharivā atighaṃsitvā ṭhānassa paccakkhākāraṇaṃ dasseti. Tattha **paṇḍitāti** paṇḍiccena samannāgatā. **Nipuṇāti** saṅhasukhumabuddhino sukhume atthantare paṭivijjhanasamatthā. **Kataparappavādāti** ñātaparappavādā ceva parehi saddhiṃ katavādaparicayā ca. **Vālavedhirūpāti** vālavedhidhanuggahasadisā. **Vobhindantā maññe caranti paññāgadena diṭṭhigatānīti** vālavedhī viya vālaṃ sukhumānīpi paresaṃ diṭṭhigamanāni attano paññāgamanena bhindantā viya carantīti attho. Atha vā “gūthagataṃ muttagatan”ti-ādīsu (a. ni. 9.11) viya paññā eva paññāgatāni, diṭṭhiyo eva diṭṭhigatāni.

Pañhaṃ abhisankharivāti dvipadampi tipadampi catuppadampi pucchamaṃ racayitvā. Tesam pañhānaṃ atibahukattā sabbasaṅgahatthaṃ dvikkhattuṃ vuttaṃ. **Gūḷhāni ca paṭicchannāni** atthajātānīti pāṭhaseso. Tesam tathā vinayaṃ disvā “attanā abhisankhatapañhaṃ pucchātū”ti evaṃ bhagavatā adhippetattā pañhaṃ pucchanti. Aññesaṃ pana pucchāya okāsameva adatvā bhagavā upasaṅkamaṇtānaṃ dhammaṃ deseti. Yathāha-

“Te pañhaṃ abhisankharonti ‘imaṃ mayaṃ pañhaṃ samaṇaṃ gotamaṃ upasaṅkamitvā pucchissāma, sace no samaṇo gotamo evaṃ puṭṭho evaṃ byākarissati, evamassa mayaṃ vādaṃ āropessāma. Evaṃ cepi no puṭṭho evaṃ byākarissati, evaṃpissa mayaṃ vādaṃ āropessāmā’ti. Te yena samaṇo gotamo, tenupasaṅkamanti, te samaṇo gotamo dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. Te samaṇena gotamena dhammiyā kathāya sandassitā samādapitā samuttejitā sampahaṃsitā na ceva samaṇaṃ gotamaṃ pañhaṃ pucchanti, kutossa vādaṃ āropessanti? Aññadatthu samaṇas-seva gotamassa sāvakā sampajjanti”ti (ma. ni. 1.289).

Kasmā pañhaṃ na pucchantīti ce? Bhagavā kira parisamajjhe dhammaṃ

desento parisāya ajjhāsayaṃ oloketi. Tato passati “ime paṇḍitā gūḷhaṃ rahassaṃ pañhaṃ ovaṭṭikasāraṃ katvā āgatā”ti. So tehi aputṭhoyeva (2.0259) “pañhapucchāya ettakā dosā, vissajjane ettakā, atthe pade akkhare ettakāti ime pañhe pucchanto evaṃ puccheyya, vissajjento evaṃ vissajjeyyā”ti iti ovaṭṭikasāraṃ katvā ānīte pañhe dhammakathāya antare pakkhipitvā vidaṃseti. Te paṇḍitā “seyyā vata no, ye mayaṃ ime pañhe na pucchimha. Sacepi mayaṃ puccheyyāma, appatiṭṭhite no katvā samaṇo gotamo khipeyyā”ti attamanā bhavanti. Apica buddhā nāma dhammaṃ desentā parisāṃ mettāya pharanti. Mettāya ca pharaṇena dasabalesu mahājanassa cittaṃ pasīdati. Buddhā nāma rūpagga-pattā honti dassanasampannā madhurassarā mudujivhā suphusitadantāvaraṇā amatena hadayaṃ siñcantā viya dhammaṃ kathenti. Tatra nesaṃ mettāpharaṇena pasannacittānaṃ evaṃ hoti- evarūpaṃ advejjhakathaṃ amoghakathaṃ niyyānikakathaṃ kathentena bhagavatā saddhiṃ na sakkhissāma paccaṇīka-ggāhaṃ gaṇhitunti attano pasannabhāveneva pañhaṃ na pucchantīti.

Kathitā visajjitā cāti evaṃ tumhe pucchathāti pucchitapañhānaṃ uccāraṇena te pañhā bhagavatā kathitā eva honti. Yathā ca te visajjetabbā, tathā visajjitā eva honti. **Niddiṭṭhakāraṇāti** iminā kāraṇena iminā hetunā evaṃ hotīti evaṃ sahetukaṃ katvā visajjanena bhagavatā niddiṭṭhakāraṇā eva honti te pañhā. **Upakkhittakā ca te bhagavato sampajjantīti** te khattiyapaṇḍitādayo bhagavato pañhavisajjaneneva bhagavato samīpe khittakā pādakhittakā sampajjanti, sāvakā vā sampajjanti upāsakā vāti attho, sāvakasampattiṃ vā pāpuṇanti upāsakasampattiṃ vāti vuttaṃ hoti. **Athāti** anantaratthe, tesāṃ upakkhittakasampattisamanantaramevāti attho. **Tatthāti** tasmim̐ ṭhāne, tasmim̐ adhikāre vā. **Atirocatīti** ativiya joteti

pakāsati. **Yadidaṃ paññāyāti** yāyaṃ bhagavato paññā, tāya paññāya bhagavāva atirocatīti attho. **Itisaddo** kāraṇatthe, iminā kāraṇena **aggo asāmantapaññoti** attho.

6. Rāgaṃ abhibhuyyati bhūripaññāti sā sā maggapaññā attanā vajjhaṃ rāgaṃ abhibhuyyati abhibhavati maddatīti bhūripaññā. **Bhūrīti** hi phuṭaṭṭho visadattho (2.026). Yā ca phuṭā, sā paṭipakkhaṃ abhibhavati na aphuṭā, tasmā bhūripaññāya abhibhavanattho vutto. **Abhibhavitāti** sā sā phalapaññā taṃ taṃ rāgaṃ abhibhavitavati madditavatīti bhūripaññā. Abhibhavatāti vā pāṭho. Sesesupi eseva nayo. Rāgādīsu pana rajjanalakkhaṇo **rāgo**. Dussanalakkhaṇo **doso**. Muyhanalakkhaṇo **moho**. Kujjhanalakkhaṇo **kodho**. Upanandhanalakkhaṇo **upanāho**. Pubbakālaṃ kodho, aparakālaṃ upanāho. Paraguṇamakghanalakkhaṇo **makkho**. Yugaggāhalakkhaṇo **paḷāso**. Parasampattikhīyanalakkhaṇā **issā**. Attano sampattinigūhaṇalakkhaṇaṃ **macchariyaṃ**. Attanā katapāpapaṭicchādanalakkhaṇā **māyā**. Attano avi-jjamānaguṇappakāsanalakkhaṇaṃ **sāṭheyyaṃ**. Cittassa uddhumātabhāvalakkhaṇo **thambho**. Karaṇuttariyalakkhaṇo **sārambho**. Unnatilakkhaṇo **māno**. Abbhunnatilakkhaṇo **atimāno**. Mattabhāvalakkhaṇo **mado**. Pañcasu kāmaguṇesu cittavosaggalakkhaṇo **pamādo**.

Rāgo ari, taṃ arim maddanipaññāti-ādīhi kiṃ vuttaṃ hoti? Rāgādiko kilesa citta-santāne bhūto arīti bhū-ari, padasandhivasena a-kāra lopaṃ katvā bhūrīti vutto. Tassa bhūrissa maddanī paññā bhūrimaddanipaññāti vattabbe maddanī sadda lopaṃ katvā “bhūripaññā”ti vuttanti veditabbaṃ. **Taṃ arim maddanīti** ca tesaṃ arīnaṃ maddanīti padacchedo kātabbo. **Pathavīsamāyāti** vitthatavipulaṭṭheneva pathavīsamāya. **Vitthatāyāti** pajānitabbe visaye patthaṭṭāya, na ekadese vattamānāya. **Vipulāyāti** oḷārikabhūtāya. Mahānidese pana “vipulāya vitthatāyā”ti (mahāni. 27) āgataṃ. **Samannāgatoti** puggalo. **Itisaddo** kāraṇatthe, iminā kāraṇena puggalassa bhūripaññāya samannāgatattā tassa paññā bhūripaññā nāmāti bhūte atthe ramatīti attho. Bhūripaññassa paññā bhūripaññapaññāti vattabbe ekassa paññāsaddassa lopaṃ katvā “bhūripaññā”ti vuttaṃ. Bhūrisamā paññāti vā bhūripaññā. **Apicāti** aññāpariyāyadassanattaṃ vuttaṃ. **Paññāyametanti** paññāya etaṃ. **Adhivacananti** adhikavacanaṃ. **Bhūrīti** bhūte atthe ramatīti bhūri. **Medhāti** asani viya siluccaye kilese medhati hiṃsatīti medhā, khippaṃ gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā (2.0261) medhā. **Pariṇāyikāti** yassuppajjati, taṃ sattaṃ hitapaṭipattiyāṃ sampayuttadhamme ca yāthāvalakkhaṇapaṭivedhe ca parinetīti pariṇāyikā. Imeheva aññānīpi paññāpariyāyavacanāni vuttāni honti.

Paññābāhullanti paññā bahulā assāti paññābahulo, tassa bhāvo paññābāhullaṃ. Tañca bahulaṃ pavattamānā paññā eva. **Idhekaccoti**-ādīsu puthujjanakalyāṇako vā ariyo vā. Paññā garukā assāti **paññāgaruko**. Paññā caritaṃ pavattaṃ assāti **paññācarito**. Paññā āsāyo assāti **paññāsayo**. Paññāya adhimuttoti **paññādhimutto**. Paññā eva dhajabhūtā assāti **paññādhajo**. Paññā eva ketubhūtā assāti **paññāketu**. Paññā eva adhipati paññādhipati, paññādhipatito āgatattā **paññādhipateyyo**. Dhammasabhāvavacinanaṃ bahulamassāti **vicayabahulo**. Nānappakārena dhammasabhāvavacinanaṃ bahulamassāti **pavicayabahulo**. Paññāya ogāhetvā tassa tassa dhammassa khāyanaṃ pākāṭakaraṇaṃ okkhāyanaṃ, okkhāyanaṃ

bahulamassāti **okkhāyanabahulo**. Paññāya tassa tassa dhammassa sammā pekkhaṇā sampekkhā, sampekkhāya ayaṇaṃ pavattanaṃ sampekkhāyaṇaṃ, sampekkhāyaṇaṃ dhammo pakati assāti **sampekkhāyanadhammo**. Taṃ taṃ dhammaṃ vibhūtaṃ pākaṭaṃ katvā viharatīti **vibhūtavihārī**, vibhūto vihāro vā assa atthīti vibhūtavihārī. Sā paññā caritaṃ, garukā, bahulā assāti **taccarito taggaruko tabbahulo**. Tassaṃ paññāyaṃ ninno, poṇo, pabbhāro, adhimuttoti **tanninno tappoṇo tappabbhāro tadadhimutto**. Sā paññā adhipati tadadhipati, tato āgato **tadadhipateyyo**. “Paññāgaruko”ti-ādīni “kāmaṃ sevantaṃyeva jānāti ayaṃ puggalo kāmagaruko”ti-ādīsu (paṭi. ma. 1.113) viya purimajātito pabhuti vuttāni. “Taccarito”ti-ādīni imissā jātiyā vuttāni.

Sīghapaññā ca lahupaññā ca hāsapaññā ca javanapaññā ca lokiyalokuttarami-ssakā. Khippaṭṭhena **sīghapaññā**. Lahukaṭṭhena **lahupaññā**. Hāsabahulaṭṭhena **hāsapaññā**. Vipassanūpagasaṅkhāresu ca visaṅkhāre ca javanaṭṭhena **javana- paññā**. **Sīghaṃ sīghanti** bahunnaṃ sīlādīnaṃ saṅgahatthaṃ dvikkhattuṃ vuttaṃ. **Sīlānīti** cārittavārittavasena paññattāni pātimokkhasaṃvarasilāni. **Indriyasaṃva- ranti** (2.0262) cakkhādīnaṃ channaṃ indriyānaṃ rāgapaṭighappavesaṃ akatvā satikavāṭena vāraṇaṃ thakanaṃ. **Bhojane mattaññutanti** paccavekkhitaparibhoga-vasena bhojane pamāṇaññubhāvaṃ. **Jāgariyānuyoganti** divasassa tīsu koṭṭhā- sesu, rattiyā paṭhamapacchimakoṭṭhāsesu ca jāgarati na niddāyati, samaṇadha- mmameva ca karotīti jāgaro, jāgarassa bhāvo, kammaṃ vā jāgariyaṃ, jāgariyassa anuyogo jāgariyānuyogo. Taṃ jāgariyānuyogaṃ. **Sīlakkhandhanti** sekkhaṃ asekkhaṃ vā sīlakkhandhaṃ. Evamitarepi khandhā veditabbā. **Paññākkha- ndhanti** maggapaññaṅca sekkhāsekkhānaṃ lokiyapaññaṅca. **Vimuttikkhandhanti** phalavimuttiṃ. **Vimuttiñāṇadassanakkhandhanti** paccavekkhaṇaññaṃ.

Hāsabahuloti mūlapadaṃ. **Vedabahuloti** tassā eva pītiyā sampayuttasomana-ssavedanāvasena niddesapadaṃ. **Tuṭṭhibahuloti** nātibalavapītiyā tuṭṭhākārava- sena. **Pāmojjabahuloti** balavapītiyā pamuditabhāvavasena.

7. **Yaṃ kiñci rūpanti**-ādi sammasanaññaṇaniddese vuttatthaṃ. **Tulayitvāti** kalāpa- sammasanavasena tuletivā. **Tīrayitvāti** udayabbayānupassanāvasena tīrayitvā. **Vibhāvayitvāti** bhaṅgānupassanādivasena pākaṭaṃ katvā. **Vibhūtaṃ katvāti** saṅkhārupekkhānulomavasena phuṭaṃ katvā. Tikkhapaññā lokuttarā eva. **Uppa- nnanti** samathavipassanāvasena vikkhambhanatadaṅgavasena pahīnampi ariya- maggena asamūhatattā uppattidhammataṃ anatītatāya asamūhatuppannanti vuccati, taṃ idha adhippettaṃ. **Nādhivāsetīti** santānaṃ āropetvā na vāseti. **Pajaha- tīti** samucchedavasena pajahati. **Vinodetīti** khipati. **Byantikarotīti** vigatantaṃ karoti. **Anabhāvaṃ gametīti** anu abhāvaṃ gameti, vipassanānukkamena ariya- maggaṃ patvā samucchedavaseneva abhāvaṃ gamayatīti attho. Ettha ca kāma- paṭisaṃyutto vitakko **kāmavitakko**. “Ime sattā marantū”ti paresaṃ maraṇapaṭisaṃ- yutto vitakko **byāpādavitakko**. “Ime sattā vihiṃsiyantū”ti paresaṃ vihiṃsāpaṭisaṃ- yutto vitakko **vihiṃsāvitakko**. **Pāpaketi** lāmake. **Akusale dhammeti** akosallasa- mbhūte dhamme.

Nibbedhikapaññāti nibbidābahulassa puggalassa uppannamaggapaññā eva.

Ubbegabahuloti ñāṇabhayavasena bhayabahulo. **Uttāsabahuloti** balavabhayabahu-
 hulo (2.0263). **Idaṃ purimasseva atthavivaraṇaṃ. Ukkaṇṭhanabahuloti** saṅkhā-
 rato uddhaṃ visaṅkhārābhimukhatāya ukkaṇṭhanabahulo. **Anabhiratibahuloti**
 ukkaṇṭhanavaseneva abhirati-abhāvaṃ dīpeti. **Idānīpi tamatthaṃ dvīhi vacanehi**
 vivarati. **Tattha bahimukhoti** saṅkhārato bahibhūtanibbānābhimukho. **Na ramatīti**
 nābhiramati. **Anibbiddhapubbanti** anamatagge saṃsāre antaṃ pāpetvā anibbi-
 ddhapubbaṃ. **Appadālitapubbanti** tasseva atthavacanaṃ, antakaraṇeneva apadā-
 litapubbanti attho. **Lobhakkhandhanti** lobharāsiṃ, lobhakoṭṭhāsaṃ vā. **Imāhi soḷa-**
sahi paññāhi samannāgatoti ukkaṇṭhaparicchedena arahāyeva vutto. Upari “eko
 sekkhapaṭisambhidappatto”ti (paṭi. ma. 3.8) vuttatā sotāpannasakadāgāmi-anāgā-
 minopi labbhantiyeva.

2. Puggalavisesaniddesavaṇṇanā

8. Dve puggalāti-ādīhi paṭisambhidappattapuggalavisesapaṭipāṭiṃ dasseti.
 Tattha **pubbayogoti** atitajātisu paṭisambhidappattihetubhūto puññapayogo. **Tenāti**
 tena pubbayogakāraṇena. **Evaṃ sesesupi. Atireko hotīti** atiritto hoti, atirekayogato
 vā “atireko”ti vutto. **Adhiko hotīti** aggo hoti. **Viseso hotīti** visiṭṭho hoti, visesayogato
 vā viseso. **Ñāṇaṃ pabhijjatīti** paṭisambhidāñāṇappabhedam pāpuṇāti.

Bahussutoti buddhavacanasena. **Desanābahuloti** dhammadesanāvasena. **Garūpanissitoti**
 paññāya adhikaṃ garuṃ upanissito. **Vihārabahuloti** vipassanāvi-
 hārabahulo, phalasaṃpattivihārabahulo vā. **Paccavekkhaṇābahuloti** vipassanā-
 vihāre sati vipassanāpaccavekkhaṇābahulo, phalasaṃpattivihāre sati phalasa-
 māpattipaccavekkhaṇābahulo. **Sekhapaṭisambhidappattoti** sekho hutvā paṭisa-
 mbhidappatto. **Evaṃ asekhapaṭisambhidappatto. Sāvakaṃ pāramippattoti** ettha
 mahāpaññānaṃ aggassa mahāsāvakaṃ sattaṣaṭṭhiyā sāvakañāṇānaṃ pāra-
 gamaṃ pāramī, sāvakaṃ pāramī sāvakaṃ pāramī, taṃ sāvakaṃ pāramiṃ pattoti
 sāvakaṃ pāramippatto. **Sāvakaṃ pāramitāppattoti** vā pāṭho. **Sattaṣaṭṭhiyā** (2.0264)
 sāvakañāṇānaṃ pālako pūrako ca so mahāsāvako paramo, tassa paramassa
 ayaṃ sattaṣaṭṭhibhedā ñāṇakiriyā paramassa bhāvo, kammaṃ vāti pāramī, tassa
 sāvakaṃ pāramī sāvakaṃ pāramī, taṃ pattoti sāvakaṃ pāramippatto. **Sāvakaṃ pārami-**
ppattoti mahāmogallānattherādiko yo koci sāvako. **Sāvakaṃ pāramippattasāvako**
 atirekassa aññassa sāvakaṃ abhāvā **eko paccekasambuddhoti** āha. **Puna paññā-**
pabhedakusaloti-ādīhi vuttatthameva nigamtvā dassesīti. **Ñāṇakathāya** yebhu-
 yyena anekāni ñāṇāni niddiṭṭhāni. **Paññākathāya** yebhuyyena ekāpi paññā nānā-
 kāravasena nānākatvā vuttāti ayaṃ viseso.

Mahāpaññākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Iddhikathā

Iddhikathāvaṇṇanā

9. Idāni paññākathāya anantaraṃ paññānubhāvaṃ dassentena kathitāya iddhikathāya apubbathānuvaṇṇanā. Tattha pucchāsu tāva **kā iddhīti** sabhāvapucchā. **Kati iddhiyoti** pabhedapucchā. **Kati bhūmiyoti** sambhārapucchā. **Kati pādāti** paṭiṭṭhapucchā. **Kati padānīti** āsannakāraṇapucchā. **Kati mūlānīti** ādikāraṇapucchā. Visajjanesu **ijjhanatṭhena iddhīti** nipphatti-atthena paṭilābhatṭhena cāti attho. Yañhi nipphajjati paṭilabbhati ca, taṃ ijjatīti vuccati. Yathāha- “kāmaṃ kāmayamānassa, tassa cetam samijjhatī”ti (su. ni. 772). “Nekkhammaṃ ijjatīti iddhi, paṭiharatīti pāṭihāriyan”ti-ādi (paṭi. ma. 3.32). Aparo nayo- ijjanatṭhena iddhi, upāyasampadāya adhivacanaṃ. Upāyasampadā hi ijjhati adhippetaphalappasavānato. Yathāha- “ayaṃ kho, citto gahapati, sīlavā kalyāṇadhammo, sace paṇidahi-ssati ‘anāgatamaddhānaṃ rājā assaṃ cakkavattī’ti. Ijjhissati hi sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā”ti (saṃ. ni. 4.352). Aparo nayo- etāya sattā ijjhantīti iddhi. **Ijjhantīti** iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti vuttaṃ hoti.

10. Dasasu iddhīsu adhiṭṭhānavasena nipphannatā **adhiṭṭhānā iddhi**. Pakativāṇṇavijahanavikāravasena pavattatā **vikubbanā iddhi**. Sarīrabbhantare aññassa (2.0) manomayassa sarīrassa nipphattivasena pavattatā **manomayā iddhi**. Ñāṇappavattito pubbe vā pacchā vā taṃkhaṇe vā ñāṇānubhāvanibbatto viseso **ñāṇavipphārā iddhi**. Samādhito pubbe vā pacchā vā taṃkhaṇe vā samathānubhāvanibbatto viseso **samādhivipphārā iddhi**. Cetovasippattānaṃ ariyānaṃyeva sambhavato **ariyā iddhi**. Kammavipākavasena jāto viseso **kammavipākajā iddhi**. Pubbe katapu-ññassa jāto viseso

puññavato iddhi. Vijjāya jāto viseso **vijjāmayā iddhi.** Tena tena sammāpayogena tassa tassa kammassa ijghanam **tattha tattha sammāpayogapaccayā ijghanatthēna iddhi.**

Iddhiyā catasso bhūmiyoti avisesetvā vuttepi yathālābhavasena adhiṭṭhānaviku-bbanamanomayiddhiyā eva bhūmiyo, na sesānaṃ. **Vivekajā bhūmīti** vivekato vā viveke vā jātā vivekajā bhūmi. **Pītisukhabhūmīti** pītisukhayuttā bhūmi. **Upekkhāsukhabhūmīti** tatramajjhattupekkhāya ca sukkena ca yuttā bhūmi. **Adukkhamasukhābhūmīti** adukkhamasukhavedanāyuttā bhūmi. Tesu paṭhamadutiyaṇi jhānaṇi pītipharaṇatā, tīṇi jhānaṇi sukapharaṇatā, catutthajjhānaṃ cetopharaṇatā. Ettha ca purimāni tīṇi jhānaṇi yasmā pītipharaṇena ca sukapharaṇena ca sukhasaññaṇca lahusaññaṇca okkamitvā lahumudukammaññakāyo hutvā iddhiṃ pāpuṇāti, tasmā iminā pariyāyena iddhilābhāya saṃvattanato sambhārabhūmiyoti veditabbāni. Catutthajjhānaṃ pana iddhilābhāya pakatibhūmiyeva. **Iddhilābhāyāti** attano santāne pātubhāvavasena iddhīnaṃ lābhāya. **Iddhipaṭilābhāyāti** parihīnānaṃ vā iddhīnaṃ vīriyārambhavasena puna lābhāya, upasaggavasena vā padaṃ vaḍḍhitam. **Iddhivikubbanatāyāti** iddhiyā vividhakarāṇabhāvāya. **Iddhivisavitāyāti** vividham viśesaṃ savati janeti pavattetīti visavī, vividham savanaṃ vā assa atthīti visavī, tassa bhāvo visavitā. Tassā visavitāya, iddhiyā vividhavisēsapavattanabhāvāyāti attho. **Iddhivasībhāvāyāti** iddhiyā issarabhāvāya. **Iddhivesārajāyāti** iddhivisāradabhāvāya. **Iddhipādā** ñāṇakathāyaṃ vuttatthā.

Chandaṃ (2.0266) **ce bhikkhu nissāyāti** yadi bhikkhu chandaṃ nissāya chandaṃ adhipatiṃ karitvā. **Labhati samādhinti** samādhiṃ paṭilabhati nibbatteti. Sesesupi eseva nayo. Tattha chandavīriyacittavīmamsā cattāri padāni, taṃsampa-yuttā cattāro samādhī cattāri padānīti evaṃ aṭṭha padāni. Yasmā pana iddhimu-ppādetukāmatāchando samādhinā ekato niyuttova iddhilābhāya saṃvattati, tathā vīriyādayo, tasmā imāni aṭṭha padāni vuttānīti veditabbāni.

Yaṃ taṃ bhagavatā abhiññā uppādetukāmassa yogino kattabbayogavidhiṃ dassentena “so evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpa-kkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte”ti (dī. ni. 1.238) cittassa āneñjaṃ vuttaṃ, taṃ thero soḷasadhā dassento **soḷasamūlānīti**-ādimāha. Tattha **anonatanti** kosajjavasena anonataṃ, asallīnanti attho. **Anunnatanti** uddhaccava-sena uddham na āruḷham, anuddhatanti attho. **Anabhinatanti** lobhavasena na abhinataṃ, anallīnanti attho. Abhikāmatāya nataṃ abhinatanti, idaṃ tādisaṃ na hotīti vuttaṃ hoti. **Rāgeti** saṅkhāravatthukena lobhena. **Anapanatanti** dosavasena na apanataṃ, na ghaṭṭananti attho. “Nataṃ natī”ti atthato ekaṃ. Apagatanatanti apanataṃ, idaṃ tādisaṃ na hotīti vuttaṃ hoti. **Anissitanti** anattato diṭṭhattā diṭṭhiva-sena “attā”ti vā “attaniyan”ti vā kiñci na nissitaṃ. **Appaṭibaddhanti** paccupakārāsāvasena nappaṭibaddham. **Chandarāgeti** sattavatthukena lobhena. **Vippamuttanti** vikkhambhanavimuttivasena kāmarāgato vippamuttaṃ. Atha vā pañcavimuttiva-sena kāmarāgato vippamuttaṃ. Atha vā pañcavimuttivasena tato tato paṭipa-kkhato vippamuttaṃ. Idaṃ puthujjanasekhāsekhānampi abhiññāya uppādanato nirodhasamāpattiñāṇe “soḷasahi ñāṇacariyāhi”ti (paṭi. ma. 1.84) vuttanayena ukka-

ṭṭhaparicchedena vuttaṃ, yathālābhavasena pana gahetabbaṃ. **Kāmarāgeti** methunarāgena. **Visaññuttanti** vikkhambhanato sesakilesehi viṣaṃyuttaṃ, ukkaṭṭhanayena samucchato vā vippayuttaṃ. **Kileseti** sesakilesena. **Vimariyādika-** **tanti** vikkhambhitabbamariyādavasena vigatakilesamariyādaṃ kataṃ, tena tena (2.0 maggena pahātabbamariyādavasena vā vigatakilesamariyādaṃ kataṃ. **Kilesama-** **riyādeti** tena tena pahīnena kilesamariyādena. Liṅgavipallāso cettha daṭṭhabbo. **Ekattagatanti** ekārammaṇagataṃ. **Nānattakilesehīti** nānārammaṇe pavattamā-
nehi kilesehi. Idaṃ ārammaṇamapekkhitvā vuttaṃ, “anonatan”ti-ādi pana kilese
eva apekkhitvā. **Obhāsagatanti** paññāya visadappavattivaseṇa paññobhāsaṃ
gataṃ. **Avijjandhakāreti** balava-avijjāya. Catasso ca bhūmiyo soḷasa ca mūlāni
iddhiyā pubbabhāgavasena vuttāni, cattāro ca pādā aṭṭha ca padāni pubbabhāga-
vasena ca sampayogavasena ca vuttānīti.

10. Evaṃ iddhiyā bhūmipādapadamūlabhūte dhamme dassetvā idāni tā iddhiyo
dassento **katamā adhiṭṭhānā iddhīti-ādimāha**. Tattha uddesapadānaṃ attho iddhi-
vidhaññāṇaniddese vuttoyeva. **Idha bhikkhūti** imasmiṃ sāsane bhikkhu. Tena
sabbapakāravaseṇa iddhividhakārakassa aññattha abhāvaṃ dīpeti. Imesaṃ
dvinnaṃ padānaṃ niddeso heṭṭhā vuttattho. Teneva ca iddhiyā bhūmipādapada-
mūlabhūtehi dhammehi samannāgato visuddhimagge (visuddhi. 2.365-366)
vuttehi cuddasahi pannarasahi vā ākārehi paridamitacittatā ca chandādi-ekekā-
dhipatisamāpajjanavasena āvajjanādivasībhāvavasena ca mudukammaññakata-
cittatā ca vuttā hoti. Balavapubbayogasampanno pubbayogasampattiyā arahatta-
paṭilābheneva paṭiladdhābhiññādiguṇo bhikkhu bhūmi-ādīhi dhammehi samannā-
gato hotīti katvā sopi vuttova hoti.

Bahukaṃ āvajjatiti pathavīkasiṇārammaṇaṃ abhiññāpādakaṃ catutthajjhānaṃ
samāpajjitvā vuṭṭhāya sace sataṃ icchati, “sataṃ homi, sataṃ homi”ti parikamma-
karaṇavasena āvajjati. **Āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhātīti** evaṃ parikammaṃ katvā
abhiññāñāṇena adhiṭṭhātīti. Ettha parikammaṃ katvā puna pādakajjhānasamāpa-
jjanaṃ na vuttaṃ. Kiñcāpi na vuttaṃ, atha kho aṭṭhakathāyaṃ (visuddhi. 2.386)
“**āvajjati**ti parikammavaseneva vuttaṃ, **āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhātīti** abhiññāñāṇa-
vasena vuttaṃ, tasmā bahukaṃ āvajjati, tato tesam parikammacittānaṃ avasāne
samāpajjati, samāpattito vuṭṭhahitvā puna ‘bahuko (2.0268) homi’ti āvajjitvā tato
paraṃ pavattānaṃ tiṇṇaṃ catunnaṃ vā pubbabhāgacittānaṃ anantarā uppa-
nnena sannīṭṭhāpanavasena adhiṭṭhānanti laddhanāmena ekeneva abhiññāñā-
ṇena adhiṭṭhātīti evamettha attho daṭṭhabbo”ti vuttattā evameva daṭṭhabbaṃ.
Yathā “bhuñjitvā sayatī”ti vutte pāṇiyaṃ apivivā hatthadhovanādīni akatvā bhuttā-
nantarameva sayatīti attho na hotīti antarā santesupi aññesu kiccesu “bhutvā
sayatī”ti vuccati, evamidhāpīti daṭṭhabbaṃ. Paṭhamaṃ pādakajjhānasamāpajja-
nampi hi pāliyaṃ avuttamevāti. Tena pana adhiṭṭhānañāṇena saheva sataṃ hoti.
Sahassepī satahassepī eseva nayo. Sace evaṃ na ijjhati, puna parikammaṃ
katvā dutiyampi samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhātābbaṃ. Saṃyuttaṭṭhakathāyañhi
“ekavāraṃ dvivāraṃ samāpajjituṃ vaṭṭati”ti vuttaṃ. Tattha pādakajjhānacittaṃ
nimittārammaṇaṃ, parikammacittāni satārammaṇāni vā sahasārammaṇāni vā.

Tāni ca kho vaṇṇavasena, na paṇṇattivasena. Adhiṭṭhānacittampi tatheva satārammaṇaṃ vā sahaṣṣārammaṇaṃ vā. Taṃ pubbe vutta-appanācittamiva gotrabhu-anantaraṃ ekameva uppajjati rūpāvacaracattutthajjhānikaṃ.

Yathāyasmā cūlapanthako ekopi hutvā bahudhā hotīti bahudhābhāvassa kāya-sakkhidassanattaṃ vuttaṃ. Vattamānavacanaṃ panettha therassa tathākaraṇa-pakatikkatā tassa dharamānakālattā ca katanti veditabbaṃ. **Eko hotīti** vārepi eseva nayo.

Tatridaṃ vatthu (visuddhi. 2.386)– te dve bhātaro kira therā panthe jātattā “panthakā”ti nāmaṃ labhiṃsu. Tesu jeṭṭho mahāpanthako pabbajitvā saha paṭisa-mbhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. So arahā hutvā cūlapanthakaṃ pabbājetvā–

“Padumaṃ yathā kokanadaṃ sugandhaṃ, pāto siyā phullamavītagandhaṃ; aṅgīrasaṃ passa virocamaṇaṃ, tapantaṃ mādiccamivantalikkhe”ti. (a. ni. 5.195; saṃ. ni. 1.123)–

Imaṃ (2.0269) gāthaṃ adāsi. So taṃ catūhi māsehi paguṇaṃ kātuṃ nāsakkhi. Atha naṃ thero “abhabbo tvaṃ imasmiṃ sāsane, nikkhama ito”ti āha. Tasmiṃca kāle thero bhattuddesako hoti. Jīvako komārabhacco bahuṃ mālāgandhavilepanaṃ ādāya attano ambavanaṃ gantvā sathāraṃ pūjetvā dhammaṃ sutvā dasabalaṃ vanditvā therāṃ upasaṅkamtivā “sve, bhante, buddhappamukhāni pañca bhikkhusatāni ādāya amhākaṃ nivesane bhikkhaṃ gaṇhathā”ti āha. Theropi “ṭhapetvā cūlapanthakaṃ sesānaṃ adhivāsemi”ti āha. Taṃ sutvā cūlapanthako bhīyoso mattāya domanassappatto hutvā punadivase pātova vihāraṃ nikkhamitvā sāsane sāpekkhatāya vihāradvārakoṭṭhake rodamāno aṭṭhāsi.

Bhagavā tassa upanissayaṃ disvā taṃ upasaṅkamtivā “kasmā rodasi”ti āha. So taṃ pavattiṃ ācikkhi. Bhagavā “na sajjhāyaṃ kātuṃ asakkonto mama sāsane abhabbo nāma hoti, mā soci, panthakā”ti cakkacittatalena pāṇinā tassa sīsaṃ parāmasitvā taṃ bāhāyaṃ gahetvā vihāraṃ pavisitvā gandhakuṭipamukhe nisīdāpetvā iddhiyā abhisāṅkhataṃ parisuddhaṃ pilotikakhaṇḍaṃ “imaṃ pilotikaṃ ‘rajo-haraṇaṃ rajoharaṇaṃ’ti hatthena parimajjanto nisīda, panthakā”ti vatvā tassa pilotikakhaṇḍaṃ datvā kāle ārocite bhikkhusaṅghaparivuto jīvakassa gehaṃ gantvā paññattāsane nisīdi. Tassa taṃ pilotikakhaṇḍaṃ tathāparimajjantassa kiliṭṭhaṃ hutvā kamena kāḷavaṇṇaṃ ahosi. So “idaṃ parisuddhaṃ pilotikakhaṇḍaṃ, natthettha doso, attabhāvaṃ nissāya panāyaṃ doso”ti saññaṃ paṭilabhitvā pañcasu khandhesu ñāṇaṃ otāretvā vipassanaṃ vaḍḍhesi. Athassa bhagavā obhāsaṃ vissajjetvā purato nisinna viya paññāyamānarūpo hutvā imā obhāsa-gāthā abhāsi–

“Rāgo rajo na ca pana reṇu vuccati, rāgassetāṃ adhivacanaṃ rajoti;
etaṃ rajaṃ vippajahitva bhikkhavo, viharanti te vigatarajassa sāsane.

“doso ...pe... sāsane.

“Moho (2.0270) rajo na ca pana reṇu vuccati, mohassetāṃ adhivacanaṃ rajoti;

etaṃ rajaṃ vippajahitva bhikkhavo, viharanti te vigatarajassa sāsane.
(mahāni. 209);

“Adhicetaso appamajjato, munino monapathesu sikkhato;
sokā na bhavanti tādino, upasantassa sadā satīmato”ti. (udā. 37);

Gāthāpariyosāne thero saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. So manomaya-
jjhānalābhī hutvā eko hutvā bahudhā, bahudhā hutvā eko bhavituṃ samattho
ahosi. Arahattamaggenevassa tīṇi piṭakāni cha ca abhiññā āgamiṃsu.

Jīvakopi kho dasabalassa dakkhiṇodakaṃ upanāmesi. Satthā pattaṃ hatthena
pidahitvā “kiṃ bhante”ti puṭṭho “vihāre eko bhikkhu atthi, jīvakā”ti āha. So purisaṃ
pesesi “gaccha ayyaṃ gahetvā siḅhaṃ ehī”ti. Cūḷapanthakatthero tassa puri-
sassa pure āgamanāyeva bhātaraṃ attano pattavisesaṃ ñāpetukāmo bhikkhusa-
hassaṃ nimminivā ekampi ekena asadisaṃ, ekassāpi ca cīvaravicāraṇādisāma-
ṇakakammaṃ aññena asadisaṃ akāsi. Puriso gantvā vihāre bahū bhikkhū disvā
paccāgantvā “bahū, bhante, vihāre bhikkhū, pakkositabbaṃ ayyaṃ na passāmī”ti
jīvakassa kathesi. Jīvako satthāraṃ pucchitvā tassa nāmaṃ vatvā puna taṃ
pesesi. So gantvā “cūḷapanthako nāma katāro bhante”ti pucchi. “Ahaṃ cūḷapa-
nthako, ahaṃ cūḷapanthako”ti sakimyeva mukhasahassaṃ kathesi. So puna
gantvā “sabbepi kira cūḷapanthakā, ahaṃ pakkositabbaṃ na jānāmī”ti āha. Jīvako
paṭividdhasaccatāya “iddhimā

bhikkhū”ti nayato aññāsi. Bhagavā āha- “gaccha, yaṃ paṭhamam passasi, taṃ cīvarakaṇṇe gahetvā satthā taṃ āmantetīti vatvā ānehi”ti. So gantvā tathā akāsi. Tāvadeva sabbepi nimmitā antaradhāyimsu. Thero taṃ uyyojetvā mukhadhovanā-disarīrakiccaṃ niṭṭhapetvā paṭhamataram gantvā paññattāsane (2.0271) nisīdi. Tasmim̄ khaṇe satthā dakkhiṇodakam gaṇhitvā bhattakiccaṃ katvā cūḷapanthakattthereneva bhattānumodanam dhammakatham̄ kathāpesi. Thero dīghamajjhimā-gamappamāṇam dhammakatham̄ kathesīti.

Aññe bhikkhū adhiṭṭhānena manomayaṃ kāyaṃ abhinimminivā tayo vā cattāro vā abhinimminanti, bahuke ekasadiṣeyeva ca katvā nimminanti ekavidhameva kammaṃ kurumāne. Cūḷapanthakattthero pana ekāvajjaneneva bhikkhusahassaṃ māpesi. Dvepi jane na ekasadiṣe akāsi, na ekavidham̄ kammaṃ kurumāne. Tasmā manomayaṃ kāyaṃ abhinimminantānam̄ aggo nāma jāto. Aññe pana bahū aniyametvā nimmitā iddhimatā sadisāva honti. Ṭhānanisajjādīsu ca bhāsita-tuṇhībhāvādīsu ca yaṃ yaṃ iddhimā karoti, taṃ tadeva karonti. Sace pana nānā-vaṇṇam̄ kātukāmo hoti keci paṭhamavaye keci majjhimavaye keci pacchimavaye, tathā dīghakese upaḍḍhamuṇḍe muṇḍe missakakese upaḍḍharattacīvare paṇḍu-kacīvare padabhāṇadhammakathāsarabhaññapañhāpucchanapañhāvisajjanarajanapacanacīvarasibbanadhovanādīni karonte aparepi vā nānappakārake kātukāmo hoti, tena pādakajjhānato vuṭṭhāya “ettakā bhikkhū paṭhamavayā hontū”ti-ādīnā nayena parikammaṃ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhātabbam̄, adhiṭṭhānacittena saddhim̄ icchiticchitappakārāyeva hontīti. Eseva nayo **bahudhāpi hutvā eko hotīti-ādīsu.**

Ayaṃ pana viseso- **pakatiyā bahukoti** nimmitakālabbhantare nimmitapakatiyā bahuko. Iminā ca bhikkhunā evaṃ bahubhāvaṃ nimminivā puna “ekova hutvā caṅkamissāmi, sajjhāyaṃ karissāmi, pañham̄ pucchissāmi”ti cintetvā vā, “ayaṃ vihāro appabhikkhuko, sace keci āgamissanti ‘kuto ime ettakā ekasadiṣā bhikkhū, addhā therassa esa ānubhāvo’ti maṃ jānissanti”ti appicchatāya vā antarāva “eko homī”ti icchantena pādakajjhānam̄ samāpajjitvā vuṭṭhāya “eko homī”ti parikammaṃ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya “eko homī”ti adhiṭṭhātabbam̄. Adhiṭṭhānacittena saddhim̄yeva eko hoti. Evaṃ akaronto pana yathāparicchinnakālavasena sayameva eko hoti.

11. Āvibhāvanti padam̄ (2.0272) nikkhipivā **kenaci anāvaṭam̄ hotīti** vuttattā kenaci anāvaṭapadena āvibhāvapadassa pākaṭabhāvattho vutto. “Hotī”ti padena “karoti”ti pāṭhaseso vutto hoti. Pākaṭam̄ hontañhi āvibhāve kate hoti. **Kenaci anāvaṭanti** kuṭṭādīnā yena kenaci anāvaṭam̄ āvaraṇavirahitam̄. **Appaṭicchannanti** uparito acchādītam̄. Tadeva anāvaṭattā **vivaṭam̄**. Appaṭicchannattā **pākaṭam̄**. **Tirobhāvanti** antaritabhāvaṃ karoti. Āvaṭam̄yeva tena āvaraṇena **pihitam̄**. Paṭicchannam̄yeva tena paṭicchādanena **paṭikujjitam̄**.

Ākāsakaṣiṇasamāpattiyāti paricchedākāsakaṣiṇe uppāditāya catutthajjhānasa-māpattiyā. **Lābhīti** lābho assa atthīti lābhī. **Aparikkhitteti** kenaci samantato aparikkhitteti padese. Idha ākāsakaṣiṇasseva vuttattā tattha bhāvitameva jhānam̄ ākāsakaṣiṇassa paccayo hoti, na aññanti daṭṭhabbam̄. Upari-āpokasiṇādīsupi tadāra-

mmanameva jhānaṃ daṭṭhabbaṃ, na aññaṃ. **Pathaviṃ āvajjati, udakaṃ āvajjati, ākāsaṃ āvajjati**ti pakatipathavi-udaka-ākāse āvajjati. **Antalikkheti** tassa ākāsaṃ pathavito dūrākāsabhāvaṃ dīpeti.

12. Candimasūriyaparimajjane kasiṇaniyamaṃ akatvā “iddhimā cetovasippatto”-ti avisesena vuttatā natthettha kasiṇasamāpattiniyamoti veditabbaṃ. **Nisinnako vā nipannako vā**ti nisinno vā nipanno vā. Imeheva itara-iriyāpathadvayampi vutta meva hoti. **Hatthapāse hotū**ti hatthasamīpe hotu. Hatthapasse hotūtipi pāṭho. Idaṃ tathā kātukāmassa vasena vuttaṃ. Ayaṃ pana tattha gantvāpi hatthaṃ vaḍḍhetvāpi āmasati. **Āmasatī**ti isakaṃ phusati. **Parāmasatī**ti bāḷhaṃ phusati. **Parimajjati**ti samantato phusati. **Rūpagatanti** hatthapāse ṭhitarūpameva.

Dūrepi santike adhiṭṭhātīti pādakajjhānato vuṭṭhāya dūre devalokaṃ vā brahmalokaṃ vā āvajjati “santike hotū”ti. Āvajjitvā parikammaṃ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya ñāṇena adhiṭṭhātī “santike hotū”ti. Santike hoti. Esa nayo sesapadesupi. Brahmaloکاṃ (2.0273) pana gantukāmassa dūrassa santikakaraṇaṃ vatvā brahmalokagamanassa anupakāraṃpi imāya iddhiyā ijhamānavisesaṃ dassento **santikepi**ti-ādīmāha. Tattha na kevalaṃ thokakaraṇabahukaraṇameva, “amadhuraṃ madhuraṃ”ti-ādīsipi yaṃ yaṃ icchati, taṃ sabbaṃ iddhimato ijhati. Aparo nayo- **dūrepi santike adhiṭṭhātī**ti dūre brahmalokaṃ vā manussalokassa santike adhiṭṭhātī. **Santikepi dūre adhiṭṭhātī**ti santike manussalokaṃ vā dūre brahmaloke adhiṭṭhātī. **Bahukampi thokaṃ adhiṭṭhātī**ti sace brahmāno bahū sannipatitā honti, mahā-attabhāvattā dassanūpacāraṃ savanūpacāraṃ pajahanti, dassanūpacāre ca savanūpacāre ca ekajjhaṃ saṅkhipitvā bahukampi thokanti adhiṭṭhātī. **Thokampi bahukaṃ adhiṭṭhātī**ti sace mahāparivārena gantukāmo hoti, ekakattā thokaṃ attānaṃ bahukaṃ adhiṭṭhahitvā mahāparivāro gacchatīti evamettha attho daṭṭhabbo. Evaṃ sati catubbidhampi taṃ brahmalokagamane upakāro hoti.

Dibbena cakkhunā tassa brahmuno rūpaṃ passatīti idha ṭhito ālokaṃ vaḍḍhetvā yassa brahmuno rūpaṃ daṭṭhukāmo, dibbena cakkhunā tassa brahmuno rūpaṃ passati. Idheva ṭhito dibbāya sotadhātuyā tassa brahmuno bhāsamānassa saddaṃ suṇāti. Cetopariyañāṇena tassa brahmuno cittaṃ pajānāti. **Dissamānenāti** cakkhunā pekkhiyamānena. **Kāyavasena cittaṃ pariṇāmetī**ti rūpakāyassa vasena cittaṃ pariṇāmeti. Pādakajjhānacittaṃ gahetvā kāye āropeti, kāyānugatikaṃ karoti dandhagamanaṃ. Kāyagamanañhi dandhaṃ hoti. **Adhiṭṭhātī**ti tasseva vevacanaṃ, sannīṭṭhāpetīti attho. **Sukhasaññaṃca lahusaññaṃca okkamitvā**ti pādakajjhānārammaṇena iddhicittena sahaṃjātaṃ sukhasaññaṃca lahusaññaṃca okkamitvā pavisitvā phusitvā pāpuṇitvā. Sukhasaññaṃ ca nāma upekkhāsaṃpayuttasaññaṃ. Upekkhā hi santaṃ sukhanti vuttā, sāyeva saññaṃ nīvaraṇehi ceva vitakkādipaccanīkehi ca vimuttatā lahusaññaṃtipi veditabbā. Taṃ okkantassa panassa karajakāyopi tūlapicu viya sallahuko hoti. So evaṃ vātakkhittatūlapicunā viya sallahukena dissamānena kāyena brahmalokaṃ gacchati. Evaṃ gacchanto ca sace icchati, pathavīkasiṇavasena ākāse maggaṃ nimminivā padasā gacchati. Sace icchati, ākāse pathavīkasiṇavaseneva (2.0274) pade pade

padumaṃ nimminivā padume padume padaṃ nikkhipanto padasā gacchati. Sace icchati, vāyokasiṇavasena vātaṃ adhiṭṭhahitvā tūlapicu viya vāyunā gacchati. Apica gantukāmatāva ettha pamāṇaṃ. Sati hi gantukāmatāya evaṃkata-cittādhiṭṭhāno adhiṭṭhānavegakkhittova so jiyāvegakkhitto saro viya dissamāno gacchati.

Cittavasena kāyaṃ pariṇāmetīti karajakāyaṃ gahetvā pādakajjhānacitte āro-peti, cittānugatikaṃ karoti sīghagamaṃ. Cittagamaṇhi sīghaṃ hoti. **Sukhasa-ññaṇca lahusaṇñaṇca okkamitvāti** rūpakāyāramaṇena iddhicittena saha-jātaṃ sukhasaṇñaṇca lahusaṇñaṇca. Sesam vuttanayeneva veditabbaṃ. Idaṃ pana cittagamaṇameva hoti. Evaṃ adissamānena kāyena gacchanto panāyaṃ kiṃ tassādhiṭṭhānacittassa uppādakkaṇe gacchati? Udāhu ṭhitikkhaṇe bhaṅga-kkhaṇe vāti vutte “tīsupi khaṇesu gacchati”ti thero āha. Kiṃ pana so sayam gacchati, nimmitaṃ pesetīti? Yathārucci karoti. Idha panassa sayam gamaṇameva āgataṃ.

Manomayanti adhiṭṭhānāmanena nimmitattā manomayaṃ. **Sabbaṅgapacca-ṅganti** sabba-aṅgapaccāṅgavantaṃ. **Ahīnindriyanti** idaṃ cakkhusotādīnaṃ saṅghānavasena vuttaṃ, nimmitarūpe pana pasādo nāma natthi. **Sace so iddhimā caṅkamati, nimmitopi tattha caṅkamati**ti-ādi sabbaṃ sāvakanimmitaṃ sandhāya vuttaṃ. Buddhanimmitā pana yaṃ yaṃ bhagavā karoti, taṃ tampi karonti, bhaga-vato cittavasena aññaṃpi karontīti. **Dhūmāyati pajjalatīti** tejokasiṇavasena. **Dhammaṃ bhāsati**ti-ādīni tīṇi aniyametvā vuttāni. **Santiṭṭhatīti** saṅgama tiṭṭhati. **Sallapatīti** saṅgama lapati. **Sākacchaṃ samāpajjatīti** aññaṃaññaṇssa uttarapa-cuttaradānavasena saṃkathaṃ karoti. Ettha ca yaṃ so iddhimā idheva ṭhito dibbena cakkhunā rūpaṃ passati, dibbāya sotadhātuyā saddaṃ suṇāti, cetopariya-ññaṇena cittaṃ pajānāti, yampi so idheva ṭhito tena brahmunā saddhiṃ santiṭṭhati , sallapati, sākacchaṃ samāpajjati, yampissa “dūrepi santike adhiṭṭhātī”ti-ādikaṃ adhiṭṭhānaṃ, yampi so dissamānena vā adissamānena vā kāyena brahmalokaṃ gacchati, ettāvatā na kāyena (2.0275) vasaṃ vatteti. Yaṅca kho “so tassa brahmuno purato rūpiṃ abhinimmināti”ti-ādīnā nayena vuttavidhānaṃ āpajjati, ettāvatā kāyena vasaṃ vatteti nāma. Sesam pana kāyena vasavattanāya pubba-bhāgadassanattaṃ vuttanti. Ayaṃ tāva adhiṭṭhānā iddhi.

13. Vikubbaniddhiniddese sikhissa bhagavato sāvakanidassanaṃ vikubbani-ddhiyā kāyasakkipuggaladassanattaṃ vuttaṃ. Tampi dassento paṭhamaṃ tāva **brahmaloke ṭhito sahasilokadhātuṃ sarena viññāpesīti** ativiya acchariya-abbhuta-bhūtaṃ sahasilokadhātuyā saddasavanaṃ adhiṭṭhāniddhiṃ dassesi. Idāni tassa vatthussa paridīpanatthamidaṃ vuccati- imasmā hi kappā ekatiṃse kappe sikhī bhagavā anantarajātiyā tusitapurato cavitvā aruṇavatīnagare aruṇavato raṅgo pabhāvatiyā nāma mahesiyā kucchismiṃ nibbattivā paripakkaṅgaṇo mahā-bhinikkhamaṃ nikkhamitvā bodhimaṇḍe sabbaññaṇṇaṇaṃ paṭivijjhitvā pavat-tavaradhammacakko aruṇavatiṃ nissāya viharanto ekadivasaṃ pātova sarīrapa-ṭijagganaṃ katvā mahābhikkhusaṅghaparivāro “aruṇavatiṃ piṇḍāya pavississāmī”-ti nikkhamitvā viharadvārakoṭṭhakaṃ nāma aggasāvakaṃ

āmantesi- “atippago kho, bhikkhu, aruṇavatim piṇḍāya pavisitum. Yena aññataro brahmaloko tenupasaṅkamissāmā” ti. Yathāha-

“Atha kho, bhikkhave, sikhī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho abhibhum bhikkhum āmantesi- ‘āyāma, brāhmaṇa, yena aññataro brahmaloko, tenupasaṅkamissāma yāva bhattassa kālo bhavissati’ ti. ‘Evaṃ bhante’ ti kho, bhikkhave, abhibhū bhikkhu sikhissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa pacca-ssosi. Atha kho, bhikkhave, sikhī ca bhagavā abhibhū ca bhikkhu yena aññataro brahmaloko, tenupasaṅkamiṃsū” ti (saṃ. ni. 1.185).

Tattha mahābrahmā sammāsambuddhaṃ disvā attamano paccuggamaṃ katvā brahmāsaṃ paññāpetvā adāsi. Therassāpi anucchavikaṃ āsaṃ paññāpayiṃsu. Nisīdi bhagavā paññatte āsane, theropi attano pattāsane nisīdi. Mahābrahmāpi dasabalaṃ vanditvā ekamantaṃ nisīdi. Tenāha- atha kho, bhikkhave, sikhī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho abhibhum bhikkhum āmantesi (2.0276)- “paṭibhātu, brāhmaṇa, taṃ brahmuno ca brahmaparisāya ca brahmapārisajjānañca dhammī kathā” ti. “Evaṃ, bhante” ti kho, bhikkhave, abhibhū bhikkhu sikhissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa paṭissuṇitvā brahmuno ca brahmaparisāya ca brahmapārisajjānañca dhammakathaṃ kathesi. There dhammakathaṃ kathente brahmāno ujjhāyiṃsu “cirassañca mayaṃ satthu brahmalokāgamaṃ labhimhā, ayañca bhikkhu ṭhapetvā satthāraṃ sayāṃ dhammakathaṃ ārabhi” ti. Satthā tesāṃ anattamanabhāvaṃ ñatvā abhibhum bhikkhum etadavoca- “ujjhāyanti kho te, brāhmaṇa, brahmā ca brahmaparisā ca brahmapārisajjā ca. Tena hi, tvaṃ brāhmaṇa, bhiyyoso mattāya saṃvejehi” ti. Thero satthu vacanaṃ sampācchitvā anekavihitaṃ iddhivikubbanāṃ katvā sahas-silokadhātuṃ sarena viññāpento-

“Ārambhatha nikkamatha, yuñjatha buddhasāsane;
dhunātha maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaro.

“Yo imasmiṃ dhammavinaye, appamatto vihassati;
pahāya jāti-saṃsāraṃ, dukkhassantaṃ karissati” ti.

(a. ni. 1.185)-

Imaṃ gāthādvayaṃ abhāsi.

Kiṃ pana katvā therō sahaṣṣilokadhātuṃ sareṇa viññāpesīti? Nīlakasiṇaṃ tāva samāpajjitvā vuṭṭhāya abhiññāṇeṇa cakkavālasahasṣe sabbattha andhakāraṃ phari. Tato “kimidaṃ andhakāraṃ”ti sattānaṃ ābhoge uppanne ālokakasiṇaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya ālokaṃ dassesi. “Kiṃ āloko ayaṃ”ti vicinantānaṃ attānaṃ dassesi. Cakkavālasahasṣe ca devamanussā añjaliṃ paggaṇhitvā therāṃyeva namassamānā aṭṭhaṃsu. Thero “mahājano mayhaṃ dhammaṃ desentassa saddaṃ suṇātū”ti imā gāthā abhāsi. Sabbe oṣāya parisāya majjhe nisīditvā dhammaṃ desentassa viya saddaṃ assosum. Atthopi tesāṃ pākaṭo ahosi. Taṃ viññāpanaṃ sandhāya “sareṇa viññāpesī”ti vuttaṃ. Tena kataṃ anekavihitaṃ iddhivikubbaṃ sandhāya puna **so dissamānenapīti**-ādi vuttaṃ. Tattha **dhammaṃ desesīti** paṭhamaṃ vuttappakāraṃ (2.0277) iddhivikubbaṃ dassento dhammaṃ desesi, tato yathāvuttakkameṇa dve gāthā bhāsanto sareṇa viññāpesīti vedītabbaṃ. **Dissamānenapi kāyenāti**-ādīsu ca itthaṃbhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ, evaṃbhūtakāyo hutvāti attho.

Idāni taṃ vatthuṃ dassetvā aññassāpi iddhimato vikubbaniddhikaraṇavidhānaṃ dassento **so pakativaṇṇaṃ vijahitvāti**-ādīmāha. Tattha **soti** heṭṭhā vuttavidhāneṇa mudukammaññakatacitto so iddhimā bhikkhu. Sace vikubbaniddhiṃ kātukāmo hoti, attano **pakativaṇṇaṃ** pakatisaṅghānaṃ **vijahitvā kumārakavaṇṇaṃ vā** dasseti. Kathaṃ? Pathavīkasiṇārammaṇābhiññāpādakacatutthajjhānato vuṭṭhāya “evarūpo kumārako homī”ti nimminītabbaṃ kumārakavaṇṇaṃ āvajjitvā kataparikkammāvasāne puna samāpajjitvā vuṭṭhāya “evarūpo nāma kumārako homī”ti abhiññāṇeṇa adhiṭṭhāti, saha adhiṭṭhāneṇa kumārako hotīti. Visuddhimagge (visuddhi. 1.100) kasiṇaniddese “pathavīkasiṇavasena ekopi hutvā bahudhā hotīti-ādibhāvo ...pe... evamādīni ijjhantī”ti vacanena idha pathavīkasiṇārammaṇaṃ pādakajjhānaṃ yujjati. Tattheva pana abhiññāniddese vikubbaniddhiyā “pathavīkasiṇādīsu aññatarārammaṇato abhiññāpādakajjhānato vuṭṭhāyā”ti vuttaṃ, tattheva (visuddhi. 2.398) ca “attano kumārakavaṇṇo āvajjitabbo”ti vuttaṃ, taṃ nāgādinimmāne na yujjati viya. Nāgavaṇṇādinimmānepi eseva nayo.

Tattha **nāgavaṇṇanti** sappasaṅghānaṃ. **Supaṇṇavaṇṇanti** garuḷasaṅghānaṃ. **Indavaṇṇanti** sakkasaṅghānaṃ. **Devavaṇṇanti** sesadevasaṅghānaṃ. **Samuddavaṇṇaṃ** pana āpokasiṇavasena ijjhati. **Pattinti** padātiṃ. **Vividhampi senābyūhanti** hatthi-ādīnaṃ vasena anekavihitaṃ senāsamūhaṃ. Visuddhimagge pana “hatthimpī dassetīti-ādi panettha bahiddhāpi hatthi-ādīdassanavasena vuttaṃ. Tattha ‘hatthī homī’ti anadhiṭṭhahitvā ‘hatthī hotū’ti adhiṭṭhātabbaṃ. Assādīsūpi eseva nayo”ti vuttaṃ, taṃ “pakativaṇṇaṃ vijahitvā”ti vuttamūlapadena ca vikubbaniddhibhāvena ca virujjati. Pāḷiyaṃ vuttakkameṇa hi pakativaṇṇaṃ avijahitvā adhiṭṭhānavasena aññassa dassanaṃ adhiṭṭhāniddhi nāma, pakativaṇṇaṃ vijahitvā adhiṭṭhānavasena attano aññathādassanaṃ vikubbaniddhi nāma.

14. Manomayiddhiñānaṃniddese (2.0278) **imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimminātīti**-ādīsu iddhimā bhikkhu manomayiddhiṃ kātukāmo ākāsakasiṇāramma-

ṇapādakajjhānato vuṭṭhāya attano rūpakāyaṃ tāva āvajjitvā vuttanayeneva “susiro hotū”ti adhiṭṭhāti, susiro hoti. Atha tassa abbhantare pathavīkasiṇavasena aññaṃ kāyaṃ āvajjitvā parikammaṃ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhāti, tassa abbhantare añño kāyo hoti. So taṃ mukhato abbūhitvā bahi ṭhapeti. Idāni tamatthaṃ upamāhi pakāsento **seyyathāpīti**-ādimāha. Tattha **muñjamhāti** muñjatiṇamhā. **Īsikam pavāheyyāti** kaḷīraṃ luñceyya. **Kosiyāti** kosakato. **Karaṇḍāti** karaṇḍāya, purāṇatacakañcukatoti attho. Tattha ca **uddhareyyāti** cittenevassa uddharaṇaṃ veditabbaṃ. Ayañhi ahi nāma sajātiyaṃ ṭhito, kaṭṭhantaraṃ vā rukkhantaraṃ vā nissāya, tacato sarīraṃ nikkadḍhanapayogasañkhātena thāmena, sarīraṃ khādayamānaṃ viya purāṇatacaṃ jigucchanto imehi catūhi kāraṇehi sayameva kañcukaṃ pajahāti.

Ettha ca yathā īsikādayo muñjādīhi sadisā honti, evamidaṃ manomayaṃ rūpaṃ iddhimatā sabbākārehi sadisameva hotīti dassanatthaṃ imā upamā vuttāti. “Manomayena kāyena, iddhiyā upasañkamī”ti (theragā. 901) ettha abhiññāmanena katakāyo manomayakāyo nāma. “Aññataraṃ manomayaṃ kāyaṃ upapajjati”ti (cūḷava. 333) ettha jhānāmanena nibbittitakāyo tena manena katattā manomayakāyo nāma. Idha pana abhiññāmanena uppāditakāyo tena manena katattā manomayakāyo nāma. Evaṃ sati adhiṭṭhāniddhiyā vikubbaniddhiyā ca kato manomayakāyo nāma hotīti ce? Hotiyeva. Idha pana tāsāṃ viṣuṃ viṣuṃ viṣesena viṣesetvā adhiṭṭhāniddhi vikubbaniddhīti ca vuttattā abbhantarato nimmānameva manomayiddhi nāma.

15. Ñāṇavipphāriddhiniddese ñāṇassa vipphāro vego assā atthīti **ñāṇavipphārā**. Ettha ca satta-anupassanāvaseneva iddhiṃ dassetvā sesā yāva arahattamaggā sañkhittāti veditabbā.

Āyasmato (2.0279) **bākulassa ñāṇavipphārā iddhīti**-ādīsu bākulatthero tāva dvīsu kulesu vaḍḍhitattā evaṃladdhanāmo pubbabuddhesu katādhikāro puññasampadāya sampanno thero. So hi mahāsampattiṃ anubhavamāno devamanussesu saṃsaranto amhākaṃ dasabalassa nibbattito puretameva kosambiyaṃ seṭṭhikule nibbatti. Taṃ jātakāle maṅgalatthāya mahāparivārena yamaṃ netvā saparivārā dhātī nimujjanummujjanavasena kiḷāpentī nhāpeti. Eko mahāmaccho “bhakkho me ayan”ti maññamāno mukhaṃ vivarivā upagato. Dhātī dāraṃ chaḍḍetvā palātā. Mahāmaccho taṃ gili. Puññavā satto sayanagabbhaṃ pavisitvā nipanno viya na kiñci dukkhaṃ pāpuṇi. Maccho dārakassa tejena tattakaṃ phālaṃ gilitvā viya dayhamāno vegena tiṃsayojanaṃ gantvā bārāṇasivāsino macchabandhassa jālaṃ pāvisi. So dārakassa tejena jālato nīhaṭamattova mato. Macchabandhā taṃ sakalameva antarakājena ādāya “sahassena demā”ti nagare carantā asītikotiḍhanassa aputtakassa seṭṭhissa gharadvāraṃ gantvā seṭṭhibhariyāya ekena kahāpaṇena adaṃsu. Sā taṃ sayameva phalake ṭhapetvā piṭṭhito phālentī macchakucchiyaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ dāraṃ disvā “macchakucchiyaṃ me putto laddho”ti nādaṃ naditvā dāraṃ ādāya sāmikaṃ upagacchi. Seṭṭhi tāvadeva bheriṃ carāpetvā dāraṃ ādāya rañño santikaṃ ānetvā tamatthaṃ ārocesi. Rājā “puññavā dārako, posehi nan”ti āha. Itarampi seṭṭhikulaṃ taṃ pavattiṃ

sutvā tattha gantvā “amhākaṃ putto”ti taṃ dāraṃ gaṇhituṃ vivadi. Ubhopi rājakulaṃ agamaṃsu. Rājā “dvinnampi aputtakaṃ kātuṃ na sakkā, dvinnampi dāyādo hotū”ti āha. Tato paṭṭhāya dvepi kulāni lābhagayasaggappattāni ahesuṃ. Tassa dvīhi kulehi vaḍḍhitattā “bākulakumāro”ti nāmaṃ akaṃsu. Tassa viññutaṃ pattassa dvīsupi nagaresu tayo tayo pāsāde kāretvā nāṭakāni paccupaṭṭhapesuṃ. Ekekaṃsiṃ nagare cattāro cattāro māse vasi. Tahiṃ ekaṃsiṃ nagare cattāro māse vuṭṭhassa saṅghāṭanāvāsu maṇḍapaṃ kāretvā tattha naṃ nāṭakehi saddhiṃ āropetvā mahāsampattiṃ anubhavamānaṃ dvīhi māsehi itaraṃ nagaraṃ upaḍḍhapathaṃ nenti. Itaranagaravāsino nāṭakāpi “dvīhi māsehi upaḍḍhapathaṃ āgato bhavissati”ti tatheva (2.0280) paccuggantvā dvīhi māsehi attano nagaraṃ ānenti. Itaranāṭakā majjhe nivattitvā attano nagarameva gacchanti. Tattha cattāro māse vasitvā teneva niyāmena puna itaranagaraṃ gacchati. Evamassa sampattiṃ anubhavantassa asīti vassāni paripuṇṇāni.

Tasmiṃ samaye amhākaṃ bodhisatto sabbaññutaṃ pāpuṇitvā pavattavaradhammacakko anukkamena cārikaṃ caranto kosambiṃ pāpuṇi. “Bārāṇasin”ti majjhimabhāṇakā. Bākulasetṭhipi kho “dasabalo āgato”ti sutvā bahuṃ gandhamālaṃ ādāya satthu santikaṃ gantvā dhammakathaṃ sutvā paṭiladdhasaddho pabbaji. So sattāhameva puthujjano hutvā aṭṭhame aruṇe saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Athassa dvīsu nagaresu paricitamātugāmā attano kulagharāni āgantvā tattheva vasamānā cīvarāni karitvā paṇiṃsu. Thero ekaṃ aḍḍhamāsaṃ kosambivāsīhi pahitaṃ cīvaraṃ paribhuñjati, ekaṃ aḍḍhamāsaṃ bārāṇasivāsīhīti eteneva niyāmena dvīsu nagaresu yaṃ yaṃ uttamaṃ, taṃ taṃ therasseva āhariyati. Pabbajitassāpissa sukheva asīti vassāni agamaṃsu. Ubhayatthāpissa muhuttamattampi appamattakopi ābādho na uppannapubbo. So pacchime kāle bākulasuttaṃ (ma. ni. 3.209 ādayo) kathetvā parinibbāyīti. Evaṃ macchakucchiyaṃ arogabhāvo āyasmato bākulassa pacchimabhavikassa tena attabhāvena paṭilabhita-bba-arahattañāṇānubhāvena nibbattatā ñāṇavipphārā iddhi nāma. Sucaritakammaphalappattassa paṭisambhidāñāṇassa ānubhāvenātipi vadanti.

Samkiccatheropi (visuddhi. 2.373) pubbe katapuñño dhammasenāpatittherassa upaṭṭhākassa sāvattiyaṃ aḍḍhakulassa dhītu kucchimiṃ nibbatti. Sā tasmiṃ kucchigate ekena byādhinā taṃ khaṇaṃyeva kālamakāsi, tassā sarīre jhāpiyamāne ṭhapetvā gabbhamaṃsaṃ sesamaṃsaṃ jhāpayi. Athassā gabbhamaṃsaṃ citakato otāretvā dvīsu tisu ṭhānesu sūlehi vijjhiṃsu. Sūlakoṭi dārakassa akkhikoṭiṃ phusi. Evaṃ gabbhamaṃsaṃ vijjhitvā aṅgārārāsīmhi pakkhipitvā aṅgāreheva paṭicchādetvā pakkamiṃsu. Gabbhamaṃsaṃ jhāyi, aṅgāramatthake pana suvaṇṇabimbasadiso dārako padumagabbhe nipanno viya ahosi. Pacchimabhavikasattassa hi sinerunā otthariyamānassāpi arahattaṃ appatvā jīvitakkhaya (2.0281) nāma natthi. Punadivase “citakaṃ nibbāpessāmā”ti āgatā tathā nipannaṃ dāraṃ disvā acchariyabbhutacittajātā dāraṃ ādāya nagaraṃ gantvā nemitake pucchiṃsu. Nemittakā “sace ayaṃ dārako agāraṃ ajjhāvasissati, yāva sattamā kulaparivaṭṭā ñāṭakā duggatā bhavissanti. Sace pabbajissati, pañcahi samaṇasatehi parivuto carissati”ti āhaṃsu. Ayyakā taṃ dāraṃ vaḍḍhesi. Ñāṭa-

kāpi vaḍḍhitakāle “amhākaṃ ayyassa santike pabbājessāmā”ti posayiṃsu. So sattavassikakāle “tava kucchiyā vasanakāle mātā te kālamakāsi, tassā sarīre jhāpiyamānēpi tvaṃ na jhāyī”ti kumārakānaṃ kathaṃ sutvā “ahaṃ kira evarūpā bhayā mutto, kiṃ me gharāvāsena pabbajissāmī”ti ñātakānaṃ ārocesi. Te “sādhu, tātā”ti taṃ dhammasenāpatittherassa santikaṃ netvā “bhante, imaṃ pabbājethā”-ti adaṃsu. Thero tacapañcakakammaṭṭhānaṃ datvā pabbājesi. So khuraggeyeva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Paripuṇṇavasso ca upasampadaṃ labhitvā dasavasso hutvā pañcasatabhikkhuparivāro vicarīti. Evaṃ vuttanayeneva dārucitakāya arogabhāvo āyasmato saṃkiccassa ñāṇavipphārā iddhi nāma.

Bhūtapālattheropi (visuddhi. 2.373) pubbahetusampanno. Tassa pitā rājagahe daliddamanusso. So taṃ dāraṃ gahetvā dārūnaṃ atthāya sakaṭena aṭaviṃ gantvā dārubbhāraṃ katvā sāyaṃ nagaradvārasamīpaṃ patto. Athassa goṇā yugaṃ ossajitvā nagaraṃ pavisiṃsu. So sakaṭamūle puttakaṃ nisīdāpetvā goṇānaṃ anupadaṃ gacchanto nagarameva pāvisi. Tassa anikkhantasessa dvāraṃ pidahi. Dārako sakalarattiṃ sakaṭassa heṭṭhā nipajjitvā niddaṃ okkami. Rājagaṃ pakatiyāpi amanussabahulaṃ, idaṃ pana susānasamīpaṭṭhānaṃ. Na ca koci yakkho tassa pacchimabhavikassa dārakassa upaddavaṃ kātumasakki. So aparena samayena pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇitvā bhūtapālatthero nāma aho-sīti. Evaṃ vāḷayakkhānucaritepi padese vuttanayeneva arogabhāvo āyasmato bhūtapālassa ñāṇavipphārā iddhi nāma.

16. Samādhivipphāriddhiniddese (2.0282) **āyasmato sārīputtassa samādhivipphārā iddhīti-ādīsu** āyasmato sārīputtassa mahāmoggallānattherena saddhiṃ kapotakandarāyaṃ viharato juṇhāya rattiyā navoropitehi kesehi ajjhokāse nisinna-ssā eko duṭṭhayakkho sahāyakena yakkhena vāriyamānopi sīse pahāraṃ adāsi. Yassa meghassa viya gajjato saddo ahosi, thero tassa paharaṇasamaye samāpattiṃ appētvā nisinno hoti. Athassa tena pahārena na koci ābādho ahosi. Ayaṃ tassa āyasmato samādhivipphārā iddhi. Yathāha-

“Evaṃ me suttaṃ (udā. 34)- ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena āyasmā ca sārīputto āyasmā ca mahāmoggallāno kapotakandarāyaṃ viharanti. Tena kho pana samayena āyasmā sārīputto juṇhāya rattiyā navoropitehi kesehi abbhokāse nisinno hoti aññataraṃ

samādhim samāpajjitvā.

“Tena kho pana samayena dve yakkhā sahāyakā uttarāya disāya dakkhiṇaṃ disaṃ gacchanti kenacideva karaṇīyena. Addasaṃsu kho te yakkhā āyasmantaṃ sārīputtaṃ juṇhāya rattiyā navoropitehi kesehi abbhokāse nisinnaṃ, disvāna eko yakkho dutiyaṃ yakkhaṃ etadavoca- ‘paṭibhāti maṃ, samma, imassa samaṇassa sīse pahāraṃ dātun’ti. Evaṃ vutte so yakkho taṃ yakkhaṃ etadavoca- ‘alaṃ, samma, mā samaṇaṃ āsādesi, uḷāro so, samma, samaṇo mahiddhiko mahānubhāvo’ti.

“Dutiyampi kho ...pe... tatiyampi kho so yakkho taṃ yakkhaṃ etadavoca- ‘paṭibhāti maṃ, samma, imassa samaṇassa sīse pahāraṃ dātun’ti. Tatiyampi kho so yakkho taṃ yakkhaṃ etadavoca- ‘alaṃ, samma, mā samaṇaṃ āsādesi, uḷāro so, samma, samaṇo mahiddhiko mahānubhāvo’ti.

“Atha (2.0283) kho so yakkho taṃ yakkhaṃ anādiyitvā āyasmato sārīputtassa sīse pahāraṃ adāsi. Tāva mahāpahāro ahosi, api tena pahārena sattaratanaṃ vā aḍḍhaṭṭhamaratanaṃ vā nāgaṃ osāreyya, mahantaṃ vā pabbatakūṭaṃ padāleyya. Atha ca pana so yakkho ‘dayhāmi dayhāmī’ti tattheva mahānirayaṃ apatāsi.

“Addasā kho āyasmā mahāmogallāno dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena tena yakkhena āyasmato sārīputtassa sīse pahāraṃ dīyamānaṃ, disvā yena āyasmā sārīputto tenupasaṅkami, upasaṅkamtivā āyasmantaṃ sārīputtaṃ etadavoca- ‘kacci te, āvuso sārīputta, khamaniyaṃ, kacci yāpaniyaṃ, kacci na kiñci dukkhan’ti. ‘Khamaniyaṃ me, āvuso moggallāna, yāpaniyaṃ me, āvuso moggallāna, api ca me sīsaṃ thokaṃ dukkhan’ti.

“Acchariyaṃ, āvuso sārīputta, abbhutaṃ, āvuso sārīputta, yāva mahiddhiko āyasmā sārīputto mahānubhāvo. Idha te, āvuso sārīputta, aññataro yakkho sīse pahāraṃ adāsi. Tāva mahā pahāro ahosi, api tena pahārena sattaratanaṃ vā aḍḍhaṭṭhamaratanaṃ vā nāgaṃ osāreyya, mahantaṃ vā pabbatakūṭaṃ padāleyya. Atha ca panāyasmā sārīputto evamāha- ‘khamaniyaṃ me, āvuso moggallāna, yāpaniyaṃ me, āvuso moggallāna, api ca me sīsaṃ thokaṃ dukkhan’ti.

“Acchariyaṃ, āvuso moggallāna, abbhutaṃ, āvuso moggallāna, yāva mahiddhiko āyasmā mahāmogallāno mahānubhāvo, yatra hi nāma yakkhampi passissati, mayaṃ panetarahi paṃsupisācakampi na passāmāti.

“Assosi (2.0284) kho bhagavā dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya tesāṃ ubhinnaṃ mahānāgānaṃ imaṃ evarūpaṃ kathāsallāpaṃ.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ veditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi-

“Yassa selūpamaṃ cittaṃ, ṭhitaṃ nānupakampati;

virattaṃ rajaniyesu, kopaniye na kuppati;

yassevaṃ bhāvitaṃ cittaṃ, kuto taṃ dukkhamessatī”ti. (udā. 34);

Ettha ca “kuto taṃ dukkhamessatī”ti bhagavatā vuttavacanena “tena pahārena na koci ābādho ahosī”ti aṭṭhakathāvacanaṃ ativiya sameti. Tasmā “apica me sīsaṃ thokaṃ dukkhan”ti vacanena dukkhavedanā na hoti, sīsassa pana akamma-

ññabhāvaṃ sandhāya “dukkhan”ti vuttaṃ. Lokepi hi akicchena pariharitum sakkuṇeyyo sukhasīlo, kicchena pariharitum sakkuṇeyyo dukkhasīloti vuccati. Tampi kho akammaññataṃ samāpattito vuṭṭhitasamayattā ahoṣīti veditabbo. Samāpatti-appitasamaye hi tampi na bhavēyyāti. “Etarahi paṃsupisācakampi na passāmā”-ti daṭṭhum asamatthatāya na vuttaṃ, abhiññāsu byāpārābhāvena vuttaṃ. Thero kira “pacchimā janatā pothujjanikāya iddhiyā sārasaññā māhesun”ti pacchimaṃ janataṃ anukampamāno yebhuyyena iddhiṃ na valañjesi. Theragāthāya ca-

“Neva pubbenivāsāya, napi dibbassa cakkhuno;

cetopariyāya iddhiyā, cutiyā upapattiyā;

sotadhātuvisuddhiyā, paṇidhi me na vijjati”ti. (theragā. 996)-

Therena sayameva abhiññāsu patthanābhāvo vutto. Thero pana sattasaṭṭhiyā sāvakaṃpāramiññāṇesu pāramippattoti.

Sañjivattheraṃ pana kakusandhassa bhagavato dutiya-aggasāvakaṃ nirodhasamāpannaṃ “kālaṅkato”ti sallakkhetvā gopālakādayo tiṇakaṭṭhādīni saṃkaḍḍhitvā aggiṃ adaṃsu. Therassa cīvare aṃsumattampi na jhāyittha. Ayamassāya-smato anupubbasaṃpattivasena pavattasamathānubhāvanibbattattā samādhivipphārā iddhi. Yathāha-

“Tena (2.0285) kho pana, pāpima, samayena kakusandho bhagavā arahamṃ sammāsambuddho loke uppanno hoti. Kakusandhassa kho pana, pāpima, bhagavato arahato sammāsambuddhassa vidhurasañjīvaṃ nāma sāvakayugaṃ ahosi aggaṃ bhaddayugaṃ. Yāvataṃ pana, pāpima, kakusandhassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa sāvakā. Tesu na ca koci āyasmatā vidhurena samasamo hoti yadidaṃ dhammadesanāya. Iminā kho etaṃ, pāpima, pariyāyena āyasmato vidhurassa vidhuroteva samaññā udapādi. Āyasmā pana, pāpima, sañjīvo araññagatopi rukkhamaṃlagatopi suññāgāragatopi appakasireneva saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjati.

“Bhūtapubbaṃ, pāpima, āyasmā sañjīvo aññatarasmiṃ rukkhamaṃle saññāvedayitanirodhaṃ samāpanno nisinnō hoti. Addasaṃsu kho, pāpima, gopālakā pasupālakā kassakā pathāvino āyasmantaṃ sañjīvaṃ aññatarasmiṃ rukkhamaṃle saññāvedayitanirodhaṃ samāpannaṃ, disvāna tesaṃ etadahosi- ‘acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho, ayaṃ samaṇo nisinnako kālaṅkato, handa naṃ dahāmā’ti.

“Atha kho te, pāpima, gopālakā pasupālakā kassakā pathāvino tiṇaṅca kaṭṭhaṅca gomayaṅca saṃkaḍḍhitvā āyasmato sañjīvassa kāye upacinitvā aggiṃ datvā pakkamiṃsu. Atha kho, pāpima, āyasmā sañjīvo tassā rattiyā accayena tāya samāpattiyā vuṭṭhahitvā cīvarāni papphoṭetvā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya gāmaṃ piṇḍāya pāvīsi. Addasaṃsu kho te, pāpima, gopālakā pasupālakā kassakā pathāvino āyasmantaṃ sañjīvaṃ piṇḍāya carantaṃ, disvāna nesaṃ etadahosi- ‘acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho, ayaṃ samaṇo nisinnakova kālaṅkato, svāyaṃ paṭisañjīvito’ti. Iminā kho evaṃ, pāpima, pariyāyena āyasmato sañjīvassa sañjīvoteva samaññā udapādi”ti (ma. ni. 1.507).

Khāṇukoṇḍaññatthero (2.0286) pana pakatiyāva samāpattibahulo, so aññatarasmiṃ araññe rattim samāpattim appetvā nisīdi, pañcasatā corā bhaṇḍakaṃ thenetvā gacchantā “idāni amhākaṃ anupadaṃ gacchantā natthī”ti vissamitukāmā bhaṇḍakaṃ oropayamānā “khāṇuko ayan”ti maññamānā therasseva upari sabbabhaṇḍakāni ṭhapesuṃ. Tesam vissamitvā gacchantānaṃ paṭhamaṃ ṭhapita-bhaṇḍakassa gahaṇakāle kālaparicchavedasena thero vuṭṭhāsi. Te therassa calanākāraṃ disvā bhītā viraviṃsu. Thero “mā bhāyatha, upāsakā, bhikkhu ahan”ti āha. Te āgantvā vanditvā theragatena pasādena pabbajitvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇṇiṃsu. Tato pabhuti ca thero khāṇukoṇḍaññatthero nāma ahosi. Ayamettha pañcahi bhaṇḍakasatehi ajjhotthaṭṭassa tassāyasmato ābādhābhāvo samādhivipphārā iddhi.

Uttarā (a. ni. aṭṭha. 1.1.262) pana upāsikā rājagahe mahādhanassa puṇṇassa seṭṭhino dhītā, kumārikakāleyeva saddhim mātāpitūhi sotāpattiphalaṃ pattā, sāvayappattā rājagahaseṭṭhino mahatā nibandhena tassa puttassa micchādittihikassa dinnā. Sā buddhadassanāya dhammassavanāya buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa dānañca dātuṃ dhammañca sotuṃ okāsaṃ alabhamānā upaddutā hutvā tasmimyeva nagare sirimaṃ nāma gaṇikaṃ pakkosāpetvā okāsakaraṇatthameva pitu gharāva ānītāni pañcadasakahāpaṇasahassāni tassā datvā “ime kahāpaṇe gahetvā imaṃ aḍḍhamāsaṃ seṭṭhiputtaṃ paricarāhī”ti taṃ sāmikassa appetvā sayam uposathaṅgāni adhiṭṭhāya “imaṃ aḍḍhamāsaṃ buddhadassanādīni labhissāmi”ti tuṭṭhamānasā yāva pavāraṇāya buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ nimantāpetvā aḍḍhamāsaṃ mahādānaṃ adāsi, pacchābhattaṃ mahānase khajjabhojjādīni saṃvidahāpeti. Tassā sāmiko “sve pavāraṇā”ti sirimāya saha vātapāne ṭhatvā bahi olokento taṃ tathāvicarantiṃ sedakilinnaṃ chārikāya okiṇṇaṃ aṅgāramasimakkhitaṃ disvā “attano sampattim abhuñjitvā kusalaṃ nāma karoti bālā”ti hasi. Uttarāpi taṃ oloketvā “samparāyatthaṃ kusalaṃ na karoti bālo”ti hasi.

Sirimā (2.0287) ubhinnampi taṃ kiriyaṃ disvā “ahaṃ gharasāmini”ti maññamānā issāpakatā uttarāya kujjhitvā “dukkhaṃ uppādessāmi”ti pāsādā otarati. Uttarā taṃ ṇatvā pīṭhake nisīditvā taṃ mettena cittena phari. Sirimā pāsādā oruyha mahānasam pavisitvā pūvapacanato uḷuṅkapūraṃ pakkuthitaṃ sappim gahetvā tassā matthake okiri. Taṃ paduminipaṇṇe sītūdakaṃ viya vinivaṭṭetvā agamāsi. Dāsiyo sirimaṃ hatthehi pādehi pothetvā bhūmiyaṃ pātesuṃ. Uttarā mettājhānato vuṭṭhāya dāsiyo vāresi. Sirimā uttaraṃ khamāpesi. Uttarā “sve satthu purato khamāpehī”ti vatvā tāya kāyaveyyāvaṭikaṃ yācitāya byañjanasampādanaṃ ācikkhi. Sā taṃ sampādetvā attano parivārā pañcasatā gaṇikāyo sasaṅghaṃ satthāraṃ parivisitvā “khamāpanasahāyikā hothā”ti vatvā punadivase tathā tāhi gaṇikāhi saddhim satthu bhattakiccāvasāne satthāraṃ vanditvā “ahaṃ bhagavā uttarāya aparajjhim, khamatu me uttarā”ti āha. Satthā “khama, uttare”ti vatvā “khamāmi, bhagavā”ti vutte “akkodhena jine kodhan”ti-ādikaṃ (dha. pa. 223) dhammaṃ desesi. Uttarā puretameva sāmikañca sassusasure ca satthu santike upanesi. Desanāvasāne te ca tayo janā, sabbā ca gaṇikāyo sotāpattiphale

patiṭṭhahiṃsūti. Evaṃ uttarāya upāsikāya pakkuthitasappinā piḷābhāvo samādhi-vipphārā iddhi.

Sāmāvatī upāsikā nāma kosambiyaṃ udenassa rañño aggamaheṣī. Tassa hi rañño pañcasatapañcasata-itthiparivārā tisso aggamaheṣiyo ahesuṃ. Tāsaṃ sāmāvatī bhaddiyanagare bhaddiyaseṭṭhino dhītā. Pitari kālaṅkate pitu sahāya-kassa kosambiyaṃ ghoṣitaseṭṭhino ghare pañcasata-itthiparivāravaddhitam vaya-ppattam rājā disvā sañjātasineho saporivāramattano gharam netvā abhiseka-ṭṭhānam adāsi. Caṇḍapajjotassa rañño dhītā vāsuladattā nāma ekā maheṣī. Māgaṇḍiyabrāhmaṇassa dhītā bhagavato pādapari-cārikam katvā pitarā diyyamānā-

“Disvāna taṇham aratiṃ ragañca, nāhosi chando api methunasmiṃ;
kimevidaṃ muttakarīsapuṇṇam, pādāpi naṃ samphusituṃ na icche”ti. (su. ni. 841)-

Bhagavatā (2.0288) bhāsitam gātham sutvā bhagavati āghātam bandhi. Tassā mātāpitaro māgaṇḍiyasuttadesanāvasāne anāgāmi-phalam patvā pabbajitvā arahattam pāpuṇṇisu. Tassā cūḷapitā māgaṇḍiyo tam kosambiṃ netvā rañño adāsi. Sā rañño ekā maheṣī.

Atha kho ghoṣitaseṭṭhi kukkuṭaseṭṭhi pāvārikaseṭṭhī tayo seṭṭhino loke tathāga-tuppādam sutvā jetavanam satthu santikam gantvā dhammam sutvā sotāpatti-phalam patvā aḍḍhamāsam buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa mahā-dānam datvā satthu kosambigamanam āyācitvā kosambiṃ gantvā ghoṣitārāmo kukkuṭārāmo pāvārikārāmoti tayo janā tayo ārāme

kārāpetvā anupubbena tattha āgataṃ satthāraṃ paṭipāṭiyā ekekaṃ divase ekekaṃ vihare vasāpetvā ekeko sasaṅghassa bhagavato mahādānamadāsi. Athekadivasam tesaṃ upaṭṭhāko sumano nāma mālākāro seṭṭhino āyācitvā sasaṅgham satthāraṃ bhojetum attano ghare nisīdāpesi. Tasmim khaṇe sāmāvatiyā paricārikā khujjuttarā nāma dāsī aṭṭha kahāpaṇe gahetvā tassa gharam agamāsi. So “sasaṅghassa tāva satthuno parivesanasahāyā hohī”ti āha. Sā tathā katvā satthu bhattakiccāvasāne dhammadesanaṃ sutvā sotāpannā hutvā aññadā cattāro kahāpaṇe attano ādiyanti adinnaṃ ādiyitum abhaddattā aṭṭhahi kahāpaṇehi pupphāni ādāya sāmāvatiyā upanāmesi. Tāya pupphānaṃ bahubhāvakaṇaṃ puṭṭhā musā bhaṇitum abhaddattā yathāsabhāvaṃ āha. “Ajja kasmā na gaṇhī”ti vuttā “sammāsambuddhassa dhammaṃ sutvā amataṃ sacchākāsin”ti āha. “Amma uttare, taṃ dhammaṃ amhākampi kathehī”ti. “Tena hi maṃ nhāpetvā suddham vatthayugaṃ datvā ucce āsane nisīdāpetvā sabbā nīcāsanesu nisīdathā”ti āha. Tā sabbāpi tathā kariṃsu. Sā sekhapāṭisambhidappattā ariyasāvīkā ekaṃ vattham nivāsetvā ekaṃ uttarāsaṅgaṃ katvā bijaniṃ gahetvā tesaṃ dhammaṃ desesi. Sāmāvatī ca pañcasatā ca itthiyo sotāpattiphalaṃ pāpuṇiṃsu. Tā sabbāpi khujjuttaram vanditvā “amma, ajjato paṭṭhāya veyyāvaccam akatvā amhākaṃ mātuṭṭhāne ācariyaṭṭhāne ca ṭhatvā satthārā (2.0289) desitadesitaṃ dhammaṃ sutvā amhākaṃ kathehī”ti āhaṃsu. Sā tathā karonti aparabhāge tipīṭakadharā hutvā satthārā bahussutānaṃ upāsikānaṃ aggaṭṭhāne ṭhapitā aggaṭṭhānaṃ labhi. Sāmāvatimissikā buddhassa dassanaṃ pihenti, dasabale antaravīthim paṭipanne vātapānesu appahontesu bhittim bhinditvā satthāraṃ olokenti, vandanaṃ pūjanaṃ ca karonti.

Māgaṇḍiyā tattha gatā tāni chiddāni disvā tattha kāraṇaṃ pucchanti satthu āgatabhāvaṃ ṇatvā bhagavati āghātena tāsampi kujjhivā “mahārāja, sāmāvatimissikānaṃ bahiddhā patthanā atthi, bhittim bhinditvā samaṇaṃ gotamaṃ olokenti, katipāhena taṃ māressanti”ti rājānaṃ āha. Rājā chiddāni disvāpi tassā vacanaṃ na saddahi, uddhacchiddakavātapānāni kārāpesi. Puna māgaṇḍiyā rājānaṃ tāsū bhinditukāmā aṭṭha sajjivakukkuṭe āharāpetvā “mahārāja, tesaṃ vīmaṃsanattham ime kukkuṭe māretvā ‘mamattāya pacāhī’ti pesehī”ti āha. Rājā tathā pesesi. Tāya “pāṇātipātaṃ na karomā”ti vutte puna “tassa samaṇassa gotamassa pacitvā pesehī”ti āha. Raññā tathā pesite māgaṇḍiyā aṭṭha māritakukkuṭe tathā vatvā pesesi. Sāmāvatī pacitvā dasabalassa pāhesi. Māgaṇḍiyā tenapi rājānaṃ kopetum nāsakkhi.

Rājā pana tīsu mahesīsu ekekissā vasanaṭṭhāne satta satta divasāni vasati. Rājā attano gamanaṭṭhānaṃ hatthikantavīṇaṃ ādāya gacchati. Māgaṇḍiyā rañño sāmāvatiyā pāsādagamanakāle dāṭhā agadena dhovāpetvā veḷupabbe pakkhipāpetvā ekaṃ kaṇhasappapotaṃ āharāpetvā antovīṇāya pakkhipitvā mālāguḷakena chiddam pidahi. Taṃ rañño tattha gatakāle aparāparaṃ vicaranti viya hutvā vīṇāchiddato mālāguḷakaṃ apanesi. Sappo nikkhamitvā passasanto phaṇaṃ katvā sayanapīṭthe nipajji. Sā āha- “dhī sappo”ti mahāsaddamakāsi. Rājā sappam disvā kujjhi. Sāmāvatī rañño kuddhabhāvaṃ ṇatvā pañcannaṃ itthisatānaṃ

saññamadāsi “ajja odhisakamettāpharaṇena rājānaṃ pharathā”ti. Sayampi tathā akāsi. Rājā saḥassathāmadhanaṃ ādāya jiyāṃ poṭhetvā sāmāvatiṃ (2.0290) dhure katvā sabbā tā itthiyo paṭipāṭiyā ṭhapāpetvā visapītaṃ khurappaṃ sanna-yhitvā dhanuṃ pūretvā atṭhāsi. Khurappaṃ neva khipituṃ, na oropituṃ sakkoti, gattehi sedā muccanti, sarīraṃ vedhati, mukhato kheḷo patati, gaṇhitabbagahaṇaṃ na passati, atha naṃ sāmāvati “kiṃ, mahārāja, kilamasi”ti āha. “Āma, devi, kilamāmi, avassayo me hohī”ti. “Sādhu, mahārāja, khurappaṃ pathavīmukhaṃ karohī”ti. Rājā tathā akāsi. Sā “rañño hatthato khurappaṃ muccatū”ti adhiṭṭhāsi. Tasmīṃ khaṇe khurappaṃ mucci. Rājā taṃkhaṇaññeva uduke nimujjitvā allavatto allakeso sāmāvatiyā pādesu nipatitvā “khama, devi, mayhaṃ-

‘Sammuyhāmi pamuyhāmi, sabbā muyhanti me disā;

sāmāvati maṃ tāyassu, tvañca me saraṇaṃ bhavā”ti.- āha;

Sāmāvati-

“Mā maṃ tvaṃ saraṇaṃ gaccha, yamahaṃ saraṇaṃ gatā;

saraṇaṃ gaccha taṃ buddhaṃ, tvañca me saraṇaṃ bhavā”ti.-

Āha. Rājā “tena hi taṃ saraṇaṃ gacchāmi satthārañca, varañca te dammi”ti āha. Sā “varo gahito hotu, mahārājā”ti āha. Rājā satthāraṃ upasaṅkamtivā saraṇaṃ gantvā nimantetvā buddhappamukhassa saṅghassa sattāhaṃ mahādānaṃ datvā “sāmāvatiṃ varaṃ gaṇhāhi”ti āha. “Sādhu, mahārāja, imaṃ me varaṃ dehi, satthā pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ idhāgacchatu, dhammaṃ sossāmī”ti āha. Rājā satthāraṃ vanditvā “bhante, pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ nibaddhaṃ idhāgacchatha, sāmāvatiṃ missikā ‘dhammaṃ sossāmā’ti vadanti”ti āha. Satthā “mahārāja, buddhānaṃ nāma ekaṭṭhānaṃ nibaddhaṃ gantuṃ na vaṭṭati, mahājānopi paccāsīsatī”ti āha. “Tena hi, bhante, bhikkhū āṇāpethā”ti. Satthā ānanda-theraṃ āṇāpesi. Thero pañca bhikkhusatāni ādāya nibaddhaṃ rājakulaṃ gacchati. Tāpi devīpamukhā itthiyo therāṃ bhojetvā dhammaṃ suṇiṃsu. Sāmāvatiñca satthā mettāvihārīnaṃ upāsikānaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesīti. Evaṃ rañño khurappaṃ muñcituṃ avisahanabhāvo sāmāvatiyā upāsikāya samādhivipphārā iddhīti (2.0291). Ettha ca aveccappasādena vā okappanapasādena vā ratanattaya-saraṇagamanena vā ratanattayaṃ upāsātīti upāsikāti vuccatīti.

17. Ariyiddhiniddese ariyā iddhīti cetovasippattānaṃ khīṇāsava-ariyānaṃ yeva sambhavato ariyā iddhīti vuccatīti. **Idha bhikkhūti** imasmīṃ sāsane khīṇāsavo bhikkhu. **Aniṭṭhe vatthusminti** ārammaṇapakatīyā amanāpe vatthusmiṃ satte vā saṅkhāre vā. **Mettāya vā pharatīti** satto ce hoti, mettābhāvanāya pharati. **Dhātuto vā upasaṃharatīti** saṅkhāro ce hoti, “dhātumattan”ti dhātumanasikāraṃ upasaṃharati. Sattepi dhātūpasamhāro vaṭṭati. **Asubhāya vā pharatīti** satto ce, asubhabhāvanāya pharati. **Aniccato vā upasaṃharatīti** saṅkhāro ce, “aniccan”ti manasikāraṃ upasaṃharati. **Tadubhayanti** taṃ ubhayaṃ. **Upekkhakoti** chaḷaṅgupekkhāya upekkhako. **Satoti** satīvepullappattatā. **Sampajānoti** paññāya sampajānakārittā. **Cakkhunā rūpaṃ disvāti** kāraṇavasena cakkhūti laddhavohārena rūpadassanasa-matthena cakkhuvīññāṇena rūpaṃ disvā. Porāṇā panāhu- “cakkhu rūpaṃ na passati acittakattā, cittaṃ na passati acakkhukattā, dvārārammaṇasaṅghaṭṭane

pana pasādavatthukena cittena passati. Īdisī panesā ‘dhanunā vijjhatī’ti-ādīsu viya sasambhārakathā nāma hoti. Tasmā cakkhuvīññāṇena rūpaṃ disvāti ayamettha attho”ti (dha. sa. aṭṭha. 1352). Atha vā cakkhunā karaṇabhūtena rūpaṃ disvāti attho. **Neva sumano hotīti** gehasitasomanassapaṭikkhepo, na kiriyabhūtāya somanassavedanāya. **Na dummanoti** sabbadomanassapaṭikkhepo. **Upekkhako viharatīti** iṭṭhāniṭṭhārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanākārabhūtāya chasu dvāresu pavattanato “chaḷaṅgupekkhā”ti laddhanāmāya tatramajjhattupekkhāya upekkhako viharati. **Sotena saddaṃ sutvāti**-ādīsupi eseva nayo.

18. Kammavipākajiddhiniddese **sabbesaṃ pakkhīnanti** sabbesaṃ pakkhijātānaṃ jhānābhīññā vināyeva ākāseṇa gamanaṃ. Tathā **sabbesaṃ devānaṃ** ākāsaḡamaṇaṃ dassanādīni ca. **Ekaccānaṃ manussānanti** paṭhamakappikānaṃ manussānaṃ. **Ekaccānaṃ vinipātikānanti** piyaṅkaramātā punabbasumātā phussamittā (2.0292) dhammaguttāti-evamādīnaṃ sukhasamussayato vinipatitattā vinipātikānaṃ aññesaṅca petānaṃ nāgasupaṇṇānaṅca ākāsaḡamaṇādikaṃ kammavipākajā iddhi.

Puññavato iddhiniddese **rājāti** dhammena paresaṃ rañjanato rājā. Ratana-cakkaṃ vattetīti **cakkavattī**. **Vehāsaṃ gacchatīti** accantasamyoḡatthe upayogavacanaṃ. **Caturaṅginīyāti** hatthi-assarathapattisaṅkhātacatu-aṅgavatiyā. **Senāti** tesāṃ samūhamattameva. **Antamasoti** heṭṭhimantato. **Assabandhā** nāma assānaṃ rakkhakā. **Gopurisā** nāma gunnaṃ rakkhakā. **Upādāyāti** avissajjetvā. Evaṃ tesāṃ vehāsaḡamaṇaṅca puññavato iddhīti attho.

Jotikassa gahapatissa puññavato iddhīti jotiko nāma pubbe paccekabuddhesu katādhikāro rājagahanagare seṭṭhi. Tassa kira jātadivase sakalanagare sabbāvudhāni jalīṃsu, sabbesaṃ kāyāruḷhāni ābharaṇānīpi pajjalitāni viya obhāsaṃ muñciṃsu, nagaraṃ ekapajjotaṃ ahosi. Athassa nāmaggaḡadivase sakalanagarassa ekajotibhūtattā jotikoti nāmaṃ kariṃsu. Athassa vayappattakāle gehakaraṇatthāya bhūmitale sodhiyamāne sakko devarājā āḡantvā soḷasakarīsamatte ṭhāne pathaviṃ bhinditvā sattaratanamayaṃ sattabhūmikaṃ pāsādaṃ uṭṭhāpesi, pāsādaṃ parikkhipitvā sattaratanamaye sattadvārakoṭṭhakayutte sattapākāre uṭṭhāpesi, pākārapariyante catusaṭṭhi kapparukkhe uṭṭhāpesi, pāsādassa catūsu kaṇṇesu yojanikatigāvutikadvigāvutika-ekagāvutikā catasso nidhikumbbhiyo uṭṭhāpesi. Pāsādassa catūsu kaṇṇesu taruṇatālakkhandhappamāṇā catasso suvaṇṇamayā ucchuyaṭṭhiyo nibbattiṃsu. Tāsaṃ maṇimayāni pattāni suvaṇṇamayāni pabbāni ahesuṃ. Sattasu dvārakoṭṭhakesu ekekasmīṃ ekadviticatupañcachasattayakkhasahassaparivārā satta yakkhā ārakkhaṃ gaṇhiṃsu.

Bimbisāramahārājā pāsādādīnaṃ uṭṭhānaṃ sutvā seṭṭhichattaṃ paḡiṇi. So jotikaseṭṭhīti sakalajambudīpe pākāṭo hutvā uttarakuruto devatāhi ānetvā sirigabbhe nisīdāpitāya ekaṅca taṇḡulanāḷiṃ tayo ca jotipāsāṇe gaḡetvā āḡatāya bhariyāya saddhiṃ tasmīṃ pāsāde mahāsampattiṃ anubhavanto vasi. Tesāṃ yāvajivaṃ tāya ekataṇḡulanāḷiyā (2.0293) bhattaṃ pahosi. Sace kira te sakaṭasatampi taṇḡulanāṃ pūretukāmā honti, sā taṇḡulanāḷiyeva hutvā tiṭṭhati. Bhattapacanakāle taṇḡule ukkhaliyaṃ pakkhipitvā tesāṃ pāsāṇānaṃ upari ṭhapenti. Pāsāṇā tāva-

deva pajjalitvā bhatte pakkamatte nibbāyanti. Teneva saññāṇena bhattassa pakka-
bhāvaṃ jānanti. Sūpeyyādipacanakālepi eseva nayo. Evaṃ tesam jotipāsāṇehi
āhāro paccati, maṇi-ālokena vasanti. Aggissa vā dīpassa vā obhāsameva na
jāniṃsu. Jotikassa kira evarūpā sampattīti sakalajambudīpe pākaṭo ahosi. Mahā-
jano yānādīhi dassanattāya āgacchati. Jotikasetṭhi āgatāgatānaṃ uttarakuruta-
ṇḍulānaṃ bhattaṃ dāpeti, “kapparukkhehi vatthābharaṇāni gaṇhantū”ti āṇāpeti,
“gāvutikanidhikumbhiyā mukhaṃ vivarāpetvā yāpanamattaṃ gaṇhantū”ti āṇāpeti.
Sakalajambudīpavāsikesu dhanaṃ gahetvā gacchantesu nidhikumbhiyā aṅgula-
mattampi ūnaṃ nāhosīti ayamassa puññavato iddhi.

Jaṭilassa gahapatissa puññavato iddhīti jaṭilo nāma kassapassa bhagavato
dhātucetiye katādhikāro takkasilāyaṃ seṭṭhi. Tassa kira mātā bārāṇasiyaṃ seṭṭhi-
dhītā abhirūpā ahosi. Taṃ pannarasasoḷasavassuddesikakāle ārakkhanattāya
sattabhūmikassa pāsādassa uparitale vāsayaṃsu. Taṃ ekadivasam vātapānaṃ
vivaritvā bahi olokiyamānaṃ ākāsenā gacchanto vijjādhāro disvā uppannasineho
vātapānena pavisitvā tāya saddhiṃ santhavamakāsi. Sā tena gabbhaṃ gaṇhi.
Atha naṃ dāsī disvā “amma, kiṃ idan”ti vatvā “hotu, kassaci mā ācikkhī”ti vuttā
bhayena tuṇhī ahosi. Sāpi dasame māse puttaṃ vijāyitvā navabhājanaṃ āharā-
petvā tatha taṃ dārakaṃ nipajjāpetvā taṃ bhājanaṃ pidahitvā upari pupphadā-
māni ṭhapetvā “imaṃ sīsenā ukkhipitvā gantvā gaṅgāya vissajjehi, ‘kiṃ idan’ti ca
puṭṭhā ‘ayyāya me balikammaṃ’ti vadeyyāsī”ti dāsīṃ āṇāpesi. Sā tathā akāsi.
Heṭṭhāgaṅgāyapi dve itthiyo nhāyamānā taṃ bhājanaṃ udakena āhāriyamānaṃ
disvā ekā “mayhetam bhājanan”ti āha. Ekā “yaṃ etassa anto, taṃ mayhan”ti
vatvā bhājane sampatte taṃ ādāya thale ṭhapetvā vivaritvā (2.0294) dārakaṃ
disvā ekā “mama bhājanan”ti vuttattā “dārako mameva hoti”ti āha. Ekā “yaṃ
bhājanassa anto, taṃ mamā”ti vuttattā “mama dārako”ti āha. Tā vivadamānā vini-
cchayaṃ gantvā amaccesu vinicchitum asakkontesu rañño santikaṃ agamaṃsu.
Rājā

tāsaṃ vacanaṃ sutvā “tvam dārakaṃ gaṇha, tvam bhājanan”ti āha. Yāya pana dārako laddho, sā mahākaccāyanattherassa upaṭṭhāyikā hoti. Sā taṃ dārakaṃ “therassa santike pabbājessāmi”ti posesi. Tassa jātadivase gabbhamalassa dhovivā anapanitattā kesā jaṭitā hutvā aṭṭhaṃsu. Tenassa jaṭiloteva nāmaṃ akaṃsu.

Tassa padasā vicaraṇakāle thero taṃ gehaṃ piṇḍāya pāvisi. Upāsikā theram nisīdāpetvā āhāramadāsi. Thero dārakaṃ disvā “upāsike, dārako te laddho”ti pucchi. “Āma, bhante, imāhaṃ tumhākaṃ santike pabbājessanti posesin”ti āha. Thero “sādhū”ti taṃ ādāya gacchanto “atthi nu kho imassa gihisampattiṃ anubhavituṃ puññakamman”ti olokento “mahāpuñño satto mahāsampattiṃ anubhavi-ssati, daharo eva ca tāva, ñāṇampi tāvassa paripākaṃ na gacchatī”ti cintetvā taṃ ādāya takkasilāyaṃ ekassa upaṭṭhākassa gehaṃ agamāsi. So theram vanditvā ṭhito dārakaṃ disvā “dārako, bhante, laddho”ti pucchi. “Āma, upāsaka, pabbajissati, daharo tāva tava santike hotū”ti. So “sādhū, bhante”ti taṃ puttattṭhāne ṭhapetvā paṭijaggi. Tassa pana gehe dvādasa vassāni bhaṇḍakaṃ ussannaṃ hoti. So gāmantaram gacchanto sabbampi taṃ bhaṇḍakaṃ āpaṇaṃ āharitvā tassa tassa bhaṇḍakassa mūlaṃ ācikkhitvā “idañcidañca ettakaṃ nāma dhanam gahetvā dadeyyāsi”ti vatvā pakkāmi.

Taṃ divasaṃ nagarapariggāhikā devatā antamaso jīrakamaricamattakenāpi atthike tasseva āpaṇābhimukhe kariṃsu. So dvādasa vassāni ussannabhaṇḍakaṃ ekadivaseneva vikkiṇi. Kuṭumbiko āgantvā āpaṇe kiñci adisvā “sabbaṃ te, tāta, bhaṇḍakaṃ nāsitan”ti āha. “Na nāsitaṃ, tāta, sabbaṃ tumhehi vuttana- yena vikkiṇitaṃ, idaṃ asukassa mūlaṃ, idaṃ asukassa (2.0295) mūlan”ti sabba- mūlaṃ tasseva appesi. Kuṭumbiko pasīditvā “anaggho puriso yattha katthaci jīvitum samattho”ti attano vayappattaṃ dhītaram tassa datvā “gehamassa karoṭhā”- ti purise āṇāpetvā niṭṭhite gehe “gacchatha tumhe, attano gehe vasathā”ti āha. Athassa gehapavisanakāle ekena pādena ummāre akkantamatte gehassa pacchimabhāge bhūmiṭṭhāne asītihattho suvaṇṇapabbato uṭṭhahi. Rājā kira jaṭi- lassa gehe bhūmiṃ bhinditvā suvaṇṇapabbato uṭṭhitoti sutvā tassa seṭṭhichattaṃ pesesi. So jaṭilaseṭṭhi nāma ahoṣīti ayamassa puññavato iddhi.

Meṇḍakassa seṭṭhissa puññavato iddhīti (mahāva. 296) meṇḍako nāma vipa- ssimhi bhagavati katādhikāro magadharatṭhe bhaddiyanagare seṭṭhi. Tassa kira pacchimagehe aṭṭhakarīsamatte ṭhāne hatthi-assa-usabhappamāṇā suvaṇṇame- ṇḍakā pathaviṃ bhinditvā piṭṭhiyā piṭṭhiṃ paharamānā uṭṭhahiṃsu, tesam mukhesu pañcavaṇṇānaṃ suttānaṃ geṇḍukā pakkhittā honti. Sappitelamadhu- phāṇitādīhi ca vatthacchādanahiraññasuvaṇṇādīhi ca atthe sati tesam mukhato geṇḍukaṃ apanenti. Ekassapi meṇḍakassa mukhato sakalajambudīpavāsīnaṃ pahonakaṃ sappitelamadhuphāṇitavatthacchādanahiraññasuvaṇṇaṃ nikkha- mati. Tato paṭṭhāyesa meṇḍakaseṭṭhīti paññāyīti ayamassa puññavato iddhi.

Ghositassa gahapatissa puññavato iddhīti ghosito (a. ni. aṭṭha. 1.1.260-261) nāma paccekasambuddhe katādhikāro sakkaratṭhe kosambiyaṃ seṭṭhi. So kira devalokato cavitvā kosambiyaṃ nagarasobhiniyā kucchimiṃ nibbatti. Sā taṃ vijā-

tadivase suppe sayāpetvā saṅkārakūṭe chaḍḍāpesi. Dārakaṃ kākasunakhā parivāretvā nisīdiṃsu. Eko puriso taṃ disvāva puttasaññaṃ paṭilabhivā “putto me laddho”ti gehaṃ nesi. Tadā kosambikaseṭṭhi purohitaṃ disvā “kiṃ, ācariya, ajja te tithikaraṇanakkhattādayo olokita”ti pucchitvā “āma, mahāseṭṭhi”ti vutte “janapadassa kiṃ bhavissati”ti pucchi. “Imasmiṃ nagare ajja jātadārako jeṭṭhaseṭṭhi bhavissati”ti āha. Tadā seṭṭhino bhariyā garugabbhā (2.0296) hoti, tasmā so sīghaṃ gehaṃ pesesi “gaccha, jānāhi naṃ vijātā vā, na vā”ti. “Na vijātā”ti sutvā gehaṃ gantvā kāḷiṃ nāma dāsīṃ pakkositvā sahasaṃ datvā “gaccha, imasmiṃ nagare upadhāretvā ajja jātadārakaṃ gaṇhitvā ehi”ti āha. Sā upadhārentī taṃ gehaṃ gantvā taṃ dārakaṃ taṃ divasaṃ jātaṃ ṇatvā sahasaṃ datvā ānetvā seṭṭhino dassesi. Seṭṭhi “sace me dhītā jāyissati, tāya naṃ saddhiṃ nivāsetvā seṭṭhiṭṭhānassa sāmikaṃ karissāmi. Sace putto jāyissati, ghāteṣṣāmi nan”ti cintetvā taṃ gehe vaḍḍhāpesi.

Athassa bhariyā katipāhaccayena puttaṃ vijāyi. Seṭṭhi “imasmiṃ asati mama putto seṭṭhiṭṭhānaṃ labhissati. Idāneva naṃ māretuṃ vaṭṭati”ti kāḷiṃ āmantetvā “gaccha je, vajato gunnaṃ nikkhamanavelāya vajadvāramajjhe imaṃ tiriyaṃ nipa-jjāpehi, gāviyo naṃ madditvā māressanti, madditā madditabhāvaṃ panassa ṇatvā ehi”ti āha. Sā gantvā gopālakena vajadvāre vivaṭamattēyeva taṃ tathā nipajjāpesi. Gogaṇajeṭṭhako usabho aññaṃ kāle sabbapacchā nikkhamantopi taṃ divasaṃ sabbapaṭhamāṃ nikkhamitvā dārakaṃ catunnaṃ pādānaṃ antare katvā aṭṭhāsi. Anekaṣatā gāvo usabhassa dve passāni ghaṃsantiyo nikkhamiṃsu. Gopālakopi “ayaṃ usabho pubbe sabbapacchā nikkhamati, ajja pana paṭhamāṃ nikkhamitvā dvāramajjhe niccalova ṭhito, kiṃ nu kho etan”ti cintetvā gantvā tassa heṭṭhā nipannaṃ dārakaṃ disvā puttasiṇhaṃ paṭilabhivā “putto me laddho”ti gehaṃ nesi.

Kāḷī gantvā seṭṭhinā pucchitā tamatthaṃ ārocetvā “gaccha, naṃ puna imaṃ sahasaṃ datvā ānehi”ti vuttā puna ānetvā adāsi. Atha naṃ seṭṭhi āha- “amma kāḷī, imasmiṃ nagare pañcasakaṭasatāni paccūsakāle utṭhāya vāṇijjāya gacchanti, tvaṃ imaṃ netvā cakkamagge nipajjāpehi, goṇā vā naṃ maddissanti, cakkamā vā chindissati, pavattiñcassa ṇatvā āgaccheyyāsi”ti. Sā gantvā cakkamagge nipajjāpesi. Sākaṭikajeṭṭhako purato ahosi. Athassa goṇā taṃ ṭhānaṃ patvā dhuraṃ chaḍḍesum, punappunaṃ āropetvā pājiyamānāpi purato na gacchiṃsu. Evaṃ tassa tehi saddhiṃ vāyamantasseva aruṇaṃ utṭhahi. So “kiṃ nāma goṇā kariṃsū”ti maggaṃ olokeno dārakaṃ disvā “bhāriyaṃ vata (2.0297) kamman”ti cintetvā “putto me laddho”ti tuṭṭhamānaso taṃ gehaṃ nesi.

Kāḷīpi gantvā seṭṭhinā pucchitā taṃ pavattiṃ ācikkhitvā “gaccha, naṃ puna sahasaṃ datvā ānehi”ti vuttā tathā akāsi. Atha naṃ seṭṭhi āha- “idāni naṃ āmakasūsaṇaṃ netvā gacchantare nipajjāpehi, tattha sunakhādīhi khādito, amanussena vā pahaṭo marissati, matāmatabhāvañcassa jānitvā āgaccheyyāsi”ti. Sā taṃ netvā tattha nipajjāpetvā ekamante aṭṭhāsi. Taṃ sunakhādayo vā amanusso vā upasaṅkamituṃ nāsakkiṃsu. Atheko ajapālo ajā gocaraṃ nento susānapassena gacchati. Ekā ajā paṇṇāni khādamānā gacchantaraṃ pavisitvā dārakaṃ disvā

jaṅṅukehi ṭhatvā dārakassa thanaṃ adāsi. Ajapālakena “he he”ti sadde katepi na nikkhami. So “yaṭṭhiyā naṃ paharivā nīharissāmī”ti gacchantaraṃ pavittṭho jaṅṅukehi ṭhatvā dāraṃ khīraṃ pāyantim disvā dāraṃ puttasiṃhaṃ paṭilabhitvā “putto me laddho”ti ādāya pakkāmi.

Kālī gantvā seṭṭhinā pucchitā taṃ pavattim ācikkhitvā “gaccha, naṃ puna sahaṃ datvā ānehi”ti vuttā tathā akāsi. Aya naṃ seṭṭhi āha- “amma, imaṃ ādāya corapapātapabbataṃ abhiruhitvā papāte khīpa, pabbatakucchiyaṃ paṭiha- ṅṅamāno khaṇḍākhāṇḍiko hutvā bhūmiyaṃ patissati, matāmatabhāvañcassa ṅṅatvā āgaccheyyāsī”ti. Sā taṃ tathā netvā pabbatamatthake ṭhatvā khīpi. Taṃ kho pana pabbatakucchim nissāya mahāveḷugumbo pabbatānusāreneva vaḍḍhi, tassa matthakaṃ ghanajāto jīṅjukagumbo avatthari. Dāraṃ patanto kojave viya tasmim pati. Taṃ divasañca naḷakārajeṭṭhakassa veṇubali patto hoti. So puttana saddhim gantvā taṃ veḷugumbaṃ chinditum ārabhi. Tasmim calite dāraṃ sadda- makāsi. So dāraṃ viyāti ekena passena abhiruhitvā taṃ disvā “putto me laddho”ti tuṭṭhacitto ādāya gato. Kālī gantvā seṭṭhinā pucchitā taṃ pavattim ācikkhitvā “gaccha, naṃ puna sahaṃ datvā ānehi”ti vuttā tathā akāsi.

Seṭṭhino idañcāñca karontasseva dāraṃ vaḍḍhito. Mahāghosavacanattā cassa ghoṣitoteva nāmaṃ ahoṣi. So seṭṭhino akkhimhi (2.0298) kaṅṅako viya khāyi, ujukaṃ oloketumpi na visahi. Athassa maraṇūpāyaṃ cintento attano kumbhakārassa santikaṃ gantvā tassa “kadā āvāpaṃ ālīpessasi”ti pucchitvā “sve”ti vutte “tena hi idaṃ sahaṃ gaṇhitvā mamekaṃ kammaṃ karohi”ti āha. “Kiṃ sāmī”ti? “Eko me avajātaputto atthi, taṃ tava santikaṃ pesissāmi, atha naṃ gabbhaṃ pavesetvā tiṅhāya vāsiyā khaṇḍākhāṇḍikaṃ chinditvā cāṭiyaṃ pakkhi- pitvā āvāpe paveseyyāsīti. Idaṃ te sahaṃ saccakārasadisāṃ, uttarim pana te kattabbayuttakaṃ pacchā karissāmī”ti. Kumbhakāro “sādhū”ti sampañcicchi.

Seṭṭhi punadivase ghoṣitaṃ pakkosivā “hiyyo mayā kumbhakāro ekaṃ kammaṃ āṅatto, ehi, tvaṃ tāta, tassa santikaṃ gantvā evaṃ vadehi ‘hiyyo kira me pitarā āṅattaṃ kammaṃ nipphādehi’”ti paṇiṇi. So “sādhū”ti agamāsi. Taṃ tattha gacchantam itaro seṭṭhino putto dāraṃ saddhim guḷakakīlaṃ kīlanto disvā pakkosivā “kuhim gacchasi”ti pucchitvā pitu sāsanaṃ gahetvā “kumbhakārassa santikaṃ”ti vutte “ahaṃ tattha gamissāmi, ime maṃ dāraṃ bahulakkhaṃ jiniṃsu, taṃ me paṭijinitvā dehi”ti āha. “Ahaṃ pitu bhāyāmi”ti. “Mā bhāyi, bhātika, ahaṃ taṃ sāsanaṃ harissāmī”ti. “Bahūhi jito yāvāhaṃ āgacchāmi, tāva me lakkhaṃ paṭijināhi”ti. Ghoṣito kira guḷakakīlāyaṃ cheko, tena naṃ evaṃ nibandhi. Sopi taṃ “tena hi gantvā kumbhakāraṃ vadehi ‘pitarā kira me hiyyo ekaṃ kammaṃ āṅattaṃ, taṃ nipphādehi’”ti uyyojesi. So tassa santikaṃ gantvā tathā avaca. Atha naṃ kumbhakāro seṭṭhinā vuttaniyāmena māretvā āvāpe khīpi. Ghoṣitopi divasa- bhāgaṃ kīlitvā sāyanhasamayeva gehaṃ gantvā “kiṃ, tāta, na gatosi”ti vutte attano agatakāraṇaṃ kaniṭṭhassa gatakāraṇaṃ ārocesi. Seṭṭhi “dhī dhī”ti mahāviraṃ viravitvā sakalasarīre pakkuthitalohito viya hutvā “ambho kumbha- kāra, mā nāsayi, mā nāsayi”ti bāhā paggayha kandanto tassa santikaṃ agamāsi. Kumbhakāro taṃ tathā āgacchantam disvā “sāmī, mā saddaṃ kari, kammaṃ

nipphannan”ti āha. So pabbatena viya mahantena sokena avatthaṭo hutvā anappakaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedesi.

Evam (2.0299) santepi pana seṭṭhi taṃ ujukaṃ oloketuṃ na sakkoti. “Kinti naṃ māreyyan”ti cintento “mama gāmasate āyuttakassa santikaṃ pesetvā mārāpessāmi”ti upāyaṃ disvā “ayaṃ me avajātaputto, imaṃ māretvā vaccakūpe khipatu, evañca kate ahaṃ mātulassa kattabbayuttakaṃ jānissāmi”ti tassa paṇṇaṃ likhitvā “tāta ghosita, amhākaṃ gāmasate āyuttako atthi, imaṃ paṇṇaṃ haritvā tassa dehi”ti vatvā paṇṇaṃ tassa dussante bandhi. So pana akkharasamayaṃ na jānāti. Daharakālato paṭṭhāya hi taṃ mārāpentova seṭṭhi māretuṃ nāsakkhi, kiṃ akkharasamayaṃ sikkhāpessati. So attano maraṇapaṇṇameva dussante bandhitvā nikkhamanto āha- “pātheyyaṃ me, tāta, natthi”ti. “Pātheyyena kammaṃ natthi, antarāmagge asukagāme nāma mama sahāyako seṭṭhi atthi, tassa ghare pātarāsaṃ katvā purato gacchā”ti. So “sādhū”ti pitaraṃ vanditvā nikkhanto taṃ gāmaṃ patvā seṭṭhigharaṃ pucchitvā gantvā seṭṭhijāyaṃ passi. “Kuto āgatosi”ti ca vutte “antonagarato”ti āha. “Kassa puttosi”ti? “Tumhākaṃ sahāyaseṭṭhino, ammā”ti. “Tvamṣi ghosito nāmā”ti? “Āma, ammā”ti. Tassā saha dassaneneva tasmiṃ puttasiṃho uppajji. Seṭṭhino panekā dhītā atthi pannarasasoḷasavassuddesikā abhirūpā pāsādikā, taṃ rakkhituṃ ekameva pesanakārikaṃ dāsiṃ datvā sattabhūmikassa pāsādassa uparimatale sirigabbhe vasāpenti. Seṭṭhidhītā tasmiṃ khaṇe taṃ dāsiṃ antarāpaṇaṃ pesesi. Atha naṃ seṭṭhijāyā disvā “kuhiṃ gacchasi”ti pucchitvā “ayyadhītāya pesanenā”ti vutte “ito tāva ehi, tiṭṭhatu pesanaṃ, puttassa me pīṭhakaṃ attharivā udakaṃ āharitvā pāde dhovitvā telaṃ makkhitvā sayanaṃ attharivā dehi, pacchā pesanaṃ karissasi”ti āha. Sā tathā akāsi.

Atha naṃ cirenāgataṃ seṭṭhidhītā santajjesi. Atha naṃ sā āha- “mā me kujjhi, seṭṭhiputto ghosito āgato, tassa idaṅcidaṅca katvā tattha gantvā āgatāmhī”ti. Seṭṭhidhītāya “seṭṭhiputto ghosito”ti nāmaṃ sutvāva pubbasannivāsavasena pemaṃ chavi-ādīni

chinditvā atthimiñjaṃ āhacca t̥hitaṃ. Atha naṃ pucchi “kuhiṃ so ammā”ti? “Sayane nipanno niddāyatī”ti (2.0300). “Atthi panassa hatthe kiñcī”ti? “Dussante paṇṇaṃ atthī”ti. Sā “kiṃ paṇṇaṃ nu kho etan”ti tasmīṃ niddāyante mātāpitūnaṃ aññavihitatāya apassantānaṃ otarivā tassa santikaṃ gantvā taṃ paṇṇaṃ mocetvā ādāya attano gabbhaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya vātapānaṃ vivarivā akkharasamaye kusalatāya taṃ paṇṇaṃ vācetvā “aho vata bālo attano maraṇa paṇṇaṃ dussante bandhitvā vicarati, sace mayā na diṭṭhaṃ assa, natthi tassa jīvitān”ti. Taṃ paṇṇaṃ phāletvā nāsetvā seṭṭhissa vacanena aparaṃ paṇṇaṃ likhī- “ayaṃ mama putto ghosito nāma, gāmasatato paṇṇākāraṃ āharāpetvā imassa janapadaseṭṭhino dhītarā saddhiṃ maṅgalaṃ katvā attano vasanagāmassa majjhe dvibhūmikaṃ gehaṃ kāretvā pākāraparikkhepena ceva purisaguttīhi ca susaṃvihitārakkhaṃ karotu, mayhaṃ idañcidañca mayā katanti sāsanaṃ pesetu. Evaṃ kate ahaṃ mātulassa kattabbayuttakaṃ jānissāmī”ti likhitvā ca paṇṇaṃ saṅgharivā dussanteyevassa bandhi.

So divasabhāgaṃ niddāyivā uṭṭhāya bhuñjitvā pakkāmi, punadivase pātova taṃ gāmaṃ gantvā āyuttakaṃ gāmakiccaṃ karontameva passi. So taṃ disvā “kiṃ tātā”ti pucchivā “pitarā me tumhākaṃ paṇṇaṃ pesitan”ti vutte paṇṇaṃ gahetvā vācetvā tuṭṭhamānaso “passatha, bho, mama sāmīno mayi sinehaṃ katvā jeṭṭha-puttassa maṅgalaṃ karotū”ti mama santikaṃ paḥiṇi. “Sīghaṃ dāru-ādīni āharathā”ti gahapatike āṇāpetvā gāmamajjhe vuttappakāraṃ gehaṃ kārāpetvā gāmasatato paṇṇākāraṃ āharāpetvā janapadaseṭṭhino dhītaraṃ ānetvā maṅgalaṃ katvā seṭṭhissa sāsanaṃ paḥiṇi “idañcidañca mayā katan”ti.

Taṃ sutvā seṭṭhino “yaṃ kāremi, taṃ na hoti. Yaṃ na kāremi, taṃ hotī”ti mahantaṃ domanassaṃ uppajji. Puttasokena saddhiṃ so soko ekato hutvā kucchidāhaṃ uppādetvā atisāraṃ janesi. Seṭṭhidhītāpi “sace koci seṭṭhino santikā āgacchati, mama akathetvā seṭṭhiputtassa paṭhamataraṃ mā kathethā”ti āṇāpesi. Seṭṭhipi kho “na dāni duṭṭhaputtaṃ mama sāpateyyassa sāmīkaṃ karissāmī”ti cintetvā ekaṃ āyuttakaṃ āha- “mātula, puttaṃ me daṭṭhukāmomhi, ekaṃ pādāmū-likāṃ pesetvā (2.0301) ekaṃ paṇṇaṃ likhitvā pesetvā mama puttaṃ pakkosāpehi”ti. So “sādhū”ti paṇṇaṃ datvā ekaṃ purisaṃ pesesi. Seṭṭhidhītā seṭṭhissa bala- vagilānakāle ghoṣitakumāraṃ ādāya agamāsi. Seṭṭhi kālamakāsi. Rājā pitari kāla- ṅkate pitarā bhuttabhogaṃ datvā sabbasatena seṭṭhiṭṭhānaṃ adāsi. Ghoṣitaseṭṭhi nāma hutvā mahāsampattiyaṃ t̥hito seṭṭhidhītāya kāḷiyā vacanena ādito paṭṭhāya sattuṃ t̥hānesu attano maraṇamuttabhāvaṃ ñatvā devasikaṃ satahassaṃ vissajjetvā dānaṃ paṭṭhapesīti. Evamassa sattuṃ t̥hānesu arogabhāvo puññavato iddhi. Tattha gahanti gehaṃ vuccati, gahe pati **gahapati**. Mahāsālakule adhi- patissetaṃ nāmaṃ. Kesuci potthakesu ghoṣitānantaraṃ meṇḍako likhito.

Pañcannaṃ mahāpuññānaṃ puññavato iddhīti ettha puññiddhi pañcannaṃ mahāpuññānaṃ daṭṭhabbāti attho. Pañca mahāpuññā nāma meṇḍakaseṭṭhi, tassa bhariyā candapadumā, putto dhanañcayaseṭṭhi, suṇisā sumanadevī, doso puṇṇo nāmāti ime pañca janā paccekasambuddhe katādhikārā. Tesu meṇḍaka- seṭṭhi aḍḍhaterasāni koṭṭhasatāni sodhāpetvā sīsaṃ nhāto dvāre nisīditvā uddhaṃ

ulloketi, ākāsato rattasālidhārā opativā sabbakoṭṭhe pūreti. Tassa bhariyā taṇḍulaṃ ekanāḷimattaṃ gahetvā bhattaṃ pacāpetvā ekasmiṃ sūpabyañjanake sūpaṃ kāretvā sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā dvārakoṭṭhake paññattāsane nisīditvā “sabbe bhattena atthikā āgacchantū”ti ghosāpetvā pakkosāpetvā suvaṇṇakaṭacchuṃ ādāya āgatāgatānaṃ upanītabhājanāni pūretvā deti, sakaladivasampi dentiyā kaṭacchunā sakim gahitaṭṭhānamattameva paññāyati. Tassa putto sīsaṃ nhāto sahasatthavikaṃ ādāya “kahāpaṇehi atthikā āgacchantū”ti ghosāpetvā āgatāgatānaṃ gahitabhājanāni pūretvā deti. Thavikāya kahāpaṇasahasameva hoti. Tassa suṇisā sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā catudonikaṃ vihipiṭakaṃ ādāya āsane nisinnā “bījabhattena atthikā āgacchantū”ti ghosāpetvā āgatāgatānaṃ gahitabhājanāni pūretvā deti, piṭakaṃ yathāpūritameva hoti. Tassa dāso sabbālaṅkārapaṭimaṇḍito suvaṇṇayuge (2.0302) suvaṇṇayottehi goṇe yojetvā suvaṇṇapato-dayaṭṭhiṃ ādāya goṇānaṃ gandhapañcaṅgulikāni datvā visāṇesu suvaṇṇako-sake paṭimuñcitvā khettaṃ gantvā pājeti, ito tisso, ito tisso, majjhe ekāti satta sītāyo bhijjivā gacchanti. Jambudīpavāsino bhattabījahiraññasuvaṇṇādīsu yathā-rucitaṃ seṭṭhigehatoyeva gaṇhiṃsu. Anukkamena pana bhaddiyanagaraṃ anu-ppatte bhagavati bhagavato dhammadesanāya pañca mahāpuññā ca dhanañca-yaseṭṭhissa dhītā visākhā ca sotāpatti-phalaṃ pāpuṇiṃsu. Ayaṃ pana nesāṃ pañcannaṃ mahāpuññānaṃ puññavato iddhi. Saṅkhepena pana paripākagate puññasambhāre ijghanakaviseso puññavato iddhi.

Vijjāmayiddhiniddese ijghanākāraṃ gandhārivijjaṃ vā upacārasiddhaṃ patthita-siddhaṃ aññaṃ vā vijjaṃ dhārentīti **vijjādhara**. **Vijjaṃ parijappetvā**ti yathopacāraṃ vijjaṃ mukhena parivattetvā. Sesāṃ vuttatthamevāti.

Sammāpayogiddhiniddese ijghanākāramattaṃ pucchitvā aññassa visesassa abhāvato “katamā”ti apucchitvā pakāramattameva pucchantena “kathan”ti pucchā katā, tatheva “evan”ti nigamaṃ katam. Ettha ca paṭipattisaṅkhātas-seva sammāpayogassa dīpanavasena purimapaḷisadisāva pāḷi āgatā. Aṭṭhakathāyaṃ pana sakaṭabyūhādikaraṇavasena yaṃkiñci saṃvidhanaṃ yaṃkiñci sippa-kammaṃ yaṃkiñci vejjakammaṃ tiṇṇaṃ vedānaṃ uggahaṇaṃ tiṇṇaṃ piṭakānaṃ uggahaṇaṃ, antamaso kasanavapanādīni upādāya taṃ taṃ kammaṃ katvā nibba-ttaviseso **tattha tattha sammāpayogapaccayā ijghanatṭhena iddhīti** āgatāti.

Iddhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Abhisamayakathā

Abhisamayakathāvaṇṇanā

19. Idāni iddhikathānantaraṃ paramiddhibhūtaṃ abhisamayaṃ dassentena kathitāya abhisamayakathāya apubbathānuvaṇṇanā. Tattha **abhisamayoti**

saccānaṃ abhimukhena samāgamo, paṭivedhoti attho. **Kena** (2.0303) **abhisame-**
tīti kiṃ vuttaṃ hoti? “Evaṃ mahatthiyo kho, bhikkhave, dhammābhisamayo”ti-ā-
dīsu (saṃ. ni. 2.74) suttapadesu yo so abhisamayoti vutto, tasmīṃ abhisamaye
vattamāne abhisametā puggalo kena dhammena saccāni abhisameti, abhimukho
hutvā samāgacchati, paṭivijjhatīti vuttaṃ hotīti. Ayaṃ tāva codakassa pucchā.
Cittena abhisametīti cittaṃ vinā abhisamayābhāvato tathā vissajjanaṃ. **Hañcī-**
ti-ādi puna codanā. **Hañci** yadīti attho. “Cittenā”ti vuttattā **tena hi aññāṇī abhisame-**
tīti āha. **Na aññāṇī abhisametīti** cittamatteneva abhisamayābhāvato paṭikkhepo.
Ñāṇena abhisametīti paṭiññā. Puna **hañcīti-ādi** “ñāṇena”ti vuttattā aññāṇī **acitta-**
koti codanā. **Na acittako abhisametīti** acittakassa abhisamayābhāvato paṭikkhepo.
Cittena cāti-ādi paṭiññā. Puna **hañcīti-ādi** sabbacittañāṇasādhāraṇavasena
codanā. Sesacodanāvissajjanesupi eseva nayo.

Parato pana **kammassakatacittena ca ñāṇena cāti** kammassakā sattāti evaṃ
kammassakatāya pavattacittena ca ñāṇena ca. **Saccānulomikacittena ca ñāṇena**
cāti saccapaṭivedhassa anukūlattā saccānulomikasaṅkhātena vipassanāsampayut-
ttacittena ca vipassanāñāṇena ca. **Kathanti** yathā abhisamayo hoti, tathā kathetu-
kamyatā pucchā. **Uppādādhipeyyanti** yasmā cittassa uppāde asati cetasiṅgamaṃ
uppādo natthi. Ārammaṇaggahaṇaṇhi cittaṃ tena saha uppajjamānā cetasiṅgā
kathaṃ ārammaṇe aggahite uppajjissanti. Abhidhammepi cittuppādeneva ceta-
sikā vibhattā, tasmā maggañāṇassa uppāde adhipatibhūtaṃ cittanti attho. **Ñāṇa-**
ssāti maggañāṇassa. **Hetu paccayo cāti** janako ca upatthambhako ca. **Taṃsampa-**
yuttanti tena ñāṇena sampayuttaṃ. **Nirodhagocaranti** nibbānārammaṇaṃ. **Dassa-**
nādhipeyyanti sesānaṃ dassanakiccābhāvā nibbānadassane adhipatibhūtaṃ.
Cittassāti maggasampayuttacittassa. **Taṃsampayuttanti** tena cittena sampayuttaṃ.

20. Yasmā etampi pariyāyaṃ, na kevalaṃ cittañāṇehiyeva abhisamayo, atha
kho sabbepi maggasampayuttacittacetasiṅgā dhammā saccābhisamayakiccasā-
dhanavasena (2.0304) abhisamayo nāma honti, tasmā tampi pariyāyaṃ dassetu-
kāmo **kiṃ nu ettakoyeva abhisamayoti** pucchitvā **na hīti** taṃ vacanaṃ paṭikkhi-
pitvā **lokuttaramaggakkhaṇeti-ādimāha**. **Dassanābhisamayoti** dassanabhūto abhi-
samayo. Esa nayo sesesupi. **Saccāti** saccañāṇāni. Maggañāṇameva nibbānānu-
passanaṭṭhena **vipassanā**. **Vimokkhoti** maggavimokkho. **Vijjāti** maggañāṇameva.
Vimuttīti samuccheda vimutti. Nibbānaṃ abhisamīyatīti **abhisamayo**, sesā abhisa-
menti etehīti **abhisamayā**.

21. Puna maggaphalavasena abhisamayaṃ bhinditvā dassetuṃ **kiṃ nūti-ādi-**
māha. Phalakkhaṇe panettha yasmā samucchedaṇaṭṭhena khaye ñāṇaṃ na
labbhati, tasmā paṭippassaddhaṭṭhena **anuppāde ñāṇanti** vuttaṃ. Sesamā pana
yathānurūpaṃ veditabbanti. Idāni yasmā kilesappahāne sati abhisamayo hoti,
abhisamaye ca sati kilesappahānaṃ hoti, tasmā codanāpubbaṅgamaṃ kilesappa-
hānaṃ dassetukāmo **yvāyanti-ādimāha**. Tattha **yvāyanti** yo ayaṃ maggaṭṭho ariya-
puggalo. Evamādikāni panettha cattāri vacanāni codakassa pucchā. Puna **atīte**
kilese pajahatīti idaṃ codanāya okāsādānattaṃ vissajjanaṃ. **Khīṇanti** bhaṅgava-
sena khīṇaṃ. **Niruddhanti** santānavasena punappunaṃ anuppattiyā niruddhaṃ.

Vigatanti vattamānakkhaṇato apagataṃ. **Vigametīti** apagamayati. **Atthaṅgatanti** abhāvaṃ gataṃ. **Atthaṅgametīti** abhāvaṃ gamayati. Tattha dosaṃ dassetvā **na atīte kilese pajahatīti** paṭikkhittaṃ. Anāgatacodanāya **ajātanti** jātiṃ appattaṃ. **Anibbattanti** sabhāvaṃ appattaṃ. **Anuppannanti** uppādato pabhuti uddhaṃ na paṭipannaṃ. **Apātubhūtanti** paccuppannabhāvena cittassa apātubhūtaṃ. Atītānāgate pajahato pahātabbānaṃ natthitāya aphalo vāyāmo āpajjatīti tadubhayampi paṭikkhittaṃ. **Ratto rāgaṃ pajahatīti** vattamānena rāgena ratto tameva rāgaṃ pajahati. Vattamānakilesesupi eseva nayo. **Thāmagatoti** thirasabhāvaṃ gato. **Kaṇhasukkāti** akusalā ca kusalā ca dhammā **yuganaddhā samameva vattantīti** āpajjatīti attho. **Samkilesikāti** evaṃ samkilesānaṃ sampayuttabhāve sati samkilese niyuttā **maggabhāvanā hotīti** āpajjatīti attho. Evaṃ paccuppanne pajahato vāyāmena saddhiṃ pahātabbānaṃ (2.0305) atthitāya samkilesikā ca maggabhāvanā hoti, vāyāmo ca aphalo hoti. Na hi paccuppannānaṃ kilesānaṃ cittavippayuttatā nāma atthīti.

Na hīti catudhā vuttassa vacanassa paṭikkhepo. **Atthīti** paṭijānanaṃ. **Yathā kathaṃ viyāti** atthibhāvassa udāharaṇadassanattaṃ pucchā. Yathā atthi, taṃ kena pakārena viya atthi, kiṃ viya atthīti attho. **Seyyathāpīti** yathā nāma. **Taruṇarukkhoti** phaladāyakabhāvadīpanattaṃ taruṇaggahaṇaṃ. **Ajātaphaloti** phaladāyakkattepi sati phalaggahaṇato purekālaggahaṇaṃ. **Tamenanti** taṃ rukkhaṃ. **Enanti** nipātamattaṃ, taṃ etanti vā attho. **Mūlaṃ chindeyyāti** mūlato chindeyya. **Ajātaphalāti** ajātāni phalāni. **Evamevanti** evaṃ evaṃ. **Uppādo pavattaṃ nimittaṃ āyūhanāti** catūhipi paccuppannakhandhasantānameva vuttaṃ. Yasmiñhi khandhasantāne yaṃ yaṃ maggañāṇaṃ uppajjati, tena tena maggañāṇena pahātabbānaṃ kilesānaṃ taṃ khandhasantānaṃ abijaṃ hoti, tassa abijabhūtattā tappaccayā te te kilesā anuppannā eva na uppajjanti. **Ādīnavam disvāti** aniccādito ādīnavam disvā. **Anuppādoti** ādīhi catūhi nibbānameva vuttaṃ. **Cittaṃ pakkhandatīti** maggasampayuttaṃ cittaṃ pakkhandati. **Hetunirodhā dukkhanirodhoti** kilesānaṃ bijabhūtassa santānassa anuppādanirodhā anāgatakkhandhabhūtassa dukkhassa hetubhūtānaṃ kilesānaṃ anuppādanirodho hoti. Evaṃ dukkhassa hetubhūtakilesānaṃ anuppādanirodhā dukkhassa anuppādanirodho hoti. Evaṃ kilesappahānāyuttisabbhāvato eva

atthi maggabhāvanāti-ādimāha. Aṭṭhakathāyaṃ (visuddhi. 2.832) pana “etena kiṃ dīpitaṃ hoti? Bhūmiladdhānaṃ kilesānaṃ pahānaṃ dīpitaṃ hoti. Bhūmiladdhā pana kiṃ atītā anāgatā, udāhu paccuppannāti? Bhūmiladdhuppannāyeva nāmā”ti vatvā kathitakilesappahānassa vitthārakathā sutamayaññakathāya maggasaccaniddesavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbā, idha pana maggaññena pahātabbā kilesāyeva adhippetāti.

Abhisamayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vivekakathā

Vivekakathāvaṇṇanā

22. Idāni (2.0306) pahānāvasānāya abhisamayakathāya anantaraṃ pahānākāraṃ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya vivekakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **ye kecīti** anavasesapariyādānaṃ. **Balakaraṇiyāti** ūrubalena bāhubalena kattabbā. **Kammantāti** dhāvanalaṅghanakasanavapanādīni kammāni. **Kariyantīti** balavantehi kariyanti. **Sīlaṃ nissāyāti** catupārisuddhisīlaṃ nissayaṃ katvā. **Bhāvetīti** bhinnasīlassa bhāvanābhāvato idha pana lokiyalokuttarā maggabhāvanā adhippetāti. **Vivekanissitanti** tadaṅgavivekaṃ samucchedavivekaṃ nissaraṇavivekaṃ nissitaṃ. **Vivekoti** vivittatā. Ayañhi ariyamaggabhāvanānuyutto yogī vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitaṃ, ajjhāsayaṃ nissaraṇavivekanissitaṃ, maggakkhaṇe kiccato samucchedavivekanissitaṃ, ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṃ bhāveti. Esa nayo **virāganissitā**dīsu. Vivekoyeva hi virajjanaṭṭhena virāgo, nirodhaṭṭhena nirodho, vosajjanaṭṭhena vosaggo. Atha vā kilesehi vivittatā viveko, kilesehi virattatā virāgo, kilesānaṃ niruddhattā nirodho, kilesānañca pariccattatā vissaṭṭhattā, nibbānecattassa ca vissaṭṭhattā vosaggo. Vosaggo pana duvidho pariccāgavosaggo ca pakkhandanavosaggo ca. Tattha **pariccāgavosaggoti** vipassanākkhaṇe tadaṅgavasena, maggakkhaṇe samucchedavasena kilesappahānaṃ. **Pakkhandanavosaggoti** vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe ārammaṇakaraṇena nibbānapakkhandanaṃ. Tadubhayampi imasmiṃ lokiyalokuttaramissake atthavaṇṇanānaye vaṭṭati. Tathā hi ayaṃ sammādiṭṭhi-ādīsu ekeko dhammo yathāvuttena pakārena kilese ca pariccajati, nibbānañca pakkhandati. **Vosaggapariṇāminti** iminā pana sakalena vacanena vosaggatthaṃ pariṇāmitaṃ pariṇataṃ, paripaccitaṃ paripakkañcāti vuttaṃ hoti. Ayampi ariyamaggabhāvanānuyutto bhikkhu yathā sammādiṭṭhi-ādīsu ekeko dhammo kilesapariccāgavosaggatthañca nibbānapakkhandanavosaggatthañca paripaccati, yathā ca paripakko hoti, tathā naṃ bhāveti.

23. Bijagāmabhūtagāmāti (2.0307) ettha mūlabijaṃ khandhabijaṃ aggabijaṃ phaḷubijaṃ bijabijanti (pāci. 91) pañcavidhaṃ bijaṃ, bijagāmo nāma bijasamūhoti

attho. Tadeva pana sampannanīlaṅkurapātubhāvato paṭṭhāya bhūtagāmo nāma, bhūtānaṃ jātānaṃ nibbattamūlanīlaṅkurānaṃ samūhoti attho. Devatāpariggahe sati nīlaṅkurakālato pabhuti hotīti tesam devatāsaṅkhātānaṃ bhūtānaṃ gāmotipi bhūtagāmoti vadanti. **Vuddhinti** aṅkurādivasena. **Viruḥinti** khandhādivasena. **Vepullanti** pupphādivasena. Dhammesu pana **vuddhinti** apubbadhammappavattivasena. **Viruḥinti** sakiccakaraṇasādhanavasena. **Vepullanti** kiccanipphattivasena vipulabhāvanti attho. Vipulattantipi pāṭho. Atha vā etāni tīṇi padāni silasamādhipaṅṅāhipi yojenti.

Maggaṅganiddesavaṇṇanā

24. Suttantaniddese **sammādiṭṭhiyā**ti sāmivacanaṃ. Jhānavipassanāmaggaṃ phalaṇibbānesu lokiyaviratisampayuttacitte ca yathāyogaṃ sampayogato ca ārammaṇato ca vattamānāya sammādiṭṭhiyā sāmāññalakkhaṇato ekībhūtāya sammādiṭṭhiyā. **Vikkhambhanavivekoti** vikkhambhanavasena dūrīkaraṇavasena viveko. Kesam? Nīvaraṇānaṃ. Tassa **paṭhamam jhānam bhāvayatoti**-ādi vikkhambhanavasena paṭhamajjhānameva vuttaṃ. Tasmim vutte sesajjhānānipi vuttāneva honti. Jhānesupi sammādiṭṭhiyā vijjamānattā sammādiṭṭhiyā viveko nāma hoti. **Tadaṅga-vivekoti** tena tena vipassanāññaṅgena viveko. **Diṭṭhigatānanti** diṭṭhivivekassa dukkarattā padhānattā ca diṭṭhivivekova vutto. Tasmim vutte niccasaññādivivekopi vuttova hoti. **Nibbedhabhāgiyaṃ samādhinti** vipassanāsampayuttasamādhim. **Samucchedavivekoti** kilesānaṃ samucchedena viveko. **Lokuttaram khayagāmimaganti** khayasaṅkhātanibbānagāmilokuttaramaggaṃ. **Paṭippassaddhivivekoti** kilesānaṃ paṭippassaddhiyā viveko. **Nissaraṇavivekoti** sabbasaṅkhatanissaraṇabhūto saṅkhāraviveko. **Chandajāto hotīti** pubbabhāge jātadhammachando hoti. **Saddhādhimuttoti** pubbabhāgeyeva saddhāya adhimutto hoti. **Cittañcassa svādhiṭṭhitanti** pubbabhāgeyeva cittañca assa yogissa su-adhiṭṭhitam suṭṭhu patiṭṭhitam hoti. Iti chando saddhā (2.0308) cittanti ime tayo dhammā pubbabhāge uppannavivekānaṃ upanissayattā nissayā nāma. Keci pana “cittañcassa svādhiṭṭhitanti samādhi vutto”ti vadanti. **Virāgādīsupi** eseva nayo.

Nirodhavāre pana nirodhasaddato aññaṃ pariyāyavacanaṃ dassentena **amatā dhātūti** vuttaṃ, sesesu **nirodho nibbānanti** ubhayatthāpi nibbānameva. **Dvādasa nissayāti** chandasaddhācittāniyeva vivekādisu catūsu ekekasmim tayo tayo katvā dvādasa nissayā honti.

25. Sammāsaṅkappavāyāmasatisamādhīnampi imināva nayena atthayojanā veditabbā. Sammāvācākamantā jīvānaṃ pana jhānakkhaṇe vipassanākkhaṇe ca abhāvā jhānavipassanānaṃ pubbabhāgaparabhāgavasena vattamānā viratiyo jhānavipassanā sannissitā katvā vuttāti veditabbaṃ. Nīvaraṇānaṃ diṭṭhigatānañca vivekavirāganīrodhapaṭinissaggā tathā pavattamānānaṃ viratīnaṃ vivekādayo nāmāti veditabbaṃ. Yathā aṭṭhakanipāte “tato, tvaṃ bhikkhu, imaṃ samādhim savitakkaṃ savicārampi bhāveyyāsi, avitakkavicāramattampi bhāveyyāsi, avitakkaṃ avicārampi bhāveyyāsi, sappītikampi bhāveyyāsi, nippītikampi

bhāveyyāsi, sātasahagatampi bhāveyyāsi, upekkhāsahagatampi bhāveyyāsi” ti (a. ni. 8.63) mettādayo kāyānupassanādayo ca niyakajjhattamūlasamādhivasena catukkapañcakajjhānikā viya vuttā, evamidhāpi pubbabhāgaparabhāgavasena viratiyo vuttāti veditabbaṃ. Byañjanacchāyamattaṃ gahetvā na bhagavā abbhācikkhitabbo. Gambhīrañhi buddhavacanaṃ, ācariye payirupāsivā adhippāyato gahetabbaṃ.

26-27. Bojjhaṅgabala-indriyavāresupi imināva nayena attho veditabboti.

Vivekakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cariyākathā

Cariyākathāvaṇṇanā

28-29. Idāni vivekakathānantaraṃ paramavivekabhūtaṃ nissaraṇavivekaśākhātassa nibbānassa sacchikaraṇīyassa sacchikiriyaopāyadassanattaṃ, tathā (2.0 sacchikatanirodhassa lokahitasukhakiriya-karaṇadassanattañca indriyakathāya niddiṭṭhāpi cariyākathā puna kathitā. Tassā atthavaṇṇanā indriyakathāya kathitā-yevatī.

Cariyākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pāṭihāriyakathā

Pāṭihāriyakathāvaṇṇanā

30. Idāni lokatthacariyāpariyosānāya cariyākathāya anantaraṃ lokatthānusāsanapariyosānaṃ pāṭihāriyaṃ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya pāṭihāriyakathāya apubbathānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **pāṭihāriyānī**ti paccanīka-pāṭiharaṇavasena pāṭihāriyāni. **Iddhipāṭihāriyanti** ijghanavasena iddhi, paṭiharaṇavasena pāṭihāriyaṃ, iddhiyeva pāṭihāriyaṃ iddhipāṭihāriyaṃ. Itaresu pana ādissanavasena **ādesanaṃ**, anusāsanavasena **anusāsani**. Sesāṃ vuttanayameva.

Idhāti imasmim loke. **Ekaccoti** eko poso. Iddhipāṭihāriyaniddeso heṭṭhā vuttatthoyeva. **Nimittena ādisatī**ti āgatanimittena vā gatanimittena vā ṭhitanimittena vā katheti. **Evampi te manoti** evampi tava mano somanassito vā domanassito vā kāmavitakkādisampayutto vā. Api-saddo sampiṇḍanatto. **Itthampi te manoti** somanassitādito ekekavidhepi citte nānappakāraparidīpanaṃ. **Itipi te cittanti** itipi tava cittaṃ, imañca imañca atthaṃ cintayamānaṃ pavattatīti attho. **Bahuṃ cepi**

ādisatīti cittato aññaṃ vā idañca idañca nāma ahosi bhavati bhavissatīti bahu-kampi katheti. **Tatheva taṃ hoti, no aññathāti** taṃ sabbampi yathā yathā kathitaṃ, tatheva hoti, aññathā na hoti.

Na heva kho nimittena ādisatīti nimittaṃ jānantopi kevalaṃ nimitteneva na katheti. **Apicāti** aparapariyāyadassanaṃ. **Manussānanti** cittaṃ jānanakamanu-ssānaṃ. **Amanussānanti** sāvitaṇaṃ vā assāvitaṇaṃ vā yakkhapisācādīnaṃ. **Devatānanti** cātumahārājikādīnaṃ. **Saddaṃ sutvāti** aññaṃ (2.0310) cittaṃ ñatvā kathentaṃ saddaṃ suṇitvā. **Panāti** nipāto puna ārambhe. **Vitakkayatoti** yaṃ vā taṃ vā vitakkena vitakkentassa. **Vicārayatoti** vitakkasampayutteneva vicārena vicārentassa. **Vitakkavipphārasaddaṃ sutvāti** vitakkavegavasena uppannaṃ vippalapantaṃ suttaṃ suttaṃ kūjanasaddaṃ sutvā. Yaṃ vitakkayato so saddo uppanno, tassa vasena “evampi te mano”ti-ādīni ādisati.

Avitakkaṃ avicāraṃ samādhinti vitakkavicārakkhobhavirahitasantacittassāpi jānanasamatthataṃ dassentena vuttaṃ, sesacittajānane pana vattabbameva natthi. **Cetasā ceto paricca pajānāti** cetopariyañāṇalābhī. **Bhototi** bhavantassa. **Manosañkhārā pañhitāti** cittasañkhārā ṭhapitā. **Amukaṃ nāma vitakkaṃ vitakkayissatīti** kusalādivitakkaṃ vitakkayissati pavattayissatīti pajānāti. Pajānanto ca āga-manena jānāti, pubbabhāgena jānāti, antosamāpattiyaṃ cittaṃ oloketaṃ jānāti. **Āga-manena jānāti** nāma kasiṇaparikkamma-kāleyeva “yenākārenesa kasiṇabhāvanaṃ āraddho paṭhamajjhānaṃ vā dutiyādijjhānaṃ vā aṭṭha samāpattiyo vā uppādessati”ti jānāti. **Pubbabhāgena jānāti** nāma paṭhamavipassanāya āraddhāya evaṃ jānāti, “yenākārenesa vipassanaṃ āraddho sotāpattimaggaṃ vā uppādessati ...pe... arahattamaggaṃ vā uppādessati”ti jānāti. **Antosamāpattiyaṃ cittaṃ oloketaṃ jānāti** nāma “yenākārena imassa manosañkhārā ṭhapitā, imassa nāma cittaṃ anantarā imaṃ nāma vitakkaṃ vitakkessati, ito vuṭṭhitassa etassa hāna-bhāgiyo vā samādhī bhavissati, ṭhitibhāgiyo vā visesabhāgiyo vā nibbedhabhāgiyo vā, abhiññāyo vā uppādessati”ti jānāti. **Bahuṃ cepi ādisatīti** cetopariyañā-ṇassa citta-cetasikānaṃyeva ārammaṇakaraṇato sarāgādisoḷasapabhedavase-neva bahuṃ cepi katheti, na aññavasena veditabbaṃ. **Tatheva taṃ hotīti** idaṃ ekasena tatheva hoti. Cetopariyañāṇavasena ñātañhi aññathābhāvī nāma natthi.

Evaṃ vitakkethāti evaṃ nekkhammavitakkādayo pavattentā vitakketha. **Mā evaṃ vitakkayitthāti** evaṃ kāmavitakkādayo pavattentā mā vitakkayittha (2.0311). **Evaṃ manasi karoṭhāti** evaṃ aniccasaññaṃeva, dukkhasaññādisu vā aññataraṃ manasi karoṭha. **Mā evaṃ manasākatthāti** evaṃ niccanti-ādīnaṃ nayena mā manasi akattha. **Idaṃ pajahathāti** idaṃ pañcakāmaguṇarāgādiṃ pajahatha. **Idaṃ upasampajja viharathāti** idaṃ catumaggaphalappabhedāṃ lokuttaradhamma-meva pāpuṇitvā nipphādetvā viharatha.

31. Idāni iddhipāṭihāriye aparaṃ pariyāyaṃ viśesena dassento **nekkhammaṃ ijjhatīti iddhīti-ādimāha.** Tattha **kāmacchandaṃ paṭiharatīti** attano paṭipakkhabhūtaṃ kāmacchandaṃ paṭibalaṃ hutvā harati pajahatīti tadeva nekkhammaṃ pāṭihāriyaṃ nāmāti attho. **Ye tena nekkhammena samannāgatāti** evaṃ kāmacchandaṃ paṭihārakena tena nekkhammena ye puggalā paṭilābhavasena samannāgatā. **Visuddhacittāti** kāmacchandaṃ bhāvato visuddhacittā. **Anāvilasaṅkappāti** kāmasaṅkappena anālulitanekkhammasaṅkappā. **Iti ādesanāpāṭihāriyanti** paracittakusalena vā aññena vā sammāsambuddhena vā buddhasāvakehi vā evaṃ ādesanāpāṭihāriyanti attho. Atha vā iti evaṃ ādisanaṃ ādesanāpāṭihāriyanti ādesana-saddo pāṭhasesaṃ katvā payujjitabbo. **Evaṃ āsevitabbanti** iminā ca pakārena iminā ca pakārena ādito sevitabbaṃ. Sesattayepi eseva nayo. **Tadanudhammatā sati upaṭṭhapetabbāti** tassa nekkhammassa anukūlabhūtā sati bhusaṃ ṭhapeṭabbā. **Iti anusāsanipāṭihāriyanti** ettha ādesanāpāṭihāriyajojanāya viya yojanā kātābbā. Abyāpādādisupi eseva nayo. Pāṭho pana jhānādīni saṅkhipitvā ante arahattamaggameva dassetvā likhito. Tattha catūsupi maggesu “evaṃ āsevitabbo”-ti-ādi ekacittakkhaṇikattā maggassa pubbabhāgavasena vuttanti veditabbaṃ. Maggassa hi pubbabhāgabhūtāya lokiyamaggasaṅkhātāya vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya magguppādanatthaṃ āsevanādisu katesu tāya uppanno maggopi āsevito bhāvito bahulīkato nāma hotīti veditabbaṃ. Sabbatthikavādācariyā pana “ekekamaggo soḷasakkhaṇiko”ti vadanti. Tadanudhammatā sati-upaṭṭhāpanaṃ pana pubbabhāge yujjatiyevāti.

32. Puna **nekkhammaṃ ijjhatīti iddhīti-ādīni** “iddhipāṭihāriyan”tipadassa kamma-dhārayasamāsattadīpanatthaṃ vuttāni. Suttante vuttasu tīsu iddhipāṭihāriyasessa samāsatte vutte sesānaṃ dvinnampi vuttova hotīti imasmiṃ (2.0312) pariyāye mūlabhūtassa iddhipāṭihāriyasessa samāsatto vuttoti veditabbanti.

Pāṭihāriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Samasīsakathā

Samasīsakathāvaṇṇanā

33. Idāni pāṭihāriyakathānantaraṃ ādipāṭihāriyabhūtassa iddhipāṭihāriyasaṅga-hitassa samasīsbhāvassa iddhipāṭihāriyabhāvadīpanatthaṃ ñāṇakathāya niddi-ṭṭhāpi samasīsakathā iddhipāṭihāriyasambandhena puna kathitā. Tassā atthava-ṇṇanā tattha kathitāyevāti.

Samasīsakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Satipaṭṭhānakathā

Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā

34. Idāni samasāsakathānantaram attanā vuttassa iddhipāṭihāriyassa sādha-
ke satta anupassanāvisese dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya satipaṭṭhā-
nakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **cattāro**ti gaṇanapari-
cchedo, tena na tato heṭṭhā, na uddhanti satipaṭṭhānaparicchedaṃ dīpeti. **Imeti**
niddisitaḥḥanidassanaṃ. **Bhikkhavi**ti dhammapaṭiggāhakaḥḥapuggalālapanaṃ. **Sati-**
paṭṭhānāti tayo satipaṭṭhānā satigocaropi, tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno
paṭighānunanayavītivattatāpi, satipi. “Catunnaṃ, bhikkhave, satipaṭṭhānānaṃ samu-
dayaṅca atthaṅgamaṅca desessāmī”ti-ādīsu (saṃ. ni. 5.408) hi satigocarō “sati-
paṭṭhānan”ti vutto. Tassattho- paṭiṭṭhāti tasminti paṭṭhānaṃ. Kā paṭiṭṭhāti? Sati.
Satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānanti.

“Tayo satipaṭṭhānā yadariyo sevati, yadariyo sevamāno satthā gaṇamanusāsitu-
marahatī”ti (ma. ni. 3.304, 311) ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭi-
ghānunanayavītivattatā “satipaṭṭhānan”ti vuttā. Tassattho- paṭṭhapetabbato (2.0313)
paṭṭhānaṃ, pavattayitabbatoti attho. Kena paṭṭhapetabbatoti? Satiyā. Satiyā
paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānanti. “Cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulikatā satta
bojjhaṅge paripūrenti”ti-ādīsu (ma. ni. 3.147) pana satiyeva “satipaṭṭhānan”ti vuttā.
Tassattho- paṭiṭṭhātīti paṭṭhānaṃ, upaṭṭhāti okkanditvā pakkhanditvā vattatīti attho.
Satiyeva paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena
upaṭṭhānaṃ. Iti sati ca sā upaṭṭhānaṅcātipi satipaṭṭhānaṃ. Idamidha adhippetamaṃ.
Yadi evamaṃ kasmā satipaṭṭhānāti bahuvacanaṃ katanti? Satibahuttā. Ārammaṇa-
bhedenā hi bahukā tā satiyoti.

Katame cattāroti kathetukamyatāpucchā. **Idhāti** imasmiṃ sāsane. **Bhikkhūti**
saṃsāre bhayaṃ ikkhatīti bhikkhu. Sesapadānaṃ atthavaṇṇanā panettha sutama-
yaṅṅakathāya maggasaccaniddesavaṇṇanāyaṃ vuttāyevāti.

Kasmā pana bhagavatā cattārova satipaṭṭhānā vuttā anūnā anadhikāti? Vene-
yyahitattā. Taṇhācaritadiṭṭhacaritasamathayānikavipassanāyānikesu hi mandati-
kkhavasena dvedhā dvedhā pavattesu mandassa taṇhācaritassa oḷārikaṃ kāyānu-
passanāsatipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa sukhumamaṃ vedanānupassanā-
satipaṭṭhānaṃ. Diṭṭhacaritassāpi mandassa nātipabbhedagataṃ cittānupassanāsa-
tipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa atippabbhedagataṃ dhammānupassanāsa-
tipaṭṭhānaṃ. Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittaṃ
paṭhamamaṃ satipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa oḷārikārammaṇe asaṅṭhaha-
nato dutiyaṃ. Vipassanāyānikassāpi mandassa nātipabbhedagatārammaṇamaṃ
tatiyaṃ, tikkhassa atippabbhedagatārammaṇamaṃ catutthaṃ. Iti cattārova vuttā
anūnā anadhikāti.

Subhasukhanicca-attavipallāsappahānatthamaṃ vā. Kāyo hi asubho, tattha ca
subhavipallāsavipallatthā sattā. Tesamaṃ tattha asubhabhāvadassanena tassa vipa-

llāsassa pahānattham paṭhamam satipaṭṭhānam vuttam. Sukham niccam attāti gahitesupi ca vedanādīsu vedanā dukkhā, cittam aniccam, dhammā anattā, tesu ca sukhanicca-attavipallāsavipallatthā sattā. Tesam tattha dukkhādibhāvadassanena tesam vipallāsānam pahānattham sesāni tiṇi vuttānīti (2.0314) evam subhasukhanicca-attavipallāsappahānattham vā cattārova vuttā. Na kevalaṅca vipallāsappahānatthameva, caturoghayogāsavagantha-upādāna-agatippahānatthampi catubbidhāhārapariññatthampi cattārova vuttāti veditabbam.

35. (ka) suttantāniddese **pathavīkāyanti** imasmim rūpakāye pathavīdhātu. Sakalasarīre pana pathavīdhātūnam bahukattā sabbapathavīdhātusaṅgahattham samūhatthena kāyaggahaṇam kataṃ. **Āpokāyā**dīsupi eseva nayo. **Kesakāyā**dīnampi bahukattā kesakāyādigahaṇam kataṃ. **Vakkā**dīni pana paricchinnattā kāyaggahaṇam nārahantīti tesam gahaṇam na katanti veditabbam.

(kha) **sukham vedananti**-ādīsu **sukham vedananti** kāyikam vā cetasikam vā sukham vedanam. Tathā **dukkham vedanam**. **Adukkhamasukham vedananti** pana cetasikameva upekkhāvedanam. **Sāmisam sukham vedananti** cha gehasitasomanassavedanā. **Nirāmisam sukham vedananti** cha nekkhammasitasomanassavedanā. **Sāmisam dukkhā vedananti** cha gehasitadomanassavedanā. **Nirāmisam dukkhā vedananti** cha nekkhammasitadomanassavedanā. **Sāmisam adukkhamasukham vedananti** cha gehasita-upekkhāvedanā. **Nirāmisam adukkhamasukham vedananti** cha nekkhammasita-upekkhāvedanā.

(ga) **sarāgam cittanti**-ādīni ñāṇakathāyaṃ vuttatthāni.

(gha) **tadavasese dhammeti** tehi kāyavedanācettehi avasese tebhūmakadhamme. Sabbattha **tena ñāṇenāti** tena sattavidhena anupassanāñāṇena. Yāni panettha antarantarā avuttatthāni, tāni heṭṭhā tattha tattha vuttatthānevāti.

Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vipassanākathā

Vipassanākathāvaṇṇanā

36. Idāni vipassanāpaṭisaṃyuttāya satipaṭṭhānakathāya anantaram vipassanāpabhedam dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya vipassanākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **soiti** sabbanāmattā yo (2.0315) vā so vā sabbopi saṅgahito hoti. **Vatāti** ekaṃsatthe nipāto. **Kaṅci saṅkhāranti** appamattakampi saṅkhāram. **Anulomikāya khantiyāti** ettha vipassanāñāṇameva lokuttaramaggaṃ anulometīti anulomikam, tadeva khantimapekkhitvā anulomikā. Sabbasaṅkhārā tassa aniccato dukkhato anattato khamanti ruccantīti khanti. Sā mudukā majjhimā tikkhāti tividhā. Kalāpasammasanādikā udayabbayañāṇapariyosānā mudukānulomikā khanti. Bhaṅgānupassanādikā saṅkhārupekkhāñāṇapariyosānā

majjhimānulomikā khanti. Anulomaññaṃ tikkhānulomikā khanti. **Samannāgatoti** upeto. **Netam ṭhānaṃ vijjatīti** yathāvuttaṃ etaṃ ṭhānaṃ etaṃ kāraṇaṃ na vijjati. **Sammattaniyāmaṃ** ettha “hitasukhāvaho me bhavissati”ti evaṃ āsisato tatheva sambhavato asubhādīsu ca asubhanti-ādi-aviparītappavattisabbhāvato ca sammā sabhāvoti sammatto, anantaraphaladānāya arahattuppattiyā ca niyāmahūtattā niyāmo, nicchayoti attho. Sammatto ca so niyāmo cāti sammattaniyāmo. Ko so? Lokuttaramaggo, visesato pana sotāpattimaggo. Tena hi magganiyāmena niyatattā “niyato sambodhiparāyaṇo”ti (pārā. 21; dī. ni. 1.373) vuttaṃ. Taṃ sammattaniyāmaṃ okkamissati pavissatīti etaṃ aṭṭhānanti attho. Gotrabhuno pana maggassa āvajjanaṭṭhāniyattā taṃ anādiyitvā anulomikakhantiyā anantaraṃ sammattaniyāmokkamaṇaṃ vuttanti veditabbaṃ. Atha vā aṭṭhārasasu mahāvipassanāsu gotrabhu vivaṭṭanānupassanā hotīti anulomikakhantiyā eva saṅgahitā hoti. Catūsupi suttantesu imināva nayena attho veditabbo. Etehi anulomikakhanti-sammattaniyāmacatu-ariyaphalavasena ca cha dhammāti chakkanipāte (a. ni. 6.98, 101) cattāro suttantā vuttā. Kaṇhapakkhasukkapakkhadvayavasena hi cattāro suttantāva hontīti.

37. Katihākārehīti-ādike pucchāpubbaṅgame suttantaniddese **pañcakkhandhe aniccatoti-ādīsu** nāmarūpañca nāmarūpassa paccaye ca pariggahetvā kalāpasaṃmasanavasena āradhavi-passako yogāvacarō pañcasu khandhesu ekekaṃ khandhaṃ aniccantikātāya ādi-antavatāya ca **aniccato** passati (2.0316). Uppādayapaṭipīḷanātāya dukkhavatthutāya ca **dukkhato**. Paccayayāpaniyatāya rogamūlatāya ca **rogato**. Dukkhatāsūlayogitāya kilesāsucipaggharaṇātāya uppādajarābhāṅgehi uddhumātaparipakkapabhinnatāya ca **gaṇḍato**. Pīḷājanakatāya antotudana-tāya dunnīharaṇiyatāya ca **sallato**. Vigarahaṇiyatāya avaḍḍhi-āvahanatāya aghavatthutāya ca **aghato**. Aseribhāvajanakatāya ābādhapadaṭṭhānatāya ca **ābādhato**. Avasatāya avidheyyatāya ca **parato**. Byādhijarāmarāṇehi lujjanapalujjanatāya **palo-kato**. Anekabyasanāvahanatāya **ītito**. Aviditānaṃyeva vipulānaṃ anattānaṃ āvahanato sabbūpaddavavatthutāya ca **upaddavato**. Sabbabhayānaṃ ākaratāya ca dukkhavūpasamasasaṅkhātassa paramassāsassa paṭipakkhabhūtātāya ca **bhayato**. Anekehi anattāhehi anubaddhatāya dosūpasatṭhatāya upasaggo viya anadhivāsana-rāhatāya ca **upasaggato**. Byādhijarāmarāṇehi ceva lobhādīhi ca lokadhammehi pacalitatāya **calato**. Upakkamaṇa ceva sarasena ca pabhaṅgupagamana-sīlatāya **pabhaṅguto**. Sabbāvatthanipātītāya thirabhāvassa ca abhāvatāya **addhuvato**. Atāyanatāya ceva alabbhaneyyakhematāya ca **atāṇato**. Alliyitūṃ anaraha-tāya allīnānampi ca leṇakiccākāritāya **alenato**. Nissitānaṃ bhayasārakattābhāvena **asaraṇato**. Yathāparikappitehi

dhuvasubhasukhattabhāvehi rittatāya **rittato**. Rittatāyeva **tucchato**, appakattā vā. Appakampi hi loke tucchanti vuccati. Sāminivāsivedakakāarakādhiṭṭhāyakavirahita-
tāya **suññato**. Sayañca asāmikabhāvādītāya **anattato**. Pavattidukkhatāya
dukkhassa ca ādīnavatāya **ādīnavato**. Atha vā ādīnaṃ vāti gacchati pavattatīti ādī-
navo. Kapaṇamanussassetamaṃ adhivacanaṃ, khandhāpi ca kapaṇāyevāti ādīnava-
sadisatāya ādīnavato. Jarāya ceva maraṇena cāti dvedhā pariṇāmapakatitāya **vipa-
riṇāmadhammato**. Dubbalatāya pheggu viya sukhabhañjanīyatāya ca **asārakato**.
Aghahetutāya **aghamūlato**. Mittamukhasapatto viya vissāsaghātītāya **vadhakato**.
Vigatabhavatāya vibhavasambhūtatāya ca **vibhavato**. Āsavapadaṭṭhānatāya **sāsa-
vato**. Hetupaccayehi (2.0317) abhisāṅkhatatāya **saṅkhatato**. Maccumārakilesamā-
rānaṃ āmisabhūtatāya **mārāmisato**. Jātijarābyādhimaraṇapakatitāya **jātijarābyā-
dhimaraṇadhammato**. Sokaparideva-upāyāsahetutāya **sokaparideva-upāyāsadha-
mmato**. Taṇhādiṭṭhiduccaritasamkilesānaṃ visayadhammatāya **saṃkilesikadha-
mmato** passati. Sabbesu ca imesu “passati”ti pāṭhaseso daṭṭhabbo.

38. Pañcakkhandheti samūhato vuttepi ekekakhandhavasena atthavaṇṇanā
kalāpasammasanañāṇaniddese visuṃ visuṃ āgatattā pariyosāne ca visuṃ visuṃ
kandhānaṃ vasena anupassanānaṃ gaṇitattā samūhe pavattavacanānaṃ ava-
yavepi pavattisambhavato ca katāti veditabbā, visuṃ visuṃ pavattasammasa-
nānaṃ ekato saṅkhipitvā vacanavasena vā “pañcakkhandhe”ti vuttanti vedi-
tabbaṃ. “Ekappahārena pañcahi kandhehi vuṭṭhāti”ti (visuddhi. 2.783) aṭṭhaka-
thāvacanasabbhāvato vā pañcannaṃ kandhānaṃ ekato sammasanaṃ vā yujja-
tiyevāti. **Pañcannaṃ kandhānaṃ nirodho niccaṃ nibbānanti passantoti**-ādīnava-
ñāṇaniddese vuttanayena vipassanākāle santipadañāṇavasena niccaṃ nibbā-
nanti passanto. **Sammattaniyāmaṃ okkamati**ti maggakkhaṇe okkamati, phala-
kkhaṇe pana okkanto nāma hoti. Eseva nayo sabbesupi niyāmokkamanapariyā-
yesu. **Ārogyanti** ārogyabhūtaṃ. **Visallanti** sallavirahitaṃ. Eseva nayo idisesu. **Anā-
bādhanti** ābādhavirahitaṃ, ābādhapaṭipakkhabhūtaṃ vā. Esa nayo idisesu. **Apara-
ppaccayanti** aññapaccayavirahitaṃ. **Upassaggatoti** ca **anupassagganti** ca keci
saṃyogaṃ katvā paṭhanti. **Paramasuññanti** sabbasaṅkhārasuññattā uttamattā ca
paramasuññaṃ. **Paramatthanti** saṅkhatāsaṅkhatānaṃ aggabhūtatā uttamatthaṃ
. Liṅgavipallāsavasena napuṃsakavacanaṃ. Nibbānassa ca suññattā anattattā
ca imasmim dvaye paṭilomapariyāyo na vutto. **Anāsavanti** āsavavirahitaṃ. **Nirāmi-
santi** āmisavirahitaṃ. **Ajātanti** jātivirahitattā anuppannaṃ. **Amatanti** bhaṅgābhā-
vato maraṇavirahitaṃ. Maraṇampi hi napuṃsakabhāvavacanaṃ “matan”ti
vuccati.

39. Evamimāya paṭipāṭiyā vuttāsu ākārabhedabhinnāsu cattālisāya anupassa-
nāsu sabhāvasaṅgahavasena tīsuyeva anupassanāsu ekasaṅgahaṃ (2.0318)
karonto **aniccatoti aniccānupassanā**ti-ādīmāha. Tāsu yathānurūpaṃ aniccadu-
kkhānattatte yojanā kātabbā. Avasāne panetā visuṃ visuṃ gaṇanavasena dassitā.
Gaṇanāsu ca gaṇanapaṭipāṭivasena paṭhamaṃ anattānupassanā gaṇitā. Tattha
pañcavīsatiti “parato rittato tucchato suññato anattato”ti ekekasmim kandhe
pañca pañca katvā pañcasu kandhesu pañcavīsati **anattānupassanā**. **Paññāsāti**

“aniccato palokato calato pabhaṅguto addhuvato vipariṇāmadhammato asārakato vibhavato saṅkhatato maraṇadhammato”ti ekekasmim̃ khandhe dasa dasa katvā pañcasu khandhesu paññāsaṃ **aniccānupassanā**. **Sataṃ pañcavīsati cevāti** sesā “dukkhato rogato”ti-ādayo ekekasmim̃ khandhe pañcavīsati pañcavīsati katvā pañcasu khandhesu pañcavīsatisataṃ **dukkhānupassanā**. **Yāni dukkhe pavucca-reti yā anupassanā dukkhe khandhapañcake gaṇanavasena pavuccanti, tā sataṃ pañcavīsati cevāti sambandho veditabbo**. “Yāni”ti cettha līṅgavipallāso daṭṭhabboti.

Vipassanākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Mātikākathā

Mātikākathāvaṇṇanā

40. Idāni mahāthero vipassanākathānantaraṃ sakale paṭisambhidāmagge niddiṭṭhe samathavipassanāmagganibbānadhamme ākāranānattavasena nānāpariyāyehi thometukāmo **nicchātoti**-ādīni ekūnavīsati mātikāpadāni uddisitivā tesam̃ niddesavasena mātikākathaṃ nāma kathesi. Tassā ayaṃ apubbatthānuvaṇṇanā. Mātikāya tāva **nicchātoti** amilāto. Sabbepi hi kilesā piḷāyogato milātā, rāgopi tāva nirantarappavatto sarīraṃ dahati, kiṃ panaññe kilesā. “Tayome, bhikkhave, aggī rāgaggi dosaggi mohaggi”ti (itivu. 93; dī. ni. 3.305) pana kilesanāyakā tayo eva kilesā vuttā, taṃsampayuttāpi pana dahantiyeva. Evaṃ chātakilesābhāvato nicchāto. Ko so? Vimokkhasambandhena vimokkhoti daṭṭhabbo. Muccatīti **mokkho**. **Vimuccatīti vimokkhoti** (2.0319) attho. Idamekaṃ mātikāpadaṃ. **Vijjāvimuttīti** vijjāyeva vimutti. Idamekaṃ mātikāpadaṃ. **Jhānavimokkhoti** jhānameva vimokkho. Idamekaṃ mātikāpadaṃ. Sesāni ekekānevāti evaṃ ekūnavīsati mātikāpadāni.

41. Nekkhammena kāmacchandato nicchātoti nekkhammena kāmacchandato apētattā kāmacchandato nikkilesa yogī. Tena paṭiladdhaṃ nekkhammampi nicchāto nikkilesa vimokkho. Evaṃ sesesupi. **Nekkhammena kāmacchandato muccatīti vimokkhoti** nekkhammena kāmacchandato yogī muccatīti taṃ nekkhammaṃ vimokkhoti attho. Evaṃ sesesupi. **Vijjatīti vijjāti** sabhāvato vijjati atthi upalabbhatīti vijjā nāmāti attho. Atha vā sabhāvajānanatthaṃ paṭipannehi yogīhi sabhāvaṃ vedīyati jānīyatīti vijjā nāmāti attho. Atha vā visesalābhatthaṃ paṭipannehi yogīhi vedīyati paṭilābhīyatīti vijjā nāmāti attho. Atha vā attanā vindi-tappaṃ bhūmiṃ vindati labhatīti vijjā nāmāti attho. Atha vā sabhāvadassanahe-tuttā sabhāvaṃ viditaṃ karotīti vijjā nāmāti attho. **Vijjanto muccati, muccanto vijja-tīti** yathāvutto dhammo yathāvuttenatthena vijjamāno yathāvuttato muccati, yathāvuttato muccamāno yathāvuttenatthena vijjatīti vijjāvimutti nāmāti attho.

Kāmacchandaṃ saṃvaraṭṭhenāti kāmacchandānivāraṇaṭṭhena taṃ

nekkhammaṃ **sīlavisuddhi** nāmāti attho. Taṃyeva avikkhepa hetuttā avikkhepa-
tṭhena **cittavisuddhi**. Dassanahetuttā dassanaṭṭhena **diṭṭhivisuddhi**. Sesesupi
eseva nayo. **Paṭippassambhetī**ti nekkhammādinā kāmacchandādikam yōgāva-
caro paṭippassambhetīti nekkhammādikō dhammo passaddhi nāmāti attho. **Pahīna-
ttā**ti tena tena pahānena pahīnattā. **Ñātaṭṭhena** ñāṇanti jhānapaccavekkhaṇāva-
sena vipassanāvasena maggapaccavekkhaṇāvasena ñātaṭṭhena nekkhammā-
dikam ñāṇam nāmāti attho. **Diṭṭhattā** dassananti etthāpi eseva nayo. **Visujjhatī**ti
yogī, nekkhammādikā **visuddhi**.

Nekkhammaniddese (2.0320) nekkhammaṃ alobhattā kāmarāgato nissaṭanti
nissaraṇam. Tato nikkhantanti **nekkhammaṃ**. “Rūpānametaṃ nissaraṇam
yadidaṃ nekkhamman”ti vuccamāne āruppavisesassa adissanato visesassa
dassanattaṃ aññattha vuttapāṭhakkameneva **yadidaṃ āruppanti** vuttaṃ. Tañca
āruppaṃ rūpato nikkhantattā nekkhammaṃ nāmāti adhi kāravaseneva vuttaṃ
hoti. **Bhū**nti uppādasamāyogadīpanam. **Saṅkhatanti** paccayabalavisesada-
ssanam. **Paṭiccasamuppannanti** paccayasamāyogepi paccayānam abyāpārabhā-
vadassanam. **Nirodho tassa nekkhammanti** nibbānam tato saṅkhatato nikkha-
ntattā tassa saṅkhatassa nekkhammaṃ nāma. Āruppassa ca nirodhassa ca
gahaṇam aññattha pāṭhe vuttakkameneva kataṃ. “Kāmacchandassa
nekkhammaṃ nekkhamman”ti vuccamāne punaruttaṃ hoti. Nekkhammavacane-
neva ca tassa nekkhammasiddhīti taṃ avatvā sesanekkhammameva vuttaṃ. Taṃ
ujukameva. Nissaraṇaniddese pi imināva nayena attho veditabbo. Nissaraṇīyā
dhātuyo panettha ujukameva nekkhammanti vuttaṃ. **Pavivekoti** pavivittabhāvo
nekkhammādikoyeva. **Vosajjati**ti yogī, nekkhammādayo **vosaggo**. Nekkhammaṃ
pavattento yogī nekkhammena caratīti vuccati. Taṃ pana nekkhammaṃ **cariyā**.
Esa nayo sesesupi. Jhānavimokkhaniddese vattabbaṃ vimokkha katha yaṃ vuttaṃ.
Kevalam tattha “jānātīti jhānavimokkho”ti (paṭi. ma. 1.217) vuttaṃ, idha pana “jānā-
tīti, jhāyati”ti puggalādhiṭṭhānāva desanā katāti ayaṃ viseso.

42. Bhāvanādhiṭṭhānajīvaniddese ca puggalādhiṭṭhānā desanā katā.
Dhammato pana **bhāvanā** nāma nekkhammādayova. **Adhiṭṭhānam** nāma nekkha-
mmādivasena paṭiṭṭhāpitacittameva. **Jīvitam** nāma nekkhammādivasena paṭiṭṭhā-
pitacittassa sammā-ājīvo nāma. Ko so sammā-ājīvo nāma? Micchājīvā virati,
dhammena samena paccayapariyesanavāyāmo ca. Tattha **samaṃ jīvatīti** samaṃ
jīvitam jīvati, bhāvanapuṃsakavacanaṃ vā, samena jīvatīti vuttaṃ hoti. **No visa-
manti** “samaṃ jīvatīti”ti vuttasseva atthassa paṭisedhavasena avadhāraṇam kataṃ.
Sammā jīvatīti akāranidassanam. **No micchā**ti tasseva niyamaṇam. **Visuddham jīva-
tīti** sabhāvavisuddhiyā visuddham jīvitam jīvati. **No kiliṭṭhanti** tasseva niyamaṇam.
Yaññadevāti-ādīhi yathāvuttānam (2.0321) tissannaṃ sampadānam ānisaṃsaṃ
dasseti. Tattha **yaññadevā**ti yaṃ yaṃ eva. **Khattiyaparisanti** khattiyānam sanni-
pātam. So hi samantato sīdanti ettha akatabuddhinoti parisāti vuccati. Eseva nayo
itarattaye. Khattiyādīnaṃyeva āgamanasampattiyā ñāṇasampattiyā ca samannā-
gatattā tāsāṃyeva catassannaṃ gahaṇam, na suddaparisāya. **Visāradoti** tīhi
sampadāhi sampanno vigatasāraṃjo, nibbhayoti attho. **Amaṅkubhū**toti asaṅkucito

na nittejabhūto. **Taṃ kissa hetūti** taṃ visāradattaṃ kena hetunā kena kāraṇena hotīti ceti attho. Idāni **tathā hīti** tassa kāraṇavacanaṃ. Yasmā evaṃ tisampadāsa-mpanno, tasmā “visārado hotī”ti visāradabhāvassa kāraṇaṃ dassetvā niṭṭhapesīti.

Saddhammappakāsiniyā paṭisambhidāmagga-aṭṭhakathāya

Mātikākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Paññāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā cūlavaggassa apubbathānuvaṇṇanā.

Ettāvatā ca tivaggasaṅgahitassa

Samatiṃsakathāpaṭimaṇḍitassapaṭisambhidāmaggassa atthavaṇṇanā niṭṭhitā hotīti.

Nigamanakathā

Mahāvaggo (2.0322) majjhimo ca, cūlavaggo ca nāmato;
tayo vaggā idha vuttā, pamāṇapaṭipāṭiyā.

Vagge vagge dasa dasa, kathā yā tā udīritā;

uddānagāthā sabbāsaṃ, imā tāsāṃ yathākkamaṃ.

Ñāṇaṃ diṭṭhi ānāpānaṃ, indriyaṃ vimokkhapañcamāṃ;

gati kammaṃ vipallāso, maggo maṇḍoti tā dasa.

Yuganaddhasaccabojjhaṅgā, mettā virāgapañcamā;

paṭisambhidā dhammacakkaṃ, lokuttarabalasuññatā.

Paññā iddhi abhisamayo, viveko cariyapañcamo;

pāṭihīraṃ samasīsa-sati vipassanamātikā.
Yo so sugatasutānaṃ, adhipatibhūtena bhūtahitaratinā;
therena thiraguṇavatā, vutto **paṭisambhidāmaggo**.
Tassatthavaṇṇanā yā, pubbaṭṭhakathānayaṃ tathā yuttiṃ;
nissāya mayāraddhā, niṭṭhānamupāgatā esā.
Yaṃ taṃ uttaramantī, mantiguṇayuto yuto ca saddhāya;
kārayi mahāvihāre, pariveṇamanekasādhuguṇaṃ.
Therenettha nivasatā, samāpitāyaṃ **mahābhidhānena**.
tatiye vasse cutito, moggallānassa bhūpatino.
Samayaṃ anulomentī, therānaṃ theravādadīpānaṃ;
niṭṭhaṃ gatā yathāyaṃ, aṭṭhakathā lokahitajanā.
Dhammaṃ anulomentā, attahitaṃ parahitañca sādhentā;
niṭṭhaṃ gacchantu tathā, manorathā sabbasattānaṃ.
Saddhammapakāsinīyā, aṭṭhakathāyettha gaṇitakusalehi;
gaṇitā tu bhāṇavārā, viññeyyā aṭṭhapaññāsa.
Ānuṭṭhubhena (2.0323) assā, chandobandhena gaṇiyamānā tu;
cuddasasahassasaṅkhā, gāthāyo pañca ca satāni.
Sāsanaciraṭṭhitatthaṃ, lokahitatthañca sādarena mayā;
puññaṃ imaṃ racayatā, yaṃ pattamanappakaṃ vipulaṃ.
Puññaena tena loko, saddhammarasāyanaṃ dasabalassa;
upabhuñjitvā vimalaṃ, pappotu sukhaṃ sukhenevāti.

Saddhammapakāsinī nāma

Paṭisambhidāmaggappakaraṇassa aṭṭhakathā niṭṭhitā.